

ВЕСЕГВИТ

реперенура

ВЕСЬ МИР

THE WORLD

Le MONDE

DIE WELT

EL MUNDO

全世界

IL MONDO

SVET

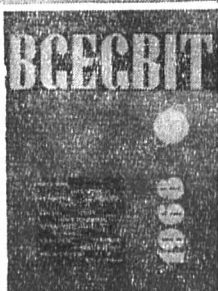
БҮХ ДЭЛХИЙ

विश्व

VILAG

СВЕТ

12

№ 12 1969

(138)

ГРУДЕНЬ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ
УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО
ЗВ'ЯЗКУ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

Рік видання
дванадцятий

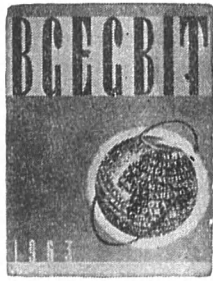
У ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

- ЙОГАННЕС БЕХЕР. **Ленін вічний.** Вірш. 3
- ТЕОДОР КОНСТАНТІН. **Джонні Бомба.** Роман. 4
Теодор Константін — сучасний румунський письменник, автор відомих у нашій країні романів: «Зірка впаде опівночі», «Злодії в королівському палаці», «Син Монте-Крісто», «Викрадення академіка Робеску» (див. «Всесвіт» № 8—9, 1967 р.).
- МИЛАН НИКОЛИЧ. **Перелесник космосу.** Вірш. 57
- ДЖОН АПДАЙК. **Кизилове дерево.** Оповідання. 71
- Х'Ю ГАРНЕР. **Збирання тютюну.** Оповідання. 88
- Ф. МАКДОНАЛЬД. **Реклама.** Оповідання. 96

СТАТТІ, НАРИСИ

- ВОЛОДИМИР ХАРИТОНОВ. **...Як біль самої Іспанії.** 63
- В. ЗАХАРЖЕВСЬКА. **Болгарський Прометей.** 105
- РОБЕРТ КАНДІ. **Абісео лишається загадкою.** 107
- В. ЗАМЛИНСЬКИЙ. **Як гартувалася дружба.** 113
- Г. ВОРОНА. **Видано в Румунії.** 115
- Рембрандт по-американськи.** 122
- Ж. ЯВОРСЬКА. **Курт Тухольський.** 126
- Я. ВАЛАХ. **Дороги крізь десятиліття.** 129
- В. ГАККЕБУШ. **Пересторога Фрідріха Шіллера.** 133

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЯ, РІЗНЕ

В об'єктиві — планета Земля.	58
Смерть з реторти.	68
Під дірявим дахом.	101
Я. ЯШИН. «Три діаманти».	117
«Піти, щоб залишитися»	120
Пам'ятник корупції.	124
Г. ФІЛАНОВСЬКИЙ. Королі й шати.	146
333 роки під водою.	148
ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ	140
БЕСЕЛІ СТОРІНКИ	151
ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ» за 1969 рік	158
КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ	70, 87, 116, 121, 123, 125, 157

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР О. І. Полторацький
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, В. М. Дмитрук, П. А. Загребельний, Д. В. Затонський, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), Т. К. Якимович.
Художній редактор М. Я. Коваленко.

ЙОГАННЕС БЕХЕР

ЛЕНІН ВІЧНИЙ

Минуть тисячоліття...
Ім'я його вічне!
Ми говоритимем — Ленін!
Минуть віки,
Минуть тисячоліття...

Ніч вогнем розпанахана,
Червоне знамено
На баштах світу...
З глибини віків
Сяятиме це світло.

Спливуть тисячоліття,
Ленін буде в нас на устах.
Ми будемо й тоді
Прапороносцями простого слова
Для всесвіту.

Тисячоліття кануть...
А він ростиме вічно,
Мов дерево могутнє
Над гранями віків,
Корінням обійнявши Землю
І людство.

Ленін вічний!

*З німецької перекладали
Єва НАРУБІНА
та Йосип ФЕЛЬДШТЕЙН*

ДЖОННІ БОМБА

РОМАН

Розділ перший

Досі батько для Йонуца був найпершою людиною в світі. А мама — вродлива й лагідна, її він любив навіть більше, ніж тата.

Ах, як гарно було у них вдома! Та рап-

Журнальний варіант роману.

том усе почало мінятися. Мама й батько перестали називати одне одного ніжними словами. Коли Йонуц був удома, вони ніколи не сварилися. Та коли його не було, вони часто сперечалися, здебільшого у себе в спальні, коли їм здавалось, що син уже заснув. Сварилися, не підвищуючи го-

лосу, спокійно кидали одне одному прикрі слова. Якось під час такої сварки батько обізвав маму поганим словом. Його знання Іонуц не розумів і спитав у школі в товариша. А дізнавшись, прийшов додому і розплакався. Плакав, що тато міг так образити маму, так принизити її — виходить, він не такий уже й добрий, як здавалося. Через це образливе слово хлопчик уже не любив свого батька, як раніше. І тому всю свою любов віддавав матері. Але не відчув, щоб і вона стала дужче любити його. Хоч він був ніжніший, чуйніший, слухняніший, вона ніби не помічала цього, була неуважна, сумна, весь час думала про щось своє, тільки зрідка згадувала про сина, і то ненадовго. Раніш мама під час роботи часто співала. А після того, як тато кинув їй це прикре слово, перестала співати.

Помітивши якось, що мама стоїть сумна, Іонуц насмілювався й сказав:

— Люба матусю! Не журися через тата. Коли він тебе більше не любить, то я люблю тебе і за себе, і за нього.

Але мама тут же нагримала на нього:

— Краще б думав про свої уроки, а не втручався в те, що дітей не стосується!

— Гаразд, мамо! Даруй мені!

Коли він лашувався до неї, вона одганяла його:

— Мені нема часу. Йди собі, грайся!

Та й батько був уже не такий, як раніш. Після тієї прикрої сварки він став приділяти Іонуцу більше часу: допомагав готувати уроки, грав з ним у шахи, ходив у кіно чи просто гуляти. В кіно, до театру, на прогулянку вони ходили лише тоді, коли мами не було вдома. Тепер мама часто йшла кудись із дому.

Якось Іонуц спитав:

— Тату, куди це ходить мама раз у раз?

— У неї багато роботи в конторі.

Уникаючи синового погляду, він дивився вбік такими сумними очима, що Іонуц відчув, як у ньому знову спалахнула любов до батька.

Мати перша почала з Іонуцем розмову про те, що батько житиме окремо.

— Знаєш, Іонуце, скоро тато піде від нас.

— Поїде у відрядження? — спитав Іонуц спокійно.

— Ні, піде від нас назавжди. Ми розлучаємось. Ти знаєш, що таке розлука?

— Знаю. Батьки Мама теж розлучилися. — Потім, по хвилі: — А зі мною як буде, мамо? З ким я залишусь?

— Це вирішить суд, Іонуце. А як тобі хотілося б? Лишитися зі мною чи піти з татом?

— З тобою, мамо, — відповів син, нітрохи не вагаючись, тільки через те, що тато обізвав маму поганим словом.

Мати обняла його і заплакала. Іонуц теж пустив сльозу, але нишком, бо тато казав йому колись, що чоловіки ніколи не плачуть, — це ознака слабкості.

— Ти хочеш лишитися з матір'ю чи підеш із батьком?

— Хочу лишитися з матір'ю, — відповів Іонуц.

І в ту ж мить пожалкував за своїми словами, бо тато дивився на нього сумно, мало не плакав.

В перші дні Іонуцу було тяжко, він тужив за татом. Тільки почує дзвоник, так і біжить одчиняти двері, сподіваючись, що це повернувся тато.

Особливо сумно ставало йому, коли сідали за стіл, і порожнє чільне місце нагадувало йому, що батька він утратив назавжди.

Мама перестала сміятися. Іонуц часто бачив, як вона сиділа, дивлячись перед себе невидючими очима й поринувши в глибоку задуму.

— Не журися, мамо. Замість тата я піклуватимусь про тебе.

— Любий мій, що ти розумієш...

Іонуц думав, ніби й мама сумує через те, що тато пішов з дому. Згодом він зрозумів, що насправді мама була не засмучена, а стурбована, схвильована. Вона ніяк не могла щось вирішити.

Сталося це якось опівдні. Іонуц сидів у батьковому кріслі й гортав якийсь журнал. Мама щось шила на канапі.

— Іонуце!

— Я, мамо!

— Ходи до мене, дитино!

Він дуже любив сидіти біля матері, покласти їй на коліна голову, відчувати, як її ніжні пальці гладять його волосся. Він кинув журнал і пригорнувся до мами.

— Іонуце! Я хочу з тобою поговорити.

— Слухаю, мамо.

Не знати чому, але в нього дуже закатало серце.

— Іонуце, ти вже великий.

— Так, мамо, мені одинадцять років.

— Дуже добре! Тому я говоритиму з тобою одверто. Гадаю, ти зрозумієш усе, як треба. Ти ж знаєш, що батько пішов од нас. Я лишилася сама. Для жінки, особливо коли вона має виховувати хлопчика, важко все життя лишатися самотньою. А втім, я думаю, що й для тебе так буде краще.

— Хочеш знову вийти заміж, мамо? — ледве вимовив він.

— Так, Йонуце. Є людина, яка мені дуже подобається. Розумієш? У нас в домі буде чоловік.

— Мамо! А я що? Хіба я не чоловік? Ти можеш не турбуватися. Я буду піклуватися про тебе.

— Любий мій! Але ж ти ще дитина.

— І коли це ти хочеш вийти заміж?

— Наступного тижня він перейде жити до нас.

— Мамо, коли ти знову вийдеш заміж, татко не зможе повернутися додому. В нашому класі є хлопчик Джіджі. Його батьки теж розлучились, а через два роки помирилися.

— Ні, Йонуце! Тато не повернеться. А втім, я й сама не хочу. Бач, не все ще можна пояснити тобі. Отже, він перейде жити до нас. А сьогодні ввечері прийде в гості. Ти зможеш познайомитися з ним. Я сподіваюсь, що ти поводитимешся гарно. Обіцяєш?

— Постараюсь, мамо! Хоч мені й буде боляче.

— Дурниці! Невже ти хочеш, щоб я навždy лишилася сама? Мушу ж я якось влаштувати своє життя! Твій батько теж скоро одружиться. А той, за кого я вийду заміж, добрий і любить діток.

Йонуц ледве стримувався, щоб не заплакати.

Ще не бачивши, він зненавидів того, хто через тиждень займе в домі батькове місце.

— І мені треба буде казати на нього «тато»? — спитав Йонуц, ледве стримавши стогін.

— Ні, не обов'язково. Називай його дядечком. Дядечко Мітру. Згодом, коли ти полюбиш його, — а я певна, що так воно й буде, — зватимеш його татом, коли схочеш. Це йому буде приємно.

— Татом я його ніколи не зватиму, щоб ти знала, мамо!

І вибіг з кімнати, бо відчув, що от-от заплаче.

— Яка нетямуща дитина! — почув він слова матері.

Йонуц збіг сходами й подався куди очі світять.

«Піду скажу татові, що мати хоче вийти заміж».

Та не пішов. Блукав без мети вулицями, аж поки насунула ніч. Тільки тоді попрямував додому, навмисне ступаючи повільно, щоб не застати дядечка Мітру. Але той іще не пішов од них.

— Йонуце, де це ти досі ходиш? — докірливо мовила мати. — Уже дев'ята година.

— Був у кіно, мамо, — збрехав він.

— Але ж ти не спитався мене. Такого ти

ще ніколи не дозволяв собі. Ти ж знаєш, як я непокоюсь, коли тебе довго немає. Про мене ти не подумав?

Уперше Йонуц не повірив, що мати непокоїлася за нього.

— Більше не спізнюватимуся, мамо. Вибач, будь ласка.

— Гарзд. Це дядечко Мітру, про якого я тобі казала. Привітайся.

— Добри вечір, пане!

Гість повернувся до матері й холодно сказав:

— Він зве мене паном... Твій син, здається, не дуже гарно вихований, любя Марто. Мати почервоніла.

— Йонуце, ти забув, що обіцяв мені? Скажи: «Добри вечір, дядечку Мітру!»

І прохально глянула на сина.

— Добри вечір, дядечку Мітру!

— Добри вечір, — процідив той крізь зуби і повернувся до матері: — Ти йому казала, що мені не подобаються невиховані хлопчики?

Уже з першої зустрічі антипатія виявилася взаємною. Згодом вона загострилася ще більше. Дядечко Мітру й не приховував її. Дійшло до того, що він звертався до Йонуца тільки в крайніх випадках. Найчастіше ж передавав свої розпорядження через матір, навіть тоді, коли Йонуц був у кімнаті.

— Люба Марто, мені здається, Йонуцу треба менше тинятися по вулицях.

Мати, сумно глянувши на обох, питала Йонуца:

— Ти чув, що сказав дядечко Мітру?

Або:

— Пошли Йонуца, нехай віднесе в чистку мій костюм.

— Йонуце, віднеси, будь ласка, в чистку костюм дядечка Мітру.

— Добре, мамо. Раз ти кажеш — однесу. Але дядечко Мітру міг би віднести його сам. Я йому не слуга.

Мати дратувалася:

— Розмовляй пристойно. Бо дам тобі прочухана, безсоромнику!

Йонуц зрозумів, що довго вже таке терпіти не зможе. Була неділя. У неділю мамо й дядечко Мітру звичайно їздили машиною на екскурсію. Вирушали вранці, коли Йонуц іще спав. Пізніше, десь близько десятої, приходив тато і забирав його на прогулянку. Потім вони обідали в ресторані, ішли в кіно або в театр. Вечеряли теж у ресторані, й батько відводив сина додому. Відтоді, як дядечко Мітру перейшов до них жити, батько перестав заходити в дім.

І щоразу вони прощались однаково:

— Ну, до наступної неділі, Йонуце.

— До наступної неділі, татку.

— На добраніч, Йонуце.

— На добраніч, татку.

І зводився навшпиньки, щоб поцілувати батька в щоку.

Тепер Йонуц більше любив його. Та й батько поводився з ним так, ніби той був не одинадцятирічний хлопчик, а дорослий чоловік. Йонуц відчував це, особливо під час їхньої розмови.

— Що поробляє мама, Йонуце?

— Більше не співає, татку.

— Що ти кажеш! — дивувався той. — Ніколи?

— Хіба що інколи. Наче позабувала всі пісні. А як багато вона їх знала!

— Сердешна мама!

Обидва розуміли: коли мама більше не співає, то це означає, що вона невдоволена життям. Коли батьки почали сваритися, а надто після того, як тато сказав мамі те погане слово, вона теж перестала була співати, бо почувалася нещасливою. А тепер чому не співає? Невже вона тепер нещаслива через дядечка Мітру? А, може, є якась інша причина? Йонуц хотів почути про це батькову думку.

— Тату! Якщо мама не співає тепер через дядечка Мітру, навіщо ж було їй виходити за нього заміж?

— Ти ще багато чого не розумієш. Але знай, дорослі теж не завжди розуміють, що діється.

— Я зовсім не розумію мами, — дратувався Йонуц. — Не розумію, навіщо вона виходила за нього заміж?..

— Ти її не розумієш, Йонуце, але це... не дає тобі підстави розлюбити її. Люби її завжди!

Тієї неділі, коли Йонуц зрозумів, що довго не витримає знування дядечка Мітру, він не став чекати, коли прийде батько. Скочив з ліжка, підбіг до вікна й почав виглядати, коли мама і дядечко Мітру поїдуть. Тепер у дядечка Мітру замість «трабанта» був «фіат-1300». Пересвідчившись, що вони сіли в машину, Йонуц хутенько почав одягатися.

Коли Йонуц подзвонив, батько голився у ванній.

— Що сталося, Йонуце? — стривожився він.

— Тату, я більше не можу лишатися в мами. Може, візьмеш мене до себе?

— Любий мій! Ти знаєш, скільки я клопотався, щоб ти жив зі мною. Закон є закон. І він не дає мені права забрати тебе від мами.

— Але ж, тату, я не можу лишатися в неї! Вона мене більше не любить, лається, кілька разів навіть ляснула по обличчі, бо,

як вона каже, я поведжуся непристойно з дядечком Мітру.

— А він? Як він ставиться до тебе? Теж б'є тебе?

— Ні, бити не б'є. Але ненавидить мене. Я це відчуваю. Прошу тебе, тату, забери мене до себе!

— Гаразд, Йонуце. Але мама повинна дати на це свою згоду. Якщо вона тебе більше не любить, а дядечко Мітру ненавидить тебе, може, тепер вона погодиться. Я побалакаю з нею.

— Мама не хоче. Та й дядечко Мітру не дозволить їй, щоб не втратити аліменти.

— Я скажу, що візьму тебе тільки на якийсь час.

— Поговори з нею якнайшвидше, тату!

— Гаразд. Я подзвоню їй завтра.

Через кілька днів Йонуц мимоволі став свідком такої розмови матері з дядечком Мітру:

— Віддай його, Марто. На твоєму місці... я віддав би його назавжди.

— Не віддам, Мітру! Ніколи не віддам.

— Чому?

— Просто так! Я знаю, що ти терпіти не можеш Йонуца.

— Я не можу любити його, Марто! Пробував, але не можу. Не знаю чому. Бачиш, я кажу одверто. Гадаю, ти волієш почути правду?

— Навіть коли б ти спробував обдурити мене, гадаєш, я цього не відчула б? Але ж ти обіцяв мені зробити все, щоб замінити йому батька.

— Обіцяв. Я ж сказав уже, що намагався, але не виходить. Він бачить у мені чужака й ставиться до мене вороже.

— Неправда, Мітру!

— Ні, правда, люба Марто! Він ставиться до мене вороже. І, що найгірше, навіть не приховує цього.

— Але ж він іще дитина.

— Звичайно. Однак це дратує мене, і тому я мимоволі й з тобою поведжусь іноді негарно.

— Любий Мітру, але ж я не реаую, коли ти починаєш дратуватися.

— Вдячний тобі, люба Марто. Сподіваюсь, ти не сумніваєшся в тому, як палко я тебе кохаю. Але твій син сіє між нами ворожнечу. Навіть якби це була єдина причина, то й тоді ти повинна була б віддати його.

— Нізащо!

— Невже ти так любиш його?

— Він моя дитина. Раніше я любила його більше. Тепер, через те, що він так ставиться до тебе, я часом почуваю огиду до нього. Та коли б я навіть зовсім збайдужіла до нього, однаково не віддала б його батькові. І не в аліментах річ. Він домагався,

щоб Йонуца віддали йому. Нахабно заявляв, що з етичного погляду я не зможу дати синові належне виховання. Цього я йому ніколи не прощу. Далєбі, чого він хоче? Домогтися з моєї згоди того, чого не зміг домогтися, ображаючи мене в суді. Отож я й не хочу робити йому цю приємність. До того ж сподіваюсь, що син зрештою при звичається до нового становища, хоч ти й не робиш нічого, аби наблизити його до себе.

— Ще раз кажу тобі: всі мої зусилля марні. Це нахабний, розбещений хлопчисько! Але навіщо нам сваритися через нього? Широ кажучи, я був би дуже радий не бачити його більше в домі. Та коли вже тобі так хочеться мати його біля себе, нехай буде й так. Тільки пам'ятай: колись ти пошкодуєш, що відкинула пропозицію його батька.

— Можливо. Та принаймні зараз я не збираюся догоджати йому.

— Як хочеш. Тільки я боюсь, що коли ти нарешті погодишся, буде запізно.

Другого дня, замість піти до школи, Йонуц подався до батька на роботу. Він переказав йому розмову між мамою й дядечком Мітру — розмову, яку він підслухав мимохіть, тільки тому, що вони забули причинити двері зі спальні і до того ж, роздратовані, голосно розмовляли.

— Отже, мама сказала, що не хоче робити мені цю приємність?

— Так і сказала.

— Гарзд! Гарзд!.. Іди поки що в школу. А я поміркую, що тут можна зробити.

Наступної неділі, коли вони зустрілися, батько сказав:

— А знаєш, Йонуце, я знайшов вихід. Вихід тимчасовий і до певної міри... незаконний. Ми повинні обдурити маму. Це не дуже гарно, та іншого виходу я не бачу.

— Як то обдурити, тату?

— Треба примусити її повірити, ніби ти втік з дому через те, що не хотів більше жити з нею.

— Чудесна думка, тату! — захоплено вигукнув Йонуц. — Мама думатиме, що я тиняюсь бозна-де, а я переховуватимусь у тебе.

— Ні, у мене не можна. Я знайшов тобі інший, надійніший притулок: у матері мого товариша по роботі, вона живе сама в Букурешті Ной. А маму я постараюсь переконати, що ти втік з дому через неї та її чоловіка. Потім спробую полякати, що звернусь до суду, аби її позбавили материнських прав, бо вона не зможе належно виховати тебе. Мені шкода, що доводиться так робити, але, гадаю, вона поступиться тільки зі страху перед скандалом.

Увечері, коли вони прощалися, батько призначив годину й місце, де вони мали зустрітися другого дня.

Наступного ранку батько чекав Йонуца біля пошти. Вони сіли на двадцятий трамвай і не розмовляли один з одним, поки не вийшли. Гра сподобалася Йонуцу. Він раз по раз зиркав на батька й по-змовницькому посміхався. А той, здавалося, був трохи схвилюваний.

Вийшли на зупинці біля кінотеатру «Дружба народів». Батько взяв сина за руку:

— Жінку, до якої ми йдемо, звуть Єулалі.

— Єулалі?! Я ще не чув такого ймення.

— Пам'ятай, ти мусиш звертатися до неї «міс Єулалі». Щоб не сказав їй, чого доброго, «пані».

— А хіба це має якесь значення?

— Аякже. Їй подобається, щоб на неї казали «міс». Майже кожен має якісь свої дивацтва. Зрозумів, Йонуце?

— Зрозумів, татуню!

Татунем Йонуц звав батька тільки тоді, коли був у доброму гуморі.

Йшли пішки хвилин двадцять. Вулиця, на якій мешкала міс Єулалі, називалася Морілор. То була довга, погано забрукована вулиця зі скромними одноповерховими будиночками в глибині двору, з садочками й пишними квітниками. Виняток становив лише будинок міс Єулалі, схожий на фортецю, невеличку й кумедну. З вулиці «фортеці» не було видно, бо заважав цегляний мур, вищий за самий будинок. Ворота, залізні, масивні, важкі, колись були пофарбовані сірою фарбою. Фарба обшарпалась, й іржа розповзалася, мов лишай. Засув на воротах був величезний.

Батько штовхнув ворота — іржаві, немашчені завіси зарипіли. У дворі ріс бур'ян і молоді клени. Доріжка, що колись була брукованою алеєю, вела до «фортеці». На дубових дверях різьба — голови віслюків, газелей, жираф і крокодилів. Батько заходився стукати у двері, й нарешті по той бік загавкав собака, та так басовито, що Йонуц уявив собі пса завбільшки з добре теля. Хлопець крадькома глянув на батька. Той був веселий, усміхався.

Аж ось клацнув ключ, і важкі двері, рипнувши й застогнавши, відчинилися. На порозі стала господиня «фортеці».

— Цілую ручку, міс Єулалі! — привітався батько, вклоняючись. — Мак вам казав про нас?..

— Заходьте! Я на вас чекала.

Господиня широко розчинила двері. Йонуц переступив поріг, побачив за спиною міс Єулалі собаку й застиг. Міс Єулалі за-
реготала:

— Аль-Капоне, хлопчик злякався. Як це тобі подобається, старий? Ану, привітайся! Велетенський сенбернар підійшов до Йонуца, крутячи хвостом і дивлячись на нього розумними, привітними очима, підняв лапу і простяг її Йонуцу.

— Ну, хлопчику, познайомся з ним, — заохочувала Йонуца господиня.

Йонуц послухався, взяв лапу й потиснув її, немов то була рука людини. І раптом почув, як собака рекомендується:

— Мене звуть Аль-Капоне. Радий з тобою познайомитися.

Це так приголомшило Йонуца, що він ту ж мить пустив лапу, наче вона обпекла йому пальці. Збентежено дивився то на міс Єулалі, то на батька. Хіба це можливо, щоб собака говорив?

Та замість пояснити йому, батько й міс Єулалі голосно зареготали. Нарешті батько пояснив:

— Не думай, Йонуце, що Аль-Капоне якийсь чарівний пес. То говорив не він, а міс Єулалі. Міс Єулалі черевомовець.

Міс Єулалі погладила Йонуца по голові й додала:

— Знай, Джоне, надзвичайних подій у світі не буває, тільки люди бувають надзвичайні. А тепер ходімо я покажу тобі твою кімнату.

То була невеличка кімнатка, де ледве вміщалися похідне ліжко, шафа й етажерка з книжками. На підлозі біля ліжка лежала трохи злиняла ведмежа шкура. Стіни було обклеєно шпалерами, а замість люстри висів шовковий жовтогарячий абажур, який дуже сподобався Йонуцу.

— Тобі подобається кімната, Джоне?

— Подобається, міс Єулалі.

— В такому разі, прощайся з батьком.

— Мені хотілося б провести його до воріт, — сказав Йонуц.

— Добре. Аль-Капоне, — звернулась вона до собаки, — проведи їх!

— О'кей!

— До побачення, міс Єулалі. Я вам дуже вдячний, — сказав батько, цілуючи руку старій пані.

— Нема за що. Я зробила це заради Мака.

Аль-Капоне поважно пішов попереду. Біля воріт батько спитав:

— Ну, Йонуце, чи сподобалася тобі міс Єулалі?

— Вона дуже симпатична, тату.

— Трохи дивакувата, але це нічого. Сподіваюсь, ти почуватимеш себе тут добре.

— Звичайно. І не нудьгуватиму. Гратимусь із Аль-Капоне.

— І без Аль-Капоне ти не встигнеш знудьгуватись. Гадаю, що за два-три дні мені пощастить переконати маму.

— Ах, який би я був щасливий, татусю!

— В усякому разі, Йонуце, треба сподіватися, що перемога буде на нашому боці.

Розділ другий

Міс Єулалі була висока й худорлява, як амазонка. Йонуц ніколи не бачив амазонок, але був переконаний, що коли вони й справді існували, то в шістдесят років мали саме такий вигляд. Та він помилявся: за часів Троянської війни й Геракла ще не було окулярів з черепаховою оправою, а жінки, навіть амазонки, не ходили в бриджах. Міс Єулалі носила також блузу з чоловічими запонками, що яскріли діамантами завбільшки з горіх, цяцькований зелений пасок на тонкій талії та зелені чобітки.

Якась чудна була ця міс Єулалі, не тільки через одяг. Коли Йонуц повернувся, провівши батька, вона сказала:

— Ну от, Джоне, тепер ти сам.

— Але ж і ви тут, міс Єулалі!

— На жаль, я не можу складати тобі компанію, любий Джоне.

Слово компанія міс Єулалі вимовила з іронічним відтінком.

— Не думай, що я тобі варитиму їсти. Собі я теж не варю. Але ти завжди знайдеш отут, у холодильнику, масло, яєчка, шинку, фрукти, молоко. А там, у коморі, є олія, борошно, крупи, картопля, варення, джеми. Вдома ти, напевно, звик до вареної їжі?

— Так, міс Єулалі.

— Ну, нічого не вдієш. Тут тобі доведеться звикати до інших харчів. У всякому разі, коли ти захочеш зварити собі рисову чи манну кашу або засмажити яєшню чи картоплю, я не матиму нічого проти.

— Я вмію варити, міс Єулалі. Я все вмію, навіть варити мусак.

— Це страва з січеного м'яса й баклажанів?

— Так, міс Єулалі.

— Дуже нескоротравна їжа. Якщо ти вмієш варити, то вмієш, певно, і газом користуватися?

— Не турбуйтеся, міс Єулалі.

— Гаразд. Тепер кілька слів про розпорядок у нашому домі. Розпорядку, як такого, у нас нема. Тож тобі доведеться самому скласти його за власним бажанням. Їстимеш тоді, коли відчуєш голод. Лягатимеш, коли захочеться спати. Протягом дня гратимешся, читатимеш, взагалі це твоя справа. Уяви собі, що ти в цілому домі сам один, що мене тут нема. Гадаю, тобі не можна виходити на вулицю і навіть за ворота.

— Звичайно, міс Єулалі.

— Отож твоє перебування в мене буде приємне або ні, залежно від того, як ти зумієш влаштувати своє життя. Спершу тобі буде нелегко. Але ти звикнеш. А щоб не почувався самотнім, я тобі віддаю Аль-Капоне. Що ще?

Йонуц низив плечима.

— Все зрозуміло, міс Єулалі.

— Коли все зрозуміло, я тебе залишаю. Якщо тобі треба буде звернутися до мене,— хоч було б краще, коли б ти цього не робив,— ти завжди знайдеш мене на веранді.

Крізь двоє вікон, великих, як у майстерні живописця, на веранду лилося сонце. Світло, що проникало в усі закутки, додавало ще більшої краси справжньому бухарському килимові й старовинним меблям. Низька канапа була заслана вишвилим плюшевим покривалом. Комод з перламутровою інкрустацією, старомодний секретер, поточений шашіллю, столик, на якому завжди стояв металевий кавник, кілька бляшанок з кавою, цукерниця, чашки й кілька склянок. Над столиком був невеличкий сейф, замаскований малюнком. У цьому сейфі міс Єулалі тримала скриньку з старими, що вийшли з моди, жіночими прикрасами, а також кілька пляшок віскі, джину і коньяку.

Перші два дні були для Йонуца сповнені найрізноманітніших вражень. Коли б він не знав, що в домі живе міс Єулалі, він почував би себе цілком самотнім, бо протягом дня майже не бачив господині, і тільки під час обідньої пори вони зустрічалися в кухні:

— Хочеш їсти, Джоне?

— Так, міс Єулалі.

— Я теж.

На цьому й кінчалася їхня розмова. Міс Єулалі, здавалося, тут же забувала про Йонуца, а він не наважувався запитати її про що-небудь.

Готуванню обіду чи вечері міс Єулалі приділяла дуже мало часу. А втім, більше й не треба було. Її меню було оригінальне й скромне: морква і терта селера, що їх вона поливала соком з двох лимонів. На десерт — фруктовий салат. З напоїв віддавала перевагу склянці томатного соку. Іноді варила собі вівсяну кашу, додаючи туди товчених горіхів та меду. На вечерю завжди склянка холодного молока і двоє яблук.

Пристосовуючись до тутешніх звичаїв, Йонуц теж їв такі самі страви: хліб з маслом, варені круто яйця, смажену картоплю, кефір, фрукти. Готування обіду чи вечері тривало недовго. Решта часу в нього була вільна. Він ніколи не нудьгував. Довго гортав альбоми. В його кімнаті й майже у всіх інших на столах, етажерках, старовин-

них тумбочках лежали великі альбоми з фотографіями, вирізками з газет, репродукціями театральних афіш — усе англійською мовою.

Те, що він не знав англійської мови, не заважало йому розуміти, що в вирізаних з різних газет статтях і театральних рецензіях, так само як у фотокопіях деяких афіш, ішлося про міс Єулалі. Прочитавши такі назви, як Бостон, Атланта, Чикаго, Олбані, Сан-Франціско, Йонуц зрозумів, що міс Єулалі грала колись у театрах цих міст.

Найбільше йому подобалось гортати альбоми з фотографіями — скрізь була міс Єулалі; вона сиділа то за кермом якоїсь кумедної машини, як у комедійних фільмах, то під руку з молодиком, що носив вусики, як у Чарлі Чапліна; то на палубі океанського пароплава чи на борту невеличкого літака, як льотчиця-спортсменка; то верхи на чудовому скакуні чи біля готелю з маленькою пантерою на руках. Сотні фотографій зображували її в різних ролях, що вона грала багато-багато років тому, коли Йонуца ще й на світі не було.

Йонуц лежав у ліжку й переглядав альбоми. Раз у раз він дивився на Аль-Капоне, такого ж старого, як і міс Єулалі, що дрімав на такій самій старій злинялій ведмежій шкурі біля ліжка. Іноді брав старі журнали з портретами колишніх кінозірок.

У двадцять років міс Єулалі була білява, вродлива, краща за інших кінозірок.

Ні, він тут зовсім не нудьгував. Навіть дивувався, як швидко минає час. Тут усе було інакше, ніж дома. Світ «фортеці» міс Єулалі був такий новий, сповнений таємниць! Уставав Йонуц пізно, але завжди в один і той самий час. Його будильником був Аль-Капоне. Щоранку близько десятої той зубами хапав ковдру і стягував її з Йонуца. Йонуц уставав, приймав душ і готував собі сніданок. Щойно кінчав снідати, як лунав стукіт у ворота «фортеці». То був містер Гогу, офіціант одного з ресторанів, який приносив їжу для Аль-Капоне.

— Джоне,— сказала міс Єулалі першого ж дня,— щоранку містер Гогу приносить їжу для Аль-Капоне. Прошу тебе, візьмися за цю справу!

— Охоче, міс Єулалі.

— О'кей!

Їжа для Аль-Капоне складалася з курячих кісток, недоїдених котлет, вареного м'яса, печені, тюфтельок і ковбас. Щоранку Йонуц брав з рук містера Гогу пакет, в якому було не менше двох кілограмів, і щоранку містер Гогу питав Аль-Капоне:

— Ну, як ся маємо, старий гангстере?

Але старий Аль-Капоне не відповідав, і містер Гогу вів далі сам:

— Дуже радий, старий гангстере, що ти почуваєш себе добре. Такий гарний собака, як ти, не повинен старіти.— І гладив його величезну кудлату голову.

Аль-Капоне лизав його в обличчя, а тоді починав свій бенкет. Він їв не так, як інші собаки. Хоч який був голодний, не накидався жадібно на їжу. Спокійно, майже байдуже чекав, поки розгорнуть пакет і покладуть усе в каструлю без ручки, з облупленою емаллю. Тільки тоді підходив, але теж не кваплячись. Починав із знайомства з тим, що було в каструлі, нюхаючи, перевертаючи все та сортуючи. А потім починав їсти — повільно, з насолодою гурмана. Починав завжди з шматка вареного м'яса, потім переходив до хрящів, хрумтів кісточками. А коли вже наїдався досхочу, заходжувався обгризати кістку від якогось антрекота.

Йонуца дуже дивувала й передбачливість собаки: він ніколи не з'їдав усього, що йому давали,— частину залишав на вечерю. Але ще дивніше було те, що Аль-Капоне залишав на вечерю потроху з кожного виду їжі. Як відомо, собаки їдять насамперед те, що їм більше подобається.

Коли Йонуцу набридало гортати альбоми й журнали, він читав книжки, які знаходив у себе в кімнаті або в покоях міс Єулалі. Та найбільше любляв він розв'язувати задачі. З усіх шкільних дисциплін віддавав перевагу арифметиці. Тому й узяв з собою на ці вимушені канікули тільки один цей підручник. Розв'язування задач давало йому особливу втіху, навіть більшу, ніж відмінна оцінка або вчителєва похвала. З'являлася певність у власних силах, Йонуц відчував себе старшим за свої роки.

Звичайно він сідав за арифметику після обіду, щоб швидше спливав час, бо з нетерпінням чекав, коли міс Єулалі ввімкне телевизор.

Перед цим міс Єулалі йшла до свого покою одягтися по-вечірньому, тобто в чорну сукню з тафти. Коли б не сиве волосся, вона в півтемряві здавалася б молодую елегантною дамою.

Увімкнувши телевизор, вона сідала в крісло-гойдалку біля столика, на якому завжди ставила пляшку віскі. Так вона сиділа, аж поки закінчувалась програма телебачення. Дивилась, легенько погойдуючись і попиваючи віскі.

Йонуц сідав на килим, спершись спиною на низьку канапу. Поруч дрімав Аль-Капоне, поклавши йому на коліна голову. Господня не прохоплювалася й словом, наче, крім неї, тут нікого не було.

Після закінчення програми міс Єулалі, глибоко зітхнувши, підводилась, ставила пляшку з віскі в бар, вимикала телевизор і,

похитуючись, прямувала до свого покою. А Йонуц, уклавшись в ліжко, ще довго думав про міс Єулалі. Про її чудну звичку вдягатись у вечірню сукню, щоб дивитися телевизор, про те, як вона попиває віскі, про її каламутні, сумні очі, коли вона казала: «На добраніч, Джоне», перед тим, як піти до себе.

Через день до міс Єулалі приходив гість майже тих років, що й вона. Міс Єулалі звала його «мій добрий, неоціненний Ернест». Йонуцу здавалось, що це найвродливіший старий у світі. Високий, з пишною сивою шевелюрою, з такими ж вусами, що звисали вниз, голубими очима й високим чолом без жодної зморшки; вбраний він був у сірий короткий піджак, які носили колись, і штани з тканини, якої тепер ніде не побачиш; краватка і комірець білої сорочки теж були старого фасону.

Та, незважаючи на це, Ернест не здавався кумедним, навпаки, був дуже імпозантний.

— Нарешті прийшов мій добрий, неоціненний друг Ернест! — зустрічала його щоразу міс Єулалі й поспішала до нього з простягнутою рукою.

— Сподіваюсь, я не запізнився, люба подруго? Мені було б дуже шкода!

— О, ні! Щоб ви та запізнилися! Ви ж знаєте, як нетерпляче жду я вашого візиту! Я така самотня, мій добрий, неоціненний Ернесте!

— Моя люба! Ваша самотність — для мене постійне, тяжке горе.

Далі починалася зовсім незрозуміла розмова. Йонуц торопів: чи не збожеволіла часом міс Єулалі разом зі своїм «добрим, неоціненим» Ернестом? Та згодом йому все пояснив батько, який в свою чергу дізнався про все від Мака, сина міс Єулалі. Ні міс Єулалі, ні Ернест не з'їхали з глузду. Розмовляючи, вони кидали одне одному репліки з п'єс, у яких грали разом замолоду. Ця гра полягала в тому, що коли одне з них кидало репліку, друге мало вгадати, з якої п'єси, і відказати відповідною реплікою. Отак щоразу вони розважались години дві-три, обмінюючись репліками, не встаючи з крісел, лише жестикулюючи.

Нарешті Ернест починав збиратися додому.

— Мій добрий, неоціненний Ернест! Ми чудово провели час.

— Моя чарівна подруго! Це був чудесний день.

Він галантно цілував їй руку, міс Єулалі проводила його до дверей, там він цілував їй руку ще раз і йшов собі неквапно, величною ходою.

Міс Єулалі якусь мить дивилася йому вслід з ледь помітною усмішкою, котру Йонуц ніяк не міг зрозуміти. Коли «добрий,

неоціненний» Ернест зникав, зникала й усмішка з уст міс Єулалі. Вона знову ставала старою, неуважливою, ексцентричною жінкою, підходила до бару, наливала склянку віскі й випивала одним духом.

Розділ третій

Якось уранці, на восьмий день Йонуцевого перебування у міс Єулалі, він почув стукіт у ворота. Хлопчик пішов одчиняти, гадаючи, що то містер Гогу приніс їжу для Аль-Капоне на півгодини раніше. Та коли він одчинив ворота, то побачив чоловіка, який тримав на повідку вівчарку. Собака зразу рвонула до Йонуца.

— Ляж, Біле Ікло! — наказав хазяїн.

Та Аль-Капоне вже затопив свої ікла собаці в шию.

— Облиш його, Аль-Капоне!

Аль-Капоне слухняно розціпив зуби. Він зрозумів, що вівчарка більше не загрожує його новому другові.

— Страшний собака! — здивувався чоловік. — Його звуть Аль-Капоне?

— Так.

— Гангстерське ім'я. Непогано придумано. А тебе як звати?

— Йонуц.

— Йонуц, а далі як?

— Йонуц, — повторив хлопчик, інстинктивно відчувши якусь небезпеку. — Вас цікавить моє прізвище?

— Ні, я просто так. Скажи, Йонуце, це твій собака?

— Ні. Це собака міс Єулалі.

— Та-ак. А міс Єулалі... тобі тітка?

— Еге, тітка. А ви в якій справі?

— Я хотів би поговорити з міс Єулалі. Пустити мене до господи, Йонуце?

— Зачекайте, я спитаю, чи прийме вона вас.

І грюкнув ворітьми перед самісіньким носом відвідувача.

За кілька хвилин ворота відчинила сама міс Єулалі.

— Що вам? — спитала вона, окидаючи чоловіка поглядом з голови до п'ят. Яке враження справив незнайомий чоловік на міс Єулалі, Йонуц не міг зрозуміти, бо її обличчя лишилося незворушне. Міс Єулалі запитала ще раз:

— Ви в якій справі, добродію? Я вас не знаю.

— Я з міліції, пані. Хлопчик живе у вас?

— Так, у мене.

— Він зник з дому вісім днів тому. Мати шукала його у родичів, у знайомих, і нарешті звернулася до нас. От ми й розшукали його з допомогою Білого Ікла. — І по-

казав на собаку, що лежав біля його ніг, втупившись лютими очима в Аль-Капоне.

— Кажете, мати звернулася до міліції?

— Атож. Ви родичка хлопчикові?

— Ні.

— Так я й знав!..

— Що ні, то ні.

— Скажіть мені, будь ласка, на якій підставі ви дали йому притулок? Адже ви знали, що він утік з дому?

— Його батько, приятель мого сина, привіз його до мене й попросив дати йому на кілька днів притулок. Я, звичайно, не відмовила. Мені й на думку не спало відмовляти.

— Вам доведеться дати письмове пояснення.

— Якщо це потрібно, я дам і письмове пояснення.

— Авжеж, пані. Ви розумієте? Батько, який... украв свого рідного сина! Такі правопорушення трапляються не щодня, правда ж?

— Вам це краще відомо.

— А втім, неважко здогадатись, чого він домагався.

— Для вас, із вашим досвідом, звичайно, не важко, — мовила міс Єулалі з нотками іронії. Потім іншим тоном додала: — А що ви зробите з хлопчиком?

— Повернемо матері.

— Шкода, що інакше не можна. — Потім звернулася до Йонуца: — Любий Джонел! Як ти й сам розумієш, більш нічого не можна вдіяти. Твій тато, звичайно, буде засмучений. Та й Аль-Капоне теж за тобою сумуватиме. Іди збирай свої речі.

Співробітник міліції одвіз Йонуца спершу до відділення. Там офіцер у формі заходився допитувати його. Йонуц розплакався.

— Я не хочу повертатися до мами!..

— Мусиш. Суд вирішив, що ти маєш жити у матері. Ти це знаєш.

— Знаю, але більше не хочу жити в неї.

— Але ж ти сам казав, що вона тебе не б'є. І вітчим теж...

— Я хочу жити з татом. Якщо ви відведете мене до неї, я однаково втечу. Цього разу насправді.

— А ми тебе розшукаємо і знову привеземо додому. Тож краще будь слухняний. Коли б ти знав, скільки хлопчиків хотіли б бути на твоєму місці. Крім того, подумай хоч трохи й про маму. Хіба ти її вже зовсім не любиш?

— Я не казав, що не люблю її.

— А в чому ж річ?

— Тепер я більше люблю тата.

— А раніше ти більш любив маму?

— Авжеж. Поки вона не розлучилася з татом.

— Он як!

— Тобто поки той не прийшов до нас.
— Твій вітчим?
— Я не хочу, щоб його називали навіть вітчимом! Для мене він чужий.

Йонуца пробували умовити, але марно. Кінець кінцем його одвезли додому. Коли машина стала перед будинком, діти зграйкою оточили її.

— Знайшли Йонуца!.. Знайшли Йонуца!.. Бірсеняску, як завжди, стояла біля вікна. Кілька бабусь сиділи на лавці з плетивом і наглядали за онуками.

— Товаришу міліціонер! А злодія спіймали?

— Спіймали! — відповів міліціонер, чи то жартома, чи серйозно.

— Чуєш, сестро? Щоб нині та кради дітей! — обурилась одна з бабусь.

— За наших часів таке паскудство траплялося нечасто!

Зникнення Йонуца викликало сенсацію в усьому районі. Спочатку ні в кого не виникло ніякої підозри. Те, що він не прийшов обідати, не стривожило матір. Може, він зустрівся з батьком і той забрав його, щоб разом пообідати. Та ввечері вона занепокоїлась.

— Не хвилюйся, любя Марто! — намагався заспокоїти її дядечко Мітру. — Певно, лишився ночувати в батька.

— Цього не може бути! Жорж подзвонив би мені.

— Подзвони йому й запитай, — порадив дядечко Мітру.

Марта так і зробила.

— Жорже, Йонуц у тебе?

— Ні, я не бачив його від неділі.

— Лишенько! Не знаю, що з ним сталося. Пішов уранці до школи й досі немає. Сльози здавили їй горло.

— А ти питала знайомих?

— Ні, ще не питала. Соромилась. Тільки не думаю, щоб він пішов до кого-небудь з них. Боюсь, чи не сталося з ним чогось...

— Навряд. Тебе сповістили б.

— Жорже, може, ти подзвониш у лікарню або ще куди? Ти краще знаєш, як це робиться.

— Звичайно, подзвоню! Кажу тобі, що коли б, крий боже, сталося якесь лихо, тебе б уже сповістили. Мені здається, тут щось інше.

— А що?

— Боюсь, що він утік.

— Це неможливо! У нього нема для цього причин. Він має все. Мітру ставиться до нього добре. Це неможливо!

— Хлопчики його років надто чутливі... Досі я з тобою про це не говорив. Не думай, ніби я хочу залякати тебе, щоб ти від-

дала його мені. Та останнім часом він був якийсь пригнічений, занепокоєний. Інколи навіть плакав. Я пробував випитати, що в нього на душі, але не зміг. Коли ми бачилися востаннє, він просив, щоб я пообіцяв йому не сердитись, коли він щось накоїть. Я, звичайно, пообіцяв, але не міг зрозуміти, що він мав на думці.

— І що воно за дитина! О боже! Що воно за дитина!

— Слово честі, Марто, нам треба було б поговорити з цього приводу, бо мені здається, що він кудись утік.

— Але ж ми повинні його розшукати!

— Авжеж. Я зараз попитаю по лікарнях. І подзвоню тобі.

— Гаразд. Тоді я кладу трубку.

На другий день, коли стало відомо, що в Істраті зник хлопчик, пішла чутка, буцімто його викрали. Хто це вигадав, важко сказати, але скоро всі мешканці кварталу знали, що Йонуц, син Жоржа Істраті, став жертвою — першою жертвою — викрадачів дітей, які діяли у всьому місті. Тим-то не дивно, що коли міліціонер привіз Йонуца додому, люди кинулися до квартири Істраті. Початок зробила пані Йонашку з п'ятого поверху. Обіймаючи Йонуца, вона приказувала зі слізьми на очах:

— Як добре, що ти лишився живий, любий Йонуце! Іншим бідолахам не пощастило, щоб їх розшукала міліція, і той негідник по-звірячому знущався з них.

— Хто, пані Йонашку? — спитав Йонуц.

— Чи його хоч спіймали? Такого розстріляти треба на місці!

— Що ви! Хіба тато крав інших дітей? — здивувався Йонуц, бо нічогосінько не знав про чутки, які поширювалися в місті.

— Сердешний! Тобі той харцизник зовсім памороки забив. Хіба я казала, що твій тато крав дітей?

— Ви ж казали, пані Йонашку, що викрадено не тільки мене.

— Я не казала, що викрадав дітей твій тато. Я казала, що це робив злодій, злочинець.

— Але злодій — то його батько, саме він викрав хлопця.

— Його батько, товаришу міліціонер? — перепитала пані Йонашку.

— Так, він.

— А ви з мене часом не глузуєте?

— Отакої!

— Чули таке? Щоб батько та викрадав свого сина! — І пішла, невдоволено грюкнувши дверима.

На сходах вона зустрілася з пані Бірсеняску, яка поспішала дізнатися про все з першоджерела.

— Ви від пані Істраті, пані Йонашку?

— Від неї, пані Бірсеняску.

— Ну й що?

— Хіба ви не чули? Йонуца викрав його батько, Істраті! От які чудеса бувають на світі!

Коли міліціонер пішов, мати підійшла до хлопця.

— Що ж це воно виходить, Йонуце? Змовились удвох зі своїм розумником-батьком, а про мене й не подумали?

Йонуц мовчав.

— Але ж я твоя мама, Йонуце!

— Авжеж, мамо.

— Як же ти міг таке вчинити? Ти думав про те, що всі ці дні я ходила сама не своя? Стільки чуток... Тобі зовсім не шкода матері, яка дала тобі життя!

— Мені шкода, мамо, але...

І затнувся.

— Але що? — наполягала мати.

— Чому ти, мамо, не хочеш дозволити мені жити з татом?

— Я знаю, це тобі сподобалося б!.. У нього ти почував би себе паном. Адже він тебе завжди балував. Якби він поводився з тобою хоч трохи строгіше, ти не був би такий упертий. А він людина байдужа, і бо-зна-якою стежкою пішов би ти коло нього. Тут тобі, звичайно, не подобається, тут ти не можеш робити, що заманеться. Бо тебе тримають у шорах; і я, і дядечко Мітру хочемо дати тобі зразкове виховання, щоб ти не ріс, мов бур'ян при дорозі. Тож викинь собі навіть з голови, що я можу віддати тебе батькові. Тепер я збагнула, який у вас був план. Тобто у твого таточка. І як йому не соромно було вплутувати в цю справу дитину! Під'юджувати проти мене!

— Неправда, мамо. Тато ні в чому не винен. Навпаки, він намагався умовити мене, щоб я залишався в тебе. Але я сказав — якщо він не візьме мене до себе, я втечу.

— Ох, Йонуце!..

Коли мати плакала, Йонуц не витримував.

— Мамо!.. Люба мамо!

І кинувся її обнімати.

Це було ввечері, у батька, в його парубочькій квартирі на п'ятому поверсі. Вже два тижні, як Йонуц жив тут. Мати й дядечко Мітру поїхали до моря без нього. Йонуц нітрохи не шкодував за цим. Навпаки, радів, що майже цілий місяць не бачитиме дядечка Мітру. А батько обурювався: як це мати поїхала до моря і не взяла з собою сина?

— Чому ви не берете з собою Йонуца? Хіба йому не потрібне море, гори? — кричав він у телефонну трубку.

— Не розмовляй зі мною таким тоном,

— Пробач, але чому ви не берете його з собою?

— Я його записала до табору, він поїде туди у вересні,— збрехала Марта.

— Але ж у вересні табори біля моря закриваються.

— Справді?! А мені казали, що ні.

— Марто! Бери хлопця з собою! Ти ж йому мати.

— А ти батько. Чому ти не береш його з собою?

— У мене відпустка аж у грудні. Можеш бути певна, я взяв би його...

— Крім того, я ж казала тобі, у нас трохи сутужно з грошима.

— Прошу тебе, Марто, візьми його. Я дам грошей на Йонуца. Скажи лише, скільки...

— Ні, це неможливо. Мітру не погодиться. Він хоче відпочити.

— Виходить, Йонуц вас дратує. І, може, тебе навіть більше, ніж його?

— Жорже, не будемо сперечатися через дурниці!

— Отакої! Розмову про здоров'я сина ти вважаєш дурницею. Я просто обурений.

— Про мене. Це твоя справа. Скажи мені тільки: ти береш його до себе чи ні?

— А що мені лишається робити? Звичайно.

Поклавши трубку й обернувшись, мати побачила Йонуца.

— Ти все чув?

Мати почервоніла.

— Поки ми повернемося, ти житимеш у тата. Сподіваюсь, ти не засмучений?

— Навпаки, мамо!..

Мати вийшла з кімнати, грюкнувши дверима.

Йонуц почував себе щасливим. Цілісінький місяць він житиме з татком! Аж заспівав з радості. В цей час увійшов дядечко Мітру. Йонуц шмигнув до своєї кімнати й співав усіх пісень, які тільки знав. Співав радо, бо знав: дядечко Мітру не терпить його співу.

— Що це найшло на хлопця? — поцікавився дядечко Мітру.

— Радіє, що піде до батька.

— Він мене дратує. Скажи йому, щоб перестав. Прошу тебе, Марто.

Мати підійшла до дверей Йонуцевої кімнати:

— Йонуце, прошу тебе, не співай. Дядечко Мітру сьогодні багато працював і дуже стомлений.

— Мабуть, трохи й роздратований.

— Так, трохи й роздратований,— підтвердила мати, не відчувши іронії.

— Гаразд, мамо, не співатиму.

Швидко минув тиждень. У неділю, по дорозі на вокзал, дядечко Мітру одвіз Йонуца до батька.

Другого дня, йдучи на роботу, батько залишив синові трохи грошей.

— Це поки я знайду людину, яка варитиме тобі їсти.

— Не треба, тату. Я сам варитиму.

— Хіба ж ти зумієш?

— Зумію, тату. Слово честі, зумію. Я навчився, придивляючись, як варить мама.

Йонуц прокидався рано, бігав купити, що треба, і варив. Спершу тільки для себе. Але наступної неділі йому закортіло зробити батькові сюрприз. Коли той устав, сніданок був уже готовий.

— Ану, подумай, Йонуце, де ми будемо сьогодні обідати?

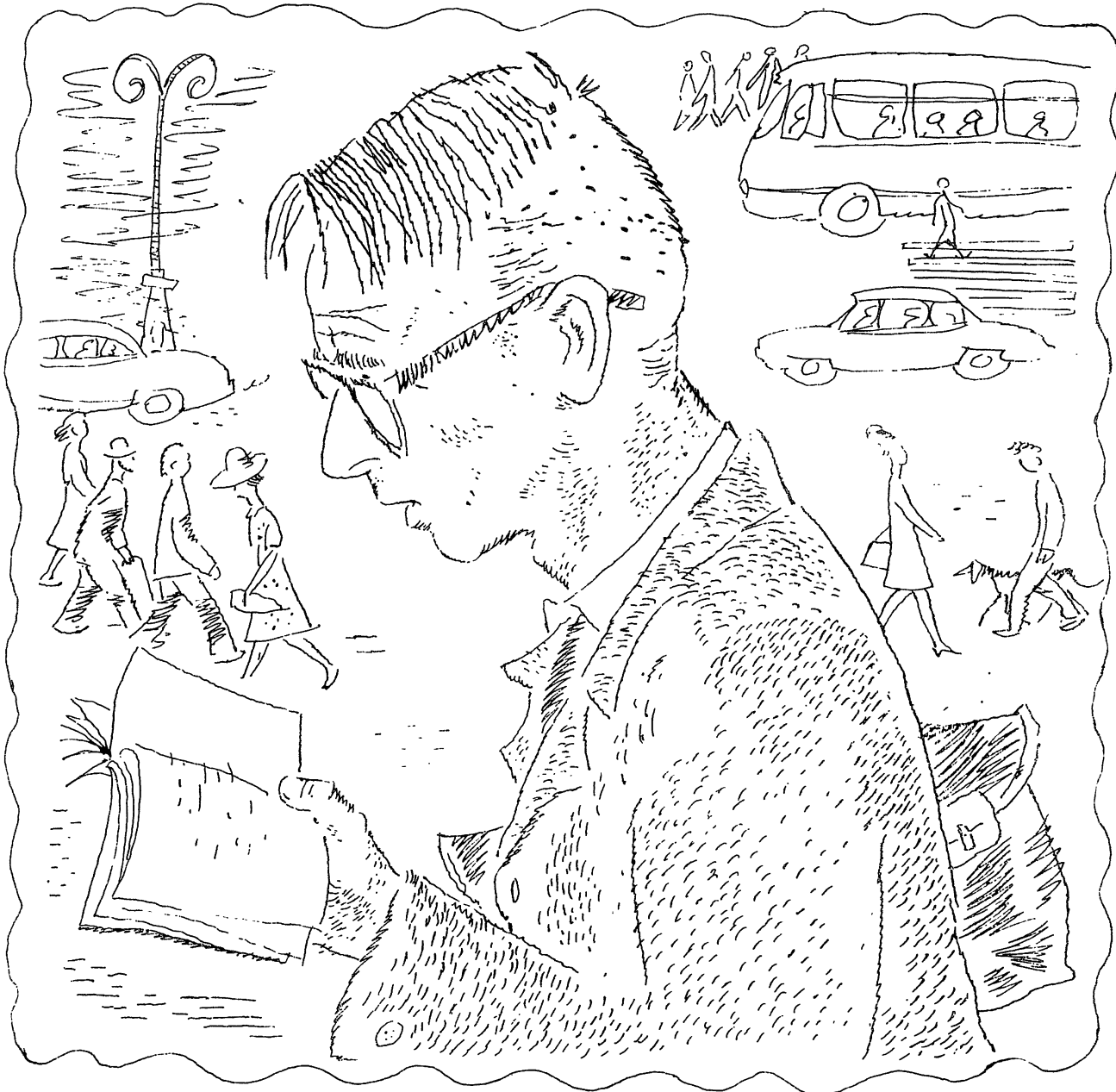
— Вдома, татку. Я придумав таке меню, що пальчики оближеш...

— Справді, Йонуце?

Батько здивувався, коли покуштував борщ, рагу й рисовий пудинг з варенням.

— Синку, та ти справжній кулінар!

Відтоді батько більше не обідав в їдальні, а їв те, що варив Йонуц. Коли приходив з роботи, лишалося тільки підігріти страву. А ввечері, коли Йонуц повертався від товариша, він заставав батька здебільшого вдома. Проте траплялося й так, що той приходив пізно вночі. Тоді батько завжди просив уранці вибачення:

— Вчора я трохи затримався, Йонуце. Засидівся з друзями за склянкою вина. А що ти робив?

— Читав, а близько десятої ліг спати.

Та це була неправда. Хлопець чекав батька, аж поки його долав сон. Йонуц дуже любив тепер батька. Навіть більше, ніж тоді, коли ще вони жили разом.

Батька мало цікавили буденні справи. Коли треба було ними займатися, він почував себе нещасним. В кишенях і в портфелі завжди носив повно книжок. Всі продавці букіністичної та інших книжкових крамниць, куди він заходив по дорозі з інституту, де він працював, добре знали його. Він ішов купити собі сорочку чи краватку, але, натрапивши по дорозі на якісь книжки, що цікавили його, купував їх, забуваючи, куди й чого йшов.

Для нього існували два світи: науково-дослідний інститут, де він працював, сім'я, знайомі, і другий світ — книжки. Він читав за столом, в автобусі, в антрактах у театрі або перед початком вистави, в кіно, читав у перукаря, в зубного лікаря, навіть на вулиці. Робота в інституті не заважала розмірковувати про те, що він читав. Думки свої записував на папері. Вдома виймав з кишені багато таких папірців і складав їх у шухляду письмового столу, сподіваючись коли-небудь знайти час і розібрати їх. Та нагоди ніколи не траплялось, і незабаром шухляда виповнювалася вщерть. Тоді він висипав з неї все у велику старовинну скриню, що лишилася після смерті бабусі. Через цю скриню він часто сварився з дружиною. Марта хотіла її викинути, а він казав, що ніколи не дозволить.

Живучи в нереальному світі книжок, він не відчував особливої потреби в друзях, знайомих. Ті, з ким він спілкувався по роботі або в якихось інших справах, мали його за дивака.

Йонуц згадав, що мати називала батька пришепелуватим. Тепер він побачив, що той і справді був якийсь безпорадний і потребував, аби хтось коло нього ходив. Йому треба було нагадувати, що час обідати, що не можна виходити на вулицю в пальті й капцях, що час віддавати білизну в пральню, платити за телефон і так далі.

І Йонуц узяв усе це на себе. Він відчув, що потрібний батькові, й це давало йому велику втіху. Повернувшись з інституту, батько знаходив готовий обід, який треба було тільки підігріти. Проте, знаючи його неувважливості (захопившись читанням, він міг забути про обід), Йонуц, идучи на пляж, залишав записку: «Не забудь, тату: обід у духовці! Треба тільки підігріти!»

Клав такі записки в передпокої, на ві-

шалці, пришпилював у кімнаті до штори; ще одну — у ванній.

Йонуц намагався не тільки смачно варити, а й ощадливо витрачати гроші.

— Тату, чи не дав би ти мені трохи грошей на господарство? — нагадував Йонуц.

— Ну звичайно, Йонуце. Вибач. Я сам мав би пам'ятати про це! Візьми поки що сто лей. Завтра зарплата. Нагадаєш, щоб я дав тобі грошей на наступні два тижні.

— Гаразд, тату. Нагадаю.

На другий день Йонуц підрахував, скільки грошей треба на наступні два тижні.

— Що ти, Йонуце! Так мало?

— Атож, тату.

— Йонуце, мій любий! Відтоді, як ти взявся до господарства, хоч нас і двоє, я трачу лише половину того, що тратив на самого себе...

Швидко збігли три тижні. До того, як з відпустки мали повернутися мати і дядечко Мітру, лишалося кілька днів.

Останнім часом батько якось змінився: був заклопотаний, чимось схвилюваний. Часто Йонуц заставав його з книжкою в руках, але очі його дивилися в стелю.

«Певно, в нього якісь неприємності! — думав Йонуц. — Та в людини, у якої якісь неприємності, не можуть сяяти очі! Видко, тут щось інше. Але що саме?!» Хлопець іще дужче здивувався, коли почув, що батько співає. Адже він майже ніколи не співав! До нього, Йонуца, він став уважніший. Щоразу, коли приходив пізно, — а тепер це траплялося частіше, — приносив йому тістечок, шоколаду або цукерок. Якось під час вечері батько запитав:

— Що нового у тебе в школі? — Він забув, що зараз канікули. Потім спитав, що буде завтра на обід. А згодом, коли Йонуц повернувся з кухні із склянкою молока, мовив:

— Йонуце, я хочу тобі дещо сказати.

— Що саме? Повернулася мама? — спитав Йонуц, і серце йому тьохнуло.

— О, ні. Знаєш, Йонуце, я збираюсь одружитися вдруге.

Склянка з молоком випала Йонуцу з рук.

Батько зітхнув і нахилився позбирати скалки. Потім Йонуц приніс миску з теплою водою, і вони мовчки витерли килим. Йонуц був блідий, а батько почервонів.

— Йонуце, ну давай поговоримо відверто.

— Давай, татку.

— Я мушу одружитися, хлопчику. Слово честі, мушу. Прошу тебе, зрозумій це.

— Атож, татку, тобі треба одружитися.

Йонуц і справді так думав. Батько ні в чому не міг дати собі ради. От коли б він, Йонуц, міг залишитися в нього! Тоді татові

не треба було б одружуватися. Та скоро закінчується мамина й дядечка Мітру відпустка, і він буде змушений повернутися додому. Батько знов почне обідати в їдальнях. У кімнаті знов буде гармидер.

Йонуцеві захотілося обійняти батька і заплакати.

«Якщо він одружиться,— подумав Йонуц,— я буду зовсім самотній».

— Я радий, Йонуце, що ти міркуєш, як дорослий.— І зразу іншим тоном: — Коли ти станеш дорослий, то ще багато чого зрозумієш.

— А може, я розумію більше, ніж ти думаєш, татку!

— Може, й так. Але ж це життя...

Батько раптом замовк. Очі йому помутніли, в кутку рота залягла зморшка.

— Ти хотів щось сказати про життя, тату?

— Хотів сказати, що життя іноді буває дуже паскудне. Хоч і не для всіх. Та все ж такі це життя.

— Можна тебе запитати, тату?..

— Будь ласка, Йонуце.

— Ти її дуже любиш?

— Коли вже ми говоримо відверто... так, я її люблю, але твою маму я люблю набагато більше, по-справжньому.

— А вона тебе любить?

— Каже, що любить. Але хіба знаєш?.. Вона вродлива. От познайомися з нею. Завтра приїде по нас машиною. Зробимо невеличку екскурсію до Синаї... Тобі ж буде цікаво?

— Авжеж.

Запанувала мовчанка. На вулиці теж було тихо. Тільки зрідка проїжджали машини.

— Ти засмучений?

— Ні, тату.

Але йому було так гірко на душі!

Тіточка Мара увійшла, коли вони снідали.

— Ви ще не зібралися, ледарі?

— Вже, Маро. Це Йонуц.

Тіточка Мара кинула на нього неуважливий, але приязний погляд.

— Гарненький хлопчик. Дуже схожий на тебе, Джордж! Сподіваюсь, будемо друзями?

— А це Мара, Йонуце. Тіточка Мара,— відрекомендував її батько, неначе трохи зніяковівши.

— Хочеш кави, Маро?

— Коли збираєшся в дорогу, чашечка кави не завадить. Але при умові, що ти її швидко завариш. Нема коли довго чекати.

— Йонуц вмент приготує. Він на це мастак. Еге ж, Йонуце?

— Яку ви любите — солодку чи не дуже?

— Не дуже.

І всміхнулася. Вона всміхалася щоразу, коли дивилася на нього і погляди їхні зустрічалися.

Розділ четвертий

Машина мчала асфальтованим шосе. За кермом сиділа тіточка Мара, поруч неї батько, а Йонуц — на задньому сидінні. Тіточка Мара впевнено вела машину. Все в ній було впевнене: хода, погляд, рухи.

Йонуцу подобалося, що вона така вродлива. Мама, звичайно, заздритиме, що тато візьме жінку, вродливішу за неї. Може, навіть їй трохи буде й прикро. Нехай! А все це через дядечка Мітру. Через нього вона стала якась ніби чужа.

— Тобі подобається їздити в машині? — спитала Йонуца тіточка Мара.

— Ще й питає.

Тато усміхнувся йому. Йонуц теж. Проте батькова усмішка була якась ніякова, бляха. І Йонуцу знову схотілось обняти його.

Йому схотілося, щоб тіточка Мара була доброї вдачі, щоб можна було її полюбити. І то тільки тому, що її любив батько. Та, на жаль, Йонуц не міг її полюбити. Чому, він ще й сам не розумів. Надто вже часто дорослі ставили йому такі загадки, відгадати які було важче, ніж розв'язати задачі з арифметики.

Спершу він не міг зрозуміти, чому мама була раніш для батька «пташка», а він для мами — «любий». Чому згодом він сказав мамі погане слово, про значення якого Йонуц довідався тільки в школі, від товаришів. А мама відтоді почала гудити батька й казала, що ненавидить його. Та все це Йонуц зрозумів тільки після того, як батько пішов з дому, а в їх господі з'явився дядечко Мітру. Він помітив, що мама дивиться на нього так само закохано, як раніш дивилася на батька, коли він був для неї ще «любий». Йонуц збагнув: все це сталося через те, що між батьком і матір'ю вмерло кохання. Але зміст самого слова «кохання» був йому мало зрозумілий. Як же це воно виходить? Двоє людей палко кохають одне одного, а потім раптом перестають? Що з ними коїться? Чому згасає кохання, мов та свічка? Але згодом він зрозумів і це. Тоді, коли до них перейшов дядечко Мітру. Дорослі, чоловіки й жінки, перестають кохати одне одного, коли починають кохати когось іншого. Наприклад, тато перестав бути для мами «любим» відтоді, як вона покохала дядечка Мітру. А для тата? Коли мама перестала бути для нього «пташкою»? Певно, тоді, коли він покохав тіточку Мару. А до того часу? Треба гадати, він ще кохав маму. Але це означає, що той, хто кохає і після

того, як другий перестав його кохати, страждає і, мабуть, дуже... Так Йонуц почав розуміти, що дорослі не кохають одне одного довіку, а з другого боку — коли згасає кохання в одного, це ще не означає, що воно одразу ж згасає і в другого. Отже, Йонуц зрозумів, що кохання може бути джерелом страждань.

Він зрозумів і те, що коли дорослі кохають одне одного, все йде гаразд, а коли перестають, то починають дурити одне одного, ненавидіти, кривдити. І кінчають тим, що розлучаються, як це зробили його батьки. Проте видно, що дорослі не можуть жити без кохання, якщо зі смертю одного кохання народжується інше.

Досі все здавалося йому зрозумілим. Але все руйнувалося, тільки-но він починав думати про стосунки між татом і тіточкою Марою. Що тато кохав тіточку Мару, це було ясно. Але так само було ясно й те, що тіточка Мара тата не кохала. Бо вона не дивилася на нього такими очима, якими тато дивився колись на маму, або як мама дивиться тепер на дядечка Мітру. Тіточка Мара дивилася на тата так, як дядечко Мітру дивиться на маму. А дядечко Мітру, в тому немає ніякого сумніву, маму не кохає.

Він спостерігав, як дивляться одне на одне чоловіки й жінки з їхнього будинку, пари, які гуляли в парку, на вулиці, чи сиділи в кіно. Він зрозумів, що ховається за виразом їх очей, і дійшов висновку, що дядечко Мітру не кохав маму, хоч і одружився з нею. А тіточка Мара не кохала батька, та все ж таки погодилася вийти за нього заміж. Чому ж дядечко Мітру дурить маму, ніби він кохає її? Чому тіточка Мара дурить тата, ніби кохає його?

— Йонуце!

— Я, тіточко Маро!

— Скоро будемо в Плоєшті. Там ти познайомишся ще з однією тіточкою — моєю мамою і стареньким дядечком — моїм татом. Якщо схочеш поїхати до них на тиждень-два, то завжди зможеш це зробити. Їм буде приємно. Але, звичайно, якщо дозволить твоя мама.

Волосся тіточки Мари маяло на вітрі. Як добре вела вона машину! У неї були гарні руки з довгими пальцями й червоними нігтями, наче вона вмочила їх у кров.

— Припали мені сигарету, — попросила вона батька.

Батько припалив їй сигарету, але закашлявся від диму, бо сам не палив.

— Ех ти, паничику! — засміялася тіточка Мара. — Ти що, ніколи не палив?

— Спробував якось замолоду, з цікавості. Та не сподобалось.

— Ох, який же ти в мене паничик!

Батько засміявся, а Йонуц почервонів. Чому ж не почервонів тато, адже тіточка Мара образила його, назвавши паничиком?

Незабаром повернулися з відпустки мама й дядечко Мітру. Мама була чорна, як денце чавуна, а дядечко Мітру — шоколадного кольору. Надмірний загар робив маму негарною. Зате дядечко Мітру виглядав молодшим за свої роки і, на думку сусідки Бірсеняску, став навіть показніший.

Мати зразу подзвонила по телефону, щоб Йонуц вертався додому.

— Ну що, скучив за нами? — спитала вона, цілючи сина.

— Ні, не скучив.

— Чуєш, Мітру?

— Чую, але не дивуюсь.

— Ще б пак, у батька ти почуваєш себе краще. Він задовольняє всі твої примхи. Навіть коли б ти запалив дім, він однаково нічого не сказав би.

— Атож, мені добре було в тата.

— Ти невдячний, нехороший! Іди до своєї кімнати!

Минуло кілька днів. Одного вечора, коли Йонуц повернувся зі школи, мати сказала:

— Нехай тобі буде відомо — твій тато одружився.

— Знаю.

— Знаєш, а мені не сказав? — обурилась мати.

— Я не думав, мамо, що це тебе цікавить, — збрехав Йонуц.

— Авжеж не цікавить. Та все-таки мав сказати мені. Я почула про це від чужих людей.

— Татові треба було одружитися, мамо. Ти ж сама казала: «Коли люди розлучаються, вони мусять знову влаштувати своє життя».

— Так, так! Я навіть рада, тобто була б рада за нього, коли б не боялася, що він зробить не дуже вдалий вибір.

— Чому ти так думаєш? Тіточка Мара дуже гарна, — зауважив Йонуц, знаючи, що мамі це буде неприємно.

— То ти її знаєш?

— Авжеж. Ми їздили втриьох машиною до Синаї. У неї «фіат».

— Вона молода і гарна. Надто молода й надто гарна для твого батька.

— Чому ти так говориш про нього, мамо? Невже він не заслуговує на таку дружину, як тіточка Мара?

— Звичайно! А вона, бач, і тебе причарувала!

«Я ненавиджу її, мамо! Бо вона не любить татка. А йому, бідолашньому, так треба, щоб його хтось любив!» — подумав Йонуц. Але мама не повинна була знати, що тіточка Мара не любить тата.

— Вона дуже симпатична, мамо, і, здається, любить тата.

— Ти так думаєш? Вона вийшла за нього, щоб мати бухарестську прописку! Я знаю.

Серце Йонуцeve на мить завмерло в грудях: «Он воно що!» Проте він не здавався:

— В тіточки Мари добра душа. Це тобі якась плетуха сказала.

— Гаразд, побачимо пізніш.

Минуло кілька неділей. Йонуц завжди з нетерпінням чекав неділі, бо звичайно в цей день зустрічався з батьком. Але з чотирьох неділей батько провів із ним лише одну.

У суботу ввечері він подзвонив синові по телефону:

— Це я, Йонуце. Знаєш, завтра ми не зможемо зустрітись.

— Нічого, татку, зустрінемося наступної неділі.

— Ти не сердись на мене, Йонуце?

— Ні, тату.

— Цілую тебе, Йонуце. І Мара теж.

Наступної суботи він подзвонив знову.

— Мені дуже шкода, Йонуце, але й цієї неділі ми не зможемо зустрітись. Нас запросили до Плоєшті Марині батьки. Ти не сердись, Йонуце?

— Ну що ти, татку! Ідьте обов'язково.

— До побачення, Йонуце! До наступної неділі.

— До наступної неділі.

Та протягом двох місяців батько тільки двічі приходив до сина, щоб погуляти з ним.

Одного разу, коли Йонуцу дуже захотілось побачитися з батьком, він сам пішов до нього.

— Випадково проходив вашою вулицею й забіг до тебе на часинку довідатися, як живете. Я не заважатиму вам?

— Ну що ти! Дуже добре зробив, що забіг. Еге ж, Маро?

— Звичайно.

Тіточка Мара посміхнулася Йонуцу. Вона ставилася до нього з приязню. Пригостила тістечками, фруктами, запросила, щоб приходив іще. І хоч Йонуц не мав за що дорікати тіточці Марі, все ж таки він вирішив більше не приходити до них, хоч як би йому хотілося побачити тата. Щось надто часто посміхалась тіточка Мара... Тільки Йонуц гляне на неї, як вона вже посміхається. А батько витлумачив це як ознаку приязні.

Наступної неділі батько призначив йому побачення біля університету, під годинни-

ком. Коли Йонуц прийшов туди, він уже чекав.

— Я спізнився, тату?

— Ні, це я прийшов раніше. Ну, який у тебе план на сьогодні, Йонуце?

— Не знаю, тату. Я дуже радий, що бачу тебе. Мені байдуже, що будемо робити. Важливо, що я з тобою.

Батько спохмурнів і зітхнув.

— Я був дуже зайнятий, Йонуце. Працював навіть у неділю. Ти дуже сердись на мене?

Але батько уникав його погляду, і Йонуц зрозумів, що це була неправда.

— Ні, тату, не серджуся.

— Хочеш, Йонуце, поїдемо з тобою в Бєнєсу? На цілий день, згода?

— А ввечері послухаємо спів соловейка?

— Аякже.

— Гаразд, тату.

Обличчя в батька трохи проясніло. Він узяв сина за руку і перейшов вулицю.

«Тримає мене за руку, як маленького хлопчика. Хоч і не приходить щонеділі, проте любить мене. Тіточка Мара не зуміла вплинути на нього, щоб став холодніший до мене, як мама через дядечка Мітру».

Батько обійняв Йонуца за плечі. Йонуцу подобалося відчувати на собі його руку. Він почував себе вищим, наче несподівано виріс.

«Чому тіточка Мара не любить його?» — зітхнувши, запитав сам себе Йонуц. І на якусь мить легенькою хмаркою його оповив смуток.

Під час обіду батько випив пляшку вина. Очі йому затуманились, він став балакучіший:

— Знаєш, Йонуце, небагато хлопчиків твого віку схожі на тебе.

— А який же я, татку?

— Насамперед тямовитий, бо не базікаєш. Зате багато розмовляєш сам із собою. Так чи ні?

— Не знаю, татку. Я не помічав...

Батько засміявся.

— Ти не знаєш, а я знаю. Я ж бачу твої очі. У тебе такі очі, Йонуце!..

Батько і син лягли горілиць, заклали руки за голови. Батько швидко заснув. Як дивно він спав! Дихання майже непомітно, обличчя бліде, і стогне часом, ніби щось мучить його уві сні.

Прокинувся він пізно, коли сонце почало вже схилятися на захід. Його розбудили трелі соловейка. Глянув на Йонуца й усміхнувся. Очі в сина були ясні, наче він зовсім не спав.

— Ти не спав, Йонуце?

— Ні.

— Що ж ти робив?
— Дивився, як ти спиш. Думав про те, се...

— Чуєш, як заливаються солов'ї, Йонуце? І пригорнув сина.

Давно вже Йонуц не лежав на батькових грудях. З радощів хлопець майже не дихав.

Так вони лежали, поки замовкли солов'ї. Тоді батько мовив:

— Я хочу тобі щось сказати, Йонуце!

— Слухаю, тату.

— Насамперед, хочу спитати, чи не казала тобі що-небудь мама?

— Ні, а що вона мала казати?

— Знаєш, Йонуце, мама дзвонила мені вчора, що вона згодна, аби ти жив у мене.

— Та невже, тату? — зрадів Йонуц.

— Але ж тепер, Йонуце... тепер...

Йому було соромно. Він замовк. Та й не було потреби доказувати. Йонуц здогадався, що він хотів сказати.

— Розумію, татку. Тепер уже не можна.

З лісу насувався присмерк. Йонуц ледве стримував сльози.

— Я хочу тобі пояснити, Йонуце... Ти мушиш мене зрозуміти... Пам'ятаєш, як я хотів забрати тебе?

— Пам'ятаю, тату.

— Сподіваючись, що зумію переконати твою маму, я пішов навіть на викрадення... Наполягав, просив її, погрожував, та все даремно. Вона тоді затялась і нізачо не хотіла віддати тебе.

— А чому, тату?

— Я розмовляю з тобою, Йонуце, як з дорослим... Вона просто хотіла зробити мені на злість. Але ти не повинен сердитись на неї. Не забувай, що вона тобі мати і багато серця вклала, поки тебе виростила.

— Знаю, тату! Вона моя мама, але я її не люблю. Відтепер я більше не люблю її.

— Я певен, Йонуце, що це не так. Ти говориш зопалу...

— Ні, не зопалу.

— Тоді ти й мене не повинен більше любити? Гадаєш, я б тебе не взяв до себе? Але тепер це вже неможливо. Як нам буде втрюх у одній кімнаті? До мене перейшла жити тіточка Мара. У неї не було квартири в Бухаресті.

«Мама казала, що вона вийшла за нього тільки тому, що їй потрібна бухарестська прописка», — подумав Йонуц, але нічого не сказав. Він краще вирве собі язик, аніж образить батька.

— Коли б у мене була ще одна кімната, Йонуце, — від той далі, — я б тебе, звичайно, забрав. Але так... Тіточка Мара має слушність: незручно жити нам усім трьома в одній кімнаті. У мамі ти маєш де готувати уроки, можеш лягти і встати, коли то-

бі заманеться. Маєш кімнату, яка належить тільки тобі. А ми б тобі заважали. Тіточка Мара — людина товариська. У неї багато подруг, вони приходять тоді, коли їх найменше чекаєш. І коли приходять, забувають про все на світі. Тіточці Марі подобається гомоніти з подругами, а мене, щиро кажучи, це стомлює. Уяви собі, як би ти почував себе в нас. Прошу, Йонуце, зрозумій мене, я тільки через це не можу взяти тебе.

— Розумію, тату.

І Йонуц розумів. Розумів «щиро» батькову правду. Незручно жити втрюх в одній кімнаті. Так, причина серйозна. Та коли б тато хотів, щоб Йонуц жив з ним, він, звичайно, знайшов би вихід. Зумів же він одержати квартиру та ще й у центрі міста, коли пішов од них. Міг би й тепер одержати квартиру з двох кімнат, якщо не в центрі, то на одному з нових масивів. Причина тут була зовсім інша: тіточка Мара не хотіла, щоб Йонуц жив у них. А батько ніби повторював завчений урок.

— Я радий, Йонуце, що ти мене зрозумів.

— Таки незручно жити трьома в одній кімнаті.

— Ти собі навіть не уявляєш, Йонуце, як мені шкода!

— І мені шкода, тату! Та коли не можна...

— Зате ми будемо зустрічатися з тобою щонеділі.

— Ми дуже весело будемо розважатися, тату. Тільки вдвох.

— А наступного року ми візьмемо тебе з собою у відпустку.

— Поїдемо до моря, а потім у гори.

— Неодмінно, Йонуце.

Батько провів сина до рогу вулиці.

— Не сердься на мене, Йонуце.

— Я не серджусь, тату.

— Отож домовились. Зустрінемося наступної неділі.

— Гарзд, тату.

— На добраніч, Йонуце.

— На добраніч, тату.

Цього разу, прощаючись, батько не обійняв сина, тільки потиснув руку, як дорослому.

Хоч було вже пізно, Йонуц не зразу пішов додому. Гуляв майже до півночі. Навмисно. Нехай мама похвилюється трохи. Йому дуже хотілося вмерти. Тільки не назавжди. А так, на якийсь тиждень. І перед смертю залишити батькам записку: «Через тебе, мамо, я наклав на себе руки!» «Через тебе, тату, я вкоротив собі віку!» Ото голосили б обоє! А потім він раптом з'явився б і сказав, що не вмер по-справжньому, а хо-

тів тільки трохи їх помучити, щоб вони не думали тільки про себе.

Коли Йонуц повернувся додому, мати чекала на нього.

— Де це ти досі пропадав?

— Я був з татом.

— Він що, здурів? Тримати дитину аж до півночі?

— Він провів мене до рогу близько десятої, а потім я сидів на лавці. Така чудова ніч, мамо!

— Прошу тебе, Йонуце, більше так не роби! Ти сидиш собі і мрієш при місяці, а я тут думаю бозна-що. — Потім іншим тоном: — Тато казав тобі що-небудь?

— А що він мав мені сказати? — Йонуц удав, ніби нічого не розуміє.

— Не казав тобі часом, про що я з ним розмовляла?

— Ага, так! Казав, що ти згодна віддати мене йому.

— Ну й що?

— Він пояснив мені, що тепер уже запізно.

— Як то «запізно»? Вигадки! Не хоче брати тебе, і край! З його боку було б чесніше одверто у цьому признатися.

— Він має рацію, мамо. Він уже одружився, і тепер запізно.

— Ну й що, як одружився? Ти хіба перестав бути його сином?

— Тато не може взяти мене до себе, бо незручно жити втрьох в одній кімнаті.

— Так він і сказав тобі?

— Атож. І він має слушність. — Потім покірливо: — Бач, мамо, тоді, коли тато мав змогу взяти мене, ти не хотіла. А тепер, коли ти хочеш мене позбутися, він не може цього зробити.

— Який ти став розумний! Я подумала, що ти почував би себе у нього краще, ніж тут, і тільки тому запропонувала йому взяти тебе. Та коли він не хоче, бог з ним! Тебе ніхто не виганяє з дому, дурний хлопчисько!

І пішла спати.

Неділя для Йонуца стала найдовшим, найнуднішим днем. У неділю не приходила його подруга Смаранда посидіти з ним на лавці, бо йшла з батьками до театру або кудись у гості. Він здебільшого лишався дома сам один. Мати й дядечко Мітру їхали машиною за місто.

— Сьогодні ти зустрічаєшся з батьком, — сказала йому, немов вибачаючись, мати.

— Так, мамо. Сьогодні прийде тато, і ми підемо гуляти.

Але тато не прийшов. Хоч і обіцяв приходити і брати його щонеділі, він дотримав свого слова лише разів зо два. І обидва ра-

зи приходив з тіточкою Марою. Тіточка Мара, як і раніш, була люб'язна з Йонуцем, посміхалася йому, але тільки устами, не душею. А батько радів, вважаючи її щирою.

«Краще вони б уже зовсім не приходили», — думав Йонуц, хоч, правду кажучи, йому важко було самому, та неділя минала, а в понеділок, поробивши уроки, він зустрічався в саду з Смарандою.

Одного разу Смаранда не прийшла до школи. Не прийшла вона і ввечері в сад.

Йонуц почекав на неї з півгодини, а тоді пішов і подзвонив у квартиру, де мешкала сім'я Кумпене. Двері відчинила мати Смаранди й сказала, що дівчинка захворіла на скарлатину, і її забрали до лікарні.

Йонуца це дуже засмутило. Він проблукав містом до десятої години вечора, не помічаючи, що вже пізно. Та раптом схаменився й подався додому бігцем, знаючи, що мати лаятиме його, а дядечко Мітру неодмінно скаже, що всі «шалапути» починали саме так, як оце вчинив він.

Але вдома в них були гості. Дядечко Мітру одержав медаль і запросив друзів відсвяткувати цю подію.

Дядечко Мітру майже завжди звертався до Йонуца не безпосередньо, а через дружину. Та сьогодні, показавши йому медаль, почеплену на лацкані піджака, сказав:

— Бачиш? Це нагорода за роботу в установі, де я працюю вже п'ятнадцять років. Бери приклад з мене й гляди не осором нас — маму й мене!

А мати докинула:

— Поздоров дядечка Мітру!

В новій сукні, радіючи щасливій події, вона ніби помолодшала, була така, як тоді, коли батько називав її «моя пташечко».

— Поздоровляю, — прошепотів Йонуц без будь-якого ентузіазму.

— Скажи: «Бажаю підвищення!» — напоягала мати.

— Бажаю підвищення на посаді, дядечко Мітру! — механічно повторив Йонуц.

— Дякую!

Йонуц пішов до своєї кімнати, ліг і заплющив очі, щоб швидше заснути й ні про що не думати.

«Гляди не осором нас — маму й мене!»

Перед очима в Йонуца стояв дядечко Мітру в чорному костюмі з медаллю на грудях, в доброму гуморі — таким він його ще ніколи не бачив. Чоло в нього блищало, як слонова кістка, а щоки майже так, як мамине обличчя, коли вона намащувала його перед сном. З їдальні долинали вигуки, сміх гостей. Хтось голосно розповів анекдот, і всі зареготали.

«Гляди не осором нас — маму й мене!»

Йонуц чув, як гості цокалися:

— За твоє здоров'я, Мітру!
 — Бажаю підвищення!
 — Щиро дякую! Всім щиро дякую!
 — Давайте танцювати! — кричала якась жінка.

Йонуц чув, як там відсувають столи й стільці. Увімкнули магнітофон дядечка Мітру. Крім нього, ніхто не мав права вмикати його. Почалися танці. З ким танцює мама? А дядечко Мітру? Знову хтось зареготав.

«Це мамин сміх», — подумав Йонуц, зіт-

хнувши. Мама заливається сміхом, як бубонці на санях. Його тоді ще на світі не було, коли заливалися на санях бубонці; про це оповідав йому батько, а потім він бачив сани в якомусь радянському фільмі.

Магнітофон вмовк, і всі загомоніли. Хтось раптом відчинив двері до його кімнати. Певно, мама. Йонуц заплющив очі, удав, ніби спить, але дивився крізь щілини повік. У кімнаті темно, і мати не могла цього помітити. Вона стала на порозі. В руках у неї тарілка з бутербродами. Певно, не забула принести

йому й шматок торта. Мама пече такі чудові торти!

— Ти спиш, Йонуце?

Йонуц удає, ніби спить. Мати навшпиньки входить до кімнати, ставить тарілку на стіл і виходить, тихо причинивши за собою двері.

Йонуцу хочеться їсти, а надто кортить йому поласувати тортом. На тарілку йому, певно, поклали й бутерброд з ковбасою. А може, навіть і з ікрою. Адже вранці дядечко Мітру купив ікри. Але він не доторкнеться до ласощів. Він сердиться на маму.

Вона згадала про нього. Але ж коли? Тільки після того, як нагодувала гостей! Чому не раніш? Адже вона добре знала, що він нічого не їв з самого обіду! І ліг, не вечерявши. Та коли мама вирішила, що він спить, навіщо лишила тарілку на столі? Невже сподівалася, що він прокинеться вночі і встане, щоб попоїсти? Такого ще ніколи не було. Виходить, вона зробила це просто для того, щоб не мучило сумління. Не треба йому її бутербродів! І торта теж! Він і не доторкнеться до них, хоч як хоче їсти!

Йонуц устає з ліжка, хапає тарілку, відчиняє вікно, бере бутерброд з ікрою і кидає. Бутерброд падає на автомобіль. Це смішить Йонуца. Він бере другий бутерброд, цілиться в машину, але не влучає. Шматок торта теж летить за вікно.

Це так розважило його, аж він зовсім забув про голод. Тільки коли тарілка спорожня, відчув, як хочеться їсти. Та нічого: засне й забуде. Йонуц зачиняє вікно, лягає в ліжку і вкривається з головою, щоб не чути галасу.

«Гляди не осором нас — маму й мене!»

«Один... два... три... чотири... п'ять... Коли б швидше заснути».

Десь аж близько двох тисяч сон здолав його.

Устав Йонуц перед полуднем, голодний як вовк. Мати й дядечко Мітру міцно сплять. У кухні на таці лежить кілька бутербродів, та він не займає їх. Мати, певно, залишила для себе, щоб було що поїсти, коли вони з дядечком устануть. Йонуц намазує маслом кілька шматків хліба, густо солить і жадібно їсть. Він поспішає, йому хочеться швидше довідатись, що з Смарандою.

Коли він подзвонив до Кумпене, йому відчинив Смарандин батько.

— Вибачте, я прийшов довідатись, як почуває себе Смаранда.

— Ти Йонуц?

— Я.

— Смаранда розповідала про тебе, казала, що ти — її найкращий друг. Заходь.

Йонуц не був соромливий, проте вигляд Смарандиногo батька в дорогому халаті й

окулярах з грубою оправою збентежив його.

— Даруйте, але я поспішаю.

— Ну що ж, про Смаранду можу сказати, що їй уже краще. Я розмовляв по телефону з лікарем.

— Можна я потурбую вас іще раз, щоб дізнатися про Смарандине здоров'я?

— Будь ласка. Заходь, коли хочеш.

Одного разу Нуку назвав Смаранду «корком».

— Чого ти її так називаєш? — розсердився Йонуц.

— Вона така маленька, як корок. А тобі що до цього?

Йонуц одлупцював Нуку так, що про це дізналися в учительській. Директор, класний керівник, учителі — всі здивувалися. Щоб Йонуц побив свого товариша? Перший учень у класі? Гордість школи? Це було його перше серйозне порушення дисципліни, і йому пробачили. Але класний керівник усе ж таки викликав до школи матір.

— Як же це так, Йонуце? Мене викликав до школи класний керівник і скаржився на тебе.

Йонуц мовчав.

— Я горіла з сорому. Сподіваюсь, це вперше і востаннє!

Насправді ж Йонуц відлупцював Нуку не стільки за те, що він прозвав Смаранду «корком» — йому захотілося, щоб його вважали хуліганом. Б'ючи Нуку, він не думав про пересторогу дядечка Мітру: «Не осором нас...» Але справжня причина полягала саме в цьому. Йонуц, як казав дядечко Мітру, намагався запламувати його честь. Уже наавтра після того, як дядечко Мітру одсвяткував свою нагороду і Йонуц навмисно грюкнув дверима ліфта, дядечко Мітру, який саме спускався сходами, вилаяв його:

— Бачу, ти будь-що хочеш осоромити мене й маму! Хіба в тебе нема рук, щоб причинити двері по-людському?

— Самі бачите, який тут протяг.

— Брешеш! Хочеш, щоб сусіди подумали, що ми неспроможні навчити тебе звичайнісінької пристойності!

Відтоді Йонуц щоразу, коли їхав ліфтом, навмисно грюкав дверима так, щоб чути було аж на сьомому поверсі. Він також перестав з усіма вітатися й не соромився показати язика бабусям у дворі.

— Наче злий дух вселився в нього, — казала мати.

До школи Йонуц ішов тільки тоді, коли йому хотілось. На уроках був неуважний, розмовляв і заважав слухати іншим. Коли вчитель робив йому зауваження, Йонуц зухвало відповідав:

— Мене не цікавить те, про що ви говорите.

Кілька учнів, вважаючи його зухвалістю, почали захоплюватися ним. Йонуц став «героєм». На знак поваги прихильники прозвали його Джонні. А що він раптом «вибухав» і пускав у хід кулаки щоразу, коли йому здавалось, ніби хтось його образив, до прізвиська додали слово «бомба». Скоро він став відомий, у своєму районі під прізвиськом «Джонні Бомба».

Подив дирекції школи незабаром змінився тривогою. Що робити? Відмінник, зразковий учень — і раптом така несподіванка! Що сталося з хлопцем? Директор і класний керівник марно намагалися знайти стежку до його душі. Він іще дужче замикався в собі, ще більше ставав роздратований.

Мати докоряла йому:

— На бога, Йонуце! Коли вже ти порозумнішаєш? Директор казав, що коли ти не зміниш своєї поведінки, він змушений буде вигнати тебе зі школи! Скажи, що тобі сталося? Чого ти такий озлоблений?

«Гляди не осором нас — маму і мене!»

Приходили скаржитись і сусіди, що він лупцює їхніх дітей або, що, подруживши з цим хуліганом, їхні діти теж зіпсувалися.

— Даруйте мені, сусідко, але коли ви не можете приборкати свого сина, то ми всі зажадаємо, щоб його взяли до виправної колонії!

Мати благала Йонуца, плакала, погрожувала. Дядечко Мітру в свою чергу пробував переконати його:

— Ти сам себе занапащаєш!

Та Йонуц зухвало дивився їм у вічі — мовляв, усе це ні до чого. Хіба він не розумів, що сам себе занапащає? Хіба не знав, що на нього чекає, коли й далі поводитиметься так? Хіба не було таких хвилин, коли він сам почував до себе огиду?

Не раз, коли вчителям уривався терпець, йому хотілося попросити вибачення й пообіцяти, що цього більш ніколи не повториться. Знаючи урок на відмінно, він клеїв дурня, щоб одержати лиш задовільну оцінку. Коли учні не могли розв'язати важкої задачі, а він міг зробити це за кілька хвилин, йому кортіло забути про свою впертість і показати всім, на що він здатний. А вночі, у ліжку, він плакав з досади й жалю до себе...

Раніш він ніколи не встрявав у бійку, а тепер не пропускав жодної нагоди, щоб відлупцювати кого-небудь. Йому бридкі були цигарки, проте палив, щоб похизуватися перед товаришами. Не любив тих, хто грубо розмовляв з дівчатами, проте сам так розмовляв. Не любив чубатих, а все ж сам носив довгу чуприну...

Якось він підслухав розмову матері з дядечком Мітру.

— Мітру, що це робиться з хлопцем? Прошу, погрожую, а він дивиться на мене так, ніби й не бачить мене! Іноді я питаю себе, чи він часом не схибнувся з розуму?

— Це маленький виродок, люба Марто! Мені неприємно казати тобі таке. У нього нема елементарних людських почуттів, сорому нема!

Мати хотіла ще щось сказати, але не змогла — зайшлася сльозами.

Йонуцу стало шкода її, він сам мало не розплакався.

— Що з ним буде? Що з ним буде? — бідкалася мати.

Часто вночі, коли не спалося, Йонуц сам себе питав, що буде далі. Чи не час уже зупинитися? «Годі! Я вже доволі завдав їм сорому!»

А вранці, коли знову бачив дядечка Мітру, пихатого, задоволеного собою, коли бачив, з яким презирством той дивився на нього, знову озлоблювався.

Ні! Ще не досить! Треба поводитись іще гірше. І вирішив не приходити додому цілу добу.

Переспав у парку й повернувся додому аж другого дня увечері. Мати хотіла вже дзвонити в міліцію. Але дядечко Мітру не погодився. Він був кращий психолог, ніж дружина, й знав, що хлопець повернеться сам.

Мати розридалася, коли побачила Йонуца на дверях. Він розчулився й ладен був просити в неї вибачення. Але тут почувся голос дядечка Мітру:

— А що я казав? Таки повернувся твій шалапут! — І вперше вдарив Йонуца. Дав йому два таких ляпаси, що хлопцеві в очах потьмарилося.

— Знай, що мати дозволила покарати тебе.

Настали літні канікули. Йонуц, що раніш переходив з класу в клас відмінником, цього року ледве витяг на задовільно.

Почалося літо, і мати з дядечком Мітру заходилися планувати, як їм провести свою відпустку.

«Стривайте, я утну таке, що вам буде не до відпустки», — вирішив Йонуц і втік з дому. Поїхав поїздом до Браїли, два дні блукав по місту. Вночі спав у кущах в саду Монументів. Потім поїхав пароплавом до Галаца. Його затримали через тиждень у Текучі — брудного, голодного, і міліціонер привіз його до батьків.

— Що він украв, товаришу міліціонер? — поцікавилася сусідка Бірсеняску,

— Красти він нічого не крав. Його затримали за бродяжництво.

Цього разу дядечко Мітру не бив Йонуца.

— Тобі вже ніщо не допоможе. Ти пропаша людина!

— Зробив з мене посміховище! Невдячний! Тікати з дому!.. Чи тобі нема чого їсти, нема в що вдягтися?

— Не тому, мамо!

— А чому?

Йонуц мовчав.

— Люди ще подумують, ніби ти тікаєш з дому через те, що тебе тут кривдять.

І мати знов залилася слізьми.

— Даремні розмови, люба Марто! Я вже тобі казав: він до того зіпсувався, що навряд чи допоможе навіть виправна колонія. Там йому місце.

— А що скажуть люди, Мітру? Нам тільки цього бракувало!

— Тільки суворий режим міг би дати якийсь позитивний ефект. Дай боже, люба Марто, щоб я помилився, але я гадаю, що кінець кінцем він таки потрапить туди...

Через кілька днів з лікарні повернулася Смаранда.

Йонуц випадково дізнався, що вона вже дома. Відколи про нього пішла недобра слава і його прозвали «Джонні Бомба», він ні разу не поцікавився станом Смарандино здоров'я. Йому було соромно зустрічатися з її батьками, та й він трохи боявся, щоб Смарандина мати не вилаяла його часом, не заборонила доньці дружити з таким шалапутом.

Минуло кілька днів, і Йонуц стрів Смаранду на автобусній зупинці.

— Ти вже видужала?

— Атож, видужала. Хвороба тяглася трохи довше, ніж звичайно, бо були ускладнення.

— І тепер ти вже зовсім здорова?

— Так. А ти що робиш?

— А що мені робити?

— Перейшов до наступного класу?

— Уяви собі, перейшов.

— Пробач, я не хотіла тебе образити...

За кілька днів вони здибалися знову й пішли гуляти до парку Чішміджіу. Смаранді хотілося глянути на лебедів. Потім склалися і взяли напрокат човна.

— Ти неначе змужнів, — зауважила Смаранда, дивлячись, як Йонуц вправно веслує.

— Та трохи.

— І схуд.

— Еге ж.

— Мати мені заборонила розмовляти з тобою. Каже, не треба, щоб люди бачили мене з тобою.

— Мене мало цікавить, що думає твоя мати, що думають про мене інші. Мені це байдуже.

— Всі вважають тебе «небезпекою номер один».

— Може, ворогом номер один?

— А знаєш, що я думаю про тебе?

— Що?

— Що ти дурний.

— А ти ще дурніша. Коли б твоя дурість та враз обернулася на воду, вона залила б землю, як під час всесвітнього потопу. Чула про потоп за часів дідуся Ноя?

— Нічого не скажеш, ти дуже чемний!

— Хіба ж я перший сказав, що ти дурна? Почала ти, а не я!

— Гаразд. Ти не дурний! Але на тебе найшов амок.

— Що це таке?

— Хіба ти не читав Стефана Цвейга?

— Я не такий розвинений, як ти, — сказав Йонуц. — Ти колись розповідала мені якусь його новелу.

— Я розкажу тобі новелу «Амок».

— Ну що ж, розкажи.

— Амок — це таке божевілья в малайців. Цілком порядна людина може несподівано схопити ножа, вискочити на вулицю і вбити першого-ліпшого стрічного.

— Хіба ж я вбив кого-небудь? Чому тобі здається, що на мене найшов амок?

— Бо і в тебе теж потьмарилося в голові. І якщо хочеш знати, коли ти досі нікого не вбив, то скінчиш тим, що знищиш сам себе. А це теж злочин.

— Яка ти стала розумниця! Знаєш, що, Смарандо? Я вже по саму зав'язку ситий повчаннями! Вдома мати й дядечко Мітру ні на мить не дають мені спокою. Батько теж повчає, коли згадує про мене й приходить побачитись. А про школу нічого й казати!.. Директор, класний керівник, учителі... Щастя, що тепер канікули. Слово честі, мені все це набридло! Тож, прошу тебе, хоч ти пожалій мене!

— А я тебе зовсім не повчаю. Я тобі не мати, а подруга. І не розумію, чого ти поводишся, як хуліган?

— Атож, я хуліган, я шалапут, я волоцюга, бо мені подобається бути таким.

— Але ж справді, Йонуце, ти не такий.

— А от і такий. І мені байдуже, що ти та всі інші про мене думатимуть.

— Неправда, Йонуце. Адже тільки в останні місяці ти став такий озлоблений і зіпсувався вкрай. Дідько його знає, чому.

— Згоден, зіпсувався. Але щоб ти знала: я ще більш озлоблюсь, я зроблю таке, що всім вам очі на лоба полізуть зі здивування. Слава про мене піде, як про того стриженого попа!

— Але ж чому, Йонуце?

— Тому! Хто багато знає, той швидко старіє.

Розділ п'ятий

Йонуц недаремно вихвалявся. Незабаром він познайомився з Пістілем. Пістіль був шістнадцятирічний білявий здоровило, весь у ластовинні, на прізвище Бутнару — Нікулає Бутнару. Але хлопці з ватаги прозвали його Пістілем.

Коло Пістіля завжди крутилося щонайменше троє хлопчаків, які обожнювали його і в усьому корились йому. Спочатку, поки здобув їхнє довір'я, Пістіль панькався з ними, купував їм квитки в кіно, частував соком, пончиками й морозивом «Північне», давав у позику гроші — але не більше десяти лей. А якщо хто-небудь з них мав проти когось «зуб», пропонував свої послуги: брався розмалювати тому пику.

Згодом він залучив їх до «роботи» — мало не вдосвіта посилав займати черги в кінотеатри, де йшли цікаві фільми, щоб купити якнайбільше квитків і продати їх потім утричі дорожче. Пістіль умів добувати гроші без ризику, чужими руками.

Сяк-так Пістіль скінчив вісім класів, після чого його влаштували в поліграфічне профтехучилище. Та через кілька місяців він звідти утік, пояснивши батькам (батько його був музикант, а мати перукарка), що він не має схильності до друкарства, зате йому дуже подобається професія офіціанта. Вони зробили все можливе, щоб їх синок пішов за своїм покликанням. Та невдовзі Пістіль дійшов висновку, що в нього немає здібностей, щоб стати офіціантом. Але ще раніш цього висновку дійшли ті, хто навчав його цього фаху.

Добрий прочухан, що йому дав батько, справі не зарадив. Дальші спроби зробити з нього людину теж скінчилися невдачею. Щоразу Пістіль кидав роботу сам, або його виганяли. Зрештою батьки, які, до речі, добре заробляли, махнули на нього рукою, сподіваючись, що він порозумнішає, коли підросте. Останню надію вони поклали на службу в армії. Адже виправлялися там ще зіпсованіші хлопці.

Коли Йонуц познайомився з Пістілем, той мав уже таку славу в районі, що до міліції надходили вимоги вжити щодо нього рішучих заходів. А втім, міліція мала з ним уже справу двічі. Та батьки так просили, а сам Пістіль так гаряче обіцяв виправитись, що їм повірили.

Йонуц, щиро кажучи, не терпів Пістіля. Він чув про нього давно, ще коли переїхав з батьками до цього району. Але тоді він навіть гадки не мав, що колись вони можуть потоваришувати. Тоді він дружив з Штефаніце, Нікуліце й іншими учнями свого класу.

А тепер Йонуц хотів подружити з ним. Це сталося через кілька днів після того, як він вихвалявся перед Смарандою, що про нього піде слава на все місто. Спершу йому тільки хотілось, щоб його бачили в товаристві Пістіля.

«Гляди не осором нас — маму і мене!»

Йому, Йонуцу, тільки цього й треба було. Як стане відомо, що він злигався з Пістілем, це, безперечно, доведе їх до відчаю.

Коли він вперше з'явився на вулиці в товаристві Пістіля, Бірсеняску, що весь час сиділа біля вікна, крикнула йому своїм писклявим голосом:

— Браво, Йонуце! Оце так знайшов собі приятеля! І довго ж ти його шукав?

Пістіль глянув на неї своїми безбарвними очима:

— Ану, заткни пельку, бабо! Чого крякаєш? Я ж тобі нічого не зробив. Навіть «добридень» не сказав.

Бірсеняску розлютилась:

— Ах ти, мерзотник! Волоцюга! Пройди-світ! Я заявлю в міліцію!

Пістіль зареготав їй у вічі й висолопив язика. Йонуц зареготав і собі.

В обід, коли прийшла мати, Бірсеняску, яка не відходила од вікна, зустріла її удавано співчутливо:

— Люба сусідочко Марто! З вашим Йонуцом і справді щось недобре коїться!

— Що ж він знову зробив? — стривожилась мати й почервоніла з сорому, бо тут стояло ще кілька жінок з їхнього будинку.

— Злигався з Пістілем! Я, звісно, не маю права втручатися, бо це не мій син, та коли я побачила їх укупі, не стрималась і сказала: «Як це ти міг подружити з таким шалалупом?» Тоді той мерзотник почав мене ображати, а ваш Йонуц — що ви гадаєте? — підтримав його!..

— Я його сьогодні покараю. Будьте певні! — пообіцяла Марта, роздратована тим, що сусідка, яку вона теж не терпіла, осоромила її перед іншими. Але Бірсеняску цим не вдовольнилась. Підстерігши дядечка Мітру, коли той повертався додому, зупинила і його:

— Товаришу Панделеску! Всього на дві хвилини! Маю вам щось сказати.

— Слухаю вас.

— Йонуц злигався з отим негідником Пістілем. Ви його, певно, знаєте?

— Та наче щось чув.

— Це страшний негідник, шалалупт! Запевняю вас, не мине й року, як його посадять до в'язниці! Я казала про це й вашій дружині. Але, пробачте, у мене таке враження, ніби вона образилась. Звісно, мати лишається матір'ю, а надто коли це її єдина дитина. А ви можете зважити все розумно, тверезо. Адже так, товаришу Панделеску?

— Що ви мені радите?

— Бачте, я не можу вам щось порадити. Я хотіла тільки повідомити вас. А ви вже самі знайдете якийсь вихід, щоб хлопчина зовсім не збився з пуття. Коли б, як перше, були інтернати, я сказала б не вагаючись: оддайте його в інтернат! А так, на жаль, нічого не можу вам порадити.

— В усякому разі, дякую вам за те, що ви мені сказали. Я поговорю з Мартою, порадимось, що і як. Останнім часом у нас багато неприємностей через цього хлопця.

Йонуц навмисне запізнився, прийшов, коли мати вже прибирала зі столу. Він уже знав про розмову сусідки з матір'ю та дядечком Мітру.

Дядечко Мітру заходився бити Йонуца, тільки-но він переступив поріг.

— Твоя мама мені дозволила! — заявив він і дав хлопцеві такого ляпаса, що тому аж іскри сипнули з очей.

Мати не дала йому їсти й заборонила виходити з дому без її дозволу. Та щойно вона пішла до спальні, він одягся і втік.

Чотири дні не приходив Йонуц додому. Вдень тинявся по місту, а ночував у Пістіля в сараї.

Коли через чотири дні він повернувся, мати сказала йому:

— Ти мені більше не син!

Вражений Йонуц замкнувся у себе в кімнаті. Йому було шкода матері, але ще більше жаль було себе. Мати зрештою не самотня, у неї є дядечко Мітру. Батько має тіточку Мару. А хто є в нього? Нікогісінько! Кому відкрити свою душу? Штефаніце? Штефаніце його приятель. Та все ж він не міг бути з ним відвертим. Кому ж тоді? Смаранді? Вона ще дівчисько. Хіба може вона зрозуміти, що коїться в його душі? До того ж він посварився зі Смарандою. Мати сказала, що він їй більше не син. Тепер вона ще більш горнунтиметься до дядечка Мітру. Що ж до батька... він уже давно не бачив його. Бідолашний! У нього й так багато неприємностей через тіточку Мару. Хоч як він намагався приховати, але однаково було видно, що між ними не все гаразд. Може, до нього дійшло, що тіточка Мара вийшла за нього тільки заради бухарестської прописки? А тут ще й він, Йонуц, завдає йому прикрощів своєю поведінкою. Як хотілося сказати: «Тату! Я не поганий! Я тільки навмисне поводжуся так, щоб осоромити дядечка Мітру й маму».

Але ж батько міг відповісти: «Йонуце, тобі не здається, що ти кидаєш цим тінь і на мене?»

«Цьому якось треба покласти край», — подумав Йонуц, важко зітхаючи.

Але як саме, він не знав. Все було б набагато простіше, якби він був певен, що

достатньо осоромив уже дядечка Мітру і маму. Тоді він заспокоївся б, та й край. Але ж їх можна осоромити ще дужче, щоб люди показували на них пальцями й казали:

«Бачиш оту жінку? Це мати хлопчика, який скоїв таке й таке». Або ж: «Оцей гарний чоловік — вітчим хлопчика, який пустився берега, а йому хоч би що! Як подумати, то винні насамперед вони, батьки».

Та незабаром Йонуцу трапилась нагода ще більше дошкулити батькам. Ідею подав Коркодуш, Пістілів приятель. Йому було тринадцять років. Звали його Петру, мати кликала Труце, але хлопці прозвали Коркодушем¹, бо влітку Петру торгував сливами. У Коркодуша не було батька — його зарізав уночі поїзд, коли він повертався п'яний додому. А мати підмітала вулиці. Їхня хатина по вікна вросла в землю. На подвір'ячку росло дві сливи. Коли великі жовті плоди достигали, хлопець трусив їх і продавав. Йому так хотілося вторгувати якнайбільше грошей, що він не дозволяв собі навіть покуштувати отих слив.

Коркодуш вирішив на кілька днів податися до Мамаї, на берег Чорного моря. Крім Йонуца, ніхто з їхньої компанії не бачив моря.

Пістіль запропонував поїхати на «позиченій» машині. Машину вони покинуть одразу, як тільки приїдуть до Мамаї. Машину вестиме Пістіль, бо він колись вчився і на шофера. От тільки треба десь «позичити» машину.

Йонуц цілу ніч не міг заснути. Він розумів, що цим учинком переступить певну грань.

Коли він уперше тікав з дому, то взяв із матеріної сумки двісті лей. Але ж то він брав у своєї мами!

Десь за тиждень чи за місяць Пістілю могла зайти в голову якась нова «ідея». І він знову буде його співучасником. А там нова крадіжка, і так далі. Отже, станеться те, що передбачав дядечко Мітру. Головне почати, а там воно вже само піде.

Йонуца, звичайно, не вабило милуватися морем у товаристві Пістіля, Коркодуша й Карася. Сама думка про те, що він стане злодієм, викликала в нього огиду. Але хіба він зможе добре дошкулити дядечкові Мітру й матері, якщо не стане справжнім злодієм?

«Зрештою, цьому треба покласти край», — подумав Йонуц і заплющив очі.

Очі йому боліли. Вони, певно, були червоні, як у тата того вечора, коли він випадково зустрів його на вулиці. Тато вийшов з пивнички, а він з Коркодушем із кіно.

— Йонуце!

— Добри вечір, тату!

¹ Коркодуш — сорт сливи (румун.).

І зразу ж помітив, що батько п'яний.
— Радий, що бачу тебе, Йонуце. А це хто?
— Приятель.
— Мені не подобається твій приятель. Скидається на старого зайця. Ану, йди собі, хлопче! Я хочу поговорити з Йонуцем.

Коркодуш запитливо подивився на Йонуца.

— Іди, Коркодуше!

Батько взяв Йонуца під руку.

— Давай пройдемо трохи разом, Йонуце. Я, здається, трохи п'яний.

— Мені теж так здається, тату.

— Атож!.. Я п'яний. Останнім часом це трапляється зі мною часто... надто часто... І це погано... Тобто якщо дивитися на це з одного боку. А з другого боку — добре. Бачиш, Йонуце, все залежить від того, з якого боку на це дивитися. Ось я, наприклад. Напився п'яний. З одного боку, це ніби добре... З другого — дуже негарно, аморально. А з третього — і гарно, і погано водночас. — Потім іншим тоном: — Як мама, Йонуце?

— Добре, тату. Гадаю, що добре. Чому ти про це питаєш?

— А й справді, чому я про це питаю? Ти ще дитина... Що ти знаєш! Що ти можеш розуміти! А може, розумієш?

— Не знаю, що ти маєш на увазі.

Батько ніколи не розмовляв з ним так. Він, мабуть, був страшенно п'яний.

— Як ти гадаєш, Йонуце, вони щасливі?

— Гадаю, що так, тату. Мама його любить.

— І ніколи не сваряться?

— Ні. Живуть у злагоді. До речі, скажи, будь ласка, раніше мама мала свою думку?

— Аякже. А хіба що?

— Мамині думки ніколи не розбігаються з думками дядечка Мітру.

— Справді? Тоді, виходить, вона його дуже любить.

— Мені теж так здається.

— Отже, у неї нема ніяких підстав бути незадоволеною?

— Мені здається, що якби не ті прикросці, яких завдаю їй я, вона була б цілком щаслива.

— Я теж незадоволений тобою, Йонуце.

— Знаю тату. Всі мною незадоволені.

— Але я, Йонуце... Ще більше я незадоволений сам собою. Якби я був задоволений собою, я певен, що й ти не робив би нічого такого, що завдавало б мені прикросців. Розумієш, Йонуце?

— Ні, тату.

— Може, воно й краще, що не розумієш... Але знай, Йонуце, в житті людина повинна прагнути до того, щоб завжди бути задоволеною з себе...

Йонуц, хоч і досить туманно, та все ж таки збагнув, що хотів сказати батько. Але чому він страждав, хлопець так і не зрозумів. І, щоб хоч трохи розрадити батька, спитав, знаючи, що йому це буде приємно:

— Як ся має тіточка Мара?

Батько відповів не зразу. Він узяв Йонуца під руку й пішов трохи швидше.

— Тіточка Мара... тіточка Мара здорова, і тобі від неї привіт.

— Дякую.

Йонуц зрозумів, що батько страждає через тіточку Мару.

«Певно, зрозумів, що вона його не любить», — подумав Йонуц, зазирнувши в сумні батькові очі.

І хлопцеві стало так шкода його! Він хоче втопити своє лихо у вині... Адже раніше батько ніколи не пив!

— Тільки не кажи мамі, що зустрів мене, Йонуце. Тобто не кажи їй, що я був п'яний. Бо тоді вона зрозуміє те, чого ти, певно, не зрозумів. А мені б цього не хотілося. Мама, звичайно, добра. Та іноді, за певних обставин, вона радіє, хоча мала б співчувати. Обіцяєш, Йонуце?

— Я їй нічого не скажу, тату. Можеш бути певен.

— А той, либонь, ніколи не напивається?

— Я його ще не бачив п'яним.

— Ще б пак. Він стриманий, розумний. І завжди знає, чого хоче. А коли вже забере собі що-небудь у голову, то не відступить, доки не допне свого. Ну, я піду вже додому. Іди й ти, Йонуце. Та гляди, не розкажи матері.

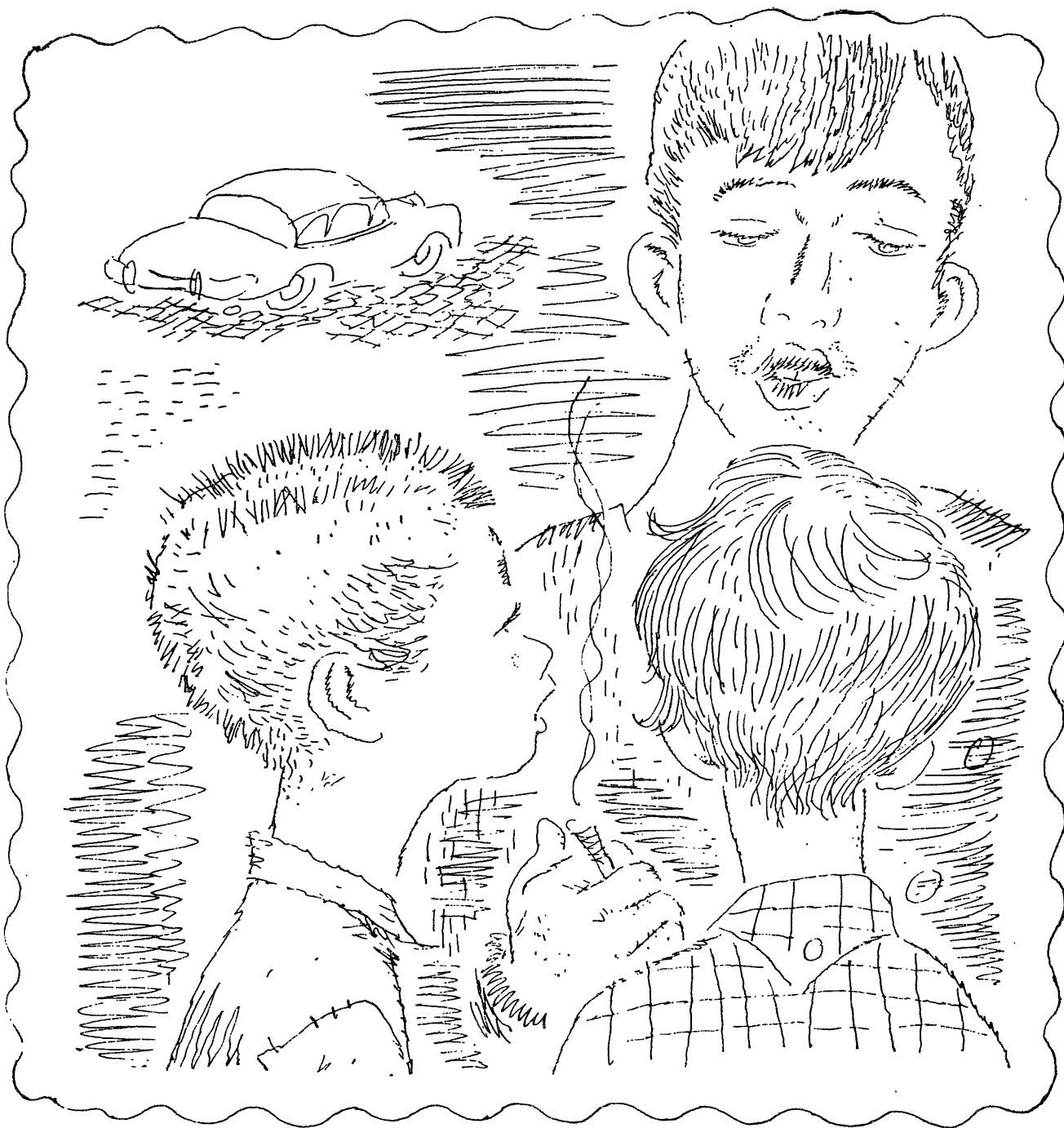
Батько поцілував його й побіг до автобуса. Давно вже не цілував він Йонуца.

Ні мати, ні дядечко Мітру нічого йому не сказали, хоч він і прийшов пізно.

Пістіль наглянув машину, яку вони вирішили «позичити». То був «фіат-1100», що стояв на вулиці, бо у власника не було гаража. На цій вулиці з тієї ж причини стояли ще два автомобілі. Та, на відміну від інших, машиною, яку наглянув Пістіль, хазяїн користувався тільки в суботу в другій половині дня, вирушаючи з родиною за місто.

Пістіль був педант. Перш ніж взятися до справи, він добре вивчив вулицю, звички хазяїна машини та його сусідів і тільки тоді склав план дій. Дуже докладний план, у якому все було уточнено до найменших подробиць. Після того, як Пістіль переконався, що його спільники досконало засвоїли ролі, він призначив дві репетиції, які пройшли цілком успішно.

Машину вирішили «позичити» вранці, коли хазяїн був на роботі. З міста треба було

виїхати раніш, ніж він устигне поскаржитися в міліцію.

Отже, завтра він, Йонуц, візьме участь у крадіжці, стане справжнім злодієм. Хлопцеві важко було звикнути до цієї думки.

Він зустрівся зі своїми спільниками на трамвайній зупинці, і вони рушили до місця призначення. Та саме в ту мить, коли Пістіль лагодився сісти за кермо, його схопили. Схопили також решту.

«Гляди не осором нас — маму й мене!»

Ну, тепер він таки осоромив їх!

Його заарештовано за участь у крадіжці

автомашини. Тепер, либонь, уже весь район про це знає. Дізналися, чи скоро дізнаються, директор школи, вчителі. І Смаранда, і Штефанице, і їхні батьки. Ну то й що? Нехай собі думають, що хочуть: і вчителі, і сусіди, і Смаранда теж!

Капітан Сучіу, який допитував Йонуца, був високий, худий, з великим носом, товстими, як у негра, губами, й таким хвилястим волоссям, неначе він зробив завивку. Обличчя в нього було суворе, але очі лагідні, й

це підбадьорило хлопця. А коли капітан почав розмову, він заспокоївся зовсім.

— Ну, хлопче, розкажуй, як же це все сталося.

— Ми хотіли вкрати машину, але нам не пощастило і нас упіймали.

— Щоб доїхати до Мамаї?

— Еге ж.

— Допустимо, що ви б туди доїхали. Що ви там з нею зробили б?

— Ну... Ми б її покинули.

— А як ви повернулися б додому? Чи не краще було б зберегти машину?

— За цей час могли сповістити, що машину вкрадено, і нас легко упіймали б, — відповів Йонуц, повторюючи те, що чув від Пістіля.

— А назад як? Украти б іншу машину?

— Ми збирались повернутися поїздом. У Мамаї не так важко роздобути грошей.

— Хіба вони валяються там просто на пляжі?

— Звичайно, ні, але там багато іноземців. Піднесеш їм валізу або ще зробиш якусь послугу, а вони не скупляться, — повторював Йонуц далі слова Пістіля. — Можна було б легко розжитися на залізничні квитки.

— Скажи, а тобі вже доводилося робити такі блискавичні мандрівки?

— Ні.

— Отже, ти ще не був у Мамаї?

— Я їздив туди кілька разів з батьками.

— А хіба в цьому році вони не поїдуть?

— Поїдуть. Тільки без мене. І торік не брали мене з собою. Батьки мої розлучилися.

— Гм... Виходить, ти скучив за морем і вирішив поїхати туди самостійно?

Йонуц промовчав.

— Коли ти подружив з Пістілем та тими двома хлопчиками? Як ви прозвали того опецька?

— Коркодуш.

— А маленького?

— Карась.

— То коли ж ти подружив з ними?

— Близько двох місяців тому.

— А ти знаєш, що про тебе кажуть товариші?

— Ні.

— Кажуть, що це ти підмовив їх украсти машину.

— Я?! — злякано вигукнув Йонуц.

— І ще кажуть, що план придумав теж ти. Це правда?

— Ну, якщо вони вказали на мене, тоді нема чого викручуватися, — збрехав Йонуц.

— Але я їм не вірю. Знаєш, Йонуце, що я про тебе думаю? Що на цей негарний вчинок ти пішов, мов муха на липучку.

— Тобто як, товаришу капітан?

— Адже ти йшов на цю справу без будь-якої охоти?

Йонуц мовчав.

— Я питаю тебе, нащо ти задаєшся, беручи провину на себе?

— Хіба ж я задавався, товаришу капітан?

— Авжеж. Підтвердив, що був ватажком групи. Казав чи ні?

— Казав, товаришу капітан.

— І це правда?

— Ні.

— Отже, задавався?

— Задавався, — визнав Йонуц.

— А навіщо?

Йонуц мовчав.

— Йонуце, тобі ще немає й тринадцяти років, так?

— Так.

— Скільки ж тобі лишається до вісімнадцяти?

— Майже шість.

— А як ти гадаєш — шість років сплинуть швидко чи повільно?

— Залежно де, товаришу капітан.

— Наприклад, у школі перевиховання...

— Це така мені кара?

— Строк визначить суд.

— А там дуже погано, товаришу капітан?

— Хіба я казав, що погано? Та в усякому разі, не так, як дома.

— Не в усіх однакові умови дома.

— Авжеж, неоднакові. А від чого це залежить?

— Від того, який дім.

— Тобто ти хочеш сказати, що в колонії тобі буде не гірше, ніж дома? Вітчим б'є тебе?

— Ні.

— Лає, сварить тебе?

— Ні.

— А мати?

— Вона теж не б'є.

— Які ж ти маєш підстави бути невдоволеним?

— А я цього й не кажу, — затявся Йонуц. — Чого я маю бути невдоволений, коли мати і дядечко Мітру ставляться до мене добре?

— І все ж таки, Йонуце, тут щось негаразд.

— Та ні, товаришу капітан.

— Бач, знову задаєшся, не хочеш бути щирим.

Йонуц мовчав.

— Гарязд, Йонуце. Не хочеш балакати — я тебе не неволю. Знаєш, скільки років я маю справу з хлопчиками, які виробляють казна-що? А деякі з них припускалися навіть вельми серйозних правопорушень. За дванадцять років через цей кабінет пройшло вже чимало таких, як ти. Зіпсовані, хто більше, а хто менше. Років три тому я мав

справу з одним хлопцем, приблизно твого віку. Його історія дуже скидалася на твою. Він добре вчився, а потім чомусь перестав. Спершу йому перенесли іспити на осінь, потім залишили на другий рік. І так він котився все нижче, аж поки потрапив до в'язниці. І знаєш, коли все почалося? Після того, як батьки його розлучилися і мати знову вийшла заміж. Точнісінько, як у тебе, Йонуце.

— Я... зіпсувався не через те, що мама вдруге вийшла заміж. Просто мені набридло бути хорошим.

— І тоді ти вирішив стати поганим?

— Я не вирішив, я просто став такий... і сам не знаю як.

— Ні, Йонуце, ти ще не став поганим. Але можеш стати. Тільки не думаю. Не думаю, що з тобою буде, як з тим хлопцем.

— А що з ним скоїлось? — запитав Йонуц.

— Дуже погане, Йонуце! Він і зараз у в'язниці. Торік потрапив туди втретє, всього лише через вісім місяців після дворічного ув'язнення.

Йонуц мимоволі здригнувся.

— Зі мною такого не станеться!

— Будемо сподіватись. Не думаю, щоб ти збився з пуття, як він. Коли вдаришся головою об одвірок, тоді зрозумієш: людина не повинна занапащати себе тільки через те, що в житті в неї не все складається так, як їй хочеться. Знай, Йонуце, життя — книга не тільки з гарними малюнками.

— А коли, по-вашому, я вдарюся головою об одвірок? — спитав Йонуц, схвильований словами і лагідним тоном капітана.

— Ти потрапив до мене — це й означає, що ти вже вдарився. Але ти надто впертий і не хочеш признатися в цьому. Тепер скажи: як ти гадаєш, чому твої товариші складають усю вину на тебе?

— Не знаю. Може, сподіваються, що їм буде зменшено кару?

— Може, й так. Але вони дуже лихі на тебе. Видно, ти заподіяв їм щось погане?

— Я? Нічогоісінько. Що я міг їм заподіяти?

— Скажи, крім вас чотирьох, хто ще знав про те, що ви хочете вкрати машину?

— Гадаю, що ніхто. Хіба, може, хто з хлопців не тримав язика за зубами. Може, Пістіль, а може, Коркодуш...

— А ти ні?

— Ні.

— Справді? Гарзд, Йонуце! Ти якийсь чудний... дуже чудний хлопець. Та ми ще поговоримо. На сьогодні, мабуть, досить.

Капітан подзвонив, і міліціонер забрав Йонуца.

Коли Йонуц зустрівся з товаришами після допиту, Пістіль злісно кинув:

— Ну що, Бомбо, накапав на нас?

— Що ти хочеш цим сказати?

— Поглянь на нього, як він прикидається! — обурився Пістіль. — Що скажеш, Коркодуше?

— А що мені казати? Він має нас за дурників.

— Не розумію, чого ви від мене хочете!

— Чуєш, Коркодуше? Він не знає, що ми од нього хочемо. Поясни йому!

— Пістіль каже, що ти продав нас міліції.

— Яка мені користь підрізати сук, на якому сам сиджу?

— Слово честі? — Пістіль удав, ніби вірить йому. — Клянешся життям своїх батьків, що не ти засипав нас?

— Тобто життям батька й матері, — докинув Коркодуш.

— Я ж вам кажу! Хочете — вірте. Не хочете — як хочете.

— Мільтони самі не могли довідатись, що ми хотіли поцупити машину. Пам'ятаєш, як вони на нас накинулись? Наче давно поставили на нас сільце! Ясно, що без зради тут не обійшлося. А коли так, то хто міг нас продати? Я? Коркодуш? Карась? Цих я знаю, як самого себе!

— А може, хтось із вас не втримав язика за зубами?

— Ти хвалився кому-небудь, Коркодуше?

— Навіщо питаєш? Хіба ти не знаєш, що в таких справах я — могила?

— А ти, Карасю?

— Клянуся своєю матір'ю я нікому нічого не казав.

— Хто ж тоді? Звідки мільтони довідались, де й коли ми мали позичити машину? Виходить, хтось із нас накапав. Хто ж, крім тебе?

— Але навіщо я б це робив?.. — спокійно запитав Йонуц.

— У цьому-то й уся заковика! Ніяк не можу зрозуміти. Дідько його знає, що у тебе в голові...

— Накапав, щоб підлизатися до мільтонів, — сказав Коркодуш, з ненавистю дивлячись на Йонуца.

— Помовч, Коркодуше, коли я говорю! Навіщо ти це зробив, я так і не можу збагнути. Але це зробив ти. І я тобі цього не подарую! Щоб я здох, коли подарую! Коли вийду, такої припарки дам, що пам'ятатимеш до сьомих віників!..

Розділ шостий

Карбовані кроки... Карбовані кроки... У ногу йдуть до їдальні, до школи, до майстерень... Йонуцу навіть уночі вчувалися ці карбовані кроки. Коли він уперше зайшов у

ворота колонії, був обід. Похідною колоною хлопчаків йшли до їдальні. Тридцять хлопчаків у грубих черевиках чітко крокували під доглядом вихователя. Лише дехто кинув на нього байдужий погляд — більшість навіть голови не повернула.

Карбування кроків справило на Йонуца гнітюче враження, йому навіть здалося, що його серце теж почало битися у такт маршу хлопчачої колонії. Лише через кілька днів він зрозумів, чому так розхвилювався: карбовані кроки означали примус. З цієї хвилини, як він ступив на територію колонії, він мусить коритися дисципліні. Було тепло, але його поймав холод. І страх. Згодом, коли й сам крокував у колонію, він зрозумів, що включився в життя світу, цілком відмінного від домашнього: то був світ колонії, що звалася «Спеціальний інститут перевиховання неповнолітніх».

Потім відбулася розмова з черговим вихователем, що перевіряв, чи правильно складені документи на неповнолітнього, чи відповідають дійсності факти, викладені в справі. Вихователь спитав також, яке ремесло Йонуц хотів би вивчати.

Черговий вихователь був іще молодий, років двадцять п'яти, проте вже лисий і в окулярах. Голос мав привітний, м'який.

— Ну, як наші справи, хлопчику?

Йонуц мовчав, бо не знав, що відповісти.

Черговий заходився читати документи. Часом підкреслював червоним олівцем якесь слово чи кілька слів. Переглянувши документи, глянув на Йонуца так, як дивився капітан Сучіу, що допитував його. Тут Йонуц пригадав і останні капітанові слова: «Ти, Йонуце, чудний хлопець. Але я спробую допомогти тобі, додавши до свого висновку і особисту думку про тебе!»

Помітивши, як привітно дивився на нього черговий вихователь, Йонуц зрозумів, що це, певно, наслідок особистої думки капітана Сучіу.

Вихователь поставив хлопчикові ще кілька запитань, а на закінчення сказав:

— Істраті Йонуц! Мені здається, що з тобою у нас не буде непорозумінь. Проте попереджаю: спочатку тобі буде важкувато. Та коли ти пам'ятатимеш, що директор, учителі, вихователі і взагалі всі ми, тутешні працівники, бажаємо тобі лише добра, ти швидше пристосуєшся до нового середовища.

— Можна спитати?

— Питай, Істраті.

— Чому ви кажете, що мені буде важко?

— Тому що в тебе ще не зіпсована натура. Розумієш?

— Ні, — признався Йонуц.

Черговий вихователь зітхнув.

— Для більшості хлопчиків, які прихо-

дять до нас, тут, у колонії, краще, ніж удома. Сказав би навіть, що багато хто з них тут знаходить собі домівку. Але в порівнянні з тим, що ти мав досі, тут буде гірше. Бо вдома ти мав усе, окрім одного — батьківської любові. Правда ж?

— Правда... — Йонуц здивувався, як добре розуміє його цей вихователь.

— Тут ти матимеш і що їсти, і в що вдягнутися, і школу, і розваги. Багато наших хлопців раніш були всього цього позбавлені, тим-то для них тут краще, ніж удома. А тебе цим не здивуєш. Розумієш тепер, Істраті?

— Розумію.

— Гарзд. Отож, коли тобі буде важко, згадуй, що я тобі казав.

Йонуца обстригли, повели до лазні, дали казенний одяг і черевики. І коли він став у колону, його черевики стукотіли по плитах так само, як і в усіх інших.

Увечері групу завели до спальні. Вперше побачив він загальну спальню з ліжками на два поверхи.

— Ось твоє місце, — сказав вихователь.

Йонуцу дали простирадло, ковдру, подушку. У шафі, що стояла в коридорі, показали відділення, де були його піжама, рушник, мило, тапочки. Коли ввечері він надів піжаму, то відчув запах простого мила, а не лаванди. Він узув тапочки, пішов мити ноги, але тапочки й умивальник теж були не такі, як вдома. Певно, все тут не таке... Він сам видавався собі іншим, не таким, як усі, коли чистив зуби перед сном, тоді як усі чистили їх тільки вранці, і то не завжди. Вони сміялися з нього, а один, змірявши його з голови до ніг поглядом, сказав:

— Гляньте-но на це каченя!

В спальні погасили світло, гамір поволі вщухав. Хлопчики засинали. Тільки Йонуц не міг заснути. Широко розплющивши очі, дивився в стелю, якої вже не бачив. Не міг ні про що думати. Дослухався лише до звуків. А в загальній спальні, навіть коли всі поспнуть, скільки всяких звуків!

Сусіда праворуч повернувся, й ліжко зарипіло. Хлопчик унизу скрегоче зубами. Інший кашляє. Дехто хропе... Десять у кінці спальні якийсь хлопчик сміється уві сні. Навпевно, сниться щось смішне. Чути чиєсь бурмотіння. Час од часу хтось підводиться і йде до вбиральні, забуваючи тихенько причинити двері, й вони грюкають. Через це дехто прокидається. Хлопці крутяться в ліжках, зітхають.

Годинник вибиває північ, а сон не бере Йонуца. Ніяк не хочеться спати. Думки так і роються в голові. Постіль тверда, подушка теж. Вдома в кімнаті пахне лавандою, а тут — потом...

По щоках покотилися сльози. Йонуц заплавав — тихо, щоб нікого не збудити.

Це все через дядечка Мітру. Ні. І через маму теж. І через тата. Проте на батька він не сердився. Бо той і сам був нещасний. Нещасний через тіточку Мару. Тільки він, Йонуц, і тато нещасні. Зате мама й дядечко Мітру щасливі. А може, тільки вдоволені?

Йонуц непомітно заснув, але вранці, о шостій годині, коли сурмили підйом, йому здалось, ніби він цілісіньку ніч не склепляв очей.

За сніданком він майже нічого не їв. Хлопчик, приблизно його віку, але набагато нижчий на зріст, сказав:

— Так було й зі мною спочатку. Два дні не торкався їжі. Але згодом звик, і апетит повернувся. Тут багато чистого повітря, і завжди хочеться їсти. Я принаймні їв би з ранку й до вечора. Ти справді нічого не їстимеш?

— Ні, я не голодний.

— Можна мені з'їсти твою порцію?

— Будь ласка.

— Дякую.

І хлопець мерщій підсунув до себе тарілку та кухоль з молоком.

Столики в їдальні були на чотири особи. Інші двоє, що сиділи за столом, побачивши, як хлопчина накинувся на порцію новачка, почали сміятися:

— От ненажера!

— Як його звати? — спитав Йонуц.

— Його звати Міліке. Але ми дали йому прізвище «ненажера». Бо він їсть за чотирьох. Дивно тільки, куди він пхає? Поглянь тільки на нього! Худий як тріска.

— Чого присікались? Дайте мені спокій! Хочеться їсти — я й їм. Хіба я вашу порцію їм? — Потім до Йонуца:

— А тебе як звати?

— Йонуц.

— Ти мені подобаєшся, Йонуце.

Міліке був худенький хлопчисько, із запалими щоками й очима, опуклим чолом з опущеними вузькими плечима. Зате руки мав гарні, з довгими тонкими пальцями.

З перших же днів Міліке прихилився до Йонуца, ходив за ним як тінь — чуйний, готовий щохвилини зробити якусь невеличку послугу. Йонуц скоро й сам почав приязно ставитись до хлопця.

Ідучи в колонію, Йонуц одержав од батька трохи грошей: «Купиш собі чогось поїсти, може, цукерок...»

Вихованцям не дозволялося тримати гроші при собі. Вони мусили віддавати їх адміністрації, а тоді щотижня колоністів питали, що їм купити в місті. Йонуц ні в чому не відчував потреби. Двічі прислав йому гроші батько, один раз мама. Мама приси-

лала й пакунки. За три роки три посилки. А Смаранда за той же час аж п'ять.

Міліке не одержував ні грошей, ані посилок. Не одержував і листів. Ніхто не відвідував його. Проте раз на місяць він писав матері листа, який завжди починався так:

«Моя люба мамочко...»

Коли хлопчики подружили, Міліке часто питав:

— Йонуце, у тебе часом не лишилося грошей в «банку»?

— Є ще трохи, Міліке.

— А, може, ти маєш бажання витратити їх?

— А чого хотілося б твоєму серцю, Міліке?

— Мені дуже хотілося б варення з полуниці!..

Іншим разом:

— Йонуце, а тобі не кортить часом покуштувати болгарської халви?

— Начебто кортить, Міліке.

Насправді йому не дуже хотілося тієї халви, але він купував її заради друга. Одержавши гроші, Йонуц здебільшого витрачав їх на ласощі для Міліке. Йонуцу було приємно, коли він задовольняв апетит свого приятеля.

Міліке привезли до колонії за рік до того як прибув Йонуц,

— Я тут старожил, — казав Міліке з якимось смутком у голосі.

Хоч він і був старожил, ніхто в колонії з ним не товаришував, майже всі кепкували з нього і зневажали за ненажерливість. Ніхто не цікавився навіть, за що потрапив він до колонії. Певно, провинна була несерйозна, бо «престиж» кожного вихованця був прямо пропорційний вчиненому злочині.

Незабаром після того, як Йонуц і Міліке подружили, Міліке, будучи в гарному гуморі, бо нещодавно з'їв марципан, признався:

— Як тільки я побачив тебе, одразу подумав, що ми з тобою потоваришуємо.

— Справді? Чому?

— Бо я зразу відчув, що ти не такий, як усі. А знаєш, чому тобі дали прізвище «Каченя»?

— Чи не тому, що я ходжу перевальцем?

— Та що ти! Невже й справді не знаєш, чому тебе так прозвали?

— Ні.

— Дуже просто. Твоя мати коли-небудь підсипала квочку?

— Ми живемо в блоці.

— Але ж ти, певно, чув, що, підсипаючи курей, їм часом підкладають кілька качиних яєць?

— Начебто чув.

— Серед нас ти мов те каченя серед курчат. Всі гадають, що ти потрапив сюди тільки через те, що тобі не поталанило.

Йонуц знизав плечима.

— Нас усіх привели сюди, щоб перевиховувати. А тебе навіщо перевиховувати? Коли б тебе треба було перевиховувати, хлопці не дали б тобі такого прізвиська. Вони вміють читати по очах, що ти за один. Скільки б ти не просидів тут, для них ти однаково будеш Каченям. Ти не такий як усі. Я, наприклад, почуваю себе тут непогано. Можу навіть сказати, проти того, як жив раніше, тут мені краще. Одне погано — не було приятеля. Та відтоді, як ми з тобою потоваришували, мені більше нічого не треба.

— Невже тобі не хочеться на волю?

Міліке знизав плечима й зітхнув:

— А куди мені їхати, Йонуце?

— Хіба в тебе немає батьків?

— Тата нема, тобто він, певно, є, тільки я його не знаю. В метриці мене записали як позашлюбного сина, прізвище ношу материне. А з матір'ю... Вона не була до мене добра. Та я на неї серця не маю. З себе вона вродлива, але має погану вдачу. П'є до нестями. Страшно навіть подумати, скільки вона може випити! Хвалилась, що навчилася цього від батька. Почалося, коли батько покинув її. Нап'ється було і повертається додому з мужчиною, теж п'яничкою. Ще й каже мені: «Дивись на нього добре, бо від сьогодні він буде тобі за тата». Таких батьків у мене було — і не злічиш. Поживуть-поживуть у нас — та й зникнуть. Бо мати, коли п'яна, завжди бешкетує, свариться. Ти голодував коли-небудь, Йонуце?

— Ні.

— Тоді ти не знаєш, що воно таке голод.

— Не знаю.

— А я, нехай тобі буде відомо, голодний відтоді, як зрозумів, що живу на світі. Матінка годувала мене тільки тоді, коли була твереза. І то абияк. Бо всі гроші витрачала на горілку. Я виріс більше з ласки сусідів. Завдяки їм я часом їв досхочу. А інколи крав — у школі, в учнів, то кашне, то берет, то рукавички, то авторучку. І разу не зловили мене. Навіть не підозрювали. Довіряли.

А матінці бідолашній було не до мене: вона все пиячила та бешкетувала. Аж поки сусідам набридло, і на неї поскаржились у міліцію, що вона розпусна й не дбає про мене. Її судили. Суд одібрав у неї материнські права. А мене відправили до дитячого будинку. Там було непогано, але мені не сподобалось: все за розкладом! І я втік. Притулок мені дала стара циганка з Теї. Крав і ділився з нею. Та кінець кінцем мене

злапали, і я опинився тут. Я й не жалкував, що мене впіймали. Набридло. Хай мене грім поб'є! Ой, як погане весь час плисти, мов той лист за водою. Набридає. Зрештою треба знайти своє місце в житті. Правда ж?

— Авжеж!

— Бути трактористом зовсім непогано. Мені подобається. Майстер кажі, що з мене будуть люди. У вісімнадцять років, коли мене випустять звідси, я матиму вже професію. А тоді мені нема чого боятися. Тільки з навчанням у мене щось не виходить. А так усе гаразд. Надто відколи з'явився ти. Якщо мені когось шкода, то це сердешної матінки.

— Коли б вона полікувалася, — сказав Йонуц.

— Там, де вона зараз, її лікують примусово.

— Де ж вона?

— У виправній тюрмі. Поцупила щось там, де працювала. Вийде через два роки.

І Міліке зітхнув. Очі його сумно дивилися на Йонуца.

Дружба хлопчиків дедалі міцнішала. Без цього друга Йонуцу було б важче звикати до нових умов. Міліке умів дуже влучно характеризувати людей, і це допомагало Йонуцу уникати сутичок з хлопцями, які ще не зреклися вуличних звичок. Йонуц драгував їх, бо вони бачили, що цей хлопець не такий, як вони: він — Каченя. Та згодом звикли до нього. Навіть більше того — на великий подив Міліке, Йонуца почали поважати за те, за що тут поважали найменше — за успіхи в навчанні.

Новачок здобував тут авторитет залежно від того, наскільки серйозне було його правопорушення. Утворювалась своєрідна ієрархія, яка змінювалась щоразу, коли привозили нових хлопчаків. Не раз траплялося, що честолюбні хлопці, прагнучи верховодити, вигадували собі злочини: дрібну крадіжку змальовували як велику, а бродяжництво і ласування виноградом у чужому саду — як грабунок на битій дорозі.

Про все це Йонуц почув од Міліке уже в перші дні перебування в колонії. І тим більше дивувалися керівники колонії, вихователі, та й сам Міліке, коли помітили, що Йонуц став «зіркою» через такі заслуги, які ніколи не були тут у пошані.

Хлопчаки не дуже прагнули вчитися. Сидіти на уроках їм не подобалося. Вчителям було нелегко, і тому вони з радістю відзначали потяг вихованця Істраті до навчання. Та й знання в нього були набагато глибші, ніж в інших. Особливо приємно був здивований викладач математики, бо цієї дисципліни не полюбляв майже ніхто.

— Як тебе звати? — спитав Йонуца математик, після того як на першому уроку перевірів його знання.

— Істраті Йонуц.

— Істраті Йонуц — ти гага avis. Знаєш, що це означає?

— Знаю, товаришу вчитель.

— А хто ще знає?

Учні мовчали.

— Латинською мовою це означає «рідкісний птах». То ж знайте всі, що з моєї дисципліни Істраті Йонуц є гага avis.

Та скоро Йонуц став рідкісним птахом і для викладачів інших дисциплін. І то не докладаючи великих зусиль, бо рівень знань у класі був досить низький. Під час перерви викладачі поміж себе хвалили Йонуца за розвиненість, а математик — за талановитість.

Проте заздрощів це не викликало. Міліке пояснив це так:

— Тепер хлопці дивляться на тебе, Йонуце, як на чемпіона.

— Тобто як?

— Адже тут ніхто не любить учитися. Спорт, фільми — оце діло; хоч двічі на день, коли б можна було. А з навчанням ніхто не поспішає. Не подобається, і край! Коли б нам подобалось учитися, ми б сюди не потрапили. Бувають і винятки, як ось ти, наприклад. Але таких можна перелічити на пальцях. Вчителі теж це розуміють, хоч і роблять усе можливе, аби втовкмачити в наші голови бодай що-небудь... Вихованець колонії — те ж саме, що сказати «бараняча голова». От ми й вважаємо тебе за людину, яка захищає честь колонії. Коли ти починаєш торохтіти, розповідаючи урок майже так, як у підручнику, ми, слово честі, радіємо і ладні плескати в долоні, немов у театрі. Коли ж ти дістанеш відмінну оцінку, всі ми почуваємо себе так, наче то ми дістали її. Та що казати! Ти став нашим чемпіоном у навчанні, Йонуце! І тепер ніхто не зможе сказати, що всі ми незнайки.

Один з вихователів, який особливо добре ставився до Йонуца, дав інше тлумачення:

— Усі вихователі вважають, Йонуце, що завдяки тобі хлопці почали цінувати успіхи в навчанні, а не лише спритні крадіжки валіз, шовкових хусток і панчіх чи гаманців у крамниці. Ти став певною мірою взірцем, який треба наслідувати. Дехто з викладачів каже, що в цьому триместрі кількість задовільних оцінок збільшилася майже вдвоє.

Серед тих, хто досяг певних успіхів у навчанні, був і Міліке. Йонуц допомагав йому, особливо з математики, про яку Міліке мав досить туманне уявлення.

— А знаєш, Йонуце, вона не така вже й страшна, — казав Міліке. — Коли розсмакуєш її, вона навіть захоплює. Правда, для

трактора мені все це не дуже потрібно. Досить знати стільки, щоб учитель міг сказати: «Міліке вже починає дещо тямити».

Міліке пишався, що лише він один близький друг «лідера» колонії. І часто просив:

— Йонуце! Я тобі друг?

— Авжеж, Міліке.

— Не товаришуй більше ні з ким.

— Гаразд.

Коли Йонуц запропонував Міліке грошей, щоб той послав щось матері, Міліке мало не заплакав з радощів.

Минув уже місяць, як Міліке надіслав матері останнього листа. Тепер писав знову.

— Бідолашна матінка, вона тільки від мене й одержує листи! Радіє, либонь, коли читає їх. — Потім через якусь мить, зітхнувши: — Ох, як вона, сердешна, зраділа б, коли б я надіслав їй щось з харчів!

— Я тобі позичу гроші.

— Ні, не можна.

— Чому?

— Мені хотілося б зробити це на власні гроші, мною зароблені. Розумієш?

— Яке це має значення? Головне — порадувати її.

— А коли я зможу повернути їх тобі? Тільки через шість років, з першої заробітної платні тракториста...

— Я ж сказав — це не має значення.

— А знаєш, я їй писав про тебе. Писав, що ти мій друг, і я дуже шаную тебе. Напишу і про те, що гроші мені позичив ти.

Посилка обійшлася в 96 лей. Після цього в «банку» Йонуца лишилося тільки 23 леї.

З того дня Міліке став тінню Йонуца. Їм дали навіть прізвисько «брати».

— Гей, чи не бачив часом братів?

Або:

— Он брати грають у гилки.

Так минали в колонії тижні, місяці, сплив і перший рік.

Настала весна. В колонії чи не раніш, ніж у містечку, бо тут було багато дерев, трави. Йонуц уперше відчув тут її міцний дух. Досі він не знав, що пахощі трави передують пахощам квітів. У вільний час він ішов на ту частину подвір'я, де запах трави відчувався дужче. То була алея фруктових дерев. Йонуц глибоко вдихав весняні пахощі, вони наче вливали в нього здоров'я.

Ідучи сюди, він уникав навіть Міліке. А втім, ні Міліке, ні інші хлопці не помічали, що надходить весна.

— Міліке, ти відчуваєш, як пахне трава? — спитав одного разу Йонуц.

Міліке глибоко дихнув раз, двічі:

— Атож, начебто пахне.

І заговорив про меню наступного дня.

Погода була ще нестійка: то холод насуне, зніметься вітер, прокрадаючись навіть у спальні, які ще опалювались. Іноді й сам Йонуц вагався, чи справді вже весна. І тоді, щоб пересвідчитись, біг на подвір'я вдихнути вологий запах трави й бруньок.

З настанням весни Йонуца охопив неспокій. Спершу він сам не усвідомлював, що з ним діється. Серце немов прискорило свій ритм; незнаний слухок охопив його. Часто душу заповняла безсила відраза до всіх. Тоді він починав бігати на подвір'ї, зціпивши зуби, похмуро дивлячись просто себе й нікого не помічаючи. Бігав і думав:

«Бігаю, мов той собака, що зірвався з ланцюга!.. Собака, що зірвався з ланцюга...»

— Гляньте-но, Йонуц знову тренується! — казали вихованці. Нікому й на думку не спадало, чим викликане оте «тренування».

А Йонуц бігав до цілковитої знемоги. Втома знімала неспокій, але смуток лишався.

Міліке питав:

— Що тобі, Йонуце?

— Не знаю, Міліке, не знаю. Мені недобре, ой, як недобре.

— Ти скучив за домівкою, Йонуце, он що. Нехай мені голову одрубують, коли ти не скучив за домівкою.

— Не знаю!.. Може, й так.

З-поміж усіх колоністів він мав чи не найменше підстав бути невдоволеним. Директор, викладачі, вихователі — всі ставилися приязно до нього. А вихователь Сефтойу запевнив: якщо батьки не візьмуть його додому на вакації, він буде в числі тих, кого колонія повезе до моря.

— Нехай тобі буде відомо, Йонуце, що керівництво школи доброї думки про тебе. Коли б таких, як ти, було хоч з десяток, результати навчання були б набагато кращі. Бо ти добре впливаєш на всіх.

Йонуц усе це знав, і все-таки його терзали смуток, неспокій, відраза до всіх, і ні до кого зокрема.

Всі стали для нього нестерпні... Всі, навіть Сефтойу. Вони хвалили його, і все ж для них він був неповнолітній правопорушник...

І сон у нього став не такий, як раніш. Часто він не засинав аж до півночі. Лежав на спині, заклавши руки під голову, слухав нічні звуки. В такий час йому хотілося на повітря, на алею, де пахло бруньками й свіжою травою.

Минав час. Одного разу Йонуц виявив, що зацвіли дерева. З містечка долинали, особливо вночі, пахощі весняного цвіту.

Люди в містечку лягали рано. Не спали

тільки собаки. Вони валували цілісіньку ніч, хоч у містечку не траплялося нічого такого, що могло б викликати цей гавкіт.

Колись батьки Йонуца жили на вулиці, де було багато садів. Пахощі весни проймали там усе в домі, навіть постільну білизну.

Якось увечері Йонуц дивився, як мерехтіли вогники в містечку, і раптом його охопило бажання ще раз побачити вулицю свого дитинства. То був якийсь владний поклик.

Але для цього Йонуц мусив «ушитися». На жаргоні колонії це означало втекти. Таке часто траплялося з колоністами. Їх ловили, повертали до колонії, або ж вони самі поверталися. Важковиховувані — ті ніколи не поверталися самі. Їх привозили, і вони ще довго вихвалялися тим, що виробляли на волі.

Немов читаючи думки свого друга, Міліке спитав якось:

— Йонуц, а чи не кортить тобі часом ушитися?

— Анітрохи.

Але насправді таки кортіло. Байдуже, що буде потім. Йому треба було ще раз побачити свою вулицю, її сади. О! Тепер Смаранда мала б усі підстави говорити, що його охопив амок. Дирекція колонії повідомить, звичайно, міліцію, і його шукатимуть удома; мати буде побиватися, що він знов осоромив її і дядечка Мітру, а дядечко Мітру напевно виголосить переможним тоном:

«Бач, люба Марто, я правду казав! Твій хлопець невірний».

Дізнається про це, звичайно, і Бірсеняску. Вона завжди стоїть біля вікна, тож побачить міліціонера, що прийде його шукати, випитає у нього все, а від неї довідаються потім інші, і, звичайно, Смаранда. Ну то й що? Нехай собі плещуть язиками. Нічого поганого немає в тому, що йому хочеться побачити вулицю свого дитинства.

І Йонуц наважився. Перестрибнув через огорожу і манівцями вийшов на протилежний бік містечка, на шосе, що вело в Бухарест. Підняв руку перед самоскидом, і шофер зупинив машину.

— Підвезіть до Бухареста, будь ласка!

— Ну що ж, сідай.

Шофер був молодий, обличчя забризкане вапном. Він всю дорогу насвистував.

— Ти з колонії? — спитав він трохи згодом, запаливши цигарку.

— З колонії, — неохоче признався Йонуц.

— Бач, як я вгадав!

Йонуц промовчав.

— Ушився?

— Ні, дали дозвіл на два дні.

— Ти диви! — прикинувся враженим шофер. — Чому тобі дали дозвіл? Мати померла, чи що?

— Заслабла. Прислала телеграму.

— Ех ти!.. Не бійся! Я теж пройшов цю школу. Колись і я ушивався. Та привезли назад. Скільки років ти вже там?

— Другий рік.

— Так, в перші роки кортить на волю...

До Бухареста шофер більше не розмовляв. Насвистував, курих, курих і насвистував. Уже в місті спитав:

— Де хочеш злізти?

— Де завгодно.

— Зрозуміло. У тебе немає свого гнізда, навіть такого, як в одуда. А гроші якісь маєш?

— Ні.

— Візьми двадцять п'ять лей.

— Навіщо? Не треба! Я сам як-небудь...

— Коли не хочеш, щоб я розсердився, то бери. А тепер виходь, бо я стану тут, неподалік.

Йонуц опинився біля цирку, перейшов парк «Топола». Було тепло. Дерев стояли в ясно-зеленому вбранні.

Дійшовши до кінця бульвару, Йонуц розхвилювався. Нарешті! Заради цього втік він з колонії. Вулиця була така сама, як раніш. Нічого, абсолютно нічого не змінилось тут. І враз хлопець відчув розчарування. Отак шість років тому розчарувала його Діана.

Діана — літаючий акробат у державному цирку. Разом з іншими акробатами вона виробляла вгорі на трапеції, майже під банею цирку, такі викрутаси, аж дух переплювало.

На ній був трикотажний костюм, прикрашений золотими блискітками. Коли кидалась у повітря, щоб схопитися за трапецію, блискітки мінилися золотавим промінням. Вгорі, на трапеції, і навіть унизу, на арені, Діана здавалась йому, приголомшеному маленькому глядачеві, красивою й дужою, як богиня з підручників історії. Та через кілька днів, коли мама послала його купити цукру, він побачив її у крамниці, в черзі до каси, з повною сумкою покупок у лівій руці. І розчарувався. Богиня мала вигляд звичайної жінки.

Зупинившись в кінці бульвару, Йонуц дивився вперед. Нічого тут не було незвичайного, вулиця — як вулиця. І для того, щоб зробити цей висновок, він утік звідти, з колонії! Ото дурний!

«А далі що робити?» — подумав він.

— Це ти, Йонуце?

— Я, пані Урсу. Добридень.

Пані Урсу була їхня колишня сусідка. Лиша й прискіплива, вона раз у раз з ким-небудь сварилася. Ніхто не любив її, та й вона

нікого не любила. З мамою Йонуца сварилася двічі, після чого вони перестали розмовляти. Коли перебирались на нову квартиру, мати навіть не попрощалася з нею.

— Як себе почуває мама?

— Спасибі, добре.

— А тато?

— Теж.

— Відколи ви перебралися на нову квартиру, твоя мама й разу не подзвонила мені, не зайшла.

Невже вона глузує з нього? А може, просто забула, що батьки його розлучилися.

— Мама завжди на роботі, або по господарству крутиться, — видувив Йонуц на решті.

— Передай їй щире вітання від мене, Йонуце.

— Дякую, пані Урсу. Цілую ручку.

Пані Урсу рушила була далі, та раптом зупинилась.

— Далебі, забула спитати. Як ти мириш з вітчимом?

— Добре, пані Урсу.

— Молодчина!.. Молодчина!.. Він тебе не б'є часом?

— Ні, пані Урсу.

— І не лає?

— Ні, пані Урсу.

— Видно, він хороша людина. Пощастило твоєї мамі. Буває ж таке в житті. Хто не заслуговує, тому щастить!

Та Йонуц уже не слухав її. Він утік. Отака плетуха! Ще гірша за Бірсеняску.

Ідучи вулицею, згадав Плутон. Плутон — покруч хорта з дворнягою. Йонуц знайшов його колись на вулиці, поманив, і собака поплентався за ним — аж до самого дому. Батьки лаялись, хотіли прогнати прибудного собаку, та Йонуц так благав їх, що вони змилювались. Прибудний собака згодом став красенем. Полюбили Плутона й дорослі. Та одного разу, коли забули зачинити ворота, Плутон вибіг на вулицю й зник.

Як добре подумати, він, Йонуц, утік з колонії так само, як Плутон — з їхнього двору. Утік, гнаний потягом до волі. І Йонуц укотре вже спитав себе: «Що ж мені тепер робити?»

Він сів у вісімдесят восьмий тролейбус, вийшов біля університету й подався бульваром Бельческу. Хотілося їсти. Він зупинявся перед усіма вітринами, розглядав перехожих.

З кафетерію «Скала», двері якого раз у раз одчинялись і зачинялись, ударив дух паски. Але ж у нього в кишені тільки двадцять п'ять лей! А він ще не вирішив, що робитиме протягом наступної доби.

Кінотеатр «Республіка» — нова спокуса: йшов італійський фільм, певно, дуже цікавий. Та й цього разу Йонуц стримав себе.

Адже він тікав з колонії не на те, щоб дивитися фільм за участю Клаудії Кардінале.

Ресторан «Амбасадор». Знову закортіло їсти. Зазирнувши в ресторан, Йонуц зам'янів: жваво розмовляючи, у глибині залу сиділи дядечко Мітру і мама. Мама посміхалась, як могла посміхатись тільки до дядечка Мітру.

«Певно, він одержав премію»,— подумав Йонуц, відступивши од вікна, щоб його не помітили.

Завжди, коли дядечко Мітру одержував якусь премію, він запрошував маму на обід до ресторану, і вона почувала себе щасливою.

Ховаючись за рекламним плакатом, Йонуц бачив, як офіціант поставив перед ними смажену баранину — він завжди любив цю страву. А тепер, коли так хотілося їсти, міг би ум'яти цілу ніжку! Та раптом їсти перехотілося. Хлопець засмутився, потім відчув досаду й зненависть. Досаду на матір, зненависть до дядечка Мітру. Що їм до нього? Позбулись його — безчестя сім'ї, як сказала якось роздратована мати. Він у колонії, і залишиться там, аж поки не візьметься за розум, «якщо коли-небудь візьметься за розум». Це застереження зробив дядечко Мітру. Тепер між мамою і дядечком Мітру панує цілковита злагода: «яблуко незгод» усунули.

В перші місяці матері було нелегко — єдиний син у виправній колонії! Але згодом вона, певно, звикла і навіть зітхала з полегкістю. Не навідалася до нього й разу. А щоб забрати його на канікули — і поготів. Прислала кілька посилок і заспокоїлась. Навіть Смаранда прислала частіше. А Смаранда ж чужа. Тут і сліпий міг би помітити, яка мама вдоволена. Наче аж помолодшала.

Йонуц тяжко зітхнув і поплентався далі. Ішов, не помічаючи нікого й нічого.

Проте голод знову нагадав про себе. Купив у булочній ще теплий батон, зайшов до невеличкого скверика і жадібно заходився їсти. В роті йому пересохло, чи то від втоми, чи від журби, тож насилу ковтав той хліб. Хилю на сон. Завжди, коли був засмучений, йому хотілося спати.

«А де ж я ночуватиму?»

Додому не можна: дядечко Мітру негайно подзвонить до міліції й повідомить, що він утік з колонії. Може, піти до батька? Ні. Адже той теж ні разу не навідав Йонуца у колонії. Щоправда, двічі надсилав йому гроші. Може, йому й хотілося приїхати, та ж тіточка Мара не пускала... Бідолашний тато! У нього своє горе. Навіщо його засмучувати? Зрештою, це не така вже нерозв'язна проблема — ночівля. Парк Херестреу досить великий. Там, правда, можна нара-

зитися на міліціонера, але треба ризикувати. Душа його жадала якоїсь особливої помсти. Важко придумати. Чи не втопитися в озері, лишивши на березі записку: «Накладаю на тебе руки через тебе, мамо!» Та чи не надто це тяжка кара?

А втім, навіщо йому вмирати? Можна придумати щось інше, не таке трагічне. Коли б, наприклад, примусити директора ніколи не давати дядечку Мітру премії. Оце була б справді жахлива помста! Бюджет дядечка Мітру відчутно зменшився б, він тоді не запрошував би маму до ресторану.

Сквер містився на гарній вулиці. Будинки — як вілли, один не схожий на другий. З дому навпроти вийшов високий чоловік з сивими скронями й вилицюватим засмаглим обличчям. Спустився на подвір'я і зник у гаражі, в підвалі. За кілька хвилин він виїхав звідти на вулицю в чорній машині і знов повернувся в дім, легко піднімаючись сходами. Незабаром він з'явився в супроводі такої ж високої жінки та дівчинки. Всі троє щось несли: у чоловіка в одній руці валізка, під пахвою тенісні ракетки; у дружини — велика сумка, в ній, певно, різні наїдки; в другій руці термос; дівчинка несла транзистор і пледи.

Ідуть, мабуть, за місто, подумав Йонуц, пригадавши, що сьогодні субота.

— Ти замкнула двері, Ано? — спитав батько.

— Замкнула.

— Гаразд!.. А ти, Лауро, перевірила краєни, щоб часом який-небудь не лишився відкритий?

— Тепер я вже не пригадую точно. Піду ще раз подивлюся.

— Я сам піду,— запропонував батько і пішов назад.

— Все гаразд,— сказав він, повернувшись.

Потім сів за кермо, увімкнув мотор, машина захурчала і вмить зникла за рогом. На вулиці знову стало тихо.

Йонуц одламав шматок хліба, та їсти не міг. Мусить знайти десь фонтанчик і напиться. Тоді може й хліб піде. Він знехотя підвівся, бо був стомлений, і попрямував до парку Херестреу.

«А потім,— подумав,— треба буде завидна пошукати місце для ночівлі».

Йонуц напився води і пішов шукати десь біля озера лавку, щоб спокійно поїсти.

Сів у затінку під плакучою вербою. Стояла тиша і задуха, як перед дощем, хоч на небі не було й хмаринки.

На гладенькому плесі озера плавало кілька човнів: два під вітрилами і три на веслах. Посередині блискотіла золотава смуга, наче якийсь дивний водяний звір сплив на

поверхню, щоб погріти на осонні вкриту золотом лускою спину.

Йонуц з'їв уже мало не весь батон. І знову згадав про матір, про дядечка Мітру. Холодна лють ворухнулась у серці. Хилило на сон. Він таки стомився. І сам не помітив, як заснув. Приснилося, що спить на лавці в парку Херестреу, і чиясь важка рука лягає йому на плече. Розплющив очі — стоїть міліціонер.

— Пробач, що заважаю тобі спати, — глузливо мовив міліціонер. — Може, розкажеш, як ти опинився тут?

— Приїхав тролейбусом.

— А, може, поїздом?.. Чи автобусом? Наскільки мені відомо, тролейбус не ходить з колонії до Бухареста.

Йонуц виривається з рук міліціонера й тікає. Та міліціонер не відстає, женеться за ним. Біжать обидва, тільки міліціонер швидше. Відстань між ними скорочується. Йонуц робить відчайдушні зусилля, щоб бігти швидко, та не може. І ось міліціонер хапає його за плече.

Йонуц прокидається на тій самій лавці. Поблизу нікого немає. Виходить, усе це йому наснилося. Як добре, що він ще вільний! Човни з озера зникли. Важкі хмари насувалися з півночі. Люди поспішають додому — кладеться на дощ.

Може, й не буде того дощу, намагається заспокоїти себе Йонуц... А коли буде? Та ще й уночі? Де сховатися? В залі чекання Північного вокзалу? Ні. Багатьох з тих, хто тікав з колонії, впіймали саме там. Де ж тоді? Видно, з нього поганий бродяга.

Коли він вийшов з парку, вже сутеніло. Вдалині прогукотів грім.

В дитинстві Йонуц, коли чув грім, то думав, що то сваряться між собою велетні. Інстинктивно прискорив крок. Та куди поспішати? Однаково йому нема куди йти. А як почнеться дощ, сховається під якимсь дашком чи балконом.

Дощ почав накрапати, війнув холодний вітер. Десь, либонь, випав град. Йонуц забіг до булочної, купив батон і стояв там, сподіваючись, що злива швидко вщухне. В булочній лишилися ще кілька покупців.

— Дощ у травні — добрий врожай, — зауважив дідок з респектабельною лисиною.

— Атож, добрий дощ, — погодився інший.

Йонуц дивився на дощ і потроху колупав скоринку хліба. Непомітно посутеніло. Зливи вже не було: сіявся дрібний уїдливи дощик, — певне, надовго.

— Чи скоро перестане? — спитала якась молодичка.

— Це не той дощ, що швидко перестає, пані. Може, ото на цілу ніч.

— Справді?

— Бачте, пані, помиляються навіть працівники метеорологічного інституту. У всякому разі, годину ще йтиме, — озвався дідок.

— То нема чого тут і стояти.

Молодиця скинула лаковані туфлі й боса пішла під дощ.

— Ото вам теперішня молодь! — здивувався дідок.

— Бідолаха! У неї ж новенькі туфлі, навіть їх псувати! Хтозна, в чому вона відмовляла собі, щоб купити такі туфлі, — стала на захист жінки продавщиця.

Люди потроху розходилися з булочної. Лишилося тільки троє: Йонуц, старий аматор-метеоролог і юнак в елегантному літньому костюмі.

— Я мушу вже зачиняти, — сказала на решті продавщиця, яка завбачливо взяла з дому плащ і парасольку.

— Справді зачиняєте? — обернувся до неї юнак.

— Ще півгодини тому мала зачинити. Беру під парасольку того, хто йде до трамвая.

— Візьміть мене, — попросився юнак.

— Краще взяла б старого.

— Ні, ні, дякую. Я живу тут неподалік. Хай він. Шкода, коли зіпсує новий костюм. Ви ж його вдягнули сьогодні вперше?

— Атож, — трохи зніяковів той.

— Носить на здоров'я.

— Дякую.

Всі вийшли на вулицю і звернули праворуч, тільки Йонуц, сховавши батон під куртку, побрів ліворуч.

Надворі посвіжішало, Йонуц трохи змерз. Куди ж податися? Коли б на його місці був Міліке, той швидко дав би собі раду. А він отак і ловитиме дрижаків цілу ніч! Або ж з відчаю піде на вокзал, де його зловить міліціонер. Та нехай буде, що буде!.. І коли він вирішив уже йти до автобуса, щоб їхати на вокзал, згадав про будиночок навпроти скверика, мешканці якого виїхали машиною кудись за місто. Навіщо ж їхати на вокзал і ризикувати наразитися на міліціонера, коли тут поблизу можна непогано переночувати. Але, може, господарі запросили когось із родичів, щоб не залишати будинок без догляду? Ні, той високий чоловік не перевіряв би тоді так ретельно замки й крани. Правда, хтось міг застукати Йонуца, коли він пробиратиметься в дім.

Вдертися до чужого будинку, коли там немає господаря, це значить свідомо порушити закон, подумав Йонуц.

Але ж він нічого не крастиме. Він тільки переспить там, а як розвидниться, піде собі, нічого не торкнувши. І все ж...

Кілька хвилин він вагався, нарешті зважився.

На вулиці — ані душі. Більшість будинків відокремлені один від одного садами або дворами, вікна темні.

Пересвідчившись, що ніхто його не бачить, Йонуц стрибнув у двір через низьку залізну огорожу. Серце калатало, мало не вистрибувало з грудей. Він уже уявляв собі, як пробирається всередину. Тільки тоді, коли зважився остаточно, він зрозумів, чого мимоволі навчився в колонії.

Обійшовши будинок, Йонуц побачив ще одні двері — чорний хід. Праворуч вікно. Там мала бути кухня. Йонуц знайшов камінь і майже безшумно вибив шибку: в колонії він чув, як це робиться.

І ось він уже в будинку. Світла не вмикав. Очі скоро звикли до темряви, так що можна було орієнтуватись.

Кухня простора, стіни до половини викладено кахлями, багато всіляких полицок і шаф. В кухні він напився води — одним духом дві склянки. Потім прочинив перші двері. В кімнаті стояла густа темрява, наче там не було вікон. І справді, вікон не було. Вдень світло проникало крізь вікно на даху, тепер дощ стукотів об скло. Йонуц намацав вимикач. Від яскравого світла інстинктивно заплющив очі, здригнувся. Чи це не сниться йому? Чи справді він у чужому домі? Так схоже на їхню колишню квартиру на Бульварі Акацій...

Але ні, це тільки буфет точнісінько такий, який був у них, коли вони жили на Бульварі Акацій. Коли виїздили, мати продала його сусідці.

Йонуц з полегкістю зітхнув, скинув куртку і повісив на стілець — нехай сохне. Дош не вщухав — монотонний, нудний. Але тепер йому байдуже. Господарі повернуться, либонь, тільки в понеділок увечері. Дві ночі він матиме де спати.

Хотілося спати і їсти. Батон трохи мокрий від дощу, але їсти можна. В буфеті знайшов ножа, відкрояв шибку, посолив і заходився їсти. Пригадалися роки дитинства, коли вони вечеряли всі разом — він, тато й мама.

Прибрав крихти й пішов до кімнати, куди вели двері з їдальні. Світла там не вмикав, а залишив напівсдвинені двері з їдальні, щоб роздивитися, де ліжко. Потім вимкнув світло в їдальні, роздягнувся, ліг і зразу ж заснув. Встиг іще подумати:

«Давно вже я не спав у такій м'якій постелі».

Коли прокинувся, у вікна зазірало яскраве сонце. Біля ліжка стояла якась дівчина й дивилася на нього.

— Гей, хлопчику! А що ти забув тут, у моєму ліжку?

«Ну, все. Погорів!» — подумав Йонуц.

Штори були підняті, вікно прочинене. Чи не вистрибнути у вікно? Але як його ходити по вулиці в трусиках і майці?

— Ну, чого ж мовчиш?

Це була та сама дівчина, яка поїхала вчора в машині разом з батьками. Отже, всі повернулися додому, батько дівчини, певно, повідомив уже міліцію, і його зараз арештують.

— Одвернися, або вийди з кімнати, щоб я міг вдягнутись! — гостро мовив він.

Дівчина підійшла до вікна, перехилилася на вулицю. Йонуц хапливо вдягався.

«Немає мені й крихітки щастя в житті!» Задав Паску, вихованця колонії, який часто казав: «Щоб я був такий щасливий, коли тебе дурю». «А коли дуриш?» — питав хто-небудь з хлопців. — «Що ти! Клястися щастям і дурити?» — обурювався Паска. Коли б він, Йонуц, мав хоч трохи щастя, він не вскочив би в таку халепу.

— Ну, все? Ти вже вдягнувся? — спитала дівчина.

— Уже, — буркнув Йонуц.

Дівчина повернулася, зміряла його поглядом з голови до п'ят і знову спитала:

— Ну, то як, хлопчику? Не хочеш сказати, як ти сюди потрапив?

Вона казала йому «хлопчик», наче сама була набагато старша за нього.

— Звичайно, не крізь дірку в замку, — відрізав Йонуц.

— Ключа підібрав, чи що?

— Я не знаю, як користуватися підібраними ключами! Вибив шибку в кухні. І заліз. Твої повідомили вже міліцію?

— Ні.

— Ні?!

— Коли я кажу...

— Не думай, що я прийшов сюди красти.

— Та на злодія ти й не скидаєшся.

— А хіба злодіїв можна впізнати з обличчя?

Дівчина знизала плечима.

Йонуц спробував пояснити:

— Злива... Не було куди податися на ніч... Знав, що тут нікого немає і...

— Знав? А звідки знав?

— Бачив, як ви виїздили машиною. Подумав, що їдете за місто. Чого ж ви так швидко повернулися?

— Я повернулася сама. Батьки лишилися в Снагові — у нас там дача. Мама забула взяти свої ліки. Отака моя мама неуважлива. Мене привезли знайомі своєю машиною.

— Справді?

— Коли б приїхали наші, гадаєш, вони дозволили б мені стояти оце й розмовляти з тобою? Давно вже був би ти в міліції...

Йонуц зітхнув і тільки тепер придивився до дівчини. Яка гарна!

— А ти не злякалась, побачивши мене?

— Коли б ти був дорослий, може, й злякалась б. Може, навіть закричала б. Але побачила, що ти хлопчик. Ну й сон же в тебе!

— Стомився дуже.

— Не чув, коли я вмикала світло, відчиняла вікно, кликала тебе?

— Не чув. Спав, як убитий...

— Бідолашний!

Йонуц промовчав.

— Хто ж ти? Не злодій — просто бродяга?

— Тепер і справді бродяга.

— Утік з дому?

— Ні, з іншого місця.

— Звідки?

— З колонії, — знехотя відповів Йонуц.

— З якої колонії?

— З колонії неповнолітніх. Тобто з виправної школи.

Дівчина здригнулась. Глянула на нього допитливо.

— Дивлюсь я на тебе, і мені здається, що ти не можеш вчинити злочину. Правда?

— Так, Ано!

— Звідки ти знаєш, як мене звати? — здивувалась дівчина.

— Чув, як тебе кликала мати, коли виїздили.

— А тебе як звати?

— Йонуц.

— За що ж тебе відправили до тієї школи?

— Брав участь у крадіжці автомашини. Нас упіймали.

— А на біса тобі автомашини? Хлопчики твого віку однаково не мають права водити машину.

— Правду кажучи, машина мене аж ніяк не цікавила.

— Навіщо ж тоді ти встряв у таку брудну справу?

— Тобі, Ано, можу розповісти. Не знаю чому, але довіряю тобі.

І розповів їй про все: про батьків, про дядечка Мітру, про Пістіля й інших.

Коли він скінчив, Ана вигукнула:

— Сердешний! Якийсь ти не такий, не схожий на інших. Мені аж плакати хочеться.

— Плакати? Чому плакати?

— Тому що... тому що в нашому домі нема ніякого дядечка Мітру, Йонуце.

— Нехай тебе бог боронить, — спробував пожартувати Йонуц. Потім іншим тоном: — А ти розумієш дорослих, Ано?

— Тата й маму, здається, розумію.

— Бач, а я своїх не розумію. Тобто батька розумію. Але маму... Проте вас, жінок, ніхто, кажуть, не розуміє. Це правда?

— А що саме ти не розумієш?

— Не розумію, чому вона віддала перевагу дядечку Мітру. Тато вродливіший за нього, культурніший, щиріший, добріший...

— Може, ти помиляєшся? Якщо мама віддала перевагу дядечкові Мітру...

Йонуц, сумно похитавши головою, перебрав її.

— Я не віддам свого тата за десять таких, як дядечко Мітру!

Кілька хвилин вони мовчали, розглядали одне одного.

— Ну, йди та помийся!.. — сказала Ана. — Коли хочеш, зроби собі душ. У ванні знайдеш усе потрібне.

Йонуц довго стояв під душем і думав про Ану. Чудова дівчина! І смілива. Не злякалась, коли побачила його в своєму ліжку, не злякалась навіть тоді, коли почула, що він утік з виправної колонії!

Коли Йонуц вийшов з ванної, на столі вже стояв сніданок.

— Думаю, ти голодний.

— Навіть дуже. Учора їв самий хліб.

Ана підсмажила омлет. На столі стояло масло, банка з апельсиновим джемом, печиво.

— Хліба у мене тільки оці шматочки, що знайшла на буфеті.

— То я їх поклав там. Лишилися від учорашньої «вечері». А ти чому не снідаєш?

— Я снідала на дачі, а тепер зварила собі каву. Дуже люблю каву. Тато, як побачить, що я п'ю каву, гнівається. Каже, що в моєму віці вона шкідлива для здоров'я.

— А скільки тобі років, Ано?

— П'ятнадцять. А тобі?

— Чотирнадцять, — признався Йонуц, хоч і хотілося бути старшим бодай на рік.

— Отже, ти перейшла до восьмого класу.

— На жаль, тільки до сьомого. Рік втратила через хворобу. Цілісінький рік слабувала, Йонуце.

— Так тяжко хворіла?

— Дуже тяжко.

— А що було тобі?

— Лікарі не спромоглися поставити точний діагноз. Нічого в мене не боліло. Але відчувала якусь огиду до себе, не хотілося розмовляти, плакала безпричинно. А потім видужала враз, наче ніколи й не хворіла. Але навчальний рік пропав. А ви у колонії теж навчаєтесь?

— Аякже.

— Ти в якому класі?

— Теж у сьомому...

— Дивно! Я знала, що існують виправні школи, та ніколи не замислювалась, як там живуть, в отих школах.

— Багато хто думає, що там, як у тюрмі.

— А хіба не так?

— Звичайно, ні.

Йому схотілося розповісти про колонію, про Міліке, про Сефтойу. Та, помітивши, що Ана поглядає на стінний годинник, він підвівся.

— Мені, певно, час іти. Спасибі за сніданок, Ано.

— Ти поспішаєш?

— Ні. Але я помітив, що ти поглядаєш на годинник.

— До обіду мені нема чого робити. Знайомий, що привіз мене, зайде за мною тільки після першої години.

— То можна ще посидіти?

— Посидь. Мені приємно поговорити з тобою.

— Мені теж. Яка ти хороша дівчина, Ано!

— Яка ж я?

— Насамперед, смілива. Інша на твоєму місці з переляку зняла б галас на всю вулицю. А ти не злякалася. Та ще й почала розпитувати мене. А ще — ти добра. Коли б ти була лиха, одразу ж подзвонила б у міліцію. І мене застукали б тут. А ти не тільки не подзвонила, але й дозволила помитись, ще й нагодувала мене. Ти дуже хороша, Ано!

— Не перебільшуй!

І зашарілася.

— А я й не перебільшую. Крім того, ти не відчула ніякої відрази до мене, коли почула, що я з виправної школи.

— Чого б то я мала почувати відразу? Мелеш дурниці... Я ж бачила тебе, коли ти спав. Бачила, який ти уві сні.

— Який?

— Жалюгідний. Спав і стогнав, бідолаха... От мені й стало шкода тебе. Я відчула, що ти не можеш бути зіпсованим хлопцем. І не помилилася.

— Ано! Коли б я навіть був зіпсований, то після того, як узнав тебе, я більше не міг би бути поганим.

— Справді?

— Справді. Ти зрозуміла, що я непоганий хлопець. Крім тебе, ніхто не міг цього збагнути. Ніхто, навіть мама. Коли б вона зрозуміла, коли б довіряла мені... Вона вважає мене за якогось виродка, дядечко Мітру переконав її в цьому. Через те я й став наче той приблудний собака, в якого всі жбурляють каміння, — не подумают, що тому собаці хотілося б, аби його помашили й погладили. Одна ти, Ано, хоч і мала підстави вважати мене за злодія, зрозуміла, що мені можна довіряти. А ти ж — чужа мені. А тато, і мама, і навіть Смаранда далися обдурити себе.

— Хто це Смаранда?

— Ми були з нею в одному класі. Знаєш, що вона мені сказала? Сказала, що не може дружити з хлопцем, який зажив поганой

слави. Кажу тобі щиро, Ано: другої такої, як ти, нема.

— Дивно! — посміхнулася дівчинка.

— Що — дивно?

— Ти кажеш: немає другої такої, як я. А я кажу: ти теж якийсь не такий, як усі. Правда ж, дуже дивно?

— Можливо.

— Йонуце! Мені б хотілось учитися з тобою в одному класі. Як у тебе з математикою?

— Чудово. З усіх дисциплін математика подобається мені найбільше.

— А в мене кепські справи з математикою. Коли б ми вчилися разом, ти б мені допоміг?

— На жаль, ми не можемо вчитися разом, — зітхнув Йонуц.

— Але ти б допоміг мені?

— Аякже! І змусив би тебе полюбити математику.

— Гадаєш, це можливо?

— Безперечно.

— Мій тато архітектор, він каже, що я мушу звикнути до математичних абстракцій. Йому хочеться, щоб я теж училася на архітектора. А мені хочеться стати актрисою. А тобі?

— Я ще не вирішив.

— Я багато думала й вирішила: хочу стати артисткою, трагедійною. Мій дядечко, Мікадо, запевняє, що я талант. Мікадо — це ми дали йому таке прізвисько, бо він скидається на японця. Він раз у раз сперечається з татом. А тато каже — не може бути такого, щоб я не успадкувала його хисту. Якби мені дозволили щодня ходити до театру, я вивчила б напам'ять ролі з Софокла, Шекспіра.

І Ана почала декламувати якийсь монолог.

— Знаєш, хто це говорить? — спитала вона.

— Ні, — відповів Йонуц, ледве отямившись. Він слухав, роззявивши рота.

— Це Джульєтта звертається до брата Лоренцо. Читав трагедію «Ромео і Джульєтта»?

— Ні, — відповів Йонуц зніяковівши.

— То нічого. Я, певно, теж не читала всього того, що читав ти. Тато каже, є багато книг, які треба перечитати. Та мені більш подобаються п'єси.

— Гарно декламуєш, Ано.

— Тобі сподобалося?

— Дуже.

— Гадаю, Мікадо має слушність, а не тато. Моє справжнє покликання — сцена... Йонуце, тобі вночі сняться сни?

— Кому не сняться?

— А на другий день пригадуєш, що тобі снилося?

— Іноді пригадую.

— Тобі траплялося, щоб один сон снівся кілька разів?

— Мені часто сниться, ніби я літаю, вимахуючи руками. Це найкращий мій сон. Я бачив його кілька разів.

— А мені часто сниться, ніби я на сцені величезного театру. Театр з дуже великим партером, з кількома рядами лож, балконами й галереями. Зал переповнений. І вся публіка прийшла, щоб послухати мене. Я граю свою роль і сама дивуюсь, як гарно граю. І, може, від надмірного щастя проки-

даюсь. І наскільки щаслива буваю уві сні, настільки нещаслива, коли прокинусь.

Ана стомлено опустилася на стілець, проте великі зелені очі її блищали.

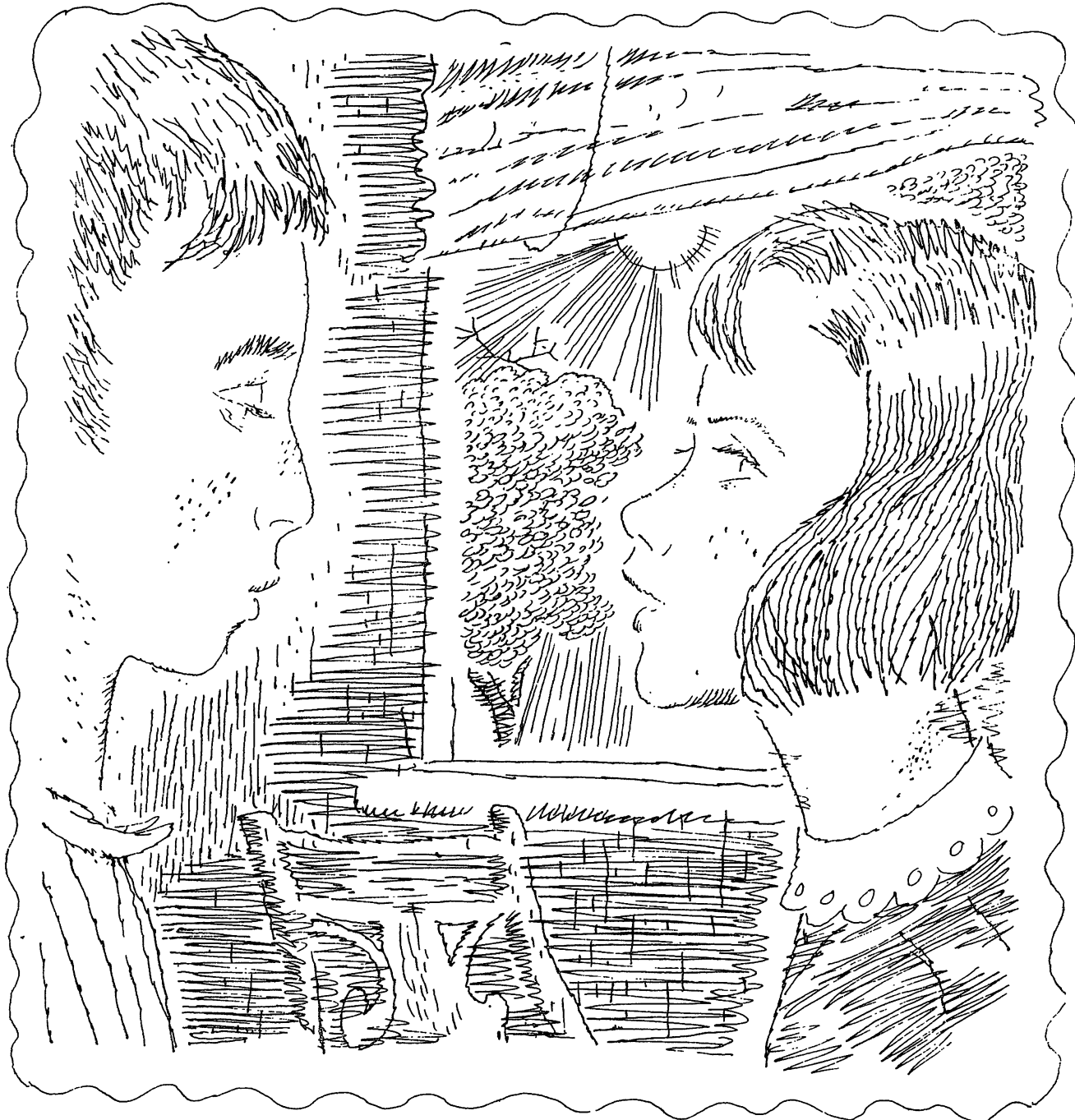
— Коли стану артисткою, я неодмінно гратиму Електру. Це моя улюблена роль.

Вона глянула на годинник:

— Як швидко спливає час...

— Мені пора вже. Правда?

— Хіба я знаю? Може, він спізниться. Але може прийти кожної хвилини. Що йому сказати, якщо він застане тебе тут? Либонь, тобі краще піти.

Йонуц підвівся.

— В такому разі, Ано, прощай...

— Йонуце, ми повертаємось завтра ввечері. Коли хочеш, я залишу тобі ключ, щоб ти зміг переночувати.

— Не треба, Ано...

— У вікно вже не влізеш, бо я однесу раму до майстерні, аби вставили шибку. Завтра, коли йтимеш, покладеш ключа під вазон.

— Ти дуже добра, Ано, тільки не треба.

— Де ж ти ночуватимеш?

— Ще не знаю.

— Йонуце! Можна тебе спитати?.. Тільки не сердься.

— Не буду.

— Що з тебе вийде, Йонуце?

Йонуц промовчав.

— Дирекція колонії розшукує тебе?

— Напевно, сповістили вже міліцію, що я втік.

— Що ж ти робитимеш?

— Я такий самотній, Ано!

— Ти не повіриш, Йонуце, але мені зараз так погано...

— Не розумію, Ано.

— Я живу в родині, де ніби все гаразд. Мати мене любить, тато балує. У нас гарний дім, багато друзів, які нас шанують, а ми їх. Досі мені й у голову не заходило, що може існувати така людина, як дядечко Мітру, такі батьки, як у тебе, такі занедбані діти. Чула, що є виправні школи, та ніколи не думала, що туди можуть потрапити такі, як ти. От мені й сумно, Йонуце, бо не знаю, як тобі зарадити.

— Але ж ти мені вже допомогла, Ано.

— Ні. Треба щось робити, але що саме? Ти ж такий самотній. Нема тобі з ким порадитись.

— Від сьогодні, коли почуватиму себе самотнім, згадаю про тебе — і мені легшатиме на душі.

— А що, коли б я поговорила з татом про тебе?

— Ні, Ано!

— То я не можу нічого зробити для тебе?

— Якщо я не загину, то лише завдяки тобі.

— А як я знатиму, загинув ти чи ні?

Йонуц на мить замислився.

— Знаєш що? Давай зустрінемось після екзаменів на бакалавра.

— Чудова ідея! — зраділа Ана. — А де?

— Під годинником біля університету. Згода?

— Згода. Отже, через п'ять років під годинником біля університету. О котрій годині?

— Об одинадцятій.

— Буду об одинадцятій під годинником, Йонуце!

— Це буде моє перше побачення з дівчиною, Ано. Коли ж я не прийду, це означатиме, що я загинув.

— Не загинеш, Йонуце.

— Протягом цих п'яти років не бажатиму нічого іншого, як прийти на побачення з тобою!

З тим Йонуц і пішов, не оглядаючись.

Тільки дійшовши до сквера, повернув голову. Дивлячись йому вслід, Ана махала рукою і посміхалась. Сумна була та усмішка. Йонуц теж намагався посміхнутись, але обличчя йому наче скам'яніло.

Увечері Йонуц дістався до колонії.

— Повернувся, Істраті? — спитав директор не дуже привітно.

— Товаришу директор, я міг би вам щось збрехати. Але скажу правду: втік до Бухареста, щоб більше не повертатись. Та коли приїхав туди, зрозумів, що рішення це хибне. І вирішив повернутися. Обіцяю, що вдруге цього не трапиться.

— Мені було б прикро помилитися в тобі, Йонуце.

— Спасибі на доброму слові, товаришу директор.

Розділ сьомий

Йонуцу хотілося їсти. А коли дуже хочеться їсти, голод можна вгамувати чим завгодно, навіть водою, а тим паче кукурудзяними пластівцями.

Пройшла машина, навантажена ящиками з апельсинами.

Невпинним потоком сунуть туристські машини, вантажні. А Йонуцу вчувається тільки запах кукурудзяних пластівців.

Уже три роки він не бачив «бабусі» Мікшуніку. Чому їй подобалось, щоб її кликали бабусею, він не міг зрозуміти. Адже Мікшуніку була молода, років тридцяти, не більше. Він ніби чує, як вона вигукує:

«Купуйте кукурудзяні пластівці! Білесенькі, теплі!»

Коли в нього були гроші, він купував кухоль, два, набиваючи ними кишені.

Ох, як хочеться їсти! А мама ж знала, що він приїде вранці, коли вона на роботі, і, проте, не залишила ключа у кого-небудь із сусідів, хоча б у пані Урсяну. А в нього ні шеляга. Доведеться гуляти, доки мати повернеться з роботи.

Не можна сказати, щоб було холодно. Скоро, певно, й сонце вигулькне. Йонуц голий.

«Чого, хлопче, не купиєш сьогодні?»

«Сьогодні немає грошей, бабуню Мікшуніку!»

«Байдуже. Матимеш завтра».

Вперше «бабуся» з'явилася на їхній вулиці, коли йому було років десять. В той час він завжди мав гроші. Йому давали мама, тато. Тоді мама називала тата «любий». А він її — «пташко моя». Як гарно тоді було вдома! Батьки звали його Йонуц. Учителі, учні в школі також звали його Йонуц. Тоді у нього не було ще прізвища «Джонні Бомба».

І все сталося через те, що мама перестала називати тата «любий», а він її — «пташкою». Хіба тільки через це? Дурниці! Найголовнішою причиною був дядечко Мітру.

Раптом хтось покликав його:

— Йонуце!

Йонуц не зразу впізнав хлопчика, що кликав його на ймення, а не на прізвище. То був Штефаніце.

— Що поробляєш? — спитав Йонуц, ніяковіючи.

— Іду від учительки англійської мови. Вона мешкає у вашому домі.

— Учителька Кондруц?

— Атож. Гарна вчителька. А ти як живеш? Я радий бачити тебе.

Йонуц зрозумів, що Штефаніце хотів сказати: «Я радий, що ти повернувся звідти».

— Що чувати в школі? Тепер ти, либонь, перший учень?

— Атож.

— Молодця.

До того часу, як Йонуц перейшов у нову школу, Штефаніце там завжди був першим учнем. Але згодом Йонуц випередив його. Два роки підряд першу премію присуджували йому. Та на третій рік Штефаніце знову став першим учнем. І тільки через те, що Йонуц не захотів учитися.

— Що ти робиш тепер? — спитав Штефаніце.

— Нічого. Закортіло погуляти трохи.

— Якщо ти вільний, ходімо до мене!

Йонуц вагався.

— А що скажуть твої?

— Нічого не скажуть.

— Не лаятимуть, що водишся зі мною?

— Ну що ти!

— То ходімо.

Коли Йонуц став Джонні Бомбою, Штефаніце, єдиний у класі, не змінив ставлення до нього. А батьки Штефаніце не забороняли синові зустрічатися з Йонуцем, як батьки інших учнів.

— Щоб я тебе більше не бачив разом з отим уркаганом Істраті! Бо матимеш на горіхи!

Такі погрози батьків, ба навіть суворіші,

стали звичні для його товаришів. За винятком Штефаніце.

Одного разу, коли Йонуц зайшов до Штефаніце, батьки того зустріли хлопчика, наче нічого не сталося, наче вони й не знали, що він тепер Джонні Бомба. Але зараз, коли він вийшов з колонії, чи зустрічатимуть вони його так само? Певно, що так, бо інакше Штефаніце не запросив би його до себе.

— Добридень, мадам Курсару!

— Добридень, Йонуце. Ох, як виріс! Та й Штефаніце наш теж. Ви мужнієте, а ми старішаємо.

Мати Штефаніце була не дуже вродлива жінка з лагідним обличчям, мала великі голубі очі. Була вона невеличка, худорлява, дуже моторна. Штефаніце якось сказав, що у його матері золоті руки.

— Мамо, ми підемо до мене, хочу показати Йонуцу свою бібліотеку.

— Гаразд. Тимчасом і обід звариться.

У невеликій кімнаті Штефаніце стояли канапа, письмовий столик, етажерка з книгами та пластинками. На невеличкому столику — програвач і транзистор. На стінах дві картини, намальовані матір'ю Штефаніце, що полюбляла малювати у вільний час.

— Ох, скільки у тебе книжок! — здивувався Йонуц.

— Це моє захоплення. Як тільки дістаю якісь гроші, одразу ж купую книги. Багато книжок подарував мені тато. Щоразу, як одержує премію, щось мені купує. Отак потроху й набралось.

— Спливло вже три роки, — докинув Йонуц, зітхаючи. — Три роки — це тобі не жарт.

— Авжеж.

Йонуц зрозумів: Штефаніце не знайшов що сказати, боячись мимохіть образити його.

— Для мене ці роки були страшенно тяжкі.

— Розумію.

І замовк, хоч і кортіло спитати, як там йому жилося. Не з цікавості, а з співчуття до товариша.

— Коли тебе цікавлять якісь книги, візьми почитати, — запропонував Штефаніце.

— Іншим разом. Якими очима подивився б на мене дядечко Мітру, коли б я повернувся додому з книжками під пахвою? Або мама. Подумали б, що я дістав їх як премію «там».

— Хіба твої ще не знають, що ти повернувся?

— Я повідомив, що повертаюся сьогодні. Вони знали й о котрій годині. Та мама пішла на роботу, не лишивши ключа. Не довіряє, напевно.

І Йонуц сумно посміхнувся.

— А може, забула?..

— Може, й забула.
 І додав, щоб змінити розмову:
 — Як гарно у тебе, Штефаніце!
 — Атож, у мене тут гарно. Але у вас теж затишно, — додав, щоб не образити друга.
 — У тебе інакше. Інакше, ніж у нас. Я знаю, що кажу.
 — Здається, я зрозумів, на що ти натякаєш, Йонуце.
 — Неважко зрозуміти. Для тебе неважко, бо ти не такий, як мої колишні співучні. У тебе багато пластинок?
 — Не більше тридцяти. Але всі — чудові. Спершу мені не подобалася симфонічна музика. Перші мої пластинки — то легка музика. Але тато навчив мене розуміти симфонічну музику. І вона мене скорила. А тобі подобається симфонічна музика, Йонуце?
 — Не знаю, бо не чув ніколи.
 — Хочеш, поставлю пластинку? Концерт Шопена. Ось побачиш, сподобається. Незабаром прийшов батько Штефаніце.
 — Ну, як ся маєш, Йонуце? Радий тебе бачити! Ти виріс, схуд... Здоровий?
 — Здоровий, пане Курсару. Дякую.
 Батько Штефаніце високий, кремезний, з великою головою і лев'ячою гривою. Голос у нього низький, і коли він говорить, видно міцні білі зуби. Працював інженером на заводі. У вільний час грав удома на флейті. Незважаючи на атлетичну будову й гучний голос, вдачу мав лагідну, веселу.
 — Мийте руки й ходімо обідати, — поклікала господиня.
 — Добре, мати, зараз прийдемо, — відповів батько й мимохідь погладив дружину по обличчю. — Чим ти нас сьогодні годуватимеш?
 — Я мушу йти додому, — підхопився Йонуц.
 — Ні, пообідаєш з нами. Щоб тебе не чекали вдома з обідом, зараз подзвоню твоєї мамі.
 — Не треба. Вона ніколи не жде мене з обідом. Але не хочеться вас турбувати.
 — Які там турботи? Ідіть мийте руки, діти. Сіли до столу. Поставивши супницю, мати сказала:
 — Ну, батьку, сьогодні маєш свій улюблений борщ.
 — Як пахне! — похвалив чоловік, вдихаючи запах борщу.
 Все це нагадало Йонуцу колишні обіди вдома. Було приємно, але часом хотілося заплакати, як плакав «там».
 Коли Йонуц, прощаючись, поцілував матері Штефаніце руку, вона сказала:
 — Заходь до нас частіше.
 — Неодмінно.
 А про себе:

«У вас мені так гарно, що не хочеться йти додому».

Штефаніце провів Йонуца, прощаючись спитав:

— Коли навідаєш мене знову, Йонуце?

— Прийду. Неодмінно прийду.

Йонуц дивився вслід Штефаніце. Холодний пронизливий вітер проймав аж до кісток.

«Тепер зустріч з дядечком Мітру!» — зітхнув Йонуц.

Він не заходив у ліфт, а піднявся сходами. Завагався перед дверима, потім натиснув кнопку.

Відчинив дядечко Мітру.

— Добридень.

— Де ти був? — Відступивши, щоб дати дорогу Йонуцу, гукнув дружині:

— Марто, ходи-но сюди!

Швидко вийшла мати.

— Скажи йому, Марто, щоб скинув взуття в передпокої.

— Ти повернувся?!

— Як бачиш, мамо. Вдячний тобі, що ти відкликала мене звідти дчасно.

— Хочеться вірити, що мені не доведеться шкодувати.

— Вір, мамо. Прошу тебе, вір мені!

Розділ восьмий

Мати ліпила вареники з м'ясом. Дядечко Мітру дуже любляв їх. Він міг би їсти їх хоч і щодня. Йонуцу вони теж смакували, поки не дізнався, що їх любляє і дядечко Мітру. Багато що з того, що подобалося йому раніш, тепер викликало відразу.

Мати впоралася з варениками. За півгодини мав повернутися з роботи і дядечко Мітру. Тепер мама накривала на стіл. Йонуц чув брязкіт посуду, ножів і виделок. І знову стало тихо.

— Йонуце!

— Я, мамо.

— Іди-но сюди, мені треба поговорити з тобою.

Мати сиділа в кріслі.

— Дядечко Мітру влаштував тебе до годинникової майстерні. Приємне, чисте і зовсім неважке ремесло.

— Мене не приваблює ремесло годинникаря, мамо.

— Дядечко Мітру хоче тобі тільки добра. Це навіть не ремесло, коли хочеш знати, а мистецтво. До того ж воно не вимагає будь-яких фізичних зусиль.

— Жодне ремесло не цікавить мене, мамо.

— Що ж тебе цікавить? Хочеш бути босюком, бродягою? Мало тобі трьох років, що там просидів?

— Цілком вистачить, мамо!

— Ну, то в чім річ! Чому не хочеш працювати? Мало тобі, що мене зганьбив? Чи не хочеш знову потрапити туди, звідки щойно звільнився?

— Хай тобі буде відомо, мамо, що туди я більш ніколи не потраплю.

— Не потрапиш? То, може, до тюрми потрапиш?

— Нащо таке говорити, мамо? Ти ж мені мати, а не дядечко Мітру!

— Ти примушуєш мене так говорити!

— Чому не віриш мені, мамо? Я обіцяю тобі поводитись як слід. Це не пусті слова.

На очах у матері блищали сльози. Виходить, дядечко Мітру ще не домігся, щоб її серце закам'яніло зовсім.

«Бідна мамо! Ти наче проказуєш урок, який вивчила напам'ять. Це не твої слова. Напевно, почула їх учора ввечері від дядечка Мітру, а тепер повторюєш. Ех, мамо, мамо! І що ти знайшла в ньому?»

— Гаразд, Йонуце. Але ж байдикувати теж не можна. Ти мусиш працювати!

— Мені ніколи не подобалося байдикувати.

— Не подобалось, а проте...

Йонуц читав. Щойно скінчив розв'язувати задачі й тепер відпочивав, читаючи «Великі сподівання».

Він був удома сам. Мати з дядечком Мітру ще не повернулися: мати — з контори проектування механічних іграшок, а дядечко Мітру — з роботи, яка не мала нічого спільного з тим, що він вивчав на геолого-географічному факультеті. Та його не вабило мандрівне життя геолога, і він «перемудувався», навіть дуже успішно.

Сутеніло. Йонуц стояв біля вікна й дивився вниз, на вулицю. Відколи він повернувся «звідти», йому подобалося сидіти в своїй кімнаті, розв'язувати задачі, читати і дослухатися до тиші.

Аж ось і мама.

— Йонуце, ти вдома?

— Вдома.

— Чого ж сидиш у темряві?

Мати дивилась на нього з підозрою.

— Ще не зовсім темно, мамо.

— А що ти робив?

— Здається, задрімав.

Тепер мати завжди дивилась на нього з підозрою. Вона вже не вірила йому. Дарма! Кінець кінцем пересвідчиться, що йому можна довіряти.

— Ти їв що-небудь?

— Ні.

— І тобі не хочеться їсти?

— Начебто хочеться. Та краще я вже й повечерю зараз.

Йонуц відчував, що мати почне зараз якусь іншу розмову.

Напевне, знов про майстерню годинників.

— Ну, ти вже щось вирішив, Йонуце?

— Я ж казав тобі, мамо: я не хочу бути годинникарем. Хочу вчитися, скінчити ліцей...

— В такому разі, підеш жити до свого батька; ми тебе не будемо затримувати.

— Але ж ти знаєш, тепер я не можу жити в нього. Адже квартиру він залишив тобі...

— Це за законом. Ти йому теж син.

— Коли батько міг, він хотів узяти мене до себе, але ти не погодилась. Не сердься, мамо, що я тобі це кажу: ти не хотіла віддати мене тільки через амбіцію.

— Так, я допустилася тоді великої помилки, але тяжко спокутувала її. Хіба мало горя зазнала я через тебе?

— Я теж зазнав чимало горя, мамо.

— Бач, який зухвалий! Хіба через мене ти набрався горя? Хіба я примусила тебе злигатися з уркаганами і накоїти дурниць? Ти осоромив мене перед усім світом! Став ганьбою нашої родини!

— Ти не хочеш зрозуміти мене, мамо!

— Що зрозуміти?

Він безнадійно глянув на неї.

— Гадаєш, я не знаю, що в тебе на думці? Знаю. Ти звинувачуєш мене в усьому, що сталося. І лише через те, що я знов улаштувала своє життя. Тобі здається, що жінка в тридцять років, — саме стільки мені було, коли я розлучилася з твоїм батьком, — повинна жертвувати собою і лишатися самотньою, поки виросте її син.

Йонуц промовчав.

— Мовчиш?.. Не маєш що відповісти. Егоїст, ось ти хто! І злюка! В твоїй душі тільки лють і ненависть! Ти дивишся на мене не як на матір, а як на ворога...

— Годі, мамо! Прошу тебе!

— Чому я маю мовчати? Хіба я кажу неправду? Коли б ти хоч трошки любив мене, то зрозумів би моє прагнення влаштувати своє життя!

— А якою ціною, мамо?

— Хто тебе навчив так казати? Напевно, твій татусь!

— Я багато думав про все, що сталося, багато чого навчився «там» і дещо почав розуміти, як дорослий.

— І що ти побачив? Що зрозумів? В нашій країні тисячі дітей з різних причин живуть з нерідним батьком або матір'ю і не роблять із цього трагедії. І не потрапляють туди, куди потрапив ти. Туди не потрапляють навіть ті, хто втрачає обох батьків і змушений жити в чужих людей. А чого бракувало тобі? Скільки дітей хотіли б бути на твоєму місці!

Йонуц відчув себе нещасним уже тому, що мати могла вимовити такі слова.

— Чого тобі бракувало? Ходив голодний? В дранті? Чи я не купувала все, що ти бажав, коли мала змогу? Не було в тебе грошей на цукерки? На книжки? Або на квиток у кіно, у театр?

— Згоден, все це у мене було...

— Ну?..

— Мені бракувало, мамо, чогось дуже, дуже важливого!

— А як воно зветься, оте «дуже, дуже важливе»? Можна мені знати?

— Якщо ти сама не можеш збагнути, я тобі не скажу. А коли б навіть і сказав, однаково не зрозумієш.

— Тобто я дурна, нездатна зрозуміти твою тонку натуру? Ось зараз дам тобі доброго ляпаса! Але ти, чого доброго, ще й руку на мене піднімеш! Тепер від тебе всього можна сподіватися.

— Коли хочеш ударити — бий! Навіть коли б ти мене ногами топтала, я б не підняв на тебе руку. Не такий я негідник, як ти думаєш. Але й вибачення не просив би. Бо не почуваю себе винним!

— Отже, я винна перед тобою! Так, чи що?

Йонуц мовчав.

— Нема в світі дитини гіршої за тебе.

— Я вже не дитина, мамо. Мені п'ятнадцять років. Крім того...

— Невже ти вважаєш себе дорослим?

— Мамо! Людина, певно, сама відчуває свій вік.

— Бач, до яких дурниць договорився! — вигукнула мати, оглядаючи кімнату, наче шукала свідків. — Ну, хлопчику! Живи собі й радій своєму вікові. Либонь, це найкраща пора в житті людини!

— Тільки не для мене, мамо. Свій теперішній вік я пережив, коли був «там».

— Ти сам винен, що потрапив туди. Але не порозумнішав там анітрохи. Нічого не допомогло.

— Звідки тобі відомо, що не допомогло?

— Чи не ти казав мені, що тебе не цікавить ремесло годинникаря?

— Я казав, що хочу вчитися далі.

— Можеш водночас вивчати і ремесло. Навіщо існують вечірні школи? Це було б дуже добре для тебе. Не швендяв би вечорами по вулицях з усякими шалапутами!

— Але ж відколи я повернувся, я майже не виходжу з дому!

— Ну й що? Колись теж так було. Раз у раз доводилось нагадувати: «Вийди хоч трошки на вулицю, Йонуце, погуляй!» Аж поки якийсь диявол вселився в тебе!

— Тепер, мамо, інша річ.

— Чула вже цю пісеньку!

— На цей раз — зовсім інше. Знаєш, мамо... — І завагався. Казати чи ні?

— Що знаєш?

— В минулому році, коли ти й дядечко Мітру були біля моря, я втік «звідти»... Приїхав у Бухарест... І тоді трапилось...

— О господи! Що ти ще накоїв? — сплеснула вона руками.

Йонуц відчув, як його бере злість. «Думає про мене тільки погане!»

А він уже мало не звирівся їй!.. Адже це його мама! Кому, як не їй, міг він розкрити свою душу? Він пильно дивився на матір. Кожна риса її вродливого обличчя була дорога йому. І все ж справжня мати не сказала б такого. Мама тих часів, коли вона була «пташкою», співала цілими днями й називала батька «мій любий». Але тієї мами нема... А теперішня мама не дуже побивалася б, коли б він, Йонуц, хоч і вмер «там». Теперішня мама існує лише як тінь дядечка Мітру і живе тільки для дядечка Мітру.

А він ще мало не розкрився перед нею!.. Тепер він почував себе так, як у присутності дядечка Мітру, мов той їжак під час небезпеки.

Після тривалого мовчання Йонуц спокійно відповів на материне запитання:

— Не лякайся. Я нічого не накоїв.

— Але щось, певно, серйозне було, якщо ти схаменувся й повернувся до колонії. Розповідай! Чому мовчиш?

— Не наполягай, мамо, я не розповім тобі нічого.

— Але ж ти хотів перед цим...

— Перед цим... Та не тепер.

Потім іншим голосом:

— Мамо, ти й справді досі не віриш мені?

— Не знаю. Ти стільки разів розчаровував мене, що... До того ж, коли б я навіть ладна була повірити тобі, сама я не можу вирішувати...

— Так і скажи, що вирішуватиме все дядечко Мітру, незалежно від твого бажання.

— Гарної ж ти думки про мене!

— Іноді, мамо...

Йонуц затнувся.

— Що іноді?

— Іноді я питаю себе, чи не було б краще для вас, коли б я лишився в колонії?

А про себе: «Іноді мені дуже шкода тебе, мамо».

— Навіщо ж тоді я забирала тебе звідти? Невдячний!

І вийшла з кімнати, грюкнувши дверима.

Йонуц прокинувся й став під такий холодний душ, що аж зуби заболіли. Душ його підбадьорив. Поївши, він швидко пішов з дому. Біля кінотеатру «Патрія» глянув на рекламу нового румунського фільму.

му. Потім попростував до університету. В букіністичній крамниці біля кінотеатру «Республіка» помітив батька. Той гортав якусь книгу, обличчя його було лагідне і вдоволене.

Йонуца вразило, як змінився батько за ці три роки: схуд, скроні посивіли, обличчя зблідло.

Йонуц пригадав розмову з матір'ю.

«А може, він мені допоможе?» — подумав Йонуц.

Він увійшов до магазину. Захоплений читанням, батько не глянув на сина, хоч той став поруч.

— Добридень, тату!

Якусь мить батько дивився на нього розгублено. Коли ж нарешті впізнав, обличчя його проясніло, але тільки на мить.

— Це ти, Йонуце?

— Я, тату.

— Отже, ти повернувся?

— Повернувся, тату!

— Хвилинку...

Він глянув на ціну книжки, яку тримав у руках, і пішов до каси.

— Тільки цю, товаришу Істраті? — здивувався завідувач книгарні.

— Сьогодні тільки цю. Поспішаю.

На вулицю вийшли разом і довго мовчали. Час од часу батько поглядав на сина, дивуючись, певно, як той виріс. Йонуц був навіть трохи вищий за нього.

— Коли ж ти повернувся, Йонуце?

— Та вже два тижні.

— І я нічого не знав!

— Хіба мама тобі не казала?

— Говорила, коли писала заяву, щоб тебе відпустили додому. Та це було давненько. Чому ж не зайшов побачитися з нами?

— Хотілося зайти, та щоразу щось ставало на заваді.

— Та-ак... В усякому разі, добре, що мама поклопоталась і тебе повернули додому.

— Та й дядечко Мітру клопотався, бо, певно, тільки завдяки його зв'язкам так швидко вирішили мою справу.

— Авжеж, і дядечко Мітру. Навіть коли він тобі й не симпатизує, ти мусиш визнати, що він щось робить для тебе. Адже так?

— Насамперед для себе... Для них.

— Не розумію.

— Йому заважало те, що я в колонії.

— Чому?

— Було неприємно, коли на роботі дізналися про це.

— Це було неприємно і для твоєї мами, і для мене.

— Знаю, тату.

— Але я радий, що ти вже дома.

— А ти що поробляєш, тату? Ти хворий?

— Ні. Чому тобі здається, ніби я хворий?

— Якись прикрощі?

— Не більші, ніж звичайно. А втім, кожна людина має свої прикрощі.

— Ти помітно змінився.

— Кажу тобі, я не хворий, і неприємностей, крім завданих тобою, не мав.

— Але, тату, в останні роки у тебе не було підстав хвилюватися через мене. Гадаю, ти знав, як я там повадився.

— Атож, цікавився, — поспішив підтвердити батько, почервонівши. І додав: — Коли б ти повадився погано, тебе не звільнили б з колонії. А що тепер думаєш робити?

— Ти повинен допомогти мені.

— Певна річ. Скажи тільки, якої допомоги ти потребуєш?

— Дядечко Мітру й мама — бо так хочеться дядечку Мітру — вирішили, що я мушу вчитись на годинникаря. А я не хочу кидати школу.

— Складатимеш вступні іспити до дев'ятого класу?

— Так, восени.

— У колонії вчили вас серйозно, чи тільки так, поверхово?

— Я й там був перший у класі.

— В такому разі, маєш шанси добре скласти іспити. А втім, ще є час підготуватися. Може, тобі потрібні уроки з математики раз чи двічі на тиждень? Я заплачу репетиторові.

— Ні, тату. Не треба.

— Тоді з мови? Я чув, що на іспитах вимагають серйозних знань з граматики.

— Не боюся й граматики. Я певен, що складу екзамену успішно.

— Чому ж мамі хочеться зробити з тебе годинникаря?

— Не так мамі, як дядечку Мітру. Він і вплинув на неї.

— Може, вони не вірять, що ти витримаєш іспити?

— Не знаю. А може, тільки тому, що він злий, ненавидить мене. Бо добре знає, як мені хочеться вчитись.

— Я радий, що ти вже все розумієш, Йонуце.

— Тату, а ти віриш, що я складу екзамену?

— Вірю, Йонуце.

— Тоді допоможи мені, тату. Поговори з мамою. А втім, не з мамою. У неї нема власної думки. Вона робить те, що хоче дядечко Мітру. З ним ти повинен поговорити. Його повинен переконати. Він твердить, що хоче мені добра. Нехай тоді дасть змогу скласти вступні екзамени.

— Гарзд, Йонуце. Неодмінно поговорю. Та перед тим побачуся і з мамою. Я її добре знаю. Коли зумію її переконати, вона буде наполеглива.

— Роби як краще.

— Обіцяю, Йонуце, боротися за тебе. От побачиш, як я боротимуся за тебе.

— Борися, тату. Прошу тебе як бога. Ти можеш уявити собі, що означає для мене цей екзамен?

Прощалися біля університету.

— Заходь до нас, Йонуце.

— Цими днями неодмінно зайду.

— В кожному разі я тебе повідомлю, Йонуце.

Потім іншим тоном:

— Тобі, напевно, потрібні гроші?

І сунув йому в кишеню два папірці по двадцять п'ять лей.

— Дякую, тату.

Йонуц постояв трохи, задумано дивлячись на потік автомашин. Вагався, не знав, що робити. Чому він так поспішав вийти з дому? Тепер йому хотілося повернутись. Останнім часом з ним це часто траплялося: коли сидів удома, хотілося піти кудись, а як виходив, скоро починав нудьгувати й поспішав додому.

Переглянувши фотовітрини кінотеатрів на бульварі, вирішив подивитися картину «Грек Зорба», де грали його улюблені артисти.

Фільм справив на Йонуца глибоке враження. Він вийшов з кінотеатру схвилюваний.

В парку Чішміджіу алеї були ще порожні, на лавах — жодної душі, і стояв туман — густий, вологий, холодний.

І все ж весна. В пахощах землі, в цвірінканні горобців. І Йонуц відчув якусь тиху радість.

Трьома грубими рисками Йонуц підкреслив результат і, кинувши олівець на зошит, вдоволено зітхнув. Він досить легко розв'язав задачу, запропоновану на математичній олімпіаді столиці для учнів восьмого класу. Хотілось поділитися з ким-небудь радістю, і він подзвонив Штефаніце:

— Я розв'язав задачу за сорок хвилин.

— Бач, я казав, що для тебе це дрібниці. Браво, Йонуце!

— Дякую. Я дуже радий. На вступних екзаменах, певно, не дадуть такої важкої. Як ти гадаєш?

— Звичайно, не дадуть. А що ти зараз робиш? Не хочеш в кіно?

— Пішов би, та, здається, у мене грип. Розв'язу ще одну задачу і ляжу.

— Бажаю швидкого одужання, Йонуце!

— Дякую.

Штефаніце брав участь у математичній олімпіаді й набрав найбільше очків. А Йонуц під час олімпіади був ще «там»...

Йонуц суворо додержував режиму й програми: готувався до екзаменів.

Якось після обіду, коли дядечка Мітру не було вдома, мати зайшла до нього.

— Що робиш, Йонуце?

— Працюю, мамо.

— Ти надто засиджуєшся в хаті, Йонуце.

Мати говорила лагідно, привітно дивилася на нього. Від хвилювання йому стислося серце.

— А що мені робити на вулиці?

— Як то що робити? Побавитися, погуляти.

— Бавитися — я вже завеликий для цього. Раніше ти скаржилася, що я мало буваю вдома.

— Давай не говорити більше про минуле. Тепер я задоволена тобою.

— Справді, мамо?

— Так, Йонуце. Коли ти складеш екзамени і вступиш до дев'ятого класу, я буду дуже рада за тебе.

— Складу, мамо.

— Дуже добре. Тоді вже я не боятимусь, що ти, боронь боже, знов осоромиш мене.

«Боїшся, мамо, бо дядечка Мітру все ще намагається переконати тебе, ніби я ні на що не здатний!»

— Обіцяю, мамо, що більше не осоромлю тебе!

— Але коли ти хочеш, Йонуце, щоб я була цілком задоволена тобою, ти мусиш змінити своє ставлення до дядечка Мітру.

— Як то змінити? — враз скипів Йонуц.

— А що я йому роблю?

— Погано ставишся до нього. Ненавидиш його. Це помітно. Це відчувається.

— Він теж ненавидить мене, мамо.

— Ні. Він ставиться до тебе добре. Ти глибоко помиляєшся. Не хочеш зрозуміти, що хоч він тобі й не рідний батько, проте відповідає за твої вчинки, бо ти — мій син. І знає, що його обов'язок — допомогти мені виховати тебе. Проте він, як мужчина, часто діє надто рішуче, як кажуть, бере бика за роги. Але, щоб ти знав, він непогана людина.

Йонуца забирав досада. Навіщо мати почала цю розмову? Всупереч впливу дядечка Мітру, мати любила, вірніше — почала знову любити сина. А коли б він сказав усе, що думає про дядечка Мітру, вона знов одсахнулася б од нього. Проте він не міг обіцяти, що любитиме вітчима.

— Мамо, ти повинна визнати, що я чемний з ним.

— Гм! Прямо я не можу закинути тобі, що ти поводишся нешанобливо.

— Обіцяю, що й надалі буду поводитись так само. Але не можу обіцяти, що любитиму його. Це означало б дурити тебе.

— Він це відчуває, Йонуце.

— Я теж відчуваю, що він ненавидить мене. Що ж я можу зробити? До того, як

потрапив «туди», я не любив його. А «там» почав ненавидіти.

— Але ж не через нього ти потрапив туди, Йонуце?

— Давай, мамо, не дошукуватись причини. Обіцяю докласти всіх зусиль, аби він не помічав, як я ненавиджу його. Боюсь тільки, що не зумію, надто вже важко прикидатися...

Йонуц вчасно зупинився, щоб не сказати: «...мені дуже шкода, що ти любиш таку людину».

— Ти не уявляєш собі, Йонуце, як засмутили мене твої слова!

— Вибач, мамо. Та невже ти хочеш, щоб я брехав тобі?

— Ні, звичайно. Але знай, Йонуце: я була б дуже нещаслива, коли б не сподівалася, що з часом ти зміниш своє ставлення до дядечка Мітру.

Йонуц розбирав речення з оповідання Крянге¹. До іспитів лишалося шість днів. Він мав вступати не в той ліцей, звідки його виключили три роки тому, а в інший.

Ось уже два тижні, як мати й дядечко Мітру повернулися з відпустки. Вони відпочивали біля моря, а потім у горах. Йонуца не брали з собою і не посилали до бабусі: він просив, щоб його залишили вдома самого. Дядечко Мітру не заперечував.

Відтоді як Йонуц пообіцяв ставитися до дядечка Мітру шанобливо, мати стала ніжніша. Якось вона сказала:

— Знаєш, Йонуце, мені обіцяли влаштувати тебе в табір біля моря.

— Я волів би, мамо, лишитися вдома, щоб краще підготуватися до іспитів.

— Але хто тобі варитиме?

— Про це не турбуйся. Спитай батька — коли ви залишали мене в нього, я весь час варив для нас обох. І він майже місяць їв тільки вдома. Залиш мені гроші, які ти мала платити за табір, і я сам дам собі раду.

— Гадаю, Марто, треба погодитись, — підтримав Йонуца дядечко Мітру, на превеликий подив матері й сина. — Якщо він хоче вчитися, нехай вчиться. В таборі це буде неможливо. А коли не складе іспитів, буде дорікати тобі, що ти не створила йому умов для підготовки.

— Гаразд, Мітру, я не заперечую.

— Спасибі, мамо. І вам спасибі, дядечку Мітру.

Легко зрозуміти, чому дядечко Мітру підтримував його: він сподівався, що, лишившись удома без нагляду, Йонуц знову зіб'ється з пуття. І тоді дядечко Мітру матиме вітху сказати:

— Бач, Марто! Я правду казав.

¹ Крянге — відомий румунський письменник.

Йонуц почув якось уривок розмови між матір'ю й вітчимою:

— Я ж казав тобі, любя Марто, краще б він залишився у виправній колонії бодай ще на рік.

— Може, й так. Але мені було соромно, що мій син у колонії. Люди дивились на нас з осудом: мовляв, інтелігентна родина, матеріально забезпечена, а хлопця, бач, віддали до колонії. Всі вважають, ніби то ми самі вимагали, щоб Йонуца забрали туди.

Спочатку дядечко Мітру й чути не хотів про те, щоб забрати Йонуца з колонії. Та кінець кінцем їй пощастило переконати чоловіка.

— Гаразд, любя Марто. Проси, щоб повернули. Та незабаром ти пересвідчишся, що глибоко помилялася, гадаючи, ніби він уже виправився. Погане насіння, Марто, погане!

Відколи Йонуц повернувся додому, дядечко Мітру все чекав, коли хлопець схибнеться, щоб мати змогу сказати:

— Бач, любя Марто! Я правду казав!

Коли Йонуц приїхав, дядечко Мітру, замість привітатись, зразу ж почав:

— Я тебе знаю як облупленого. Краще, ніж твоя мати. Не маю щодо тебе ніяких ілюзій, бо переконаний, що мине небагато часу, і ти покажеш себе. І тоді, в кращому разі, ти знову потрапиш туди, звідки приїшов. Згадаєш мої слова.

Та час минав, а пророкування дядечка Мітру не справджувалося. Проте він не визнавав себе переможеним і все сподівався, що зрештою станеться те, чого йому так хотілося. Тому, коли бачив, що Йонуц вчиться або ж допомагає матері в хатніх справах, очі його лиховісно поблискували. Йонуц розумів, що саме доброю поведінкою найбільше дошкуляє вітчимові.

«Я тебе розгадав, дядечку Мітру, знаю, чого ти так лютишся. Нічого не поробиш! У мене побачення з Аною під годинником, біля університету, коли стану бакалавром. І я твердо поклав прийти на це побачення».

Так, це була його помста. А втім, він мстився не тільки так. Він тепер мстився, виявляючи до дядечка Мітру увагу й пошану. Це ще більше дратувало вітчима. Тільки мати цього не помічала. Вона раділа, що Йонуц змінив ставлення до її Мітру. Нехай буде так. Нехай вона не знає, що це тільки помста. Адже не помічає вона отих лихих вогників в очах чоловіка, коли той дивиться на пасинка, не розуміє, що дядечко Мітру люто ненавидить її сина.

Йонуц годинами сидів над книжками, допомагав матері по господарству. Ходив і на прогулянки, але завжди рано вертався додому.

«Еге, дядечку Мітру! Скоро ти змушений будеш признатися, що пророцтво твоє не справдилось!»

Йонуц був чемний і уважливий, і це драгувало вітчима, він не міг навіть приховати цього. А матері хотілося, щоб тепер, коли Йонуц «виправився», дядечко Мітру ставився до нього тепліше.

— Не розумію, чого ти хочеш від хлопчика, любий Мітру? Адже він змінив своє ставлення до тебе, навіть намагається прислужитись.

— І тобі здається, що Йонуц отак уже й полюбив мене? Ах, яка ти наївна, люба Марто! Твій син великий лицемір. Повір мені!

— Лицемір? Дурниці. Він ще дитина, тоді як ти...

— Зрештою, що ти можеш мені закинути? Поводжуся я з ним коректно. Лаю його? Ні. Б'ю його? Ні. Не кажу йому навіть «одчепися».

— Але ж можна бути з ним трохи лагіднішим. Ти ж бачиш, що виправна школа пішла йому на користь.

— Це твоя думка, люба Марто. Але зажди трохи, ти ще побачиш, на що він здатний.

Остання велика надія дядечка Мітру, що Йонуц зірветься, поки вони були у відпустці, не справдилась. Нічого він не накоїв. Навпаки, багато читав, ходив гуляти із Смарандою, поки й вона не поїхала на відпочинок.

Іноді йому хотілося розповісти їй про Ану, але тільки іноді. Він дедалі частіше думав про Ану, питав себе, що сказала б вона, якби побачила його схиленим над книгами? В кіно думав, чи сподобався б їй фільм. Пам'ятаючи, що вона мріяла стати артисткою, він заходився читати Шекспіра, старогрецькі п'єси. І хоч не все розумів, але читав з охотою.

Йонуц не прагнув зустрітись з Аною. Адже вони визначили певний строк для побачення. Але тоді він ще не знав, що повернеться додому раніше. А коли він уже тут, навіщо чекати аж чотири роки? Можна подзвонити їй по телефону й сказати:

«Ано! Я вже вдома. І тепер я точно знаю, що не загину. Не треба чекати зустрічі ще чотири роки».

«Подзвоню після того, як складу іспити», — вирішив він.

Мати й вітчим ще не повернулися з відпустки. Смаранда теж виїхала. Йонуц виходив з дому лише за покупками. Варити йому не хотілося. Купував помідори, бринзу, яйця, молоко, хліб. Хотів заощадити трохи грошей і послати дещо Міліке.

З батьком бачився нечасто. Одного разу зайшов до нього, і то тільки тому, що, від'їжджаючи, мати сказала:

— Зайди до батька й скажи, що ти лишився сам. Я дзвонила йому, та його не було тоді на роботі. Зайди до нього неодмінно, Йонуце!

— Гаразд, мамо, зайду.

Батько зрадив, побачивши сина. Тіточка Мара зустріла його своєю постійною нещирою усмішкою. Коли Йонуц прощався, запросила його приходити щонеділі на обід. Він одмовився, пославшись на те, що треба багато працювати перед іспитами. І тіточка Мара більше не наполягала.

Через кілька днів після того до нього завітав батько. Розпитав, як ідуть заняття.

— Йонуце, тобі потрібні гроші?

— Ні, тату. Мені вистачає того, що залишила мама.

— Візьми все-таки п'ятдесят лей на кіно, на морозиво, на цукерки.

— Дякую, тату.

Наступного дня Йонуц відправив у колонію посилку для Міліке. У пакунку було й те, що Міліке любляв найбільше — копчене реберце. Йонуц так радів, що вирішив гуляти цілісінський день.

Мати з вітчимом повернулися з відпустки і застали Йонуца за книжками.

— Нарешті ми вдома! — раділа мати. — Як ти виплутався з грошима? Скрутно доводилось, га?

— Ні, нічого, мамо.

— Але ти наче схуд трохи. Правда ж, Мітру?

— Це тобі здається.

— Я теж не думаю, що схуд, мамо. Та коли навіть схуд, то тільки через те, що багато працював.

— Ну що, ґрунтовно підготувався, Йонуце?

— Авжеж, мамо. За це не турбуйся.

Мати критично обдивилась усе навколо і лишилася задоволена.

— Ніде я не почуваю себе так добре, як вдома!

Можє й дядечко Мітру радів би, коли б не застав Йонуца за книгою. Радів би, коли б Бірсеняску сказала йому щось погане про Йонуца. Та оскільки нічого не трапилось, повернення додому не дуже обрадувало дядечка Мітру. Це видно було по його очах.

Увійшовши в спальню, мати побачила на тумбочці квіти.

— Йонуце, ти знав, що ми повернемось сьогодні? — спитала вона.

— Ні, мамо. Ви ж мені не писали. Та й повернулися ви на три дні раніше. А чому ти питаєш?

— Бачу квіти на тумбочці.

— Навіть тоді, коли тебе не було вдома, я ставив тобі квіти.

— Спасибі, Йонуце.

Мати аж зашарілась від задоволення.

Йонуц саме збирався вийти з дому, коли задзвонив дзвоник. Мати пішла відчиняти і повернулася вкрай схвильована.

— Йонуце, тебе питає міліціонер! — Потім з розпукю в голосі: — Що ти тут на коїв без нас?

— Нічоґісінько, мамо.

Він не почував себе винним, проте серце калатало скажено. Він боявся і не міг приховати свого страху.

У їдальні чекав чоловік у цивільному. Молодий, невисокий, білявий, з круглим, як місяць, обличчям.

— Ти Йонуц Істраті?

— Так...

Із спальні вийшов дядечко Мітру.

— З міліції, — пояснила мати.

Дядечко Мітру аж засяяв.

— Яку ще підлоту він вчинив? — звернувся він до міліціонера.

— Не знаю. Ви батько хлопчика?

— Ні. Його батько тут не живе.

— Начальник хоче поговорити з вашим хлопцем.

— А мені можна піти з вами, товаришу? — спитала мати.

— Навіщо? В разі потреби я сам приведу його додому. — Потім до Йонуца: — Ходімо, хлопче.

Йонуц від хвилювання ледве прошепотів:

— Мамо, не турбуйся! Я скоро повернусь. От побачиш!

Але мати скрушно похитала головою. Вона не вірила йому. Стояла під дверима кухні, наче прикипіла. Зате дядечко Мітру, сяючи від злобноґо втіхи, запобігливо розчинив двері перед працівником міліції.

Йонуц почув, як він, ще не зачинивши дверей, переможно вигукнув:

— Ну, що я казав тобі, Марто?

«Радіє, наче виграв у лотереї», подумав Йонуц.

Як звичайно, Бірсеняску стояла біля вікна. Та, на щастя, міліціонер був у цивільному. Інакше вся вулиця одразу б дізналася, що міліція знову забрала хлопця Істраті.

Машина стояла на розі вулиці.

— Сідай, хлопче!

Йонуц сів. Тепер страх начебто зник. Та й справді — чого йому боятися? Тут, певне, якась помилка, непорозуміння. Скоро з'ясується, що він не зробив нічого поганого.

Коли під'їхали до відділення міліції, Йонуц уже зовсім заспокоївся. Через кілька хвилин він увійшов до кабінету капітана Су-

чіу, офіцера міліції, що колись допитував його.

— Добридень, — привітався Йонуц.

Капітан тільки кивнув головою. Потім підійшов і сів на один з двох стільців, що стояли перед письмовим столом.

— Сідай.

Йонуц сів. Якусь мить вони дивились один на одного.

— Бачиш, Йонуце, нам знову довелося зустрітись.

— Так, товаришу капітан. Не знаю тільки, чого ви хочете від мене цього разу.

— Не догадуєшся?

— Ні. Я нічим не завинив.

— Е, хлопче! Всі, хто переступає поріг кабінету, з цього починають. Ну що ж, давай поговоримо.

— Давайте, товаришу капітан.

— Але насамперед покажи своє посвідчення.

— Нема. Я його...

— Забув удома? Хіба не знаєш, що кожен громадянин повинен завжди носити його при собі?

Йонуц зрозумів, що його викликано у зв'язку з втратою посвідчення.

— Товаришу капітан, я його загубив. Чи, може, його викрали в мене. Носив у гаманці в задній кишені штанів.

— Коли це трапилось?

— Десь днів шість-сім тому.

— Шість чи сім?

— Сім, — уточнив Йонуц, подумавши.

— А ти знаєш, що треба робити, коли гублять посвідчення?

— Знаю, товаришу капітан. Тільки я збирався повідомити міліцію після екзамену. Після вступного екзамену до старших класів ліцею.

— Та-ак. Я не знав, що ти хочеш учитися в ліцеї.

— Дуже хочу, товаришу капітан.

— Отже, загубив, чи його викрали в тебе?..

— Гадаю, що викрали. А може, й загубив десь, бо того дня я ходив на базар.

— Сім днів тому... У четвер. Розкажи, що ти тоді робив.

— У четвер? Так, то був четвер. Вранці ходив на базар. Повернувся додому й більш не виходив. Читав, працював. По обіді — трохи поснав. Снав приблизно до шостої. Потім знову читав. А ввечері о дев'ятій був у кіно «Вікторія». Дивився фільм «Хто ви, доктор Зорге?»

— З ким був у кіно?

— Сам. Звичайно я не ходжу на останній сеанс: мама хоче, щоб я рано повертався додому. Але того дня я багато працював, і вона зробила виняток.

— А що робив після кіно?

— Сів у тролейбус. Ні. Частину дороги пройшов пішки. По обіді я спав, і хотілося прогулятись. Була чудова ніч.

— То частину дороги ти йшов пішки? Напрямки?

— Напрямки. Точніше — за маршрутом тролейбуса, товаришу капітан.

— А чи не потрапив ти часом на вулицю Матей Воевод? Ану, пригадай!

— Що б я робив так далеко, товаришу капітан?

— Це правда?

— Слово честі.

— Дивно. В ніч з четверга на п'ятницю перед будинком на вулиці Матей Воевод стояла машина «вартбург». Хазяїн машини сидів у своїх друзів на іменинах. І поки вони безтурботно розважались, хтось викрав з машини транзистор «Мамая», два імпортних плащі й жіночу парасольку.

— Може, забули замкнути машину?—спитав Йонуц.

— Злодій розбив скло у дверцятах, засунув руку, відкрив дверцята зсередини, забрав речі й утік. Близько другої години ночі власник машини виявив крадіжку, а на бруку неподалік од машини знайдено твоє посвідчення...

— Та невже, товаришу капітан?! — вигукнув Йонуц в розпачі, йому аж в очах потемніло.

— І от я питаю, як могло твоє посвідчення потрапити туди?

— І підозрюєте мене, товаришу капітан?

— Забув, що я сказав тобі на початку розмови? Сказав, що покликав тебе, аби поговорити. То давай поговоримо. Уяви себе на моєму місці. Тебе, офіцера міліції, повідомили: з машини, що стояла на вулиці, зникли речі. Потерпілий знаходить на землі посвідчення і приносить тобі. Ти розгортаєш його і бачиш, що воно належить неповнолітньому Істраті Йонуцу. Такі крадіжки чинять здебільшого неповнолітні. Хто ж такий отой Істраті Йонуц? Чи не доводилося вже нам мати з ним справу? Перевіряємо і бачимо, що три роки тому він був учасником викрадення машини. Ну, після всього цього, що б ти зробив на моєму місці?

Йонуц не відповів. Знову його охопив страх. Хоч він і не винен, усі факти проти нього. Як довести, що не він пограбував машину? Якщо він не зможе це довести, капітан не відпустить його, поки все з'ясується, і він не зможе складати іспити. Від цієї думки Йонуц мало не заплакав. Але сльози тут не допоможуть. Він мусить переконати капітана, що непричетний до цієї крадіжки. А коли не зможе переконати, то треба благати, щоб його залишили на волі до закінчення іспитів.

— Що б ти зробив на моєму місці? — повторив капітан.

— На вашому місці, товаришу капітан, я теж запідозрив би Істраті Йонуца. Але я — не ви. Я підозрюваний Істраті Йонуц і кажу вам щирю правду: я не винен! Тієї ночі я не був на вулиці Матей Воевод. Не розбивав шибок у машині, не викрадав жодних речей. Не можу збагнути, як потрапило туди моє посвідчення. Та нічим не можу довести, що кажу правду. Прошу вас повірити мені на слово. Відпустіть мене додому, поки справа не з'ясується. Через шість днів починаються іспити. Коли я не зможу піти на іспити, тоді... тоді...

— Тоді що?

— Коли я не зможу піти на іспити через цю напасть, я накладу на себе руки, товаришу капітан. Я вкорочу собі віку, і це буде на вашій совісті. Розумієте? Я мушу скласти іспити!

— А коли ти не витримаєш іспитів, теж вкоротиш собі віку?

— Я добре підготувався й складу неодмінно. Прошу вас, товаришу капітан, не затримуйте мене.

— Пам'ятаєш, минулого разу я допоміг тобі.

— Пам'ятаю, товаришу капітан, і від щирого серця вдячний вам.

— А знаєш, чому я тобі допоміг? Бо вірив тобі. І цього довір'я не втратив і досі. Проте факти свідчать проти тебе. Я хочу вірити, що ти не винен, але це треба довести. А це не так легко. Коли сталася крадіжка, тебе не було вдома, ти гуляв десь сам один і нічим не можеш довести, що, гуляючи, не побував і на вулиці Матей Воевод. Всі факти проти тебе, а найбільше — посвідчення, що його знайшов потерпілий на місці злочину. Я знаю багато злодіїв-роззяв, які забували або губили на місці злочину яку-небудь свою річ, і це вказувало їх. Коли я дізнався, що йдеться про тебе, я подумав: «Дай-но побалакаю з ним!» І от я побалакав з тобою, і тепер гадаю, що не ти вибив шибку в машині.

Йонуц зітхнув з полегкістю:

— То я можу йти, товаришу капітан?

— Ні, ти ще потрібен мені. Я думаю, Істраті, ти міг би допомогти мені знайти злодія.

— Я, товаришу капітан?!

— Зараз поясню. Тільки слухай уважно. Отже, ми домовились, що не ти пограбував машину. Ясно?

— Як божий день, товаришу капітан.

— Проте твоє посвідчення знайдено біля машини. Треба з'ясувати, як воно потрапило туди. Перше припущення — хтось знайшов твого гамана. У тебе був гарний гаман?

— Та який там гарний! Старий, потріпаний.

— В такому разі той, хто знайшов, викинув би його, а посвідчення забрав, щоб повернути поштою або якось інакше. Поклав у кишеню та й забув про нього. Пізніше, ввечері, повертаючись додому вулицею Матей Воєвод, виймав з кишені хусточку й неароком загубив посвідчення, яке згодом і знайшов власник пограбованої машини. Це перша відповідь, або, по-нашому, перша гіпотеза.

Гіпотеза друга. Твого гамана знайшов сам злодій і зберігав посвідчення, гадаючи, що колись воно йому придасться. Того ж вечора, ідучи вулицею Матей Воєвод, він побачив машину без господаря, а в ній плащі, транзистор та парасольку, і викрав ці речі. Та, виймаючи щось з кишені, — може, ту річ, якою розбивав скло у дверцятах, — загубив своє посвідчення.

Тепер третя. Злодій, у якого було твоє посвідчення, після крадіжки навмисне кинув його біля машини.

— Як то навмисне, товаришу капітан?! Щоб підозра впала на мене?

— Може, й так. А може, з якоїсь іншої причини. Подумай-но добре. Ти там, у колонії, ні з ким не сварився? Не бився? Хто з колоністів міг затаїти злість на тебе?

— Товаришу капітан! Я там ні з ким не сварився, не бився і нікому не зробив нічого поганого. За три роки перебування в колонії ніхто не сказав мені навіть «одчепися».

— Отже, виходить...

Але Йонуц раптом згадав Пістіля.

— Товаришу капітан! А де тепер Пістіль?

— Який Пістіль?

— А хлопець, який тоді організував викрадення машини.

— Забув навіть його прізвисько... Гадаєш, Пістіль міг пограбувати машину?

— Не знаю. Але він погрожував помститися на мені, як вийде з колонії. Після суду так і сказав: «Коли вийду, чуєш, я тобі влаштую таке, що ти мене згадаєш! Щоб я здох, коли не зроблю цього!»

— Так і сказав?

— Саме так.

— А за віщо він хотів помститися?

— Бо був певен, що я виказав їх.

— Та невже? Так він думав?

— Всі троє так думали.

— І, звичайно, помилялися?

— Тепер я вам можу сказати правду: я повідомив тоді міліцію, що готується викрадення машини.

— А чому ти це зробив?

— Бачте...

І розповів, як все трапилось тоді.

Коли він скінчив, капітан довго дивився на нього.

— Виходить все, що ти накоїв, зроблено було для того, щоб осоромити маму й вітчима?

— Так.

— Я вже казав: якийсь ти чудний хлопчина.

— Казали, товаришу капітан.

Капітан Сучіу зняв трубку й набрав номер.

— Треба одвезти хлопця додому. У тебе є машина? Добре.

І наказав, щоб знайшли справу Нікулає Бутнару, на прізвисько Пістіль, і з'ясували, чи звільнено його з колонії.

— Це може бути Пістіль, товаришу капітан? Як ви гадаєте?

— Треба перевірити. Сьогодні я вже знатиму точно.

Зайшов співробітник міліції, який привіз Йонуца.

— Товариш старшина одвезе тебе додому. Щасливо тобі, Йонуце! Бажаю успіху на іспитах!

Двері відчинив дядечко Мітру. Вражений поверненням пасинка, він стояв наче вкопаний. Йонуц мусив пройти під його рукою, що тримала двері.

Мати сиділа в їдальні, — зажурена, з набряклими од сліз очима. Йонуц зрозумів, що мати, певно, сварилася з дядечком Мітру через нього.

— Повернувся, мамо!

— Що там було? Що ти накоїв?

— Нічогісінько, мамо. Я ж тобі казав, щоб ти не турбувалась.

І розповів про все.

Дядечко Мітру стояв на порозі, прихилившись плечем до одвірка, слухав і лютився. На зло йому Йонуц якнайдокладніше розповідав про свою розмову з капітаном Сучіу. І скінчив розповідь такими словами:

— Прошу тебе, мамо, вір мені завжди.

— Добре, Йонуце. Віднині я завжди віритиму тобі.

І глянула на чоловіка. Докірливо й переможно.

— Ходімо, Йонуце, я погодую тебе. Ти стільки пережив сьогодні, ще й голодний, либонь.

Йонуцу здалося, що материн голос забринів так, як тоді, коли вона була для його батька «моею пташкою».

На подвір'ї ліцею чекали двадцять два учні, що склали екзамени восени і були прийняті до дев'ятого класу. Серед них і Йонуц. Він склав екзамени з загальною оцінкою «відмінно». Письмову роботу з ма-

тематики виконав за двадцять хвилин. Коли підійшов до кафедри, щоб здати контрольну, викладач подумав, що він одмовляєть-ся складати іспит, і спитав співчутливо:

— Капітулюєш, хлопче?

— Ні, товаришу викладач. Я вже скінчив.

— Так швидко? Молодець!

Тепер чекав, до якого з шести дев'ятих класів його зарахують. І хвилювався дужче, ніж на екзаменах, часто поглядав на годинника.

«Якби до дев'ятого Б...»

А що, коли до іншого? Він поговорить з директором, попросить його. Дуже попросить.

Аж ось вийшла завуч ліцею і почала читати в алфавітному порядку прізвища учнів.

— Александреску Вірджіль, Думітреску Тасе і Васіліу Марін до дев'ятого А; Флореску Ніколає, Йонеску Васіле та Істраті Йонуц — до дев'ятого Б...

От і сталося так, як хотілося! Його зарахували до дев'ятого Б, де навчалася й Ана!

«Ох, і здивується ж вона, побачивши мене!» — подумав Йонуц, одчиняючи двері в клас.

Коли Йонуц подавав заяву про вступ до ліцею, він ще не знав, що там вчиться Ана. На дошці об'яв ліцею було вивішено списки учнів, які склали екзамени навесні й вступили до дев'ятого класу. Та він нікого з них не знав, і не поцікавився тими списками. Але під час усного екзамену, чекаючи поки його викличуть, кинув погляд на списки й прочитав: «Болдяну Ана». Екзамени вона склала з загальною оцінкою «добре». «От якби нам потрапити в один клас», — подумав він тоді. І з радощів застрибав на одній нозі.

Так, це Ана. Не може бути, щоб то був хтось інший з таким ім'ям! Вона ж у цьому році скінчила восьмий клас у цій школі.

За кілька хвилин почався останній, усний екзамен з історії. Тема: «Революція 1848 року в Валахії». Ні з якої іншої дисципліни він не відповідав з таким задоволенням. Навіть з математики.

Після того, як викладач історії поставив на екзаменаційному аркуші оцінку «відмінно», Йонуц поїхав автобусом до парку

Херестреу. Він шукав ту лавку, де сидів, коли втік з колонії. Знайшов, вона була вільна. Сів і почав думати про Ану.

Ще раніше він вирішив порушити умову і подзвонити на другий день після екзаменів. Але тепер, коли дізнався, що вони вчитимуться в одному класі, він зробить інакше. Не дзвонитиме їй, а зачекає, коли розпочнеться навчальний рік. І тоді в перший день навчання Ана несподівано побачить його у своєму класі.

Відколи пам'ятав себе, він не відчував такого задоволення! Склав екзамени на відмінно, вчитиметься в одному класі з Аною, мати розмовляє з ним так, як колись, давно-давно. Батько теж радітиме. Але думка про батька затьмарила радість. Так і стояв він перед очима — передчасно посивілий, смутний.

Почало сутеніти, час було йти додому.

— Добри вечір!

— Добри вечір, Йонуце! Яка оцінка з історії?

— Відмінно, мамо! І з інших дисциплін теж відмінно.

— Справді?

— Сам голова комісії сказав мені.

— Вітаю тебе, Йонуце. Дай, обніму тебе!..

— Вітаю, — сказав і дядечко Мітру.

Тільки очі його були холодні.

Йонуц одчинив двері до класу, випередивши двох інших учнів.

На кафедрі стояв викладач англійської мови — класний керівник.

— Добрий день, товаришу викладач.

Голос Йонуца тремтів од хвилювання.

— Добрий день, хлоп'ята. Всіх вас призначено до цього класу?

— Так, товаришу викладач.

Йонуц був такий схвилюваний, що не наважувався глянути навколо. Тільки після того, як викладач вказав кожному його місце, Йонуц глянув на парти. І побачив її. Ана сиділа на першій парті, в середньому ряду. Ось їхні погляди зустрілись, у Ани в очах відбився подив, а потім радість. Дівчина щасливо посміхнулася до нього.

«Ано! Яка ти мені дорога, Ано!..»

*З румунської переклали Йосип ФЕЛЬДШТЕЙН та
Іван ГРЕЧАНІВСЬКИЙ*

ПЕРЕЛЕСНИК КОСМОСУ

Братові Миколі Кибальчичу

В якій землі обітованій
кров мого племені нуртує!
Поперед турками й потурнаками,
перед ножем убивці й піхвою злидарства —
за Бессарабією, за Карпатами —
у краї, найчарівнішим на світі,
у краї, де незмінно сонце світить,
оплодотворюючи береги Дніпрові,
споріднюючись з кров'ю українця,
допитливістю зрошуючи небо....
То кров, що думкою була!
То кров, що час перебрела!
То кров, що космос пойняла!

О, брате! Це тому, що ти сербин.
О, брате! Це тому, що ти вкраїнець.

Я пам'ятаю, вір мені, я пам'ятаю,
коли дідусь із Сербії моєї
тебе приніс в степи чернігівські.
Я пам'ятаю, вір мені, я пам'ятаю,
коли ти креслив корабель небесний,
і всі дива, які ти повигадував.
Я пам'ятаю, вір мені, я пам'ятаю
жандармів насторожених
із петропавловськими мурами і мороком,
що, як і ти, про зорі б мислили.
Я чую, вір мені, я чую,
як хвилями Нева холодна сповіщає
твое безсмертя навіть і на шибениці.
Я бачу, вір мені, я бачу
твое чоло розумне поміж зорями,
які ти хтів перегортати на долоні,
які є нині в мене на долоні.

О, брате! Це тому, що ти сербин.
О, брате! Це тому, що ти вкраїнець.

*З сербо-хорватської переклав
Захар ГОНЧАРУК*

Шройрс.

Біля моря.

ГОЛЛАНДІЯ ОЧИМА ФОТОАМАТОРІВ

В наш час навряд чи можна знайти людину, яка знає про Голландію тільки те, що там виробляють смачний сир і вирощують пишні тюльпани. Проте уявлення наші про цю країну досить поверхові. Дехто навіть думає, що там течуть молочні річки, бо на багатьох пасовиськах відгодовуються незліченні череди породистих корів.

Безперечно, інтенсивне сільське господарство, добра псрода молочно-м'ясної худоби, городина, квітникарство займають значне місце в господарстві країни, але Голландія, хай пізніше за інших, стала вже промисловою країною з автоматизованими підприємства-

ми, і не лише сироварними та маслоробними, а й машинобудівними. До того ж, у Голландії — широко розвинений транспорт, велику частку національного прибутку дає саме він. Одна лише компанія «Ван-Генд і Лоос» забезпечує щоденно рух 2000 транспортних машин. Щороку ця компанія перевозить по шляхах Європи 80 млн. тонн товарів. Можливо, що для господарів цієї компанії Голландія і справді є країна молочних річок та кисільних берегів. А для переважної більшості голландців життя — це важка праця, щоденна боротьба за існування, жорстока битва з морем. Кожний клаптик землі доводиться від-

войовувати в довгій і впертій боротьбі. Суворе Північне море не легко приборкати, а треба, бо Голландія викросна з моря і лежить нижче його рівня.

Журналісти насамперед відзначають у голландців ощадливість і точність. Риси ці вироблені жорстокою необхідністю.

Їхня країна — одна з найбільш густонаселених у світі. В Роттердамі, наприклад, 2400 жителів на один квадратний кілометр. Будинки стоять впритул один до одного. Кожен метр землі має своє призначення, земля це справжній скарб, джерело наживи, але не для тих, хто відвойовує її у моря. Боротьба за кожний клапоть ґрунту триває роки. Робітники плетуть лантухи, набивають їх камінням і опускають на морське дно. Важко уявити, скільки таких лантухів потрібно для відвоювання одного гектара.

І ось на таку основу вже насилається земля. А каміння голландцям доводиться завозити з інших країн. Процес освоєння ґрунту теж дуже тривалий.

Отже, молочні річки течуть не

Ван-Дам.

Камнедробильник.

Руїс.

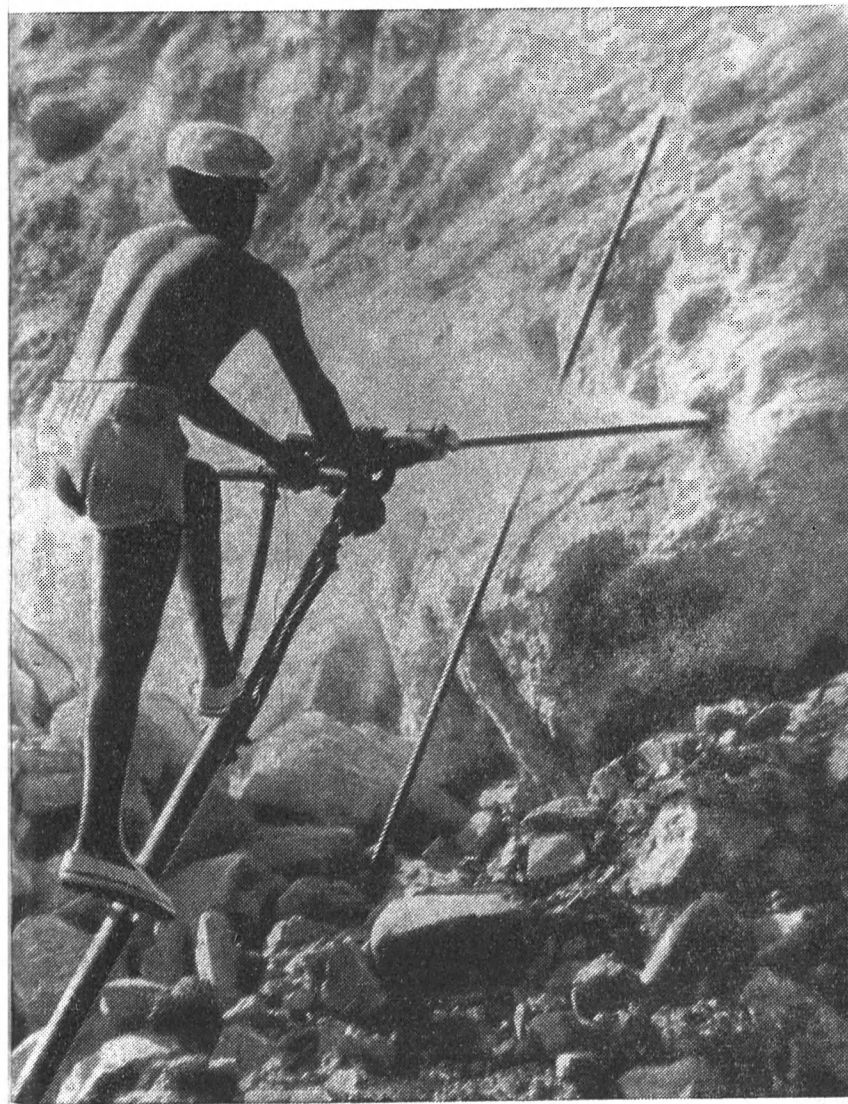
Гончар.

для всіх, а лише для купки сильних світу цього.

Радимо познайомитися з роботами нідерландських фотоаматорів, які показали картини неприкрашеного життя. Безпосередність, правдивість, жодного намагання замаскувати дійсність барвистим вбранням — одягнути його в елігантний смокінг, — характерна особливість фотографій аматорів. Їх вабить звичайне буденне життя, вони не женуться за сенсацією, над ними не тяжіє професіоналізм і багато інших факторів, з якими пов'язана діяльність репортера в буржуазній пресі.

Користуємось нагодою показати окремі роботи Барена, Бланкенштейна, Босмана, Ван-Дама, Офферхауза, Руїса, Шолтена, Шройрса, Тромпа, експоновані на виставці голландських фотомайстрів, яку влаштувало Українське товариство дружби і культурного зв'язу з зарубіжними країнами.

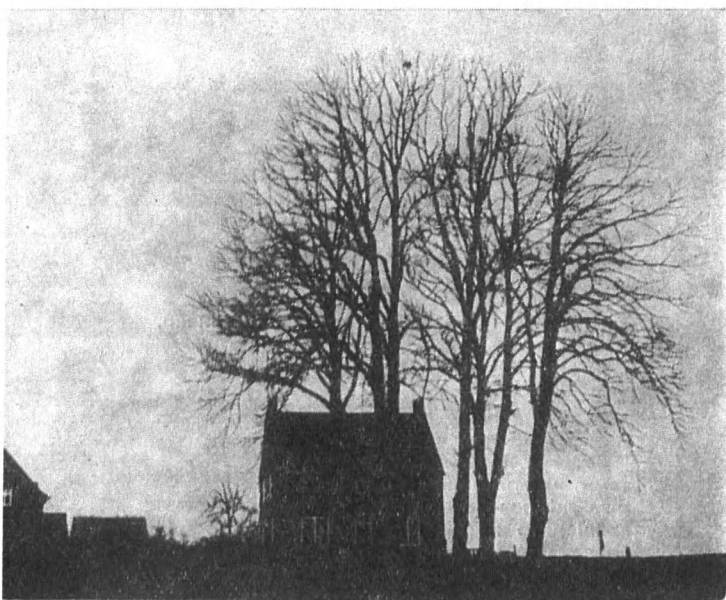
Серія зовсім не сенсаційних кадрів дає хоч і не дуже широку, але вельми реальну картину буденного життя голландців — і не тих, хто здатний працювати, але ніколи цього не робив, а саме тих, кому випала доля добувати собі хліб власними руками. Світ цих людей завжди приваблює на-

Офферхауз.

Сім корів.

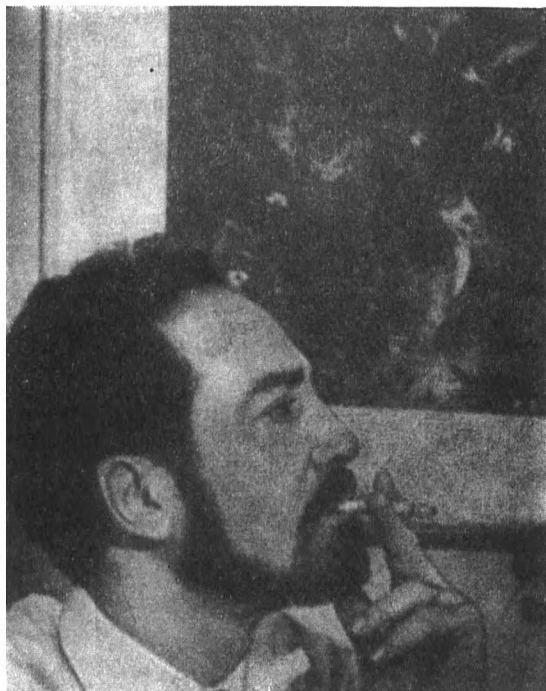
Босман.

Селище в сутінках.

Босман.

Річка в місячному сяйві.

Барен.

Фернандо.

шу думку, завжди викликає глибоку цікавість.

Море! З ним пов'язане життя багатьох трударів, бо, як ми вже казали, сама країна викроєна з моря. Воно, як бачимо на фотографії, не вражає святковою красою, хоч приплив зовні нагадує «молочні ріки». Глибокий підтекст цієї скромної фотографії примушує нас знов і знов розглядати силуети людей і насамперед жінок, які разом з синами і чоловіками ведуть двобій із стихією.

Особливість цієї фотографії в тому, що вона не потребує додаткових коментарів чи особливої фантазії. Уява кожної людини здатна домалювати цю вельми лаконічну розповідь про звичайних трудівників моря, їх можливості, їх прагнення до щастя.

Мабуть, нам важко уявити собі їхні мрії, до якої вершини вони можуть піднятися. Адже фантазія людей певною мірою пов'язана з їхніми можливостями, з їхнім реальним життям.

Юнак біля камнедробарки неначе продовжує щирі розповіді про трудову Голландію. День цього хлопця почався вже давно, він зосереджено працює з самого ранку, підставивши тіло гарячому сонцю. Навіть механізований процес вимагає від нього чималих фізичних зусиль, але ж він молодий і дужий, може, й справді впевнений, що щастя дістається тому, хто багато працює, хто не шкодує своїх м'язів, своїх рук.

Людські руки — вони створили всі дива світу. Вони вражають нас своєю працьовитістю, дивовижною пластичністю рухів. Вони дані людині для того, аби перетворювати світ, робити його ще прекраснішим, величне натхнення втілювати в космічні кораблі, щоб гасити пожежі, а не розпалювати їх, пестити дитину, а не кидати на неї напалм. Скільки живе людина? Це, мабуть, залежить від того, що створила вона, що лишила у спадщину своїм нащадкам. Маєтки, гроші, здобуті важкою працею інших, чи картини, які через століття несуть естетичну насолоду?

Витвори людських рук, які ми з гордістю за людину-творця розглядаємо з неприхованим захопленням. Мости, що з'єднують береги річок, посуд, за яким археологи відтворюють картину минулого. Такі руки ніколи не вмирають.

Найістотніше в цих роботах аматорів, на наш погляд, те, що вони зупинили свою увагу не на випадкових сюжетах і кадрах, а зуміли безпосередньо передати колорит, настрої буденного життя. Такі й «Сім корів», і «Річка в місячному сяйві», і «Селище в сутінках», і скупчення будинків у великому місті, над яким ширяє птах. Слід відзначити «Фернандо» — молоду людину з сигаретою. Увагу привертає не тільки врода чоловіка, приємна зовнішність, а його натхненний погляд, який знов і знов

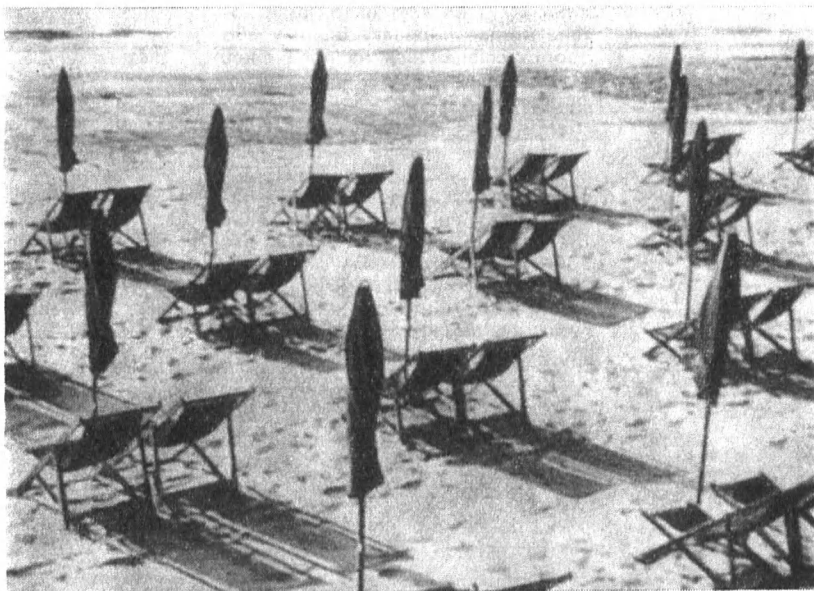
Тромп.

Чоловік з квітами.

Барен

Голландське місто.

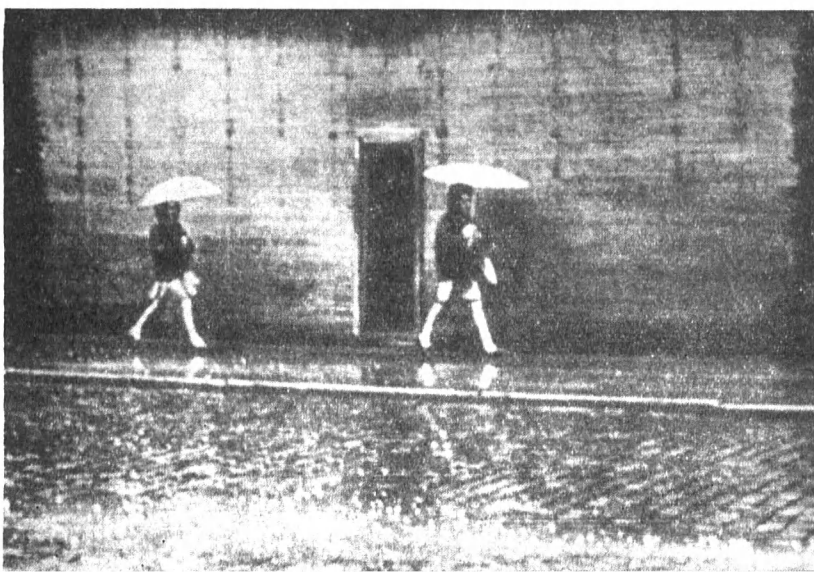

Ван-Дам.

Пляж.

Бланкенштейн.

Доц.

підтверджує відомий вислів Белінського, що людина була і лишиться найцікавішим явищем для людини.

Скажи, про що ти мрієш, і я скажу тобі, хто ти. Це справді так.

Ми не знаємо, які думки і мрії охопили Фернандо, але відчувається, що турбують його не дрібні особисті проблеми, а щось важливіше. Чи не доля світу, який його оточує? Парадоксально, але зовнішня схожість «Чоловіка з квітами» і «Фернандо», зовсім не отожднює цих двох людей. Навіть трагічний вираз очей, глибокі зморшки на чолі не справляють враження, що чоловік з квітами заклопотаний якимись суспільними проблемами. Щось суто особисте гнітить його. І проліски, притиснуті до щок, і смуток в очах промовляють про звичайні розчарування, які не минають жодної людини. Не таке вже диво, коли кохана віддає перевагу іншому або просто спізнюється на побачення.

Такі кадри, як «Черниці», давно вже стали для нас чимось неймовірним, справжнім анахронізмом. Аматор не прагнув зафіксувати обличчя черниць, вони приховані від нашого ока, але ми немов бачимо охоплені жахом обличчя. Людина, що побоюється богів, побоюється всього: землі, моря, повітря, неба, темряви, світла; вона з острахом і цікавістю жадає всьо-

Ван-Дам.

Шолтен.

Друзі.

го земного, але жах перед «судом господнім» душить всі її поривання.

Лишається ще додати, що всі роботи голландських фотоаматорів позначені певною думкою, збуджують уяву глядача, хоч не вражають репортерською оперативністю чи винахідливістю.

Черниці.

...ЯК БІЛЬ САМОЇ ІСПАНІЇ

Тридцять років минуло після трагічного закінчення в Іспанії революційної громадянської війни 1936—1939 років. Якими ж були вони для країни, для культури її народу?

Фашизм — ворог людини, її духовних прагнень. Іспанський його різновид — франкізм — почав з нечуваного злочину проти людства і його культури. В перші ж дні антиреспубліканського заколоту франкісти вбили Гарсія Лорку. Так вони почали «культурне будівництво», яке після встановлення фашистського режиму в країні перетворилось на масове знищення найкращих представників іспанської інтелігенції.

Найбільше постраждала література. Сваюло цензури, прямий терор проти прогресивних письменників франкістський режим сполучає з безсоромним розбещенням широких читацьких мас, особливо молоді, видаючи величезними тиражами отруйно песимістичну бульварну літературу та відверто порнографічні книжки — перекладні й оригінальні. Особлива увага приділяється містико-релігійним писанням, автори яких намагаються будь-що довести расову «вищість» іспанської нації, якій, мовляв, сам бог велів вирушити в антикомуністичний хрестовий похід «крусаду». Головним завданням цієї продукції для масового вжитку є зруйнування здорових моральних принципів людини, перетворення її на двоного тварину.

Водночас франкізм робить відчайдушні спроби створити і теоретично обґрунтувати власне мистецтво, мистецтво для об-

раної еліти, а також побудувати хоч якийсь «літературний фасад» для введення в оману міжнародної громадськості. Ще за часів панування в Західній Європі гітлерівського райху франкістська ідеологічна машина створила потворний симбіоз гітлеризму і папізму — ідею «Іспанії з імперськими спрямуваннями», бо, мовляв, «шлях до бога лежить через імперію». Навіть подбали про геральдичний знак для цієї «ідеї» — ярмо і стріли на тлі герба іспанських королів-католиків (XV — початок XVI ст.ст.).

Щоб остаточно підпорядкувати літературу офіційній ідеології, був створений хитромудрий інститут «письменника-зірки», на якого «сходить божа і генералісімуса Франко благодать». У перші роки після громадянської війни з'явилися поспіхом зліплені романи, що зображали фашистського диктатора героєм, рятівником Іспанії, батьком нації. Навіть сам Франко неодноразово брався до написання великодержавних романів і кіносценаріїв, які помпезно рекламувалися в країні та поза її межами. Знайшлися й такі автори, які намагалися своїм пером зміцнити ідеологічні підвалини франкізму.

На початку 40-х років створюється група так званих «ангелічних поетів», очолена поетом-католиком, фалангістом Луїсом Росалесом, з гренадської родини якого франкісти свого часу повели Лорку на смерть. Луїс Росалес, Луїс Феліпе, автор махрово католицької драми «Найкраща іспанська королева», Леопольдо Панеро, який написав інквізиторську «Особисту пісню» на противагу гли-

боко гуманістичній «Загальній пісні» Пабло Неруди, та інші заповзялися створити «нову велику католицьку поезію». Виникає ще один «освячений вищою владою» літературний напрямок — «імперська поезія і роман». Його душею був Діонісіо Рідруехо, автор фалангістського гімна «Обличчям до сонця», колишній солдат «Блакитної дивізії», вціlent розбитої радянськими військами під Ленінградом.

В апологетичній прозі, наприклад, романах Рафаеля Гарсія Серрано «Еухеніо, або Проголошення весни» чи «Вірна піхота», фашистський заколот зображено як соціально-ритуальне дійство, що має якийсь «вищий», недоступний звичайним людям зміст. Простій людині, мовляв, досить знати тільки те, що заколот цей веде Іспанію крізь вогонь очищення. Персонажі Серрано не живі люди, а безтілесні символи, і наймогутніший з них асоціюється з диктатором Франко. Від таких творів тхне безсоромною фальсифікацією старовинного героїчного епосу, ідеологічною облудою і гнилизною.

Але така продукція через свою ідеологічну фальш і художню безпорадність не могла привернути до себе увагу широкого читача і встояти під нищівними ідейно-естетичними ударами з боку прогресивної іспанської літератури, яка створювалася письменниками-емігрантами. Це скоро зрозуміли навіть урядові бонзи. І щоб не випустити з рук ідеологічні віжки, франкістська пропагандистська машина міняє тип «пись-

менника-зірки». На щит підносять романи Хосе Марія Хіронельї «Кипарйї вірять в бога» (1953 р.) та «Мільйони мертвих» (1961 р.). Хіронельї, відмовившись від остогидлої всім патетики, ставить у центр оповіді долю звичайної провінційальної іспанської родини Алвар, змальовуючи життя своїх героїв у 1931—1939 рр., тобто у найгостріший для Іспанії період. В романах зовнішньо правдиво зображаються окремі факти, побут часів Республіки та громадянської війни. Але це лише підсолоджена облатка. В середині — отрута. Хіронельї показує війну та дії «наудильйо» як благо для Іспанії, виправдовує найганебніші акції фаланги, паплюжить республіканців, комуністів, спотворює найкращі риси іспанського народу, глузує з його славної героїчної історії.

Так, офіційна франкістська література і нині залишається в глибокій ідейній та художній кризі. Більш того, в 50-х роках посилюється необоротний процес ідейно-естетичного розкладу апологетичної літератури. Такий прихильник «великої католицької поезії», як Луїс Феліпе Віванко починає відходити від «великої ідеї». В його творах, хай ще слабо і неспішно, але починають звучати ліричні мелодії, пов'язані з народними традиціями. Нашуміла в 40-х роках група поетів і прозаїків «Творча молодь», яка культивувала воєнничий формалізм у сполученні з нездоровою містикою й відвертій націонал-шовінізмом, припинила своє існування. Звеличений фалангою придворний поет Луїс Росалес замовкає як католицько-імперський бард і починає схилитися до екзистенціалізму. Різко змінилися політичні та естетичні погляди Діонісіо Рідрехо. Він зрозумів злочинність і глибоку антинародність франкізму і тепер намагається згуртувати антифранкістську інтелігенцію, особливо молодь. За виступи проти режиму його вже кілька разів кидали за ґрати.

Франкістську літературу нещадно перекреслює саме життя — політична, економічна, соціальна дійсність як у самій Іспанії (всім відомі революційні за своїм характером виступи іспанського робітничого класу під проводом Комуністичної партії), так і в цілому світі. В царині ж літературній діє й свій могутній ідейно-естетичний фактор — наявність і безперервний розвиток прогресивної іспанської літератури, творчості письменників-емігрантів, які завжди виступали на боці народу, готували і закликали маси до

боротьби за соціальну справедливість.

Незважаючи на страшні репресії, іспанська прогресивна література жила й розвивалася в усіх найгоголівших жанрових напрямках. Майже щороку з'являються гострі, як біль самої Іспанії, поетичні збірки Рафаеля Альберті, талановиті романи Луїса Домінгеса Бенавідеса, в далекій Аргентині пише свої чудові драматичні твори Алахандро Касона. Вони та інші письменники серцем і талантом своїм служать рідному народові, батьківщині.

Немає сумніву, що їх особистий приклад і творчість спричинилися до того, що вже у перші роки після громадянської війни в самій Іспанії з'являються твори, які більш-менш правдиво відбивають об'єктивне становище у країні. Найвизначнішими серед них були «Сім'я Паскуалья Дуарте» (1942) Каміло Хосе Сели та «Ніщо» (1944) Кармен Лафоре.

Громадська і художня сила впливу роману Сели була настільки велика, що влада покваліфікувала заборонити його. Одразу після закінчення другої світової війни «Сім'я Паскуалья Дуарте» вийшла майже в усіх країнах Європи. Це гірка і відверта книга, написана у формі автобіографії вбивці, засудженого до страти. Герой, темна людина, розповідає страшну правду про безглузде й потворне життя глухої провінції Естремадури. Все в цьому житті кричить суперечить брехні про божу милосердя або про благоденство нації під егідою франкізму.

Вже через три роки після громадянської війни була сказана відверта правда про життя країни, і сказав її письменник, що живе в цій країні, знаючи оптимальну, коли можна так висловитись, як на ті часи і умови, художню форму.

Визначаючи вагу роману в літературному процесі Іспанії, знову підкреслимо дату його виходу в світ — 1942 рік. Сталінградська битва ще не відбулася. Франкізм в Іспанії перебував у зеніті військової, політичної, ідеологічної сили. За тих умов «Сім'я Паскуалья Дуарте» сприймалася як лункий ляпас не тільки франкізму, а світовому фашизму взагалі.

Іспанська езуїтсько-інквізиторська критика ще й досі замовчує цей твір. Що ж до поміркованих літераторів типу каталонського філософа Еухеніо д'Орса або Ернесто Хіменеса Кабальєро чи Еухеніо Монтеса, які ще в 30-х роках з модерністських позицій виступали проти передового реалістичного

мистецтва, то вони висунули тезу про «виключність» роману Сели як художнього явища. Автор, мовляв, до невідомості трансформував іспанську дійсність, «пропустивши її через свою творчу підсвідомість».

Після «Сім'ї Паскуалья Дуарте» Х. Села пише сучасний «шарпайський» роман «Нові лихі пригоди Ласарільйо з-над Тормеса», тема якого — сьогоденне життя країни, відбите в сатиричному дзеркалі. Потім з'являються збірки його віршів, подорожніх нарисів. В останніх уперше подибуємо ті плідні соціально-естетичні тенденції, які пізніше блискуче розвинули в широко відомих тепер нарисах Хуан Гойтісоло та Лопес Салінас.

Найвизначнішим твором письменника, на мою думку, є написаний 1943 р. роман «Вулик». Твір знайомий нашому читачеві в перекладі П. Соколовського та Л. Березняка, опублікованому у №№ 2 і 3 «Всесвіту» цього року. Роман складається з коротеньких новел, більш-менш пов'язаних між собою, і діють в них кілька сотень персонажів. Це мешканці Мадрида, вони зустрічаються на вулиці, у спільних знайомих, у кафе, ресторанах, будинках побачень. Живуть погано і страшно. Всі персонажі роману немовно нещасні, бо їх переслідують безробіття й голод, з'їдає духовна спустошеність.

Читач одразу відчуває, що зміст роману — це реальне життя, а завдання — втручання у це життя. Наскільки ж Села втручається в нього? На це запитання недвозначно відповіла франкістська цензура, заборонивши публікацію, а згодом і продаж твору в країні, коли він вийшов за кордоном. Та однієї заборони виявилось замало. Тоді почалася кампанія дискредитації твору. Апологетична критика, підхопивши тезу «виключності» творчості Сели, намагається довести, що письменник зосередив свою увагу лише на людських «раритетах», на екстравагантних, хворобливо курйозних типах. Села, мовляв, тільки самозакохано кокетує власним обдаруванням, ерудицією, насичуючи свої книжки новочасним «маньєризмом». Звідси виникла навіть ціла «теорія» так званого «селізма Сели» (стаття під такою назвою з'явилась 1964 р. в журналі «Інсула»): творчість цього романіста, мовляв, не може мати соціальної ваги, бо є замкненим у собі естетично ізолюваним художнім явищем.

Такі псевдотеорії, що не пояснюють ні соціального, ні естетичного значення художньо-

го твору, а скеровані на приглушення його прогресивного громадського і мистецького звучання, західноєвропейська естетська критика застосовує для оцінки творчості багатьох сучасних прогресивних іспанських письменників. Так, роман Кармен Лафорет «Ніщо» (1944) розцінюється як спроба показати крайню «відчуженість» людини в сучасному суспільстві, довести її одвічну й непереборну духовну самотність і прагнення «самоізолюватися». Насправді ж К. Лафорет на прикладі однієї родини із середнього прошарку доводить, що фашистський заколот і війна, — його наслідок, — не тільки зруйнували цю родину матеріально, але й спотворили духовно кожного з її членів, позбавивши їх сенсу буття.

Відомих романістів Хуана і Луїса Гойтісоло звинувачують у тому, що вони нібито зосереджують увагу на «окремих», «випадкових» негативних явищах суспільного життя Іспанії, і через це, мовляв, показують іспанський народ у викривленому дзеркалі, принижують національну гідність іспанців і намагаються розбити «культурну єдність» нації. Аналізуючи художню майстерність цих письменників, така критика характеризує їх метод як «заземлений», «фотографічний», звинувачує митців у войовничій тенденційності. Атака ведеться з позицій так званої «іспанської спільності» (*hispanidad*) — тези, висунутої ще в пресловутому «Захисті іспанської єдності» Раміро де Маесту (цей реакційний філософ був ідеологом фалангістів).

Засади «естетсько-авангардистської» критики, яку франкістський режим використовує в боротьбі проти прогресивної літератури, багато в чому збігаються з принципами критики відверто апологетичної. Сучасний іспанський авангардизм узяв на озброєння передусім найреакційніші з естетичних теорій відомого іспанського філософа першої половини ХХ ст. Ортеги-і-Гассета, який у книгах «Роздуми про роман», «Дегуманізація мистецтва» та ін., досліджуючи причини виникнення і характер модерністського мистецтва, створив свою теорію «дегуманізації і аристократизації мистецтва». Зовні Ортега воює з міщанином-буржуа, істотою, — за його словами, — нездатною до самопожертви в ім'я мистецтва, глухою і сліпою до чистої краси. Але водночас він нападає взагалі на людину, що є жертвою капіталістичних відносин. Так горезвісний «нон-конформізм» Ортеги обертаєть-

ся на антигуманізм, а бунт проти буржуазної дійсності — на індивідуалістично-анархістську втечу від неї. Саме на цей шлях намагаються скерувати сьогодні суспільну свідомість апологети капіталізму всіх мастей.

Іспанський критик Барреро Гойнас, наприклад, у книзі «Розвиток сучасного роману» виступає проти літератури з соціальним змістом, не визнає за нею права на художність взагалі — на тій підставі, що вона включає до своєї естетичної системи соціально-політичні події, ідеологічну боротьбу, є в найкращому розумінні тенденційною.

Така критика заперечує художність роману Антоніо Ферреса «Переможені» — твору про незломлених і після перемоги франкізму республіканців; перекреслює роман Рікардо Фернандеса де ла Регери «Ля-гай» у якому бринить протест проти фашизму і війни; трактує як заземлено натуралістичний роман Луїса Ландінеса «Діти Максима Худаса», — цю гітку та барвисту соціальну панораму сучасного іспанського села.

Загальна еволюція офіційної франкістської літературної критики повністю відбиває зміни політики режиму в галузі культури. Вже в 50-х роках її оцінки й методи помітно змінилися. Режим почав вимагати від літератури хоч якоїсь художньої «переконливості» у проголошенні фалангістських ідей. Відкрився певний доступ у літературу модним модерністським напрямкам, але з суворою умовою, що вони сприятимуть пропаганді «великої Іспанії» та «громадянського миру» під егідою «батька націй» Франко. А на початку 60-х років офіційна франкістська критика вже заgravала з будь-якими новітніми «ізмами», від фрейдизму до екзистенціалізму. В середині 60-х років франкісти дедалі все частіше звертаються по допомогу до авангардизму в його сучасному вигляді, зрозумівши, що він не несе в собі загрози режимові.

Що це, «саморозвиток» франкізму у бік полівіння, як намагаються довести деякі американські та західнонімецькі соціологи й літературознавці? Було б щонайменше наївно думати так. Не з власної волі франкізм міняв свою політику у галузі культури. За Піренеями весь час зростає протест проти диктатури, дедалі могутніше звучить голос прогресивної літератури. Протидія режимові настільки сильна, що уряд не може не зважити на неї.

Та прогресивні літератори Іспанії прекрасно розуміють,

що це тільки маневри, розуміють вони і те, що модернізм кінець кінцем дає в руки реакції засоби для боротьби проти справжньої культури народу. Вони глибоко усвідомлюють, що боротися проти модернізму означає в Іспанії — боротися проти франкізму. Тому Рікардо Доменеч в статтях «Народна література», «З приводу об'єктивізму» та ін., опублікованих в журналі «Інсуда», Хуан Гойтісоло в книзі «Проблеми роману» та інші прогресивні автори виступають проти літератури для обраної інтелектуальної еліти, за створення нової літератури для широких народних мас.

Виступаючи за народну літературу, Хуан Гойтісоло, Рікардо Доменеч, Х. М. Вастельєт дають бій ідеям Ортеги-і-Гассета про дегуманізацію і аристократизацію мистецтва, а також фалангістським концепціям Маесту та його послідовника Моренте. Оцінюючи сучасний стан іспанської літератури в цілому, Х. Гойтісоло підкреслює, що в ній паралельно існують дві літератури — «одна народна, по-газетному гостра, публіцистична і сувора, друга — дегуманізована, формалістська, естетська, яка служить інтересам меншості».

Ці погляди видатного сучасного іспанського романіста сформувалися, цілком очевидно, під загальним впливом марксизму і, зокрема, лєнінської ідеї про існування двох культур в одній національній культурі у капіталістичному суспільстві.

Передова іспанська література органічно засвоює ці істини. Тому в центрі уваги прогресивного роману лежить проблема людської особистості, місця людини в капіталістичному суспільстві.

1949 р. вийшов у світ роман Луїса Ландінеса «Діти Максима Худаса». Життя іспанського села розкрито в цьому творі через стосунки між двома родинами. Одна — заможна — належить до того суспільного прошарку, де франкізм шукав і шукає собі прихильників, друга — бідна. Між родинами багатія Максима Худаса (так звучить по-іспанському ім'я Іуди) та бідняка Фелікса, Худасового чабана, спалахує гострий конфлікт.

Розкриваючи соціальний зміст цього конфлікту, автор підкреслює в кінці роману, що крик натовпу селян «Негідники! Вбивці!» спалахує проти «всіх худасів» та режиму, який підтримує їх. Луїс Ландінес доводить, що франкізм не має серед селянства ні моральної, ні

широкої соціальної опори. Цей людиноненавистницький режим підтримують тільки худаси, а не народ.

Першим письменником, який, живучи у франкістській Іспанії, сказав правду про громадянську війну, був Рікардо Фернандес де ла Регера. Серце, талант Регери, його глибоко людяна увага належать в романі «Лягай!» (1954 р.) самотній, безпорадний перед фашистським насильством людині, яка не знає, за що воює, і тому гине страшною, безглуздою смертю. Письменник показує заколот і війну зсередини табору франкістів. Як і сам Регера, його герой Аугусто Гусман, капрал армії заколотників, майже всю війну провів на передовій. За цей час він тисячі разів бачив кров, смерть, пережив особисту драму (його наречена одружилася з іншим). В результаті — втрата останніх ілюзій та надій на щось хороше в житті. І тому смерть Гусмана, що сталася того самого дня, коли надійшов наказ про переведення його в тил, смерть жорстока і безглузда, набуває символічного значення. Такою є доля цілого покоління іспанської молоді, яка проти власної волі опинилася у фашистських окопах і полягла безславно за чужі, незрозумілі інтереси.

Твір Регери «Лягай!» — не тільки антивоєнний, а й яскраво виражений антифашистський роман. Основу його складають принципово гострі зіткнення героя з антигуманною дійсністю, війною, розв'язаною франкістами. Регера приводить читача до висновку, що перемога франкізму — це перемога над усім іспанським народом, розколотим на два табори. Здобуто її за допомогою чужої, італо-німецької зброї.

Наступний етап розвитку іспанської антифранкістської літератури пов'язаний з широко відомими романами Хуана Гойтісоло та його брата Луїса Гойтісоло Гай. Їхня творчість, разом з художнім доробком Ані Марії Матуте належить до нової, типово іспанської різновидності сучасного критичного реалізму — так званого «об'єктивного роману», родовід якого починають від «Харамі» Рафаеля Санчеса Ферлосіо. Ця книжка, що з'явилася в 50-х роках, захопила читача, була сприйнята як справжній документ сучасної історії. Зміст її — духовна спустошеність повоєнного покоління іспанської молоді.

Найвище ж художнє втілення принципи «об'єктивної прози» знайшли в романах Хуана і Луїса Гойтісоло. Написані в 1954—1962 рр. твори Хуана

Гойтісоло «Вправність рук», «Смукот у раю», «Цирк», «Прибій» показують різні аспекти життя іспанського суспільства, але тема в них спільна: формування нового покоління у франкістській Іспанії. Твори сповнені глибоких і безжально відвертих роздумів про подальшу долю країни і нації, бо діти, молодь — майбутнє народу. В романі «Вправність рук» показано найтиповіших представників мадрідського студентства, «Смукот у раю» присвячено долі дітей відразу ж по закінченні громадянської війни. Центральним конфліктом «Цирку» є зіткнення молодого вчительки Селії і сина багатого корчмаря Пабло (вони репрезентують молодь провінціального міста Лас-Кальдас) з паскудством, злобною пихатістю місцевих вершків суспільства, які кожному брехню прикривають псевдопатріотичними гаслами. В романі «Прибій» багато уваги приділено хлопчикові Антоніо, сину неспроможного п'яниці з барселонського передмістя, підліткам, які утворюють злочинську зграю, дівчинці, що в неповні дванадцять років стає повією. Згадані твори відомі радянському читачеві.

В середині 50-х років Хуан Гойтісоло виступає вже як практик і теоретик «об'єктивного роману». В згаданих «Проблемах роману» він твердо заявляє, що треба «відмовитись від інтелектуальної атмосфери, в якій роман може загинути, і спрямувати увагу письменника на ширший і різноманітніший життєвий матеріал». І романіст цілком свідомо розробляє в перших своїх творах навияну самим життям колізію — сильний і підлий проти слабкого і доброго. Ця колізія трактується з роману в роман не як побутово-особиста, а як соціальна. Все найкраще і людяне стає в Іспанії жертвою зла, породженого франкізмом.

Аналізуючи дійсність, Х. Гойтісоло уважно придивляється до тих, хто живе на бідних околицях міст, прислухається до їх голосу, намагається зрозуміти їхні прагнення та їхній біль. А в романі «Прибій» автор зосереджує вже головну увагу на робітничих кварталах великої промислової Барселони. Перед читачем постають страшні картини злиднів і горя, яке, здається, вкоренилося тут навічно, розкривається нічим не пом'якшена правда життя, правда про людей, чий м'язи, гіркий піт і кров створюють багатства для диктатора та його поплічників.

«Прибій» вперше у повоєнній іспанській літературі змальовує соціальний тип респуб-

ліканця, робітника Хінера, який брав участь у громадянській війні, захищаючи Республіку. Для Хінера, здається, загинуло все. Гіркота поразки на все життя залишилася в серці. По-заду чотири роки в'язниці, а тепер власна родина зневажає його як «невдаху», влада цькує. Та Хінер не міняє своїх переконань і навіть робить спробу згуртувати бідняків передмістя. І тут Хуан Гойтісоло замислюється над найгострішою проблемою іспанського суспільства 50-х років: які сили й якими шляхами можуть вести боротьбу проти антинародного режиму.

Сама сучасність підказувала письменнику, що в країні є такі сили. Недарма ж в Іспанії практично не припинялись і не припиняються робітничі страйки, селянські заворушення та інші політичні акції. Бачить народ і мету, за яку варто боротися. Вивчаючи соціальні процеси в країні, Х. Гойтісоло придивляється пильніше і до панівних класів. В результаті 1961 р. з'являється роман «Острів», який показує ідеїну спустошеність, моральний розклад тих, хто становить опору франкістського режиму. Книжка ця не просто розповідь про особисті враження від кількох днів перебування на фешенебельному курорті Торремолінос. Х. Гойтісоло аналізує життя верхівки сучасного іспанського суспільства. Цю верхівку репрезентують у романі Клаудія, її чоловік Рафаель — провідний фалангістський журналіст, коханець Клаудії Енріке, теж журналіст не з дрібних, та інші «сильні світу цього». Свого часу майже всі вони билися проти свого народу на боці Франко і дехто з них навіть щиро вірив у франкістські ідеї. А тепер Клаудія відверто признається, висловлюючи зневіру, жах перед майбутнім усіх, хто разом з нею марнує час у пияцтві та розпусті тут, у Торремолінос: «Зусилля в ім'я того, у що я вже більше не вірю, спустошили мене... Мій ентузіазм пропав разом з любов'ю до ближнього, а ідеалізм часів війни поступився місцем відразі до всього, відвертому презирству і егоїзму».

Торремолінос — це ніби острів серед океану сліз і горя іспанського народу. Цей «острів» не може встояти довго, переконуює читача Х. Гойтісоло.

Ще одну рису до загальної картини іспанського життя останніх трьох десятиліть додає твір Луїса Гойтісоло «Все ті самі слова» (1962), один з найкращих в іспанській об'єктив-

ній прозі. Діють у ньому барселонські студенти, діти здебільшого багатих буржуазних родин. Молодь невдоволена своїм життям, прагне змін, навіть хоче випустити «революційний журнал». Але все... на словах. Молоді інтелектуали запально декларують свою прихильність до авангардизму й різко відмежовуються від буржуа та міщан. Та почавши розмову про «революційний журнал» в одному барі, переходять, не закінчивши її, до другого, а звідти далі і так без кінця. Про журнал уже забуто і розмова точиться довкола випивки і «вільного кохання», потім хтось знову згадує про «ідею перебудови світу» на засадах безкорисливості, добра і справедливості. І раптом Маркос, перший з ентузіастів «революційного журналу», відверто заявляє, що це видання принесе їм славу і допоможе зробити кар'єру... Ось що приховують слова, слова, все ті самі слова. Недарма в мільйонера-фабриканта, батька одного з студентів-«бунтарів», не викликають ніякого занепокоєння «лівацькі витівки» сина та його товаришів. «Хлопець обов'язково виросте заповзатливим підприємцем і стане поважаною людиною», — переконаний він. Фабрикант добре розуміє, що ці молоді люди — не більше як «новомодні» буржуа; і авангардистськими ідеями вони захоплюються, бо знають, що ці ідеї не заважають бути багатим. І мільйонер, хазяїн життя, схвалює «бунт» молодих проти застарілих форм панування над народом, бо й сам репрезентує сучасний тип капіталіста, який намагається задурити голову робітникові, дрібному службовцеві, трудовому інтелігентові «поп-артом», «секс-філософією», авангардизмом.

Об'єктивно роман Луїса Гойтісоло доводить, що іспанська національна буржуазія теж проти франкізму, тільки не суті

його, а лише зовнішньої форми, яка вже почала гальмувати зростання надприбутків. І суміш з ніцшеанства, фрейдизму і спеціально препарованого кафкіанства, яка зовні здається «принципово революційною», цілком влаштовує цю буржуазію, стає її зброєю...

1967 р. в Парижі, в серії «Колексiон Ебро» вийшла повість «Тривожні дні у Санлукарі». Автор її — Луїса Ісабель Альварес де Толедо, маркиза де лос Велес, маркиза де Вільяфранка, 21-а герцогиня Медіна-Сідонія. Вона представниця однієї з трьох найстаровинніших аристократичних родин Іспанії. Її Ісабель Альварес облетіло весь світ 1966 р., коли вона після відомої трагедії в іспанському селищі Паломарес організувала похід місцевих селян до Мадрида, щоб примусити американську воєнчину відшкодувати збитки, заподіяні катастрофою військового літака США з атомними бомбами на борту. «Я хочу бути на боці іспанського народу, який зазнає страшних утисків і продовжує страждати», — твердо заявила письменниця.

Повість «Тривожні дні в Санлукарі» присвячена селянам та батракам містечка, яке багато століть було резиденцією герцогів Медіна-Сідонія. Письменниця пише про добре відому їй дійсність. В центрі твору — боротьба трударів за шматок хліба і людську гідність, проти франкістської держави, церкви та всесильних латифундистів. Автор робить важливі узагальнюючі висновки соціально-політичного характеру. В кінці повісті санлукарський падре Деметріо, справжній езуїт, каже, коментуючи страйк бідняків: «Покірливості — ось чого бракує нам. Раніше люди падали на коліна, коли мимо несли образ святого. А тепер вони відвертають обличчя, або ховаються у перше підворіття, щоб гвардійці не змусили їх вико-

нати найперший обов'язок. Коли вони вважали за щастя прийняти страждання в ім'я господа. А тепер відхрептують від страждань... Коли ж це було, щоб робітник, якого годуює хазяїн, відплачував йому такою чорною невдячністю?» Так, покірливості вже немає в іспанського народу. Є воля до боротьби.

В лютому 1968 р. військовий трибунал притягнув Ісабель Альварес до відповідальності як автора книги, що ображає владу...

Твори згаданих прогресивних письменників, а також романи «Біг у темряві» Хуана Антоніо де Сунсунегі, «Мертві сини» Ані Марії Матуте, «Гідроцентраль» Хесуса Лопеса Пачеко, «Процесія» Альфонсо Гроссо, «Шахта» Армандо Лопеса Салінаса, «Літня гроза» Хуана Гарсії Ортелано, «Час мовчання» Луїса Мартінеса Сантоса складають міцний кістяк сучасної прогресивної іспанської літератури.

Це велика проза, яскраво антифранкістська, отже, антифашистська та антиімперіалістична, ставить іспанську літературу в перші ряди світової прогресивної літератури. Недаремно критика пише про небачений «спалах іспанських талантів». Сучасний іспанський прогресивний роман дає сміливий, всебічний, глибокий і художньо талановитий аналіз дійсності в країні. Сталий ідейно-естетичний зв'язок з прогресивною літературою в еміграції консолідує сили іспанського письменства в боротьбі проти апологетичних напрямків. Але головним фактором, що викликав відродження іспанського прогресивного роману, є розгортання і посилення соціально-політичної боротьби в іспанському суспільстві, боротьби, спрямованої проти франкістського режиму. Прогресивний роман саме й відбиває активізацію здорових сил нації.

ГЕНЕРАЛ З РЕТОРТИ

В одному з останніх номерів популярного американського журналу «Рідерс дайджест» вміщено статтю, автор якої приголомшує читача, здавалося б, цілком несподівано й навіть ексцентричною думкою:

«Уже недалекий той день, — пише він, — коли різні атомні бази, як приміром Лос-Аламос, Окідж, Маркоул тощо, перетворяться просто на об'єкти цікавості туристів, подібно до Ейфелевої вежі. Зброя завтрашнього дня буде виготовлятися в зовсім інших центрах».

У чому річ? — може спитати читач. Невже імперіалісти погоджуються на повне атомне роззброєння, ідуть назустріч миролюбним прагненням СРСР та інших соціалістичних країн й згодні зробити такий важливий крок, як відмова від атомної війни?

Але ж автор з «Рідерс дайджест» натякає на якісь «інші центри». Про що тут іде мова?

Ще в 1964 році в США вийшла книжка американського генерала Дж. Ротшільда, названа «Зброя завтрашнього дня». У вступі до неї сказано:

«Щоб зупинити автомашину, зовсім необов'язково розбивати її об стіну. Досить виключити її мотор. Наслідки ті самі: машина стала, — але наскільки простіша ця друга операція! Потім автор додає: «Трагедія (!) всіх воєн минулого полягала в тому, що ніхто не міг точно визначити, де в людини міститься той «ключик», котрим можна зупинити її життя».

Трагедія, як виявляється, не в тому, що під час воєн убивали сотні тисяч, мільйони, а в останнє сторіччя вже й десятки мільйонів людей. Трагедія, на думку гене-

рала Ротшільда, була в тому, що людиновбивство коштувало задорого, і це обтяжувало бюджети воюючих держав. Треба знайти засоби, завдяки яким убивство людини коштувало б не тисячі доларів, а, можливо, лічені центи.

Як відомо, вартість атомної й водневої зброї — величезна. Навіть при наявності останнього винаходу, газової центрифуги, яка здешевлює виробництво знарядь масового знищення і робить їх приступними не лише для супергігантів на зразок США, але й для порівняно невеликих країн, як скажімо Ізраїль. Мозок учених-убивць працює тепер над створенням такої самої, а то й ефективнішої за водневу зброю, але дешевшої за неї в сотні тисяч разів. Така зброя вже існує, і з її наявністю слід рахуватися. Мова іде про найпідступніше, найганебніше й найпідліше з усіх видів знарядь смерті, яке знало людство за всю свою історію, — про хімічну й бактеріологічну зброю.

Нагадаємо, що для імперіалізму ця зброя зовсім не є новою. Так, у квітні 1915 року, в розпал першої світової війни, на околицях маленького містечка Іпр вперше були застосовані німецькою армією отруйні гази. Тоді загинуло п'ять тисяч французьких солдатів, а 15 тисяч залишилися каліками на все життя. Смертельний газ, названий іпритом, був першим з пекельного набору отруйних газів, застосованих під час першої світової війни.

Через десять років Ліга Націй закликала всі тодішні уряди світу підписати угоду про заборону вживати гази як зброю раз і назавжди.

Бактеріологічна зброя давніша

за газову. Так, понад 200 років тому в Північній Америці генерал Джефрі Амгерст спробував перекинути епідемію чорної віспи до табору індіанців, пославши у подарунок вождям їхніх племен ковдри, заражені віспою. Однак, через недосконалість тодішньої бактеріологічної зброї ефект пошесті був недостатній. Наступні війни принесли з собою, на жаль, більш результативні плоди ганебної діяльності хіміків і бактеріологів імперіалістичних країн. Ось що пише про «переваги бактерій над атомами» генерал від люджерства Дж. Ротшільд: «Офіційна доктрина передбачає використання цього ідеального засобу боротьби (біологічної й хімічної зброї) тоді, коли з тих чи інших військових або політичних мірку-

Американський генерал Ріджуей. Це він видав наказ про застосування бактеріологічної зброї під час війни в Кореї.

вань не можна буде застосувати атомної чи водневої зброї. Уміло вжита токсична зброя гарантує досягнення намальованої мети без ризику зазнати значних втрат тим, хто її застосовував. Вона є деше-

Тисячі овець загинули на полігоні у Форт-Детріку в штаті Юта, де провадяться дослідження над хімічною й бактеріологічною зброєю. На цих вівцях випробували так званий «нервовий газ».

вим і економічним засобом війни. Офіційна стратегія передбачає можливість застосування цієї зброї з метою оволодіння містами й промисловими районами на ворожій території, районами, які не повинні бути знищені.

У відповідності до такої концепції нещодавно в кінотеатрах деяких західних країн було показано фільм під красномовною назвою «Тиха смерть», консультантами якого були відомі західні хіміки й бактеріологи. Один з епізодів цього фільму показував людну вулицю англійського міста Манчестера, де було не протвопитися серед пішоходів, де довгою чередою вишикувалися сотні автомашин, автобусів, трамваїв. Раптом — пронизливе виття сирен — і через кілька секунд на вулиці замість пішоходів залишилися самі трупи, а автомобілі й усі інші транспортні засоби застигли нерухомо з мертвими водіями. Швидко, дешево, всі будівлі збереглися, і транспорт на завтра зможе функціонувати, коли за кермо сядуть завойовники...

У колах імперіалістичних військових фахівців все частіше чути голоси про те, що атомна і воднева зброя вже «застарілі» через свою «малу результативність», мовляв, простіше «виключити» з життя міста й цілі райони, ніж руйнувати їх, а потім витратитися на відбудову.

Звичайно, досліді, зокрема американських бактеріологів, провадилися й провадяться в суворій таємниці. І лише час від часу, коли вибухає якийсь несподіваний скандал, світова громадськість довідується про їхню пекельну роботу. Так було, наприклад, кілька років тому, коли в американському штаті Юта, де провадяться експерименти з хімічною зброєю, раптом загинули всі вівці, яких випасали на території в кількадесят квадратних кілометрів навколо одного з дослідних хімічних центрів. Під час випробування якогось отруйного газу, повіяв несподіваний вітер і розніс його по околицях, а дія газу виявилася сильнішою, ніж передбачали експериментатори. Пентагонові довелося заплатити 400 тисяч доларів відшкодування власникам овець, та про зловісну подію довідалася преса і незабаром про неї знали мільйони людей.

Інший американський генерал Стабс у своїй книжці згадує, що якось лабораторії Пентагону в Форт-Детріку (штат Юта) потрібні були за місяць 20 тисяч мишей, понад 3 тисячі морських свинок, 4 тисячі кроликів, 50 мавп і тисячі щурів, овець тощо. На цих тваринах вивчали «проблему» швидкісного поширення таких хвороб, як чума, тиф, гарячка. Лабораторія в Форт-Детріку

вивчає способи поширення згаданих хвороб через мух, комарів, клещів тощо. Тут у банках зберігаються мільярди личинок цих комах. За повідомленням американського журналу «Сайенс», у США розроблено цілу галузь «медицини навиворіт», тобто способів не виліковувати, а навпаки, заражати людей різними хворобами. І американський уряд не шкодує ні грошей, ні різних нагород тим, хто займається цією ганебною справою. Так, нещодавно групу хіміків було відзначено найвищим орденом США для цивільних громадян за винайдення грибка — нищителя рисових посівів.

Ці досліді належать до цілого розділу робіт у Форт-Детріку під назвою «дефоліація». Розділ включає хімічні засоби для знищення посівів, флори й фауни на ворожій території, а разом і населення. Американські імперіалісти мають для випробування засобів «дефоліації» величезну дослідну територію — це вже не штат Юта, а В'єтнам, який вони заливають своїми пекельними газами й заражають бактеріями.

Хіміки й бактеріологи Пентагону працюють також над газами з наркотичною дією, котрі паралізують психіку солдатів противника, роблять їх байдужими, нездатними до опору й активної протидії. Ці досліді тривають з 1960 року, причому їхню дію перевіряють на добре оплачуваних добровольцях, а також на в'язнях.

Не так давно 5 тисяч американських наукових працівників, серед них 17 лауреатів Нобелівської премії, звернулися до уряду США із закликом припинити експерименти над бактеріологічною

зброєю. Наслідком було те, що Пентагон... збільшив асигнування на ці досліді вп'ятеро! Навіть за офіційними, явно применшеними даними, в Сполучених Штатах працює нині 50 лабораторій — саме над проблемами бактеріологічної війни.

Одне з головних завдань в цій галузі — прищепити бактеріям здатність зберігати свою дію протягом довгого часу. Законсервовані в резервуарах, ці бактерії, за задумом бактеріологів, мають у потрібний момент розпоршуватися над ворожою територією і заражати населення. Друге завдання передбачає вироблення імунітету проти знезаражуючих засобів, зокрема проти антибіотиків. Ідеалом для Пентагону є створення таких бактерій, проти яких не ділять жодні ліки.

Нещодавно в західній пресі з'явилися відомості про те, що в США, в штаті Колорадо, поблизу міста Денвер сконцентровано сотні контейнерів з газом Г—Б, котрий згубно діє на людську нервову систему. Кожен з тих контейнерів розрахований на один мільярд (так, мільярд!) людей. Як бачимо, імперіалісти не лише підготували стільки атомної зброї, що її вистачило б на багаторазове знищення всього людського роду, а ще вдалися й до створення «паралельної» хімічної й бактеріологічної зброї.

З'ясувалося також, що згадані контейнери перевозять з місця на місце в звичайних залізничних вагонах. Це остаточно вивело із стану рівноваги американську пресу — адже на залізницях США часто трапляються катастрофи з поїздами, які перевозять нафту. Знялася ціла кампанія протесту, вна-

Американці у Південному В'єтнамі готуються до ведення хімічної війни

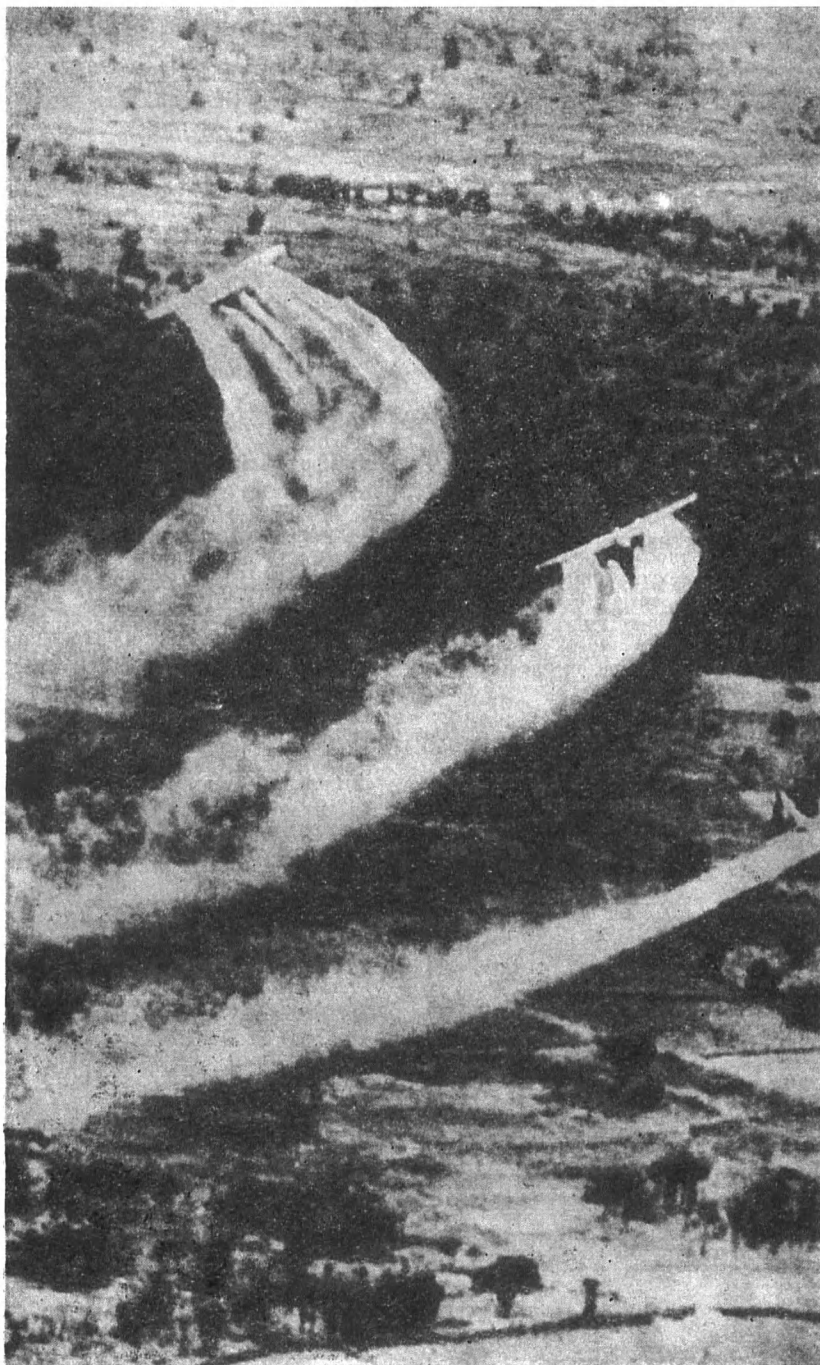
слідок чого уряд США начебто вдався до перегляду політики виготовлення хімічної та бактеріологічної зброї. Чи дасть цей «перегляд» бажані наслідки покаже час.

Поки що американська воячина продовжує свої злочинні готування — про це свідчать останні публікації в світовій пресі з приводу так званого «Плану № 10-1». Ідеться про таємний план Пентагону, котрий передбачає ведення в Європі війни із застосуванням

не лише ядерної, а й хімічної та бактеріологічної зброї.

Організація Об'єднаних Націй на вимогу кількох миролюбних держав, заопікувалася проблемою хімічної та бактеріологічної зброї. Експерти ООН готують спеціальну доповідь про небезпеку цих підступних засобів знищення людей. Справою всього миролюбного людства є піднести голос протесту й домогтися заборони поряд з атомною також і хімічної та бактеріологічної зброї.

Вони вже отруюють смертоносними газами поля з посівами.

КАЛЕЙДОСКОП

ВСЕСВІТУ

ТАК ЛЕГШЕ ВБИВАТИ!

В офіційному журналі збройних сил США «В'єтнам медікел бюлетн» надруковано статтю капітана медичної служби Уїлфреда Постелла «Вживання маріхуани у В'єтнамі». За його підрахунками щонайменше 35 процентів американських солдатів, які воюють у В'єтнамі, вживають наркотики. Це переважно ті солдати, які беруть безпосередню участь у боях. Як пише Постелл, командування не вживає проти цього ніяких дійових заходів, бо, мовляв, «наркотики підвищують тонус солдатів...»

Ані заклики, ані спеціальні агітаційні передачі по радіо, ані суворі кримінальні покарання не дають будь-яких відчутних наслідків.

«НЕ МИЙТЕСЯ ЧАСТО!»

Таке гасло висунули американські вчені(?) з університету в штаті Юта. Вони твердять, ніби внаслідок частого миття стирається епідерма, а це полегшує проникнення в організм різних мікробів. Ці «вчені» запевняють гакож, що дитина не повинна смоктати пальці. Але не тому, що в такий спосіб до рота потрапляють небезпечні бактерії, а навпаки, небезпечні бактерії, яких є багато в роті, можуть через палець потрапити в організм...

РАДИКАЛЬНИЙ МЕТОД.

В одному з американських кінотеатрів адміністрація марно намагалася призвичаїти відвідувачок знімати свої великі капелюхи, які заважали глядачам. Нарешті було знайдено радикальний засіб. Перед початком кожного сеансу голос диктора звертався до аудиторії: «Щоб забезпечити літнім дамам усі вигоди, адміністрація кінотеатру дозволяє жінкам у віці після п'ятидесяти років залишатися в капелюхах». Тепер всі глядачки почали знімати свої капелюхи.

КИЗИЛОВЕ ДЕРЕВО

ОПОВІДАННЯ

Коли я народився, мої батьки і їхні старі посадили кизилове дерево в боковому дворі великого білого будинку, де потім минули всі мої дитячі роки. Я досить рано засвоїв, що це дерево — мій ровесник і, в певному розумінні, я сам. Шкода, що я ніколи не дивився на нього зблизька і тепер не можу напевне сказати, яким кольором воно цвіло — присутність кизилового дерева збереглася в моїй пам'яті не виразніше, ніж присутність власної тіні. Зрештою, для мене воно справді було тінню: якби це дерево раптом померло, якби перестало рости на своєму звичному місці в боковому дворі, мені здалося б, що з мого життя

пішло щось таке, без чого не можна існувати — в моєму житті це кизилове дерево стало таке ж необхідне, як світло чи повітря. Нині мені, звісно, важко просити вас уявити собі те дерево, що його я й сам поганенько уявляю, і все-таки згадка про нього здається мені обов'язковою, вона мовби знову повертає мене в життя нашого дому, яким воно було в ті далекі часи. Справді, бо — не встиг я воскресити в пам'яті наш дім, як мені вже здається, що на мене знову війнуло солодким і вогким диханням трави на нашому подвір'ї. Траву щойно скошено, мати йде муріжком, штовхаючи перед собою косарку, за нею чимчикує бабуся,

вона згрібає мокру траву в чималі купи, а дід стоїть собі збоку й попахує сигарою, невимушено підперши лікоть правої руки пальцями лівої. Синюватий димок в'ється йому з-під вусів і тане в густому вечірньому повітрі — таким здоровим і завжди вологим повітрям я більш ніде не дихав, це повітря — частина мого дитинства, частина Пенсільванії.

Батька вдома немає, він подався до міста в якихось своїх справах — мій батько свідомий громадянин нашого міста, мало того, що він учитель середньої школи, так ще на додаток погодився виконувати обов'язки дякона в місцевій церкві; та мені відомо тільки одне: окрім усіх цих своїх справ, він ще якийсь незбагнений блукач, я це відчуваю усім своїм єством.

Я згадав про кизилове дерево, й ось із куточка пам'яті вже виринає інший спогад — побілені вапном дошки курника в глибині нашого подвір'ячка. Зразу за курником починався паркан, далі йшла алея. Була в нас і повітка, яка нам потім правила за гараж — автомобіль з'явився в нас лише в кінці нашого міського життя, він-бо й став головною причиною нашого переїзду на ферму. Між курником і повіткою був вузький простір, сюди, вірний своїм сільським звичкам, ходив до вітру мій дід. Маленький, як теж користувався цим місцем, як убиральнею, і, коли приспічувало, робив своє діло тут, у цьому вузькому проході по дорозі до школи, територія якої починалася зразу ж за нашими володіннями. Земля в цьому маленькому проході ховала в собі безліч сюрпризів — тут можна було знайти різноманітні камінчики, клапті паперу і скалки кольорового скла. У цій частині двору, де завше стояла тінь, якимсь дивом проросло насіння, і тепер під стінами повітки та курника зеленіли кущі кропиви. Вся земля тут була безнадійно брудна, бо тут-таки височіла купа попелу, на якій ми щовечора з урочистою церемонністю спалювали вчорашню газету. За багато років земля довкола цієї купи на кілька ярдів стала сіра від попелу. У дротяній загорожі цяпали курчата. Їх розводила моя бабуся, вона їх годувала й доглядала, а коли приходив час, стинала їм голови з предковичним мистецтвом, якого я потім уже ніколи й ні в кого не бачив. Я часто уважно дививсь на важку колоду, яка правила за ешафот, весь її зріз був оздоблений малесенькими шийними пір'їнками, що прилипли до дерева разом з кров'ю.

Я дивлюся на моріг перед будинком і бачу, як ним скрадається кіт, він перебирає лапами по мокрій траві й низько припадає до землі з огиди. Кота звуть Томмі, він живе в курнику і не розбещений увагою. Том-

мі вважається рідкістю, він геть чорний, навіть шерсть на грудях у нього чорна. На кущах ліщини, яблунях і вишнях сваряться пташки і з криком носяться між вітрами. Ще в нас є велика, заросла диким виноградом альтанка, кам'яний жолоб, доріжка з битої цегли, живопліт з вовчого лика заввишки в пів людського зросту й безліч кущів, за якими я люблю гратися в піжмурки з друзями. Перед будинком — клумба з фіалками, яку ми на зиму вкриваємо мачулою. Повітря таке густе, що здається важким, воно сповнене прілих пахощів свіжоскопаної землі, серед іншої горюдини в нас росте схожа на ріпу капуста, яка називається кольрабі і якої я потім вже більше ніколи не бачив і не куштував від тих днів, коли висмикував її просто з землі і їв брудними руками.

ІСТОРІЯ

Моє дитинство минало в світі, що стояв на двох незримих катастрофах — загальній кризі й другій світовій війні. За період між 1932 роком, коли я народився, і 1945 роком, коли ми переїхали на ферму, містечко Шиллінгтон змінилося, наскільки я міг помітити, дуже мало. Незайнята ділянка землі поряд з нашим будинком на Філадельфія-авеню так і лишилася вільною. Всі будинки на нашій вулиці zostалися на місці й анітрохи не змінилися. Рік у рік з задніх вікон нашого будинку так само видніли спортивні майданчики біля школи. Найближче до нас лежало футбольне поле. За ним, трохи ліворуч, стояло приміщення самої школи і впритул до неї — котельня — її збудували в 1920 році з тієї самої червоної цегли. Футбольне поле було оточене кільцем бігової доріжки з утрамбованої жужелі. Далі йшли тенісні корти, а за ними починалися володіння богадільні, відгороджені від шкільних подвійним рядом високих дерев. На обрії синіли хмари, де-не-де розірвані відрогами гори Пенн. У цій горі добували рінь, а коло її підніжжя розкинулося місто Рідінг.

Довкіл нашої ділянки загадково звивалася й бігла далі вузька ріниста алея, надто маленька, щоб мати право називатися вулицею. І все ж таки в нашому районі вона була відома під назвою Шиллінг-стріт і вела до купки безладно розкиданих будівель; вздовж неї стояли хліви, курники, кузня і невеличкий тартак, хатина, в якій жив сліпий жебрак, а також чарівний грот, перетворений на гараж; цементова підлога в ньому блищала, мов сандалове дерево, від мастила, що капало на неї з автомобілів, а в брудно-чорній пащі гаража дзюрчав сріб-

ний фонтанчик з водою для пиття, який викидав найхолоднішу воду в світі. Вона була така холодна, що вже за першим ковтком зуби починало ломити від нестерпного болю. З другого боку алея вливалася в Ланкастер-авеню — головну нашу магістраль, якою ходили тролейбуси. Усі ці роки Пеппі Шиллінг, єдиний нащадок землевласників, що лишився живий і чийм іменем назвали цю алею та саме передмістя, походжав Філадельфія-авеню, вимахуючи своїм тоненьким ціпком. З-під капелюха Пеппі вибивалося біле як сніг волосся, а на вилізі його сюртука танцював білий ланцюжок із шпильок, що ними його преміювали в дитинстві за ідеальне відвідування недільної школи. Щоосені кінські каштани ронили на землю свої такі гарні, але, на жаль, зовсім непотрібні плоди, щовесни кизиліве дерево все ширше розкидало свою крону, а крива ліщина за будинком щоразу тими самими гілками затуляла нам увесь краєвид із задніх вікон.

Усередині нашого дому зміни були теж невеликі. Дід з бабусею все ще не вмирали, хоч на вигляд здавалися дуже старенькі. Батько й досі вчителював у середній школі — він дістав це місце невдовзі після мого народження. Після мене не народився більш ніхто — я був єдина дитина. 1932 року народилося безліч таких єдиних дітей, тому я не прошу тут вибачити мені за те, що не пам'ятаю в собі такого почуття, що мені треба на когось рівнятися чи з когось брати приклад. Усі п'ятеро мешканців нашого дому неначе замкнулися в п'ятикутній зірці, яка розбилася б удрізки, якби довелося впустити туди шостого.

В домі у нас не було улюбленців. Кота Томмі ми годували на ганку, бо ж сам він був надто дикий, щоб посягати на кухню. Тільки моїй бабусі, що теж була по-своєму дика, Томмі дозволяв приластитися до себе. Томмі з'являвся у нас на ділянці дедалі брудніший, а одного разу не прийшов зовсім. Пропав, наче його ніколи й не існувало — то була смерть. Потім була в нас іще вивірка Міллі, ми годували її земляними горіхами, і незабаром вона стала зовсім ручна, брала їх нам просто з рук в альтанці, зарослій виноградом. Я досі пам'ятаю тремтіння маленьких брунатних зубенят, що хапливо підбирають у мене з долоні горіх — то було саме життя. Але Міллі теж з'явилася до нас із свого маленького світу. Вона не наважувалася підходити близько до будинку і, попоївши, верталася на своє дерево.

Обстава нашого будинку, яка здавалася мені тоді така бездоганна, була завжди однакова, хоча в дитинстві це й не вкладалося в межі мого зорового сприйняття. Можли-

во, спочатку вона планувалася як тимчасова, а потім меблі забули розставити зручніше, і вони лишилися в будинку чужими, начебто їх допіру втягли з вулиці. Річ у тім, що мої батько й дід самі були випадковості, нехарактерні навіть для початку тридцятих років. Коли батька звільнили з телефонної компанії, де він з'єднував шматки кабеля, вони з матір'ю довго тинялися — мені так ніколи й не пощастило зрозуміти, як саме довго, — по всій західній Пенсільванії, мандруючи по рідних містах і живучи в готелях і мебльованих кімнатах. Назви тих міст — я запам'ятав тільки двоє з них, Хацлтон і Олтуна — ще й тепер зринають у моїй пам'яті, наче живі істоти, з обличчями, що ними я нагородив їх у дитинстві, коли чув, як про них згадують мої батьки. Вони пережили всі ці жахи, але на мою матір самотні дні, проведені в зачиненій кімнаті за пасьянсом або романами Тургенєва, повії, що жили на долішніх поверхах, і голодні волоцюги, які ночували на лавках пітсбурзьких парків, вплинули так, що пробудили в ній почуття наївного щастя від того, що вона живе, нарешті, в своєму домі. Іноді мені здається, що я пригадую, як ми з матір'ю сидимо біля вікна й виглядаємо батька, коли він повернеться додому після багатьох тижнів відсутності. Я бачу матір у нашій маленькій вітальні, тримаю долоні на ребрах батареї опалення і бачу у вікно, як батько перелізає через живопліт і прямує до альтанки. Я відчуваю, як збудження матері, що стоїть поруч, передається мені й зливається з моїм збудженням. Але мати каже, що цього не може бути, бо роботу в телефонній компанії батько втратив задовго до мого народження.

Мій дід походив із сім'ї фермерів, яка проживала в південній частині нашої округи. Він досяг неабияких успіхів, що й дозволило йому завчасу піти на відпочинок. Великий заміський будинок, який він купив, щоб поселити в ньому свого онуку, — оце й усе, що в нього лишилося. Пізніше дід і батько об'єднали свої вичерпані ресурси сил та майна і разом зі своїми дружинами почали жити одним домом. Нині мені здається, що вони й самі не вірили, що ця згода між ними триватиме довго — для всіх моїх чотирьох дорослих наставників Шиллінгтон назавжди залишався тимчасовим притулком, рятівною колодою посеред бурхливої річки, непередбаченою зупинкою в мандрівці, яка почалася далеко й давно. Лише я один належав цьому місту. Незрозумілі шерехи, що поселилися в цьому домі, відлунювали в ньому важкою, рипучою луною, та для мене вони лишалися такою самою незбагненою загадкою, як Міллі й Томмі.

ГЕОГРАФІЯ

Усі події в просторі відбуваються за тими самими законами, що і в часі. Містечко заповнювали предмети, які мені, хлопчиськові, здавалися фантастичними й лиховісними, навіювали побожний жаж.

У кінці нашої вулиці була богадільня округи — величезна жовта будівля, що тонула серед безлічі садів та лужків і була оточена глиняною стіною. З боку вулиці стіна була така низька, що на неї вільно могла вилізти дитина, зате з другого боку вона була величезна і неприступно висока — впасти з неї означало пролетіти вниз футів двадцять, а то й тридцять, тобто цілком достатньо, аби розбитися на гамуз. Мені й досі неясно, чому володіння богадільні лежали в такій низині. Тепер я вже нізачо не збагну, якому землемірові, що був несповна розуму, вдалося зробити таке планування ділянки богадільні, але в ті часи все це здавалося мені цілком природним. Страхітливую яму простору можна було порівняти з ямою часу, в ній мовчазно тинялися старі в тіні дерев, чиї вершини були нижче моїх ніг — тих людей закинула туди таємнича сила, яка ніколи не торкнеться мене.

Богадільня входила в наше життя багатьма шляхами. З одного боку, мій батько, якого завжди переслідувала бідність, казав, що йому подобається жити так близько від богадільні, бо, коли справа дійде до найгіршого, він хоч дістанеться туди пішки. З другого боку, коли вітер дув зі сходу, сморід свинарні, яка належала богадільні, долітав до самої Філадельфії-авеню. І справді, я пригадую, як нашою вулицею часто гнали свиней з богадільні до різниці, аж на другий кінець міста. За мого дитинства стайня богадільні горіла двічі, я пам'ятаю, як батько — він страшенно любив різні збіговиська — вискакував з дому вночі, як я благав матір, щоб мене теж пустили подивитися, і як мати лишала мене при собі. Другого дня щасливіші діти, котрих опікали менше, ніж мене, розповідали страхітливі версії про дике іржання коней і живцем засмажених корів. Я їм страшенно заздрих, бо мені щастило побачити лише спопелілі, руїни, де-не-де вони ще диміли й розсипалися то тут, то там з моторошним тріском — так на ранок після снігової бурі тріщать у лісі дерева.

Хоч як це дивно, більшість трагедій приходила на нашу вулицю зі східного боку. Я пам'ятаю дві такі трагедії, обидві вони асоціюються у мене в пам'яті з раннім ранком, і з одним і тим самим місцем у сусідстві з нами. Перша трагедія сталася, коли я був зовсім маленький — одного чоловіка переїхав фургон молочника, запряжений конем.

Це трапилось якраз навпроти наших вікон, і я потім пильно вивчив навіть місце на асфальті, де це сталося, і все ж ніяк не міг повірити, що таке могло скоїтися. Я гадав, що ці фури такі ж легкі, як той молочний фургончик, що валявся серед моїх цяцьок; до того часу, коли я зміг розібратися, молочні фури, запряжені кінями, назавжди зникли з наших вулиць. Та я ще довго витріщав очі на цей клаптик асфальту і ніяк не міг уторопати, як же таке могло статися. Потім удова розчавленого забралася з цього будинку, і в ньому поселилась інша сім'я. Друга трагедія сталася в будинку через вулицю, напівцегляному будинку, наполовину захованому від очей густими ялинами. У ньому замешкав молодик. Працюючи інструктором зі спорту в літньому шкільному таборі, він примусив одного хлопчика стрибнути у воду на мілкому місці. Той стрибнув, скрутив собі в'язи й помер у нього на руках. Минуло багато місяців, і яюсь на світанку молодий інструктор пустив собі кулю в лоб. Мені здається, я навіть пам'ятаю той постріл, авжеж, звісно, я пам'ятаю, як мої батьки злякано посхоплювалися з ліжок, намагаючись збагнути, що їх розбудило.

За богадільнею, там, де Філадельфія-авеню переходила в сільський луг і перетинала маленький струмок, порослий диким салатом, праворуч бігла стежка, яка вела до загати при богадільні. То було чималеньке водоймище, куди публіка приходила купатися й ловити рибу. Глинясте дно ставка було всіяне склом від пляшок і погнутими консервними бляшанками. На одному з берегів височіли пожовклі стіни і зогнила підлога старого, дивом уцілілого чумного барака. За ставком ген на південь тягнувся ліс, одним своїм краєм він майже впритул підбігав до міста. Сюди батьки водили мене на прогулянки. Щонеділі, коли тільки погода обіцяла бути сонячною, ми вибиралися до лісу. Він зустрічав нас невгамовним пташиним щебетом, яскравим сонцем і гомиливим верховіттям дерев. Маршрутів було багато. Вздовж лісу тяглося шосе, від нього відходив путівець, який вів на Гріль, петляючи повз гравійний стрімчак і вбогі сільські хатки, такі сумні й неоковирні, що їхніх невидимих мешканців я уявляв собі не інакше як кістяками гравієвого кольору. З цієї дороги ми завжди могли звернути і, перейшовши луг, знову вийти до загати. Або, навпаки, ми могли дістатися сюди від загати, а потім, натрапивши на цю дорогу, іти нею, поки виходили на стежину, якою можна було вернутися до міста через кладовище. Я боявся його похмурих стін і навмисне починав одставати від дорослих, аж поки батько притишував ходу і брав мене

на плечі. Я сидів на цьому хиткому сідалі, страшенно боявся, що беркицьну вниз, але соромився вхопитись батькові за чуба чи за вуха, аби втриматися. У мені боролися страх і хвилювання, і тоді я починав збен-тежено соватись і проситися на землю. У лісі я над усе любив стрибати по купках су-хого ломаччя, для мене було величезною втіхою слухати, з яким тріском ламаються сучки, порушуючи самотність і тишу, що їх так шукали мої батьки. Коли ж на якусь мить я відчував те, що вони від мене вима-гали, і втішався вологим духмяним запахом прілого листя, делікатним шарудінням не-видимої пташки в живому мовчанні лісу, добродушною плутаниною моху, каміння і папороті, які зчепилися на березі струмка з кореневищем старезного, по-зрадницько-му вирваного дерева, — я не казав їм про це. Я належав нашому містечку, і моя сти-хія була — втоптана грязюка і потріскані тротуари.

Коли ми стали старші, ми сходили вздовж і впоперек усе широкі півколо лі-сів — майже кожне дерево тут було пока-рбоване незмінними атрибутами кохання, бо саме тут, на ложах з опалої глици, під ша-трами з низько навислих ялинових гілок, на-ші дівчата дозволяли голубити себе моїм одноліткам; а втім, чутки про це по-чали ходити між нами, хлопцями, значно пізніше. Чутки були тривожні. Так, наприк-лад, подекували, що одна дівчина з нашо-го дев'ятого класу хвалилася тим, що над усе в світі їй до вподоби купатися голяка у ставку, а потім кохатися під ялинами. Для мене все це було незбагненне й таємниче; проте я пам'ятаю, як у сімнадцять років повів одну дівчину поблукати лісом знайо-мим з дитинства маршрутом. На той час ми вже переїхали з міста, але жили всього за десять миль од нього, і щоранку їздили з батьком до школи автомобілем. Ми з дів-чиною брели тією самою стежкою, на якій я колись потрощив стільки сухого ломаччя, а потім сиділи на широкій, вогкій колоді; була рання весна, й на гіллі над нами де-не-де вже прозирала боязка зелень ли-стя, і, нарешті, я наваживсь. Я несміливо об-няв її ззаду і, просунувши руки під цупке пальто, поклав їх їй на груди. Груді в неї бу-ли маленькі, та вона вдячно заплющила очі й відкинула голову навстріч моїм губам. Коли я згадую тепер про це, мені завжди стає трохи прикро, що стільки коштовного часу витратив на безглузді прогулянки з батька-ми.

Дорога, яка вела до Шиллінгтона через кладовище, проходила повз інше моторош-не місце — маєток Дайвса. Від зовнішнього світу його відгороджувала стіна, з якої стирчало гостре каміння і яка тяглася не

менше ніж півмилі й була така висока, що батькові доводилося піднімати мене на ви-тягнутих руках, коли я хотів зазирнути за неї.

За стіною з'юрмилася така безліч буді-вель та прибудов, пофарбованих у зелене, що я не раз сушив собі голову, намагаю-чись визначити, де ж дім. За всі ці роки я жодного разу нікого там не бачив, усі бу-динки й прибудови було наглухо забито дошками. Тим часом улітку всі травники в маєтку ретельно підстригали — то була робота духів, кого ж іще. Були там і тенісні корти і навіть — о диво! — майданчик для гри в гольф з прапорцями по кутках. Ці майданчики, підстрижені травники та кущі— все свідчило про те, що в маєтку хтось жи-ве, і від цього в мене складалося враження про багатство, як про щось похмуре, при-марне й недоступне, мов сам господь бог. Тут, під стіною, дерева були особливо тіни-сті, і мені здавалося, що від них віє якимсь особливим, густим і терпким запахом.

Кладовище розкинулось під самою го-рою й не було захищено від сонця, яке швидко випалило фарбу з маленьких аме-риканських прапорців і висушило герань у вазонах на могилах. Кладовище було міс-цем святкових зібрань, в День пам'яті за-гиблих тут влаштовували парад. Школярі змагались у велосипедних гонках, спиці на колесах їхніх велосипедів було переплетено жалобними стрічками. Кінчався парад пікні-ком, на якому виголошували промови, грав духовий оркестр, а хлопчаки стрибали через надгробки. Звідси відкривався казковий краєвид на Шиллінгтон, що простягся між цією горою та горою Слейт; димарі будин-ків куріли, немов щойно припалені сигаре-ти, по Ланкастер-авеню сновигали автома-шини, сонно повзли тролейбуси.

Неподалік від кладовища, перед крайніми деревами лісу, такого незабутнього з пер-ших любовних пригод, була яма з гравієм, де хлопчаками ми грались у партизанів. На-шим ватажком був сором'язливий і хвороб-ливий хлопчик, його мати боялася застуд і завжди примушувала сина ходити в кало-шах. Батьки купили йому справжній солдат-ський шолом, сорочку кольору хакі й навіть обмотки, і він вносив воєнний ентузіазм в наші ігри. Ми були то солдатами, то япон-цями, кричали або «ура», або «банзай», стрибали по камінні й дряпалися по висту-пах. Мені завжди здавалося, що за одним з таких виступів я можу знайти скарб. Той скарб увижився мені в чорному мішку, пе-рев'язаному шкіряним шнурком, грошей у мішку, звісно, було сила-силенна, та хоч я й уявляв собі той скарб досить ясно, чор-ного мішка із шкіряним шнурком я так і не знайшов.

Межі Шиллінгтона губляться в моїй пам'яті між цією ямою і великою каменоломнею в далекому кінці міста. Довкола неї були поля, на яких тоді ще щось сіяли. Каменоломня вражала своїми розмірами, в ній були печера й покинута халупа, покрита сірим порошком і захаращена таємничими важелями, шестернями, дротяними лотками та іншим металічним мотлохом. Я часто ходив до каменоломні, від нашого дому туди треба було йти цілу милю. Старші хлопчак, власники малокаліберок, використовували каменоломню як стрільбище й інколи ранили один одного або менших дітей. Здиратися схилами каменоломні було ще небезпечніше, ніж бігати по стіні богадільні.

Легенди про кохання були тут набагато брутальніші, ніж ті, що заповнювали ліс. Печера внизу була низька й коротка, та все ж досить простора, і завал у ній не загрожував. Стіни печери були з липкої, золотистої глини, і від цього здавалося, що вони можуть завалитися першої-ліпшої хвилини, живцем запечатавши нас ізсередини й заступивши світло. Опріч своїх гігантських розмірів, каменоломня мала ще одну чудову властивість. Дно її вкривала дощова вода, яка взимку замерзала, й тоді каменоломня перетворювалася на чудову ковзанку, зовсім захищену од вітру. На ній не можна було втопитися, чого не скажеш про другу нашу ковзанку — ставок. Хоч льоду тут було менше, фігуристи в каменоломні здавалися вправнішими, дівчатка в червоних рейтузах і коротеньких спідничках хвацько кружляли на льоду або зупинялися на повному ході, повертаючись на ковзанах і стаючи на зубчаті передки; блискучий крижаний пил виривався їм з-під ковзанів двома однаковими іскристими струминками.

За каменоломнею, ближче до Шиллінгтона, був ринок, який торгував щоп'ятниці й куди я рідко ходив, бо мене приголомшувала така маса овочів. Поряд з ринком протікав каламутний струмок Вайоміссінг, куди ми любили жбурляти камінці, а далі тяглася горбиста місцевість, де навіть у ті роки, коли нічогісінько не будували, звели кілька нових будинків. Ще далі була краща частина міста, яка називалася Лін-Оук; вона підступала ближче до Рідінга і займала всю підшову гори Слейт, з якої я взимку спускався на санчатах. Щоб дістатися туди, доводилося довго йти вулицею, під ліхтарями, тьманими від холоду; на зворотному шляху полозки санчат деренчали по вкритому кригою асфальту, а ступні ніг нестерпно ломило від снігу, який завжди забивався мені в калози. Влітку ця гора була ще одним улюбленим місцем прогулянок моїх батьків. На схилах її розкинулися бу-

динки місцевих багачів, серед них і надзвичайний модерний дім з білої цегли під плоским дахом; зрештою, під час війни в Лін-Оук лишалося ще багато незабудованого простору, тоді на ньому росли сади, вище яких не було вже нічого, крім диких горбів. Вершина гори являла собою голе, вітряне, дике місце. Звідси на півночі видніли дахи Шиллінгтона, що зливалися з дахами інших околиць в один суцільний подертий килим, який вривався просто в щетинистий центр Рідінга, котрий вимальовувався під синім силуетом гори Пенн. Якщо на півдні Шиллінгтон зливався з сільською місцевістю, то на півночі він зливався з Рідінгом.

Рідінг — містечко з досить сильною промисловістю й тендітною архітектурою, відоме тим, що тут помер славнозвісний композитор Джон Філіпп Суза. Майже півстоліття містом керував мер-соціаліст. Залізницю Рідінга позначено на карті. Кажуть, що Рідінг користується популярністю в гангстерів, бо з його громадян виходять найнадійніші члени судових журі на Сході. На вершині гори Пенн здивований турист може побачити японську пагоду, яка дивиться звідси на місто. Та цей короткий перелік неповторних особливостей Рідінга, яким я його пам'ятаю, звісно, аж ніяк не повний. За своєю площею Рідінг значно більший від таких міст, як Гаррісберг, Уїлкс-Баррес або Ланкастер, а відомий менше. І все-таки для мене Рідінг стоїть незрівнянно вище всіх інших міст, бо він перебуває в центрі всього, що мені дороге, і решта його побратимів тільки блідо його повторюють. А який незабутній аромат ішов від нього! Як дивовижно пахло довкола молочним шоколадом і фіалковою туалетною водою, печивом із смаженим арахісом та великими оксамитовими кінотеатрами, смаженою кукурудзою і прохолодною шкірою, пекарнями, які щедро видихали всі свої апетитні запахи, і «салонами вроди» з їхнім слабким запахом перепаленого волосся; книжковими крамничками, що пахнуть клеєм і свіжою друкарською фарбою, будками шевців, громадською вбиральнею з її характерним запахом карболки, і кленами, які притупилися на притихлих вулицях з цеглясто-червоними стінами будинків; і зовсім незвичайний запах тролейбуса, від якого нудить після кожної поїздки — отакий був запах Рідінга, все, з чого складалося моє дитяче уявлення про це велике місто. Це гомінке місто жило своїм життям десь осторонь від мене. Його гомін і загрозлива метушня не вдиралася в сонячну країну, де я жив і де пори року змінювали одна одну, як випуски часописів, а я сам непомітно переходив з класу в клас, від одного дня народження до іншого.

У цій країні було кіно і спортивний павільйон, школа й бакалійні крамниці, мій двір і мої друзі, і кінські каштани на вулицях. Отака була моя географія — в центрі всесвіту був мій Шиллінгтон, довкола нього була округа Беркс, ця округа адміністративною одиницею входила в штат Пенсільванія — найкращий і наймиліший серцю штат в Америці. Довкола Пенсільванії розкинулися Сполучені Штати з великою кількістю населення в правій частині і з великою кількістю посівних площ у лівій. З чисто просторових міркувань не всі люди народжувались, як я, у цьому центрі всесвіту. Багато дітей народжувалося в інших країнах, і ті країни — що казати про материки! — видавалися мені фантастичними й сумними. У світі існувала тільки одна можлива нація — моя. Над усім цим чотирикутним полем, трохи зрізаним по краях — на цьому наполягали наші шкільні вчителі, — існували тільки небо, американський національний прапор і Рузвельт, що злився з ними обома.

ДЕМОКРАТИ

Ми були демократи. Мій дід прожив на світі дев'яносто років, не пропустив жодних виборів і завжди голосував тільки за демократів. Дивовижна низка виборів — така ж приголомшлива, як ланцюжок із шпильок за ідеальне відвідування недільної школи, що красувався на вилозі сюртука Пеппі Шиллінга. Я не історик, щоб зрозуміти політичну традицію, яка сформувала цей неситий забобон мого діда, я лише знаю, що вона має якусь дотичність до наміру президента Лінкольна вивезти весь скот з цього району Пенсільванії, якщо генерал Лі здобуде перемогу під Геттісбергом.

Батьки для мене зрозуміліші. Події, які сформували їхні погляди, увійшли в мою плоть і кров. У ті часи, коли я ще тільки перебував у материнському лоні, мої батьки уособлювали в собі цілу націю, приголомшену, налякану й сповнену відчаю.

З Рузвельтом повернулася надія — цей простий синонім рятунку є тепер моїм політичним кредо, й мене дуже дивує, що це кредо не поділяють усі і скрізь. Немов існує клас людей, які заперечують, що сонце яскраве. У дитинстві республіканці здавалися мені сліпими драконами, їхнім прототипом у житті був мій перукар, майстер своєї справи й дамський догідник — моя мати досі запевняє, що то був єдиний майстер, який умів мене гаразд підстригти. Жвавий і лисий, він завжди ходив пританцьовуючи по лінолеумі свого салону і з вірністю — не без домішки бізнесу — тримав завжди свій

радіоприймач на хвилі спортивної передачі з Філадельфії. Але в питаннях політики він був непримиренний і, коли стриг мене востаннє, рішуче запевняв, що наш президент помер від сифілісу. Я й досі не можу слухати республіканця, що просторікає про політику, без того, щоб не почути над вухом клацання ножиць і не відчувати, як на моє обличчя, збуджене й почервоніле з сорому, падає колюче волосся, і тоді мені здається, що моє горло знову стискає задушлива перукарська серветка.

ТЕПЕР

Рузвельт був для мене вершина стійкого світу, його емблема і корона. Він був завжди нагорі. Тепер він лишився пригасаючим спогадом і напівлегендою, тепер він став нереальний і далекий, як епізод у середньовічній хроніці, що оповідає про те, як людина, майже нездатна пересуватися на ногах, провела велику націю через найбільшу в історії світу війну. Тепер мій перукар пішов на пенсію, а моя чуприна перетворилася на безнадійну, посивілу гриву. Тепер з двох моїх улюблених філадельфійських спортивних клубів один виїхав з Філадельфії, а другий раз у раз займає останнє місце, тепер цегляний будиночок мого дитинства належить якомусь лікареві, що прибував до його фасаду кімнату і влаштував там свою приймальню — тепер усе змінилось. Будинок був справді надто вузький як на свою висоту й площу, що її він займав, з фасаду він мав такий вигляд, наче від нього відкусили шматок, і це завжди драгувало мою матір. Але цей крихкий білий фасад з його зеленими очима вікон і ротом смугастого дашка над дверима був для мене обличчям, а тепер це обличчя зникло. Моє кизилове дерево все ще стоїть у боковому дворіку, красується вище, ніж будьколи, а от ліщину за ним вирубили. Дід і бабуса померли. Помер і Пеппі Шиллінг. Алея його імені тепер випросталася, одяглася в асфальт і називається Бробст-стріт. Тролейбуси вже не ходять. Незабудовані міські ділянки тепер заставлено новими будинками й крамницями. Нові будівлі вирости тепер і в кінці Філадельфія-авеню, а також на всій території богадільні. Самої богадільні вже нема. Її знесено зовсім. Її гаї та ставок перетворено на міський парк, на місці ставка тепер плавальний басейн з хлорованою водою — тепер, перш ніж зайти у воду, всі жінки повинні надягати спеціальні шапочки. Якби я міг знову прийти в будинок № 117 на Філадельфія-авеню й визирнути з його задніх вікон, я побачив би за футбольним

полем і жужельним треком нову школу, що коштувала місту аж два мільйони доларів, а за нею, там, де все ще росте подвійний ряд дерев, який колись відділяв шкільне подвір'я від луку коло богадільні, в око мені впала й криклива строкатість повоєнних новобудов і потворна арка Харчового Центру, під якою розкинулося справжнє море автомобілів, що чекають на своїх господарів. Там, де раніше достигала пшениця, тепер невтомно вивергають свої рекламні істини гучномовці. Мені довелося не раз проїздити й гуляти по Шиллінгтону, — це трапляється дедалі рідше, — щоби збагнути одну істину, яка тепер здається гранично проста: всі зміни — лише нормальний порядок речей. Непохитна міцність міста моїх дитячих років обійшлася людям страшенно дорого: вони заплатили за неї наслідками кризи і другою світовою війною, такою героїчною зовні і такою жорстокою насправді.

ОТОЧЕННЯ

Різниця між дитинством і юністю повинна бути така: наше дитинство — це те, що належить тільки нам самим; наша юність — це те, що належить будь-якому підліткові серед його оточення. Моїм оточенням була пряма вулиця, завдовжки близько трьох міських кварталів, і з легким нахилом униз, найбільш помітним тоді, коли їдеш на велосипеді. Хоч багато людей з нашої вулиці розбрелось по фабриках та конторах Рідінга, район зберіг свій колишній сільський аромат. У нас самих був чималий город, овочі на ньому ми розводили не задля розваги, а цілком серйозно. Овочі та курчат ми споживали самі, спаржу і яйця продавали сусідам. Мене дуже принижувала ця торгівля продуктами, та я тоді вже був новим поколінням.

Мешканці нашого кварталу були переважно люди, які нещодавно переселилися з ферм — одна зобаста бабуса в кінці вулиці й досі ходила в капелюшку. Найаристократичнішим населенням нашого кварталу були в'язальники — текстильна промисловість Рідінга під час кризи незвичайно розквітла. Я не почувався ні багатим, ні бідним. Гроші на харчі зберігалися в нас у картонній коробці на холодильнику разом з давніми рецептами й рахунками, в ній завжди лежало кілька кредиток та монет. Батькова робота приносила в дім небагато грошей, зате мені платила сповна; вона давала, якщо не почуття престижу, то принаймні якесь відчуття місця. Вже те, що я був син шкільного вчителя, щось важило, і люди мене знали.

Коли я простував вулицею до школи, довколишні будинки ніби гукали: «Джонні!» — і я відчував, що посідаю в цьому місті своє, особливе місце.

ШКОЛИ

Початкова школа містилася у великому цегляному кубі, в який були замкнуті малі куби класів; стіни їхні були увішані грифельними дошками й намальованими руками учнів діаграмами. Місто відгородили від спортивних майданчиків дротяною сіткою. Якщо, граючи у футбол, хто-небудь перебивав м'яча через сітку й він залітав у двір до Спітці, винуватець мусив лізти по нього і принести назад. Лазити у двір до Спітці було страшно, але на кожен клас давали тільки по одному м'ячу. Спітці, — здоровенний старий німець із зморшкуватим обличчям, — був відомий як людина настрою, він міг, приміром, віддати вам м'яча зразу, а міг замкнути на кілька годин у своєму гаражі. Спітці ходив не як усі інші люди, й помітити, як він підкрадається, було неможливо — довкола вашої голови раптом стрясалося повітря, і тоді вам на плечі лягали його важелезні кулаки.

До школи ми завжди йшли повз крамничку Генрі на Ланкастер-авеню, де купували всяку всячину, наприклад, цукерки з лікерною начинкою, з обгортки яких усміхалися відомі кіноактори. У жовтні, в День усіх святих, тут продавали маски, вони гоїдалися на дротах і зображували китайців, піратів та відьом. Маски брязкали одна об одну і тут, на дротах, здавалися ще страшнішими, ніж на обличчях моїх однолітків; це теж було досить моторошне видовище. Дивно було спостерігати, як страх боровся з аргументами розуму, як ви могли бути абсолютно впевнені, що перед вами всього лиш Марк Вейнріх або Джіммі Трекслер, чиї очі так страшно поблискували і оберталися в мигдалевидних прорізах, і одночасно вас неминуче поймав страх. Я ненавидів цей ефект подвійних очей, що їх дає маска; бачити фізіономію в масці було так само бридко, як людський рот, перевернений на обличчі.

У школі я був вороною. Це те головне, що я виніс із початкової школи. На уроках співів виконавці ділилися на три групи: соловейки, вільшанки й ворони. З роками ці прізвиська мінялися. Траплялося, що ворон називали папугами. Коли послухати наш спів приходили гості з середньої школи або з «міста», ворон виганяли з класу і разом з п'ятикласниками посилали дивитися навчальний фільм про ловлю горбуші на річці Ко-

лумбія. Я пам'ятаю двох таких ворон — себе й ще одну дівчинку з Філадельфія-авеню, чий голос був, сказати відверто, справді дуже сиплий. Я ніяк не міг зрозуміти, чому мене вважали вороною. Самому мені здавалося, що я співаю хтозна-як гарно.

Дівча, що вважалось другою вороною, було першим дівчам, яке я поцілував. Я просто поцілував його якимось удень, повертаючись із школи вздовж канави, в якій текла каламутна вода з холодильного комбінату. Мабуть, я поцілував дівча тому, що хтось намовив мене це зробити, але я й далі вперто цілував його кожного дня, як тільки ми доходили до того місця на тротуарі, і цілував доти, поки наш сусід не сказав про це матері. Від матері я дістав сувору догану, завелику як на цей невинний вчинок, й вона рішуче заборонила мені цілуватися.

До школи я ходив здебільшого з дівчиськами. Якимось так вийшло, що в 1932 році всі матері на Філадельфія-авеню народжували тільки дівчисьок. Тепер ці дівчиська дражнили самотнього хлопчика, що затесався в їхню зграйку, пісенькою, яку склали спеціально для мене і всюди наспівували:

О, Джонні, Джонні-хлопчику!
Біжи домів, горобчику!

Крім того, вони щоразу крали мій дорожчий рюкзак і ховали його в найнесподіваніших місцях. У старшому класі початкової школи найвродливішу з цих дівчаток обрали Травневою Королевою. У Королеви були грубі коротенькі кіски й рясні веснянки, пам'ятаю, що її мати примушувала її ходити в чобітках майже до самого літа, хоч ми всі давно вже бігали в зручних і легеньких капцях. У неї часто йшла носом кров, і коли ми верталися додому зі школи, вона раптом закидала голову й притулялася до стіни або паркана, поки хто-небудь з нас бігав до канави намочити її носовичок у холодній воді й прикладав його до закривавленого носа. На уроках співів вона була соловейком. Я любив її нестямно й безнадійно.

Любов до цієї дівчинки я проніс через усі класи початкової школи, й тепер, коли я пригадую ті роки, мені здається, що я знову вдихаю запах мокрих пальт і гумових калош. Все, що я робив у початковій школі, я робив виключно для того, щоб завоювати її увагу. Я плакав заповітну мрію, що коли-небудь на уроці співів учителька запропонує всім нашим «зіркам» обрати собі партнерів, і вона, соловейко, раптом обере мене, ворону. Вчителька буде шокована, весь наш клас просто отетеріє від здивування, і тоді я здивую їх усіх ще більше: мій голос, що здавався їм такий бридкий, у дуеті з

нею раптом виявиться напрочуд сильний і гарний.

Далі події мали розвиватися приблизно так: злившись у цьому пречудовому дуеті, ми з нею очолювали тріумфальний похід. У світі дійсності все було трохи інакше, тріумфального походу все не було, а от ляща в третьому класі я від неї справді схопив. Тоді вона роздавала ті лящі навсібіч, і я ніяк не міг збагнути, за що саме перепадало нашим хлопцям. Те, що вони смикали її за короткі кіски, розсували «блискавку» на її чобітках, хапали за платтячко й дражнили, — в класі всі хлопчики дражнили її «мопсом», — все те я, звісно, бачив. Та якимсь чином я відчував, що у всіх цих «сіканнях» ховалися своєрідні чари, найохочіше вона розмовляла саме з тими хлопцями, котрі найбільше чіплялися до неї на уроках і на перервах, з ними вона поверталася додому, їхніми іменами списувала обкладинки своїх підручників. І ось, розуміючи цю симпатію чуттям, я теж спробував одного разу завоювати її. Якимсь перед дзвінком я втрутився в її бійку з одним хлопчиком і смикнув її ззаду за поділ сукні. Вона обернулася і так ляснула мене по щоці, що звук ляпаса почули всі мої однокласники в другому кінці зали. Обличчя моє палало, та я аж не тямився зі щастя, мені здавалося, що тепер у мене на щоці горить знак обіцянки й надії. Але все було не так, відстань між нами лишалася колишня. А я ж не хотів її подразнити, я тільки прагнув, щоб вона приділяла мені більше уваги. Мені не пощастило, і я був у розпачі — тільки діти можуть зрозуміти моє горе, той удар по почуттях, на який часом наштовхуються їхні дитячі залицяння. Як правило, таким дітям не вистачає брутальності в поведженні зі своїми однолітками.

Усі ті роки, що я провчився в початковій школі, я тільки й мріяв, як би його швидше стати учнем середньої школи. Учні середньої школи були високі й чубаті, наскрізь пропахлі тютюном. Вони безтурботно розгулювали вулицею і, очевидно, ні в чому не поступалися дорослим. Їхній світ здавався мені незбагненим, частиною цього світу, їхню середню школу, я бачив із задніх вікон нашого будинку. Саме там мій батько щодня здійснював свої таїнства, туди він квапився щоранку, коли одривався від сніданку, й біг із дому з туго напханим портфелем і з кишенею, наїжаченою запасними ручками. Час від часу батько брав мене з собою до цієї школи, і тоді я з насолодою вдихав міцний запах лаку й червоної тирси для підмітання підлоги. Очі мої вбирали все: і розміри парт, і висоту питних фонтанчиків, і фантастичні розміри спортивних снарядів у гімнастичній залі — все, що я бачив там,

навіювало певність, що я дивлюся на зали, в яких уже цілі століття живе казкова раса гулліверів, живе в них життям, сповненим справжнього раювання.

У кінці кожного літа — як правило, це бувало першого понеділка вересня, коли святкували День праці, — ми з батьком входили до його класу, кімнати № 201, і починали готувати приміщення до занять. Ми розпаковували підручники, розвішували по стінах таблиці, розкладали на партах олівці. Підстругати сорок олівців — справа малоприємна й іншим разом видалася б мені нудною, як поденщина, але разом із батьком я відчував від неї утіху. Коли я нині згадую про батька, мені завжди вчувається цей кедровий запах стружок з олівців. Бачити, як його ключ відчиняє дубові двері класу, розкладати підручники та золотаві олівці, вимикати електрику, зачиняти клас і йти в сутінках тьмяно освітленого коридору, а потім, можливо, зупинитися біля розчинених навстіж дверей чужого класу, щоб перемовитися кількома словами з іншим учителем, який, мов казковий чаклун, схилився перед величезним, лакованим глобусом і заповнює якісь анкети, — стільки див здатне зрозуміти і вмістити тільки дитинство.

ПАВІЛЬЙОН

Я вже описав вам усю периферію свого дитинства, тепер мені лишилося додати, що центр його був в іншому місці, він мав у собі цілу колекцію напрочуд гарних місць, чию чарівність мені нині важко описати, надто важливими здавалися вони мені й так багато поглинули моїх годин, що набули нині безплотного кольору моєї душі, яку я завжди уявляв собі блідим видовженим предметом десь між ребрами.

У місті, де я нині живу й де пишу оці спогади, в дощові дні над головою кружляють чайки. До Шиллінгтона чайки не залітали, там по місту літали горобці, шпаки, сороки й вільшанки, та ще іноді в небі плавав канюк, що на своїх нерухомих крилах здавався дитячим змієм на мотузочку, надто довгим, щоб його можна було розгледіти з землі.

Спортивний павільйон був за футбольним полем, на високому плато, з трьох боків оточеним хлібними нивами. У павільйоні була комірчина із спортінвентарем, поряд стояло кілька столів для пінг-понга. Влітку я тут днював і ночував ще з того віку, коли був такий малий, що в очі мені попадала курява, збита ногами гравців. Наша улюблена гра була «бий вище». Грала в неї червоним шкіряним м'ячем, трохи меншим за

баскетбольний. Гра полягала в тому, що кожен повинен був ударити по м'ячу так, щоб він долетів до даху павільйону. Кожен мав право на один удар, тож черга охочих посувалася дуже швидко. Гравці, котрим не щастило добити до даху, вибували з гри. Переможцеві надавалося право першого удару, за ним у чергу ставала решта гравців у тому порядку, в якому вони вибували з гри. Такий порядок забезпечував справедливість, гру починали найвищі й найдужчі, а закінчували найменші й найслабші. Чемпіон, який добив м'яча до даху, займав чергу за малюком, який стояв у ній останній. Ця гра була перейнята ідеальною демократією — серед її учасників ніколи не виникало сумнівів щодо вміння слабших товаришів грати в «бий вище». Траплялося, що в черзі охочих спробувати свої сили в хронологічному порядку стояло до тридцяти пар дитячих ніжок. До нашого переїзду з міста я вже твердо рахувався в розряді «чемпіонів», і моє місце в черзі завжди було одне з перших. Я вмів запустити крученого м'яча й примусити його долетіти до самого даху. Ця гра ніколи не набридала. М'яч, який летить під дах, завжди викликав захват. Багато днів провів я в цьому павільйоні; приходив туди о дев'яті годині ранку, як тільки над будинком школи піднімався американський прапор, і йшов додому о четвертій пополудні, коли комірник забирав у нас м'яча й замикав комірчину.

Було в цій грі ще одно правило. Якщо в попереднього гравця м'яч не торкався даху, вам надавалося право його «врятувати», тобто вдарити по м'ячу, який опускається з льоту, поки він не встиг торкнутися підлоги. Це правило створювало чудові умови для залицання — я, наприклад, завжди старався «врятувати» нашу Травневу Королеву, та ще з нами грала інша гарненька дівчина з французьким прізвищем, яка переїхала до нас з Луїзіани і яку прагнули «врятувати» буквально всі хлопчики. У дванадцять років вона здавалася зрілою, і я добре пам'ятаю, як стояв з іншими хлопцями, чекаючи своєї черги, і пас очима її засмаглі стрункі ноги, коли вона підстрибувала на місці, щоб якомога дужче вдарити по м'ячу. Підстави до такої цікавості в нас уже були — всі стіни павільйону рябіли від малопристойних малюнків, супроводжуваних пояснювальними текстами, а також досить вільних карикатур на найгарніших дівчаток. Якщо поблизу не було комірника і якщо ви були височенькі на зріст, то, підтягнувшись на попередній балці, могли опинитися на даху павільйону. Тут дорослі не завдавали собі праці, стираючи малюнки й тексти, написані олівцем, і дерев'яні схили даху рябіли заборонованим живописом.

У павільйоні час летів непомітно, там усе пашіло пилом і відвагою. То був наш дитячий світ, більш ніде ми не збиралися такими великими компаніями і з такою малою кількістю дорослих довкола нас. То був наш клаптик землі, і нині мені здається, що там ми були полишені тільки на сонце та небо. Подивившись на небо, можна було побачити канюка, або стати свідком ще якого-небудь дива.

ЧУДЕСНА ХМАРА

Дивно, що я ще пам'ятаю про це. Якось у самому розпалі гри в «бий вище» — мені тоді було років шість, а може, й усі дев'ять чи навіть дванадцять — голова моя ненароком закинулася, і я побачив у небі величезну хмару. Хтось, можливо, навіть я сам, крикнув: «Дивіться! Хмара!» Небо було ясне, і хмара на ньому прямо як вродилася, формою вона була майже кругла, бездоганно кругла, заважали тільки рвані краї, а сама — здоровенна, неначе цілий материк, похмура всередині і ясно-сріблиста по краях. Розміри її приголомшували, то було більше, ніж диво, то було диво, яке здійснилося. Ніколи потім, ні в дитинстві, ні вже дорослим, не бачив я такої величезної хмари. Навіть у дощовий день, коли все небо геть укривалося хмарами, ми ніколи не звертали на них уваги. А коли ми дивилися на цю хмару, нам здавалося, що випадково не спрацював затвор фотокамери, встановлений на нормальну витримку, й тому весь кадр заповнено дивовижним і загадковим зображенням.

Та одного разу небо над павільйоном заговорило знову й повідало мені про те, що згори можна було чекати не тільки дива, а й зради.

Школа відзначала наш День спорту. В цей день одним із видів змагань був біг. Ми склали наше взуття в загальну купу, а потім шикувалися на певній відстані від неї і за командою бігли до неї, кожен відшукуючи свою пару взуття, взували його й мчали назад. Переможець цього змагання діставав безкоштовний квиток до шиллінгтонського кінотеатру. Того дня я знайшов свої черевики перший і вже почав був зав'язувати на них шнурки, як раптом звідкілься згори, певне, з кола дорослих і старших дітей, що зібралися подивитися, пролунав владний голос: «Не зав'язуй! Біжи так!» Я підкорився й побіг назад, але мій рекорд не зарахували. Весь мій світ похитнувся від зрадництва того незримого голосу — я любив ходити в кіно.

КІНОТЕАТР

Він був за два квартали від нашого дому, і я почав бігати туди сам уже в шість років. Мати, що так суворо засуджувала мою звичку цілуватися з дівчатками, в питаннях відвідування кіно була навдивовижу поблажлива. В кінотеатрі йшли три картини на тиждень, по два дні кожна, а в неділю його зачиняли. Багато тижнів поспіль я дивився кожну нову картину.

Пригадую літній вечір у нашому дворі. Ми вже давно повечеряли, від ліщини на землю падає густа тінь. Світлячки ще не з'явилися, на нашій купі попелу горять сучки й папір, і від них у вологому повітрі стелеться низький дим. Я висловлюю вголос бажання піти в кіно, ні на що особливо не сподіваючись і не чекаючи іншої відповіді, крім «ні». І раптом мати велить мені йти перевдягтися, не минає й п'яти хвилин, як я вилітаю надвір у чистих шортах і сорочці. Тіні в саду згустилися ще більше, роса стала ще мокріша. Мати тицяє мені в руку одинадцять центів, і ось я вже мчу щодуху по Філадельфія-авеню у випрасованих шортах і білій як сніг сорочці. Я пробігаю повз канави, в долоні в мене заспокоїливо бряжчать десятицентовик і один пенні. Не пам'ятаю, щоб я коли йшов до кінотеатру, — я завжди летів туди, мов на крилах. Картини йшли там найрізноманітніші, але найчастіше демонструвалися фільми жахів. Люди в них обертались на чорних котів, пальці їхні на очах скоцюрблювалися й перетворювались на котячі кігті, а волосся — на шерсть.

Були там і всі жахи, які населяють єгипетські піраміди, були старовинні англійські садиби, де самі по собі риплять двері й без вітру напинаються фіранки на вікнах, які загадково відчиняються. В цих садибах собаки відмовлялися заходити до деяких кімнат і жалібно скавучали, чуючи присутність чогось надприродного. Пам'ятаю, як я пробирався на своє місце темним уже залом і сидів, заховавши голову в куртку, переживаючи жах того, що діялося на екрані, і потихеньку підглядаючи крізь оту саму петельку, щоб переконатися, чи найстрашніше вже пройшло. Але крізь гудикову петельку я бачив потвору Франкенштейна, бачив, як його освітлював спалах і як піт сочився по болтах, що скріплювали обличчя цієї страшної потвори. З кінотеатру я знову біг — цього разу вже від страху. Довкола мене була моторошна пітьма — перший сеанс починався о сьомій годині вечора й закінчувався о дев'ятій. До тієї пори навіть найдовший день змінювався темрявою, і кожний ганок на вулиці здавався мені склепом, де кишіли упирі, в кожному куці уви-

жалася рука, скоцюрблена в корчах. Я мчав щодуху, від жаху піднімаючи якомога вище ноги, щоб ця страшна мертва рука не вхопила мене з доброго дива за литку. Останнім і найстрашнішим випробуванням був наш ганок; його цегляний бар'єр міг цілком надійно заховати за собою відьом, котрі обернулися на чорних котів. Якось надзвичайна сила виносила мене через усі східці й кидала до дверей, і якщо в передпокої було темно, я кулею влітав до кухні, де завжди хто-небудь був і де завжди горіла рятівна лампочка. Тільки там я приходив до тями й заспокоювався серед знайомих речей — холодильника, старенького, засланого цератою столу, за яким ми їли, і вікон, що здавалися зафарбованими в суцільний чорний колір. Та навіть сидючи разом з нашими в цій світлій кухні, я все ще злякано піднімав ноги, боячись темного простору під столом. То були роки розквіту голлівудської кінопродукції. Кінотеатр, злегка нахилений зал, надто вузький, щоб мати прохід посередині, був завжди переповнений. Найбільше я любив ходити сюди на вечірні сеанси в понеділок, у цей час публіки в ньому було менше, ніж звикле, і зал здавався мені майже моїм. Я мав у ньому своє улюблене місце — крайнє ліве в останньому ряду, — і найприємнішими були для мене хвилини, коли ще не гасли оранжеві бічні лампи, схожі за своєю формою на вавилонські світильники, і завіса ще не розсувалася, але нагорі вже вовтузився в своїй будці механік, налагоджуючи проектор. Я знав, що ще мить — і повітря наді мною розітне широкий, курний промінь світла, на завісі виникнуть титри якого-небудь фільму про мандрівки, і їхня спроектована нерухомість залишиться на екрані, коли з м'яким і лагідним шурхотом розсунуться половинки завіси, і тоді перед очима зостанеться тільки цей екран з живими малюнками, ще кілька поправок фокусу, і ось ці малюнки стають, нарешті, на ньому чіткі й ясні. Це ніжне й обіцяюче дзижчання проекторів було мені дорожче за все. На суботніх денних сеансах власник кінотеатру стояв коло виходу власною персоною і роздавав усім дітям пакетики з цукерками. На різдво на ранкових сеансах він влаштовував безкоштовну годину показу мультфільмів Уолта Діснея, а ми на чолі з директором недільної школи виспівували перед початком різдвяні гімни. Директор стояв, диригуючи хором, повернений спиною до білого екрана, і з мого місця в останньому ряду здавався завбільшки з муху, яка іноді нахабно розгулювала по лінзах кінопроектора. Його сумовитий голос кумедно лунав серед цих стін, що завжди приглушували звуки, але саме цього різдвяного ранку, коли в залі хлюпалося

море святково вдягнених дітей, стіни ці, здавалося, набували нову властивість і розносили голос проповідника по переповненій залі гучною, дзвінкою луною. Після цього спеціального сеансу ми всі йшли до ратуші, де нас уже чекав найогрядніший службовець нашого міста, перевдягнений на Санта-Клауса, і дарував кожному зелену коробочку з шоколадними цукерками. Шиллінгтон був маленьке містечко і, певне, тому мав змогу субсидувати такі традиції.

ТРОЄ ТОВАРИШІВ

Щоб це, бува, не зачепило їхнє самолюбство, я назву їх умовно — А., Б. і В. А. жив або, точніше, проживав у сусідньому будинку. Він був син в'язальника і скидався на торбу, напхану різними скарбами. А. був гладкий, мав пивне черево, через кілька поколінь пивне черево теж може стати спадковою ознакою. Обличчя його було таке невиразне, що, здавалося, взагалі не мало рис, а просто сиділо в нього на плечах порожньою кулею. Після перегляду одного з мультфільмів Уолта Діснея, головним персонажем якого був Оле-Страус, А. почав дражнити мене «страусом». Шия моя була не така вже й довга, тож прізвисько обурювало мене своєю кричущою несправедливістю, його незаслуженість примушувала мене розмазувати на щоках сльози. Та хоч би скільки я ревів, ніщо не зупиняло мого мучителя. Мені було дуже гірко, таку саму гіркоту я відчуваю іноді й тепер, прочитавши критичний огляд на літературну новинку, що його зробив який-небудь учений муж з пухенькими й рум'яними, мов яблучка, професорськими щічками, або вимучені каламбури благочестивих гномів, котрі вигадують їх для нашого «Таймса», і мені, як і колись, стає гірко, на очі навертаються сльози, а груди виповнюють холод і порожнеча.

А. був не просто сусідський хлопчик, він був як магнітне поле, сили якого могли діяти в різних напрямках. Він міг, наприклад, дати мені прочухана, як ті хлопчиська з потворно роззявленими ротами й маленькими брудними вухами, що час від часу лупцювали мене, підстерігаючи по дорозі зі школи. Я не дуже плакав, коли мене били, хоча, звісно, захищався, як міг. По-перше, під час цих лупцювань я принаймні вступав у контакт з довколишнім людством, що для мене, самотнього й відлюдкуватого хлопчика, часто здавалося вельми важкою справою. По-друге, хлопчики, які мотлошили мене, були запеклі другорічники, невдахи або ж ті, кого взагалі виганяли зі школи за

неуспішність. Ці хлопчачі тинялися по місту у вельветових бриджах з протертими колінами і в батьківських сорочках, застібнутих під самісіньке горло — то вже була остання і найнезаперечніша ознака злиденності. Тому в цих нападках я відчував якусь справедливість, виправдану помсту невдатників, котрі духопелять учительського сина. Крім того, все це супроводжувалося зворушливою тривогою матері й бабусі, що перелякано кидалися до мене, коли я прихитив додому весь у крові, обдертий і вкритий безліччю синців. Батько вдавав, що його синові ці побої підуть тільки на користь і зроблять з нього справжнього чоловіка, — і він, і я однаково боялися, що я можу вирости пестунчиком — він, можливо, боявся цього навіть більше, ніж я.

З Б. я познайомився, коли мені було одинадцять років. Було літо, я йшов до павільйону і раптом побачив незнайомого хлопчика. Він тягнув за собою на мотузку іграшковий танк з гумовими гусеницями, які сумлінно повзли по піску. То була гарна, добряча забавка, пофарбована в зелений, захисний колір — патріотично настроєні власники воєнних заводів випускали під час війни мільйони таких мініатюр своєї продукції, і ми гралися ними зі справжнім — хай теж у мініатюрі — воєнним запалом. Він був вищий і старший за мене, і все-таки я забалакав до нього, можливо, тому, що мене вабила його іграшка, а радше тому, що в нього, як і в мене, був такий самий сумний і самотній вигляд і твердий, як дріт, каштановий чуб. Ми швидко заприятелювали. Він жив у сусідстві, ближче до богадільні, тобто в тій частині вулиці, де завжди траплялися нещасні випадки. Батька в нього не було, а самі вони з матір'ю нещодавно переїхали до Шиллінгтона з якогось містечка на Середньому Заході. Крім ігор у війну, ми з ним займалися безліччю інших справ. Іноді ми цілими днями грали в мармурові кульки, поки один з нас не виграв у другого всі його скарби, які зберігалися в порожній бляшанці з-під кави. Потім ми захопилися випилюванням; це було зовсім просто, треба було тільки мати лобзик з пилочками і фанеру, а фігурки тварин можна було копіювати з коміксів. Ще ми показували «кіно». Для цього ми брали дитячі книжки, вирізали з них барвисті малюнки й наліплювали їх на стрічку. Цю стрічку потім навивали на катушку з-під туалетного паперу, а за кінотеатр нам правила картонна коробка з прорізом. Крім того, ми майстрували телефони, перегонів автомобіли й цілі міста майбутнього, використовуючи на те все, що потрапляло під руку — ящики з-під помаранчів, сигарні коробки, бляшанки з-під арахісової олії та

інший незамінний у будівельній справі мотлох. Він завжди добре ставився до мене, і коли ми з ним гралися в «монополію», охоче поступався мені роллю «президента». З кожним роком помітнішою ставала різниця у віку, і його все більше зв'язувала моя прихильність. Траплялося, що ми бились. Якось у розпалі сварки я з жахом почув, як кидаю йому у вічі найстрашніше, найобразливіше для нього слово — «байстрюк». Ми ніколи не згадували про це, ми навіть, здається, забули про цю сварку і помирилися — адже діти так легко забувають сварки й прощають усі образи! — але невидимі зв'язки нашої дружби порвалися. Він мав негарне, довге, серйозне обличчя з випнутим підборіддям і, можливо, він тепер працює інженером у секретній лабораторії якоїсь радіоелектронної компанії.

Отже, через Б. я вперше познайомився з шаблоном, за яким проходить всяка дружба — спершу відбувається знайомство, коли нас взаємно приваблює чарівність новизни, коли ми здаємося дотепними й нічого не вимагаємо такого, що виходило б за межі простої ввічливості. На такій стадії дружби смерть одного з друзів дуже здивувала б другого, але не більше. Це приємна й надійна стадія, при суворій дієтї сутичок вона може проіснувати все життя, а обоє друзів, зустрічаючись, щоразу відчуватимуть невідразу радість. Відтак настає близькість — на цій стадії кожен з друзів сміється, тільки-но другий встигне вимовити перше слово жарту, вони стають такі близькі, що розуміють один одного з півслова. Між друзями панує повна гармонія, все, що дозволить собі зробити або сказати один із них, негайно відгукується в душі другого. На цій стадії смерть одного з друзів викликає безмежне горе в другого. Це екзальтована й нестійка стадія, на ній навіть найщиріша дружба легко може перерости в свою останню стадію — раптовий відплив. Хто-небудь з друзів висуває неправильне припущення або висловлює хибну думку, пропонує те, з чим не погоджується другий. Подеколи це супроводжується вибухом почуттів, та найчастіше відповіддю в цей момент буває мовчання, і минають цілі місяці, перш ніж розкривається природа цього мовчання. Замість того, щоб розвіяти, мовчання зростає, бере в лабеті розум, сушить гіркотою горло; забуття і прощення, які раніше так часто приходили на поміч, тепер уже більше не допомагають — тепер усе одного в одному дратує і здається нестерпним. Невірність дружбі, що була сама по собі, можливо, маленькою часткою, звалила тверду колону довір'я, перетворила всі плюси на мінуси. Все в другому стає ненависне й огидне, і все-таки за нього ви ще

тримаєтесь. Надто багато вкладено в нього своїх хвилин і слів, і тепер він володіє цими словами й хвилинами, як заложниками, звірені їм таємниці закарбувались у вас так глибоко, що ви не здатні їх витравити; навіть роки часу не можуть стерти їх цілком, бо однаково залишаться незмивні плями. Тепер, — хоч друзі можуть і далі зустрічатися, всміхатись і вдавати, що їхня дружба була лиш просте знайомство, яке ніколи не переходило в близькість, — смерть одного з друзів тільки втішить другого. Сумна модель, винятком з якої був тільки В.

Він став моїм другом ще до дитячого садка, і він не перестав бути ним і досі. Коли я тепер заходжу в його дім, він і його дружина садовлять мене за стіл і частують пречудовим вином, шматочками смачного сиру на хрумких крекерах, достоту як двадцять років тому, коли він пригощав мене запасами з холодильника своєї матері. Він завжди був природжений господар, а я природжений гість. Крім усього іншого, він був розумний. Він був такий розумний, що, коли я пригадую тепер нас разом, мій дитячий розум здається мені примітивним, як розум кажана або землерийки. Коли він декламував у школі який-небудь уривок, його спокійне чотирикутне чоло ніби випромінювало сяйво. Долоню правої руки він застромляв під пахву лівої, а в лівій тримав олівець, яким автоматично відбивав такт по стегну. Відповіді його завжди були правильні. Він перемагав мене на контрольних з правопису та в інших наших класних турнірах.

Якось він обігнав мене в колекціонуванні дитячих книжок і дістав Міккі Мауса у виданні Уолта Діснея. Я досі бачу перед собою цього Міккі, що його я так прагнув роздобути, бачу його потемнілу від часу обкладинку й малюнок на ній, виконаний у примітивному стилі Діснея — чорні груди Міккі оголені, як у дитини, а замість очей — дві вузькі щілинки. Втрата цього скарбу пішла мені на користь, вона допомогла мені назавжди вилікуватися від надії стати коли-небудь справдешнім власником.

В. був безстрашний. Він навмисне підпалював поля, він встрявав у двобої найзадирикуватіших хлопчаків, які воювали камінням. Якось удень він наполіг, щоб я грав з ним у скраклі, а за годину його покладали на операційний стіл з гострим апендицитом. Він був практичний і заповзятливий: передплачував часописи для наших сусідів, підстригав їхні травники, вкладав фінансові угоди з рідним батьком і так успішно колекціонував поштові марки, що став справжнім філателістом, захакавши всю свою кімнату сталевими скриньками, в яких він зберігав свої скарби. Він невпинно скла-

дав гроші; щоразу, коли я заходив до нього, він діставав маленького бляшаного сейфа і довіряв мені перераховувати свої скарби, які росли просто на очах — щойно вони дорівнювали 27 доларам і 95 центам, наступного тижня там було 29 доларів і 90 центів, а ще за тиждень сума досягала вже 30 доларів і 90 центів, причому всі паперові гроші лежали, перев'язані в акуратну купку з новеньких, спеціально наміняних кредиток. То був дивний ритуал: перераховуючи його гроші, я почувався багатшим. Ми зачитувались Еллері Квінтом і грали в шахи, ми вигадували нові ігри й дискутували про безмежність. Пізніше, вже в юнацькі роки, він захопився колекціонуванням платівок. Найбільше він любив квінтети Бенні Гудмена, але йому подобався і Фетс Уоллер. Сидячи в його такій добре знайомій для мене кімнаті, де всі стіни було заставлено скриньками з марками — постійним джерелом нових надходжень у його бляшаний сейф — і слухаючи, як мій друг мугикає собі під носа модний мотивчик якогонебудь корифея джазу, я почувався опікуваним у кращому розумінні цього слова — ідеальним гостем ідеального господаря. І від того, що ми обидва прожили дитинство в Шиллінгтоні, наша дружба здається мені ще ідеальнішою.

РЕЛІГІЯ

Догматично я став прихильником конгрегаціоналізму, цього символу церковної незалежності, та коли я стою в цій світлій, сповненій лагідного такту церкві, що прийняла мене в своє лоно, і виспіваю урочистий і могутній Лютерів гімн, який ми так рідко співали дітьми в нашій лютеранській церкві, очі мені різьє від сліз і горло пересихає з хвилювання.

З усієї нашої родини тільки батько регулярно ходив до церкви. Щонеділі він повертався звідти з недільним випуском «Орла» під пахвою й зі скаргами, що цього разу проповідник виголосив аж надто довгу проповідь. Мої особисті стосунки з церквою були маловтішні. У недільній школі я дуже рідко одержував шпильку за ідеальне відвідування, хоч мені й моїм батькам здавалося, що я відвідую її так само бездоганно, як і інші її учні. Замість шпильки мені звичайно видавали олівець зі штемплем «Фірма поховальних речей Кінгта». Одного разу я хотів був вступити до Ліги Правдивих Лютеранців, знаючи, що під її егідою ховається масовий громадсько-расовий рух, та мені не пощастило: я прийшов на збори цієї ліги в урочистий вечір з на-

годи Дня всіх святих, і мене туди не впустили, бо на мені не було парадного чорного вбрання. І, нарешті, найбільша невдача полягала в тому, що якимось по дорозі до недільної школи мене збив автомобіль. У долоні моєї була затиснута рідкісна колекційна монета, і я не випустив її навіть після того, як мене протягло п'ятнадцять метрів буфером автомобіля. І подумати тільки: ця героїчна відданість церкві не була потім якоюсь більш-менш компенсована! Що й казати, лютеранська церква не злюбила мене.

І все-таки сварливість і негостинність цього змістилища душ дивовижно зміцнювала віру в цінність його тверджень. Я тепер не пригадую своїх перших сумнівів, може, я тоді вірив сліпо. Коли ж ці сумніви врешті до мене прийшли, вони не зачіпали гілок дерева моєї віри, вони накладалися зразу на його коріння. Бо ж, якщо повірити першій догмі віровчення, то решта двадцять вісім посипляться за нею, мов каміння, пущене з гірського схилу! Той бог, далекий за часом і простором син сірійського тесляра, що пішов блукати по землі, добровільно лікуючи і віддаючи себе на наругу, стверджуючи й оплакуючи, ідеально гармоніював з закладеним у мені поняттям про творця. Таїнство, що так дивувало мене в дитячі роки, полягало у визначенні мого «я», яке все поглинає і незбагненим чином усьому передує, «я» — піщинки, що живе так відокремлено серед більйонів інших таких самих піщинок історії. Чому я це «я»? Я не знаходив відповіді на запитання, і це дивувало мене. Шиллінгтон виховав у мені сприйнятливості до необгрунтованого й надприродного, чим так славиться православна релігія. Віра в надприродне була така сильна, що в сусідньому з нами місті Грілі місцевий знахар вивісив на дверях свого дому вивіску, наче доктор медицини, що займається приватною практикою. Нещодавно я був здивований, прочитавши перелік забобонів у Фразера, що їх він наводить у своєму «Золотому дзбані», здивований, яка величезна кількість з них уростає в нас всупереч всякому глуздові. Моя бабуса завжди мимрила собі під ніс якісь заклинання, вона народилася в сільському світі розсипаної солі та розбитих дзеркал, чаклунських півмісяців та інших знамень. Від неї, наче інфекція, передавався мені страх, що наш дім населений привидами. Я мстився їй за цей страх тим, що примушував її стояти під дверима ванної, поки я в ній хлюпостався. Тепер, щоб помститися, мені кортить застати її сонною в передпокої, де повнісінько привидів, вискочити їй на спину й стукати п'ятами з люттю, яка не дає мені спокою після кожного дурманного забобонного страху. Щоб зрозуміти цю

лють, уявіть собі на хвилину, що моя батьківщина — африканське село, де під гостровими дахами хатин лунають лиховісні звуки там-таму, де в тривожній п'їтмі скрадаються страшні передчуття, заповнюючи все перед собою дурманом забобонів.

КАКТУС, ЩО РОЗКВІТАЄ ВНОЧІ

То було під час війни, майже на самому її початку. Щойно один з часописів вийшов з обкладинкою, на якій розкішно вдягнений і зубатий Хірохіто зловтішно всміхався миршавому Гітлерові й ще більш жалюгідному та підтопаному Муссоліні. Наш флот у Тихому океані гасав по всіх островах, і японці в нашій уяві були расою демонів, здатних на будь-які звірства.

Кактус, що розквітав уночі, належав сім'ї, яка мешкала на нашій вулиці в обштукатуреному будинку, низькому й похмурому всередині, з вітальною, захаращеною похмурими меблями, гаптованими серветками й порцеляновими дрібничками. Розкішний кактус заносили до вітальні на різдво, весь увішаний блискучою фольгою, намистом зі смаженого кукурудзяного зерна, паперовими ланцюгами, фруктами в цукрі й скляними кулями — одне слово, всіма мальовничими ялинковими прикрасами, уцілілими від попереднього покоління.

Цей кактус був найнезвичайнішою річчю на нашій вулиці, і ми, діти, з нетерпінням чекали, поки він розквітне. У ту теплу і ясну ніч здавалося, що на землі запанував мир. Мати, бабуса і я бігли по Філадельфія-авеню. Було вже пізно, я давно мав бути в ліжку. Знаменитий кактус винесли з дому й поставили у вузькому просторі між обштукатуреною стіною і парканом. Тут уже зібралась юрба сусідських жінок, у темряві невиразно вимальовувалися їхні повні плечі й жмутки зібраних на потилиці кіс. Пуп'янок кактуса розпускав свої шовковисті, природно жовті пелюстки на дивному, вигнутому стовбурі, але на нього ніхто не дивився. Бо над нашими головами в небі, всіяному зорями так густо, немовби в нього шпурнули жменю солі, проступали мандрівні промені Аврори, які тепер довшали й яснішали, так що можна було розрізнити зелені та голубі тіні, вони повільно танули в повітрі, аж поки зникли зовсім. Тут, так далеко на півдні, це було рідкісне, незрозуміле видовище, і жінки тривожно зітхали, ще тісніше збиваючись до купи. Я плутався між їхніх ніг та спідниць, і раптом мене огорнула несподівана хвиля страху. «Що це?

Кінець світу?» — крикнула якась жінка. Й ніхто не відповів. І тоді в небі з'явилася червона цятка, що світилася. То летів літак, крила його слабо мерехтіли в темряві, а рокіт двигунів був тонкий, як дзижчання осі. Японці! Авжеж, звісно, то японці летіли бомбувати Шиллінгтон — центр всесвіту! Я стогнав і мовчки молився, чекаючи чуда — японці в нашому небі здавалися такою самою неймовірною подією, якою була неправдоподібна краса екзотичної квітки, що розпустилася біля моїх ніг.

Літак пролетів, звичайно, мимо, то був один із наших. Мою молитву почули боги, і нам зі звичною байдужістю було подаровано спасіння. Ми пішли додому, переконані в зовнішньому спокої світу, тільки стогін сусідських жінок надовго закарбувався мені в пам'яті відчуттям чогось оголеного і беззахисного.

МИСТЕЦТВО

Гортаючи альбом, що його мати склала з моїх дитячих малюнків, я наткнувся якось на забутий малюнок з дивним написом: «Містер Сонце розмовляє з бабусею Зимомою в своєму кабінеті». Бабуся Зима, зображена на малюнку у вигляді сірої хмари на рівних, як палиці, ногах, невимушено всміхаючись, розмовляє з господарем — блискучою, жовтою кулею на таких самих палицях. Гості й господар сидять на стільцях, які складають усю обставу сонячної приймальні. Те, що джерело світла неодмінно мусить мати десь свій кабінет, цілком влаштовувало мою концепцію художника, хлопчиська, який жив у непримітному Шиллінгтоні й, озброєний тільки папером та кольоровими олівцями, методично, наче зубний лікар, практикувався в своєму нелегкому мистецтві.

Гете, можливо, не єдиний, хто попереджає, щоб ми були обережніші в наших юнацьких захопленнях, бо вони не змінюються в нас до самої старості. Приїжджаючи тепер до моїх старих у Пенсільванію, я часто вдивляюся в хлопчачу фотографію, яка висить у домі, де вони нині мешкають. Хлопчина на цій фотографії всміхається, пильно вп'явшись ясними очима в щось у кутку кімнати. Я вдивляюсь у цю фотокарточку, розчарований тим, що зображення на ній таке безживне, що я не можу прочитати на обличчі хлопчини задоволення чи вдячності. Хлопчик на фотографії усміхається чомусь невидимому позад мене. Він для мене живий, а от я для нього ні. Він, цей хлопчик, розумів мистецтво й не бачив ніякої різниці між майстерним малюнком і

безграмотною мазаниною, для нього ця мазанина була лиш тонкою лінією олівця, виведеною з Шиллінгтона і взагалі з часу в безмежність невидимих і навіть ще не народжених відчуттів. І ось він малював свою безмежність як джерело світла. Яка наївність! І все-таки це його передбачення, як усі його передбачення в питаннях релігії та політики, було єдино правильне — я досі не знайшов інших, котрі могли б їх замінити. Хлопчик любив чистий папір, і ця любов підвела нині мене до своєї нелегкої спроби художника. При цьому я міркував так: якщо папір може правити за основу для позначок і штрихів, то чи не можуть окремі події точнісінько так само визначатися єдиною, невідомою і невідчутною основою? Може, все це не так, але кизиллове дерево, телефонні стовпи, ганки та живоплоти тішать мене тим, що в моїй географії вони здавалися мені центром всесвіту.

КІНЕЦЬ ДИТИНСТВА

Якось у квітні я йшов нашою Філадельфія-авеню і тільки-но переступив через маленьку канавку на тротуарі, куди стікала дощова вода — пам'ятна перешкода для моїх роликів ковзанів — скільки років я вже не катався на цих ковзанах? — як раптом з будинку навпроти вискочив підліток і побіг мені назустріч. У цього хлопчиська було п'ятеро братів, і всі вони служили в армії, на вікні їхнього будинку красувалося п'ять голубих зірок. Він був на кілька років старший за мене і завжди дратував моїх дідуся та бабусю тим, що бігав до школи через наше подвір'я. І ось тепер, довгоногий і цибатий, він біг до мене по діагоналі через вулицю з буйними кронами дерев. Я озирнувся, крім мене, на вулиці не було ані душі. «Джонні! — кричав він. — Джонні!» Я зрадів, що він, такий високий і дорослий, розмовляє зі мною, як з рівним.

— Ти вже чув?

— Ні. А що таке?

— Та по радіо! Помер наш президент!

Того літа закінчилася війна, а восени, ставши несподівано для самих себе власниками старенького автомобіля, ми назавжди вибралися з нашого великого, білого будинку.

Ми переїздили в День усіх святих. Поки на вулиці вантажили останні меблі, які нікуди не перевозили з дня мого народження, до будинку підбігли дитячі постаті, перевдягнені привидами й чортами. Вони подзвонили в наші двері й, коли мати відчинила, зупинилися здивовані, налякані порожніми кімнатами, і сумовито пішли геть, так нічого й не випрохавши. Спакувавши останні речі, погасивши світло на кухні й замк-

нувши двері, ми втрюх — дід і бабуся переїхали на ферму першими — сіли в наш старенький «б'юік», якого батько купив досить дешево, — у Шиллінгтоні, де скрізь можна було дійти пішки, нам ніколи й на думку не спадало купити автомобіль, — і поїхали нашою вулицею на схід, повз богадільню і далі. Навмисне виявляючи невдоволення цим несподіваним переїздом, — мені минуло вже тринадцять, і я ставав хитрим, — я обернувся й крізь задню шибку прикипів очима до нашого будинку. Я побачив тільки відблиск місячного світла, який ковзнув по вікну, а відтак пропав, і тоді

перед моїми очима лишилася тільки цегляна стіна, що весь час віддалялася. Тут, коло цього причілку, де не було вікон і де хлопчачком я годинами стрибав із тенісною ракеткою та м'ячем, відпрацьовуючи удар, стояло моє кизиліве дерево, трохи затулене силуетами інших дерев, але набагато вище за них. Я відвернувся, щоб не бачити, як воно щезне з очей, — мені хотілося, щоб моє дерево залишилося мені в пам'яті якразовою і живою тінню дитинства.

*З англійської переклали Ю. РАЙСЬКИЙ,
Ф. СОЛОМАТІН та Ю. ПОПСУЄНКО*

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

НЕБУВАЛИЙ МАТЧ. У польському місті Бидгощі відбувся футбольний матч двох досить незвичайних команд. За одну з них грали одинадцять синів каменя Осінського віком від 15 до 28 років, за другу — журналісти місцевих газет. Команда братів потерпіла поразку з рахунком 0 : 1.

ВИПАДОК З ПОЛІЦІЄЮ. До університету в місті Консепсьйон (Чілі) відрядили шість молодих поліцейських, влаштувавши їх «студентами» на різні факультети, й наказали пильно стежити за «баламутами». Через деякий час усі шестеро повідомили, що залишають службу в поліції, бо хочуть вчитися. Троє з них додали, що вони стали за цей час членами студентської організації «За мир» і вважають її діяльність корисною для суспільства, а один ще й зробив таку приписку: «В майбутньому я буду особливо цікавитися поліцейськими, яким доручено шпигувати за нами».

ЦІКАВА ОБСТАВИНА. В офіційному повідомленні про рятувальні роботи під час морської катастрофи з британським судном «Ньюкасл» є такі рядки: «За допомогою ліберійського судна «Санта Ельвіра» вдалося врятувати старшого офіцера, який разом з бочкою віскі впав за борт...»

МІНІСТРУ Б ЙОГО ТУРБОТИ! Депутат французького парламенту Пероне звернувся до міністра внутрішніх справ з вимогою «вирішити питання про котів і собак, власники яких виїжджають на вакації».

ЗБИРАННЯ ТЮТЮНУ

ОПОВІДАННЯ

Гарячий серпневий ранок обіцяє ще гарячіший день. Сонце тільки підбилося над обрієм, але на нього вже боляче дивитись, немов на розжарену до білого заслінку печі. По спині тече піт. Небо високе й таке блакитне, яким буває тільки небо. Купчасті хмарки, а з ними й тінь з'являється не раніше як опівдні. Перед нами тягнуться високі тьмяно-зелені, мов жовч, ряди тютюнових стеблин.

Я, Ханкі та інші сезонні робітники нашої збиральної групи сидимо на траві край поля в штаті Онтаріо й чекаємо, коли привезуть бункер. З подвір'я ферми на курний шлях виїхав маленький трактор. Його торхотіння майже заглушує рипуче сюрчання цвіркунів у живоплоті.

Ханкі — він так назвав себе — задавав темп роботи в нашій бригаді. Ми жили з ним у покинутому складі, де колись зберігали інструмент. Зараз, сидячи на траві, Ханкі легко й невимушено нахилється вперед, дістаючи долонями рук передків своїх кедів. Мені здається, що ця вправа зовсім ні до чого, бо ж хребет у нас і без того гнучкий від щоденної роботи в полі на збиранні тютюну. Ханкі пишався своїм здоров'ям і статуєю. Він просто схибнувся на фізичних вправах. Він щовечора тренувався, піднімаючи саморобну штангу — передню вісь старенького фордика з гирями на кінцях. Ханкі вірив у фізичну силу, як дехто з нас вірить в освіту.

Коли я вперше прийшов на ферму, він спитав мене:

— Як ти гадаєш, хто я? — І сам відповів: — Нуль, переміщена особа, неук, ото тільки що силу велику маю. Тож і дбаю про неї, бо дужого завжди забезпечать роботою.

Його філософія була справедлива й цілком правильна, і я соромився своєї хирлявості, а ще більше мене гнітило те, що мій

досвід і моя освіта ось уже багато років переводяться на ніщо.

На тракторі приїхав Курт. Бункер з високими стінками він лишив у проході між четвертим і п'ятим рядами нового поля. Курт глянув на нас, і ми всі підвелися. За ніч моє тіло й стомлені м'язи геть заціпилися й не слухалися мене. Ми мовчки пішли до своїх рядків, присіли й заходилися ламати нижні листки тютюну, перекладаючи їх у зігнуту другу руку. Світ для мене знову перетворився на джунглі. Ми рачкували піщаною борозною, плекаючи надію на відпочинок на другому кінці поля.

Незабаром Ханкі випередив мене. Стрижена йоржиком голова Ханкі ритмічно кивала між стеблин. Щоразу, переходячи мій рядок на шляху до бункера, він підбадьорливо підморгував мені. Хо́да Ханкі й те, як він вимахував своїм оберемком пожовклого тютюнового листа перед носом Курта, довіреного хазяїна ферми, виказували його гордість своєю вправністю та спритністю. Маккенон, Френчі Коут і старий Крумлін, котрі працювали з другого боку трактора, набагато відстали від мене й Ханкі. Досить їм було підняти голову, як Курт, що сидів за кермом трактора, невдоволено совався на своєму сидінні й підганяв їх злісними поглядами.

Коли я нарешті закінчив свої рядки, Ханкі вже відпочивав, розтягнувшись у затінку. Голова його лежала на піску, і він ліниво розмазував піт, що стікав йому на шию. Побачивши мене, він сів.

— Як на новачка, ти молодець, Джордже! — сказав він.

— Таке кажеш, — відповів я і повалився на траву.

— Ти даремно прийшов на ферму так пізно влітку. Краще, коли починають полоти тютюн. Бо ж коли сам сапаєш, то й легше збирати його. Зараз розслаб м'язи, — порадив він мені.

Ханкі випростав руку. Під шоколадною шкірою, наче жива тваринка, перекотився біцепс.

— Може, ти й маєш слухність,— відказав я.

— Скільки тобі років, Джордже?

— Сорок п'ять.

Він з поважним виглядом похитав головою.

— Збирати тютюн — робота для молодого. Як тобі пощастило влаштуватись у Вандервельде?

— Як і всім строкарям. На невідільницькому ринку в Сімко.

— А чому ти найнявся на тютюн, Джордже?

Мені не хотілося розповідати йому всю правду, бо моя розповідь про мій сімейний та фінансовий крах розтяглася б на весь ранок.

— Потрібні були гроші,— відповів я.

— Та-ак,— протягнув він сумовито. Та ось обличчя його засіяло. — Як ти гадаєш, скільки мені років, Джордже?

Я трохи піднявся й оглянув його з голови до п'ят.

— Та років двадцять п'ять, не більше.

— Двадцять три, Джордже. Я народився в тридцять п'ятому. Маю папери,— сказав він з гордістю.

Я всміхнувся і ліг на траву. В голові крутилося тільки одне — робота, і я міркував про те, що мені доведеться зібрати ще й нижнє листя. Потім працювати стане легше, вважав я, бо ми будемо ламати верхнє листя. Ця надія на деяку полегкість у роботі й цілковите безгрошів'я тримали мене на цій фермі.

— Давай, Джордже,— сказав Ханкі встаючи.

Я підвівся. Курт одчепив від трактора завантажений бункер, причепив порожній, що стояв на краю поля, й підвіз його до стежки напівдорозі між дальшими десятима рядами. Курт нетерпляче ждав, поки наша п'ятірка почне працювати. Потім він причепив до трактора повний тютюну бункер і поїхав на ферму, де інші строкарі сортували й зв'язували листя.

Ханкі таки мав рацію. Збирати тютюн — робота для молодих. Йшов третій день мого перебування на фермі, й мені не вірилося, що я ще досі цілий. Кожний новий день починався для мене тортурями, а надвечір я терпів просто пекельні муки. Дужим я не був, та й де ж мені ним бути, коли я п'ятнадцять років мусив гнути хребта на жалюгідній роботі в редакціях газет. Я обливався потом, але від мене вже не тхнуло алкоголем, і це тішило.

Опівдні місіс Вандервельде калатала палицею по рейці, скликаючи нас на обід, і ми пленталися до ферми слідом за трактором. Як завжди, Ханкі біг попереду, щоб устигнути помитися під саморобним душем, що його він прилаштував за сушарками. Йдучи повз душ, я побачив задерту голову Ханкі під струменем води. Ми ж тільки помили руки.

У дворі під дубом стояв обідній стіл. Двоє чоловіків з бригади сортувальників та в'язальників тютюну і дві жінки тої самої бригади вже обідали. Я не великий знавець бельгійської кухні, але ферма Вандервельде не те місце, де можна було б її вивчити. Третій день поспіль нас годували вареним м'ясом з картоплею та ріпою.

Мері Вандервельде, вісімнадцятирічна фермерова донька, в туго обтягнутій сукні, накладала нам їжу на тарілки. Ми хапливо ковтали страву — поспішали, щоб нічого не дісталось мухам.

Ханкі підійшов до столу хвилини за дві. З його чуба стікала вода й осідала на плечах. Подаючи Ханкі тарілку, Мері притиснулася до нього. Він ніяково всміхнувся і, схиливши голову над їжею, перехрестився й повагом почав жувати, незважаючи на мух. У тарілках, накритих марлею, лежали пончики, та мені не хотілося вже їсти, і я підсунув собі кварту кави. Я захоплювався здоров'ям і силою Ханкі, але моє захоплення потьмарювалося заздрістю. Мені б дуже хотілося, щоб мій син, якби я тільки мав його, був схожий на Ханкі. Чи був я сам коли-небудь такий молодий і здоровий, як Ханкі, я навіть не пригадую.

Родина Вандервельде, майстер Джо з Північної Кароліни й Курт Грюнтер обідали окремо — в кухні. Ми вже закінчували обід. Дехто кутив, дехто ще пив каву, розмовляючи — французькою чи англійською мовою, коли з клуні вийшов Моріс Вандервельде й попрямував до нашого столу.

— Курт каже, що ви не все нижнє листя зламаєте,— сказав він.

Ми всі подивилися на нього, всі, крім Ханкі.

— Так от, щоб жодного листка не лишалося,— провадив він, повернувшись до мене. Наш хазяїн стояв перед нами — гладкий, руки в боки — справжній тобі бельгійський бургомістр.

— Це неподобство. Після вечері Крумлін і ти, Тейлор, пройдетеся по рядках знову й повизбируєте всі пропущені вами листки.

— Та ж ми жодного не пропустили,— озвався Ханкі й перевів погляд на хазяїна. Він зухвало відкусив пончика й запив кавою. Моріс Вандервельде тупо витріщився на Ханкі. На його щоках виступили білі плями.

— Про твої рядки мови нема,— вже тихше сказав він.

— А чому Курт мовчав і нічого нам не казав, коли ми були в полі? — спитав Ханкі.

Якийсь час вони свердлили очима один одного, і їх розділяло щось більше, ніж страх чи повага.

— Запам'ятайте, що я вам сказав,— промовив Моріс Вандервельде. Він рвучко повернувся й пішов геть.

По обіді, перш ніж стати до роботи, Ханкі зупинився коло трактора й довго сперечався з Куртом. Розмовляли вони по-німецькому. Курт зліз із трактора і разом з Ханкі пройшов уздовж рядків, які ми обламували вранці. Коли Курт і Ханкі вернулися, в руці Ханкі було з десяток кволих жовтих нижніх листочків. Він злісно жбурнув їх у бункер, крутнувся і зник у заростях тютюну.

Під час вечері ми зовсім не говорили про збирання. Моріс Вандервельде цього разу не вийшов до нас. Ми, чоловіки, помилися в душі за сушарками, а обом жінкам, канадським французенкам, з нагоди суботи дозволили помитись у ванній кімнаті господарів ферми. Я поклав у відро з водою свої шорти й запасну сорочку, а потім простягнувся на ліжку й крізь відчинені двері складу стежив за Ханкі, який піднімав у дворі свою штангу. Мені було чути також балачку й сміх наших двох жінок, що сідали в машину Френчі. Незабаром машина виїхала на дорогу в Сімко й зникла вдалині.

Ханкі скінчив свої вправи зі штангою, вимився, поголився, зняв з вішалки білу сорочку і ясно-брунатні полотняні штани.

— Ти зостаєшся, Джордж? — спитав він.

— Так, Ханкі. На якийсь час мені доведеться утриматися від поїздок до міста.

— Якщо в тебе скрута з грошима, то я можу позичити тобі кілька доларів, Джордже. Я саме збираюсь оце піти в дім за своїми грошима.

— Дякую, Ханкі, та мені гроші не дуже й потрібні. На тютюн і газети мені вистачить, а більше нічого й не треба.

— Ну що ж, гаразд. До понеділка тобі стане легше, ось побачиш, Джордже, — сказав він.

— Спасибі тобі, Ханкі, за те, що ти зробив сьогодні. Якби не ти, нам з Крумліном довелося б увечері вдруге обійти наші рядки.

— Ет, пусте, нема за що дякувати. Розумієш, Грюнтер хоче нам накапостити, от і все. Та зась, сер, з Ханкі цей номер не пройде.

Ми посміялися.

— Ти їдеш до понеділка? — спитав я.

— Еге ж. Поїду в Делі. Побуваю в костюлі, а житиму в одній польській сім'ї. Він дістав з кишені маленьку книжечку й простягнув мені. Книжечка надрукована польською мовою. Цифри означали невеликі суми грошей — разом триста п'ятдесят доларів.

— То мої заощадження, мої гроші. Вони лежать у банку Польського товариства взаємного кредиту, — пояснив він. — Ще кілька років — і я, певне, зможу купити тютюнову плантацію. Сьогодні ще покладу п'ятдесят доларів, буде чотириста. Непогано, Джордже, правда ж?

— Ти багач, Ханкі!

— То пусте, Джордже. Здоров'я — ото головне, хіба ні?

Він весело зареготав, ляснув мене по плечу і вийшов. Я дивився на нього, коли він викочував свій велосипед з комори. Потім Ханкі подався до будинку й на кілька хвилин зник у ньому. Згодом він вийшов звідти, сів на свій старенький самокат і поїхав у напрямі сусіднього містечка Делі.

Сонце зайшло, війнув легенький вечірній вітерець. Маккенон і Крумлін, що жили в коморі, йдучи повз мене, спитали, чи не піду я з ними до крамнички на перехресті. Я відмовився, дав Маккенону гроші й попросив купити для мене тютюну та цигаркового паперу.

Скоро мені набридло міркувати про те, який я дурень і як мені надало докотитися до збирання тютюну. Мені зробилося шкода самого себе. Я встав з ліжка й пішов у двір. У сутінках ферма нагадувала затінену декорацію якоїсь театральної вистави — великий каркасний дім, дуб, що розкинув своє гілля над подвір'ям, оранжерея і п'ять сушарок тютюну на задньому плані. В першій, другій і третій сушарках на повільному вогні сушилося тютюнове листя, над дима-

рами клубочився маслянистий дим. Я пройшовся довкола будинку, прислухаючись до сюрчання цикад і цокання якогось птаха десь у темному небі. З дому до мене долинала голосна розмова, але я стояв надто далеко, щоб розібрати слова й мову, якою розмовляли. Крізь відчинене вікно кімнати я побачив гладкого хазяїна ферми — він щось кричав, тицяючи пальцем у свою дочку Мері. Коло дверей кімнати стояв Курт і самовдоволено посміхався. Місіс Вандервельде, вчепившись у чоловікову руку, вмовляла його. Я зрозумів, що йшлося про Ханкі. Я обернувся і подався до сушарок.

Майстер Джо сидів на парусиновому стільці коло четвертої сушарки над своїм транзистором і слухав програму народних пісень. Він тихо підспівував, відбиваючи такт ногами. Джо мовчки кивнув мені. За хвилину до нас підійшов Курт Грюнтер. Він привітався з Джо і, не звертаючи на мене уваги, нахилився й зазирнув у жерло сушарки. Курт майже всі вечори проводив коло сушарок, готуючись у майстри. Якийсь час я стежив за його роботою, а потім пішов до себе в склад. Грюкнули двері дому, і на порозі я побачив Мері. Дівчина стояла на ганку й плакала. До неї підійшов Курт і обоє сіли на сходинці. Почулося хихикання — либонь, сльозами вона лише захищалася від батька. Ні, не така вона дівчина, ця Мері, на якій міг би оженитися Ханкі. Та кому потрібна моя думка? Якщо Ханкі зараз немає, то хіба не однаково, з ким вона сидить, це її особиста справа. Іноді я прокидався вночі й помічав, що Ханкі в ліжку нема. І не раз я бачив його, коли він вертав з поля разом з Мері. Гай-гай, міркував я, мабуть, під старість починаєш заздрити молодим. Я роздягнувся і заліз під ковдру.

У понеділок ми закінчили збирати нижнє листя і почали зривати верхнє. У мене якось непомітно зникли біль і напруження перших кількох днів. Я став краще їсти, а це вже свідчило про те, що фізично я майже вилікувався — за день я ні разу не згадував про випивку.

Стояла чудова погода, щоранку випадала рясна роса, та ще до того, як ми приходили на поле, вона висихала. Цілісінький день яскраве сонце обпалювало тютюн, зелене листя вицвітало. Кінчики листків поступово жовтіли, і ось його вже можна зривати. Години за дві до обіду приходила Мері з відром ячмінного відвару й ставила його край поля. Курт, як завжди, злавив з трактора і перший підходив напитися й потеревенити з Мері. Дівчина голосно реготала з його дотепів і раз у раз позирала на рядки, де працював Ханкі. Проходячи повз Ханкі, вона затримувалась як могла довше,

а потім верталася набагато повільніше, ніж коли йшла до нас.

Вечорами ми з Ханкі звичайно сиділи на сходах складу й розмовляли. Він розповідав мені про своє дитинство, якого насправді й не було. З деяких, ненароком кинутих ним слів я зрозумів, що його батьків спалили в газових печах фашистського концтабору. І тепер мені стало ясно, що прагнення Ханкі бути дужим і здоровим — не юнацька примха, а відгомін того часу, коли немічність і хвороба означали смерть. Марнославні мрії Ханкі були скромними мріями більшості канадських іммігрантів — придбати будиночок, одружитися, мати дітей. До осені Ханкі сподівався стати громадянином Канади. Він вважав це для себе особливо важливим, бо хотів одержати громадянство не лише з почуття патріотизму та вдячності до країни, яка дала йому притулок, але й тому, що палко прагнув утвердити свої права людини.

Якось увечері він задумливо сказав мені:

— У мене ніколи не було доброго й легкого життя, Джордже!

— Його в багатьох не було, — відповів я йому.

— Восени, коли я одержу канадський паспорт, усе буде не так, правда, Джордже?

— Авжеж, Ханкі. Тоді буде все гаразд.

— У мене ж ніколи ще не було паспорта. Ніколи.

Він дістав із внутрішньої кишені куртки складений аркушик паперу. На згинах папір потемнів од часу й від того, що Ханкі, мабуть, часто показував його людям. То була довідка про іммігрантську благонадійність, видана адміністрацією табору для переміщених осіб у Нижній Саксонії. Тільки тепер я згадав, з якою гордістю тиждень тому Ханкі сказав мені, що в нього є папери. Цей блаженський папірець був єдиним свідченням того, що життя Ханкі мало початок і що він існує на цьому світі. Лише цей папірець зв'язував цього високого, мускулястого, чесного чоловіка з рештою людства, підтвердженою документами. Я прочитав його ім'я — Станіслав Ціманевський, місце народження — Пйоткув, Польща, рік народження — 24 липня 1935 року.

— Канадцєві важко вимовити моє ім'я, правда, Джордже? — спитав він. — А Ханкі простіше, еге ж?

Тільки тепер я зрозумів, що Ханкі¹ — добре ім'я, якщо не вимовляти його презирливо. Я гірко посміхнувся, подумавши, за яких обставин він дістав це прізвисько. Певне, який-небудь місцевий шмаркач так назвав його десь у товарному вагоні або в бараці на будівництві. Та хоч би хто був

той чоловік, він, мабуть, розгубився, коли Ханкі по-справжньому сприйняв це нове для нього ім'я.

Збирання тютюну тривало і, на мій погляд, успішно, але в повітрі відчувалося щось лихе. З кожним днем Моріс Вандервельде частіше навідувався в поле. Стануть з Куртом коло трактора й розмовляють. З маленького, чорного й зморшкуватого лиця німця зловісно дивляться на нас маленькі очі, кваплять нас, погрожують. Комору на чверть уже заповнила купа готового тютюнового листа. Вдень і вночі з димарів п'яти сушарок струмувало тепло.

— Слухай, Ханкі, що з хазяїном? — спитав я його якось увечері.

— Він боїться, що посіяв забагато тютюну. Взяв велику заставу під ферму. Та ще весною позичав гроші на насіння в Грюнте-ра.

— У Курта?

— Авжеж. Курт збирається одружитися з Мері, тому він і дав грошей своєму майбутньому татусеві. Моріс узяв його в долю на врожай. Тепер вони обидва бояться, — сміючись, відповів він.

— Тобі дуже подобається Мері, Ханкі? — спитав я.

— Так. Вона гарна й сильна дівчина, така, як і в мене на батьківщині. Вона...

— Вона обіцяла побратися з тобою? — вихопилось у мене.

— А що, Джордже, хіба я їй не пара? — І він глянув на мене роздратовано і водночас сумно.

— Я цього не казав.

— Весною ми ходили з нею на танці і в кіно. А чому ти спитав мене про це?

— Просто так. Я помітив, що ти їй більше подобаєшся, ніж Курт.

— Звісно, — сказав він і знову всміхнувся з парубочькою впевненістю. — А от татусеві Морісу не подобаюся.

— Я й це помітив.

— Він не хоче, щоб Мері зустрічалася зі мною, — додав він з тією ж усмішкою.

Я глянув на Ханкі — хотів сказати, що я думаю з цього приводу, але не наваживсь. Адже однаково він не жениться на Мері, міркував я, хоч і не з тієї причини, з якої не хоче її батько. Ханкі надто гарний для неї, надто цнотливий і простодушний, щоб ним заволоділа така дівчина, як Мері. Мері носить завузькі сукні, розсипане по плечах волосся. Вона занадто сміхотлива, й навряд чи коли-небудь споважніє, щоб стати доброю і порядною дружиною фермерові-іммігранту. Така, як вона, одного чудового дня повіється до міста з яким-небудь вродливим наймитом або комівояжером. Мері — яблучко, яке вже час зірвати з дерева, але

¹ Так називають у Канаді некваліфікованих робітників — іммігрантів з Європи.

це яблучко поки ще не перестигло, щоб упасти самому. Ханкі заслуговує на кращу долю в житті, яке досі завдавало йому самих лише прикрощів. Ханкі був такий впевнений у собі, що по-юнацькому вірив, буцімто завдяки своєму чудовому здоров'ю і силі, він завжди знайде вихід з будь-якої скрути! Як я міг застерегти його, сказати йому, що життя набагато складніше, що його наївність і молодість не можуть встояти проти хитрощів дівчини й ненависті старого! Він спізнає це рано чи пізно сам, як спізнаємо всі ми.

— Моріс Вандервельде хоче віддати Мері за Курта,— сказав Ханкі.— Я не маю стільки грошей, як Курт. Хто я? Переміщена особа, злидар-поляк.

— Але ж і Вандервельде і Грюнтер теж іммігранти.

— Та воно так, але ж вони мають підданство.

Мої роздуми про Мері, вічні розмови про свій паспорт, «папери» й права громадянства роздратували мене. Він що, вважає, наче досить йому одержати паспорт і «папери» і він перестане бути некваліфікованим робітником? Він що, гадає, що всі ті «папери» якимось дивом зрівняють його з будь-яким громадянином цієї країни?

— Підданство? От я — канадський громадянин, а що це мені дає? По-твоєму, найголовніше в житті — папери! — закричав я на нього.

— Так, то найголовніше, Джордже, якщо їх у тебе немає,— відповів він мені незворушно.

Коли я трохи заспокоївся, то спитав:

— Куди ти подасися після того, як скінчиться збирання?

— Сподіваюсь дістати роботу на кар'єрі в Бічвілі. У мене там товариш працює.

— І Мері ти теж візьмеш з собою?

— Авжеж, звісно, Джордже! Не знаю тільки, що скаже Моріс. А ти як думаєш? — Він засміявся і ляснув себе по нозі. Я досить чітко уявив собі, що може сказати Моріс. Ханкі вийшов, тягнучи з собою свою саморобну штангу.

З порога я побачив Мері. Вона стояла на ганку й дивилася на хлопця, напружена в своїх вузьких штанах, наче подумки допомагала йому підняти важку штангу. У мене було таке відчуття, ніби я дивлюся на туго натягнутий шнур, який от-от трісне. Я повернувся в склад і скрутив собі цигарку.

Ми розвішували тютюн у другій сушарці. Старий Крумлін занадто рвучко потягнувся до решетівки, впав на підлогу й зламав собі руку. Моріс Вандервельде вилаявся й почав розп'якувати, звинувачуючи Крумліна в тому, що той навмисне зламав собі руку. Він відмовився одвезти Крумліна в лікарню

до Сімко, кажучи, що в нього немає бензину, і Френчі Коут одвіз старого на своїй машині. До смерку ми завантажували сушарки, хоч Ханкі довелося працювати за двох. Сезон збирання тютюну от-от мав скінчитися, і, незважаючи на те, що нас лишилося четверо, Курт не хотів злізти з трактора й допомогти нам. Ханкі нехтував промовисті Куртові погляди й хазяїнову лайку й відмовився підвищити темп збирання.

— Бігати між рядків не будемо, Морісе. Хочете мати тютюн, найміть ще людей,— сказав він хазяїнові. Той щось просичав по-фламандському й пішов геть з поля. Тільки через брак робітників Вандервельде не звільнив Ханкі. З того дня, коли Крумлін зламав руку, ми й так щоразу наповнювали ще один, додатковий бункер. Якось опівдні Вандервельде зайшов у двір з покупцем металевого бруксту й показав йому купу іржавих поливальних труб та старого, непридатного до вжитку інструменту, накиданого коло складу. Торговець заїхав своєю машиною у двір, подивився на нас, чекаючи, що йому допоможуть вантажити брукст.

— Гей, ви, допоможіть-но чоловікові! — крикнув хазяїн. Маккенон і ще хтось підвелися, але Ханкі голосно заявив:

— Нам платять за роботу в полі, а не за це.

Обидва робітники сіли на свої місця, і обід тривав далі.

Часом я замислювався, кого ж мені нагадує Ханкі, і тепер нарешті згадав. У перші роки кризи, перебуваючи в Британській Колумбії, серед шляховиків, я зустрів старого шотландця — синдикаліста. Він був ірсівець¹, котрий мужньо і з гідністю боровив свої переконання задовго до того, як з'явилися колективні угоди, що зробили такого роду людей анахронізмом. «Лише прямою дією можна приборкати хазяїна»,— говорив був він.

Вандервельде сердито глянув на Ханкі, на його жирному обличчі майнула лиха посмішка. Він викликав з дому Курта і разом з ним допоміг покупцеві навантажити брукст на машину. Коли все залізяччя зібрали, хазяїн подався до складу і взяв штангу Ханкі. Він повільно волік її двором, а потім кинув у вантажну машину.

— То вам на додачу,— сказав він покупцеві. Курт улесливо засміявся з хазяїнового жарту. Я глянув на Ханкі. Він, наче нічого й не сталося, спокійно жував шматок пирога, тільки обличчя його враз пополютіло.

До кінця збирання тютюну лишалося кілька днів. Половину комори доверху завалили висохлим тютюном, та хазяїн не

¹ IPC — Індустріальні робітники світу. Анархо-синдикалістська робітничка організація, яка в Канаді існувала до першої світової війни.

лише не тішився тим, а навпаки, дедалі більше нервував і, як ніколи, був драгливий. Він застав Маккенона в коморі, коли той курив, і з лайкою витури його до двох робітників, котрі жили в прибудові до ферми. Якось за вечерею він побачив, що Мері розмовляла з Ханкі. Він негайно покликав її в дім, а коли Мері порівнялася з ним, ударив її по голові.

Гарна погода не могла стояти вічно. По радіо повідомили, що з долин Міссісіпі через Індіану та Мічіган на північний схід посувається циклон, супроводжуваний грозою і градом. Опівночі його можна буде чекати в Онтаріо.

Ханкі лежав на ліжку в самих трусах. Після розмови з Мері він був якийсь незвично тихий.

— Моріс поїхав до Делі прохати грошей у борг у фермерської асоціації. Немає ні грошей, ні страховки — тільки тютюн у коморі, — сказав він мені.

— А ти звідки знаєш?

— Мері сказала. Сьогодні не платитимуть.

— Заплатять завтра.

— Ні, Джордже. Доведеться зачекати, поки продадуть тютюн. — Він почав ходити туди й сюди по складу. — Я добре знаю цю жирну свиню Вандервельде. Він просто не хоче давати нам платню.

— Що ж нам робити, Ханкі?

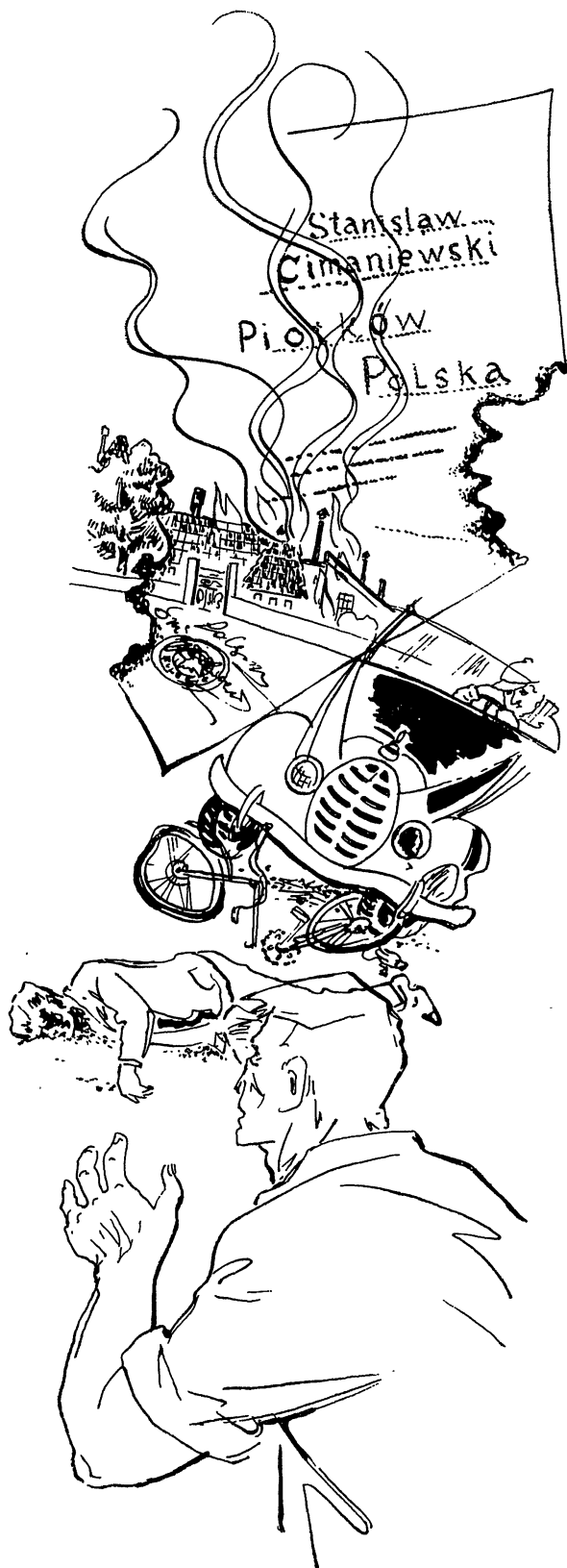
— Сьогодні я взнаю, чи одержав він гроші в Делі.

Ханкі хутко вдягнувся і смерком, що вже переходив у ніч, поїхав велосипедом у напрямі Делі. Стояла якась дивна тривожна тиша, порушувана тільки сюрчанням цвіркунів. На південному сході в небі спалахували червоні блискавки. За годину знялася буря. Спершу вона поглинула вітер, який дув зі сходу, а потім швиргнула потоки води на стіни нашого складу. Крізь шпарки в стінах мені було добре видно блискавки, то білі, то вогняні. Грім гуркотів над моєю головою, перш ніж прокотитися в небі. Нарешті буря вщухла — так само швидко, як і налетіла, лишивши по собі легенький, чистий і прохолодний, неначе щойно випрані простирадла, вітерець і дощик. Дош усе ще йшов, коли я почув, як у двір заїхала машина Вандервельде. Відчинили двері комори і вкотили туди автомобіль, а потім їх знову замкнули.

У неділю, коли ми, ті, хто лишився на фермі, обідали, до воріт дому підїхала поліцейська автомашинка. З неї вийшли двоє і попрямували в дім. Кілька хвилин вони розмовляли з Морісом Вандервельде, стоячи на порозі, а потім вернулися до своєї автомашини. Майстер Джо сказав мені, що поліція приїздила перевірити, чи працював на

фермі Ханкі. Його збив на дорозі якийсь шалений автомобіліст.

Ханкі мертвий! Цього не може бути. Хіба бог міг утнути таку страшенно безглузду штуку? Чому помер саме Ханкі, який їхав

під час бурі минулої ночі на своєму велосипеді? Ханкі, хлопець-поляк, що так палко прагнув стати канадським громадянином, Ханкі, який стільки вистраждав, що його горя стало б усім нам до кінця днів наших. Ханкі, який хрестився, сідаючи за стіл, і ходив у церкву до обідні. Звісно, це просто жарт!

Під час вечері робітники тільки й говорили, який славний хлопець був Ханкі. Дружина Френчі Коута навіть поплакала. Я встав з-за столу, не бажаючи ні говорити про Ханкі, ні слухати, як вони хвалять його. Сезонні робітники — то однаково, що волоцюги, і дружба їхня випадкова, як спарування мух. Увечері після роботи я попросив Моріса підвезти мене до Делі.

— Я не збираюся їхати в Делі,— відповів він.— А що тобі там знадобилося?

— Мені треба побачитися з товаришем.

— Це ж з яким, з поляком Стеном? — спитав він і огидно захихикав.

Я знав, що він може вбити мене однією рукою, та цієї миті мені раптом закортіло затопити йому в пику. Я б дуже хотів, щоб сталося диво, щоб я зміг дотягтися до нього, тицьнути його пискотом у землю. Але я повернувся і пішов геть, ненавидячи себе і його.

— У мене спустила шина! — гукнув услід мені Моріс. Я вдав, що не розчув. Після вечері я підійшов до комори й зазірнув у шпарку. Машина Моріса Вандервельде стояла посередині комори біля високої, майже під дах, купи жовтого, сухого тютюну. Із шинами було все гаразд, але лізе крило пом'яте й ліва передня фара розбита. Машина, видимо, наскочила на щось, що їхало їй назустріч. Куртка Ханкі, як завжди висіла в кутку складу. Я пошукав у кишені й дістав довідку, видану табором для переміщених осіб, і тут-таки згадав, як пишався Ханкі своїми «паперами». Я знав, що друзі Ханкі й співробітники Польського товариства взаємного кредиту в Делі подбають про його похорон. А мені, якщо вже не можна буде потрапити туди, аби востаннє глянути на Ханкі, доведеться податися до Сімко й спробувати забути його. У вихідний день Френчі Коут віз майстра Джо у Сімко, і я поїхав до міста разом з ними. Там я провів болісний вечір. Я заходив до пивничок, але чути сміх було для мене нестерпно. І що більше я намагався забути свого друга, то більше думав про нього. Я не мав сумніву щодо справедливості слів Ханкі про те, що зароблені нами гроші доведеться чекати більше тижня. Мені спало на думку заявити на Вандервельде, та потім я вирішив, що то безглуздо. Хто в пору збирання в серці тютюнового краю слухатиме строкаря-невдаха? Хто мені

повірить? Кінчитися це може лише тим, що мене звинуватять у бродяжництві. Я купив у самогонника дві пляшечки паскудного віскі й одну з них тут-таки випив. В мозкові зринули слова Ханкі: «Ніколи я не мав доброго життя, Джордж». Болючий крик зневаженої частини людства! Дійшовши до шосе із своєю пляшечкою, я зупинив машину, яку вів молодий хлопець, що їхав до Сан-Томаса. Він висадив мене на перехресті, де від шосе на південь вів путівець. Випивши й другу пляшку віскі, я попростував до ферми. Мене поїняла бойова, породжена алкоголем, ідея — сказати у вічі хазяїнові, що я знаю все — і посміятися з нього, як він сміявся з Ханкі.

Я перейшов тютюнове поле і вже зовсім близько від двору помітив Мері, що йшла стежкою. Причаївшись за огорожею, я бачив, як до неї підійшов Курт. Він узяв її під руку, й вони удвох пішли полем, рука Мері обхопила стан Курта. «Всі вони падлюки,— майнула думка,— звинувачувати тільки Моріса — мало. Я мушу їм усім помститися за смерть Ханкі».

За півгодини я вернувся на перехрестя доріг і почекав Френчі. Коли він під'їхав і зупинив машину, я сказав йому, що мене довів до цього місця один хлопець, який їхав до Сан-Томаса. Під'їжджаючи до ферми, ми побачили Курта. Він біг по дорозі, раз у раз озираючись назад. Отоді ми й помітили білуватий стовп диму над двором ферми. Френчі загальмував поряд з пожежною машиною, яка прибула з невеличкого містечка на південь від нас. Дві сушарки й комора вже згоріли. Лишилася тільки маленька частка підлоги, кілька обвуглених стовпів та кістяк хазяїнового автомобіля. Джо вискочив з машини й зазірнув у топкові відділення трьох уцілілих сушарок — в усіх у них були до кінця відкриті крани. Мазут витік і зіпсував весь тютюн. Начальник пожежної охорони сказав Морісові, що вогонь перекинувся від сушарок на комору. Йому ніхто не заперечив, однак я знав, що вітер дув з протилежного боку. Місіс Вандервельде і Мері стояли в дверях кухні й плакали. Обидві з острахом позирали на Моріса, який стояв посеред двору. Він уже не сміявся, а то розкривав, то закривав свого масного рота, наче короп, викинутий на берег.

Вранці, коли всі ще спали, я пройшовся задвірками до згорілої комори. На землі лежав обпалений клаптик паперу. Я нахилився, підняв його і прочитав: «Станіслав Цім...» Потім я мовчки вдавив той папірець у землю. Його якоюсь мірою можна було вважати епітафією Ханкі...

*З англійської переклали Ф. СОЛОМАТІН та
Ю. ПОПСУЄНКО*

ОПОВІДАННЯ

Одна з вечірніх лондонських газет надрукувала таке оголошення:

«П'ЯТЬ ТИСЯЧ ФУНТІВ одержить той, хто повідомить необхідні дані, які допоможуть затримати Уїльяма Стріклєнда, розшукуваного поліцією в зв'язку з убивством Емми Стріклєнд, що проживала за адресою: м. Манчестер, площа Акацій, 59.

Додаємо офіційний опис прикмет Уїльяма Стріклєнда:

Вік — 43 роки, зріст — 6 футів 2 дюйми. Обличчя смагляве, волосся густе, чорне, ледь припорошене сивиною (можливо, вже перефарбоване), носить вуса й бороду (можливо, вже поголив). Очі ясно-сірі, близько посажені, ніс горбватий, коли сміється, дуже оголює ясна. На верхній щелепі в лівому кутку рота—золота коронка; ніготь великого пальця правої руки недавно пошкоджений. Голос гучний, рухи рішучі, швидкі. Одягнений, очевидно, в сірий або синій костюм, носить високі комірці і м'який фетровий капелюх. Зник 15-го числа цього місяця. Можливо, спробує виїхати з Англії».

Містер Бедд ще раз перечитав оголошення і голосно зітхнув. Важко було собі навіть уявити, що Уїльям Стріклєнд з усіх лондонських перукарень обере його маленький, майже завжди порожній заклад,

прийде сюди поголитися або постригти «можливо, вже перефарбоване» волосся.

Після того, як вчинено це вбивство, минуло вже три тижні, і був лише один шанс із ста, що Уільям Стрікленд залишиться в Англії, де йому надто гостинно пропонують безплатне харчування і мешкання. Та все-таки містер Бедд вирішив якнайкраще запам'ятати прикмети. Що, як пощастить? Виграє ж дехто казкові суми в лотерею! В тій одноманітності, в якій нидів містер Бедд, кожний заголовок, що обіцяв грошову винагороду, невтримно привертав його увагу, байдуже, про що там ішлося — про п'ятдесят тисяч фунтів готівкою чи про десять фунтів щотижневої довічної пенсії.

Може видатись дивним, що при величезному попиті на перукарів містер Бедд, замість працювати, з заздрістю читав «Повні списки переможців конкурсів», а власник перукарні навпроти, який раніше ледве животів, беручи з клієнта жалюгідні дев'ять пенсів, і підробляв, продаючи дешеві сигарети, тепер купив приміщення в зеленяра й найняв декілька майстрів для свого нового «Жіночого салону» з двома рядами блискучих мармурових умивальників та апаратом для завивки, схожим на старовинну люстру.

Чому сусід зміг замовити величезну вівіску, облямовану різноколірними вогниками, що невтомно бігали по колу, як кошеня за власним хвостом? До того ж він найняв людину-рекламу, звану «сендвічем», що ходила по тротуару з преїскурантом цін на різні види послуг.

День крізь день містер Бедд дививсь, як дами випурхують з перукарні суперника, і з сумом чекав, коли хоч хто-небудь зазирне до нього. Та його одвідували тільки випадкові перехожі.

І все-таки містер Бедд твердо знав, що, як майстер своєї справи, він стоїть набагато вище за сусіда. Він бачив, що з «Салону» виходили дами з такою зачіскою, за яку він не наважився б узяти навіть дев'ять пенсів, не те що три шилінги. Не кажучи вже про фарбування — улюблену справу містера Бедда, яку він вивчив до тонкощів. О, коли б усі дами, що хочуть здаватися молодшими, приходили до нього! Він делікатно відрадив би їх від цього жахливого мідно-рудого кольору, що робить їх схожими на роботів. Він сказав би їм, що не треба вдаватися до широко розрекламованих препаратів, бо невідомо, який врешті-решт вийде колір. Він пустив би в хід усе своє вміння, набуте довгим досвідом, і пофарбував би волосся з такою майстерністю, що його колір нічим не відрізнявся б від натурального.

Але ніхто не йшов до містера Бедда, крім

вантажників, шалапутів-хлопчаків та підозрілих осіб, що тинялися під газовими ліхтарями на Уїлтон-стріт.

Чому ж усе-таки заклад містера Бедда не міг пишно розцвісти неоновією рекламою й пливати до багатства на гребені хвилі, що зветься модою?

А справа ось у чому.

У містера Бедда був молодший брат Річард, і Бедд обіцяв матері подбати про нього. У ті щасливі дні містер Бедд процвітав: він тримав перукарню в їхньому рідному місті Нордгемптоні, а Річард служив у банку. Але він зв'язався з поганою компанією, потім встряв у сумну історію з однією дівчиною і нарешті взяв гроші з банку. Проте для того, щоб вдало підробити документи, потрібна неабияка вправність, якої в Річарда не було.

Містер Бедд мусив рятувати брата: він покрити нестачу в банку, допоміг дівчині пережити тяжкий час, поки Річард сидів у тюрмі, а коли його випустили, дав йому гроші на дорогу до Австралії, щоб той розпочав там нове життя.

Та на це пішли всі гроші, що їх містер Бедд нажив своїм перукарством. До того ж після всієї цієї історії йому було соромно дивитися в очі землякам. Містер Бедд переїхав до Лондона, що править за притулок для всіх, хто хоче втекти від сусідів, і купив невеличку перукарню, де непогано заробляв. Та брак капіталу завадив йому пристосуватися до нової моди.

Ось чому містер Бедд з таким сумом і надією читав усі оголошення в газетах, що обіцяли хоч якийсь заробіток.

Відклавши газету, містер Бедд мимохіть глянув на себе в дзеркало і всміхнувся: він зовсім не був схожий на людину, яка може впіймати небезпечного вбивцю. Йому давно перейшло за сорок, він почав гладшати, світле, пухнасте волосся порідшало на маківці. На зріст він був не більше п'яти футів, руки мав ніжні, м'які, як і належить перукареві.

Навіть озброєний бритвою, він навряд чи зміг би впоратися з Уільямом Стріклендом, шестифутовим здорованем, який так бездушно повівся із своєю тіткою. Похитавши з сумнівом головою, містер Бедд пішов до дверей, щоб іще раз глянути на людний салон навпроти, і мало не зіткнувся з високим кремезним чолов'ягою.

— Вибачте, сер, — промирих містер Бедд, боячись утратити дев'ять пенсів, — я тільки хотів вийти подихати повітрям... Вас поголити, сер?

Не чекаючи допомоги послужливого містера Бедда, чоловік скинув пальто.

— Можете пофарбувати? — уривчасто кинув він.

— Звичайно, сер! — квапливо відповів містер Бедд.

«Поталанило! — подумав він. — За фарбування можна взяти дорожче, — у голові йому майнула велика сума, — сім з половиною шилінгів!»

— Річ у тому, — пояснив клієнт, зручніше вмовистись у кріслі, — що моя наречена не любить рудих. Я й подумав, що, може, вдасться зробити який-небудь спокійніший колір. Наприклад, темно-каштановий, це, здається, її улюблений. Що ви порадите?

Містер Бедд подумав, що несподівана зміна кольору волосся може видатися дівчині ще смішнішою, ніж природна рудавість, та в інтересах справи він погодився, що темно-каштановий колір усім личить і не так впадає в око. Крім того, цілком імовірно, що ніякої дівчини в цього клієнта не було. Бедд знав, що будь-яка жінка відверто скаже, що вирішила пофарбувати волосся, бо їй хочеться спробувати інший колір, оскільки вона вважає, що він їй більше личитиме. А чоловік, який надумав зробити дурницю, завжди, коли можна, постарається перекласти провину на когось іншого.

— Ну що ж, — зважився клієнт, — починайте! Боюся, що й бороду доведеться поголити.

— Борода тепер не в моді, — притакнув містер Бедд. — Не те, що раніше. А вуса ви також хочете поголити, сер?

— Ні, мабуть, не варто. Хай залишаються, поки не примусили зняти.

Він голосно зареготав, і містер Бедд помітив, що в лівому кутку рота у нього блиснула золота коронка.

Містер Бедд уже уявляв собі, як цей, видно, заможний клієнт радитиме своїм друзям піти до «його особистого» перукаря: «Чудовий майстер! Його перукарня недалеко від Вікторії-стейшн. Ні, ви самі ніколи не знайшли б — перукарня малесенька, та він свою справу знає!» От тільки б нічого не зіпсувати. Фарба для волосся — дуже підступна штука, недавно про це навіть у газетах писали.

— Здається, ви вже один раз фарбували волосся, сер? — шанобливо запитав містер Бедд. — Чи не могли б ви мені сказати, чим саме...

— Що? — вигукнув клієнт. — О, так, бачте, моя наречена набагато молодша за мене. Я гадаю, ви помітили, що я рано почав сивіти — це спадкове, тож я трохи підфарбовувався, точніше, відновив сиві пасма. Та їй цей колір не подобається, отож я й вирішив: якщо все одно треба фарбуватися, то тільки в такий колір, який їй подобається. Адже так?

Легковажні люди звичайно глузують з балакучості перукарів. А здебільшого не

мають рації. Перукар, як відомо, чує багато таємниць і всіляких пліток. З обережності він примушує себе обмежитися розмовами про погоду або про політичне становище. Інакше може статися, що його непокірний язик вийде з-під контролю й раптом заговорить надто відверто про речі, що про них треба мовчати.

Злегка торкнувшись питання про мінливість жіночої вдачі, містер Бедд призвичаєним оком і досвідченою рукою досліджував чуприну свого клієнта. Ні, волосся такої якості й кольору ніколи не могло бути натурально рудим! Воно було чорне з природи й передчасно, як це часто буває в брюнетів, припорошилося сивиною. А втім, це не його клопіт.

Невимушено гомонячи, містер Бедд намиливав клієнтові обличчя, поголив неприємну борідку й старанно промив волосся перед фарбуванням. Орудуючи сушаркою, він згадав і про турнір в Уімблдоні, і про літній розклад приміських поїздів, якому в цей час загрожували зміни, і, звичайно, торкнувся вбивства в Манчестері.

— Здається, поліція вважає, що спіймати його неможливо, — сказав клієнт.

— Ну, може, справи підуть на лад після оголошення винагороди, — відповів містер Бедд, що весь час думав про цю суму.

— Як, хіба оголошено винагороду? А я й не чув!

— У вечірній газеті надруковано, сер. Хочете глянути?

— Будь ласка.

Незнайомий уважно прочитав оголошення у «Вечірньому кур'єрі», і містер Бедд, що стежив за ним у дзеркало з деякою прискіпливістю, властивою його ремеслу, нараз побачив, як той раптово сховав під простирано праву руку, котра досі спокійно лежала на бильці крісла. Та містер Бедд устиг добре розгледіти спотворений ніготь на великому пальці. «Правда, такі скалічені нігті бувають у багатьох людей», — квапливо заспокоїв себе містер Бедд. Наприклад, у його приятеля Берта Вебера.

— Річ у тому, — роблено засміявся містер Бедд, — що вбивця, напевне, вже давно зник. Надто пізно вони похопилися.

— Так, мабуть, — погодився клієнт.

Містер Бедд подумав, чи багато людей із скаліченим нігтем на великому пальці правої руки мають золоту коронку в лівому кутку рота. Втім, таких, мабуть, сотні. У багатьох шпакувате волосся («можливо, вже перефарбоване»), багатьом за сорок. А все-таки...

Містер Бедд вимкнув сушарку. Машинально взяв гребінець, провів ним по волоссі, яке ніколи не могло від природи бути таке вогняно-руде. І раптом з різкою точ-

ністю згадав, скільки жорстоких і страшних ран завдано нещасній жертві манчестерського вбивці.

Містер Бедд скося глянув на двері й побачив, що салон його суперника по той бік вулиці уже зачинено. На вулиці було повно людей. Як легко було б...

— Поспішіть, будь ласка! — урвав його роздуми клієнтів голос. — Уже пізно. Боюся, що я вас затримую.

— Що ви, сер! Не турбуйтеся!

А що, як спробувати вискочити на вулицю? Тоді клієнт кинеється на нього, потягне назад, заткне йому рота і...

Містер Бедд машинально провів гребінцем по вогняно-рудій клієнтовій чуприні й почав боком посуватися до виходу.

— В чому річ? — обернувся клієнт.

— Хочу глянути на годинника, сер, — відповів містер Бедд, покірно зупиняючись.

— Двадцять п'ять хвилин на дев'яту, перевіряв по радіо. Я заплачу вам за понаднормову роботу.

Пізно, більше він не зважиться на жодний крок. Містер Бедд яскраво уявив собі, як він спотикається на порозі, падає, і як страшний кулак заноситься над ним... А може, під мирним білим простиралом рука вже стиснула револьвер?

Містер Бедд пішов у глибину кімнати, взяв усе, що треба. Якби він був здогадався раніше! Якби він був вчасно помітив цей зуб, цей ніготь і, вибігши на вулицю, зняв галас, коли клієнт ще сидів з наміленою бородою! Можна було б ще заляпати йому очі мильною піною. Хіба може людина з очима, повними піни, вистрелити або вибігти на вулицю?

А тепер? Невже тепер пізно? Чому він не діє рішуче? Треба тільки взяти бритву, тихенько підійти ззаду до клієнта, який нічого не підозрює, і сказати твердим, рішучим голосом: «Руки вгору, Уільяме Стрікленд! Тепер ідіть прямо до найближчого полісмена». Безперечно, якби на його місці був Шерлок Холмс, він учинив би саме так.

Та коли містер Бедд підійшов до клієнта з тачею, на якій стояли фарби, він подумав, що в нього нема тих якостей, котрі властиві знаменитим детективам. Досить прикласти бритву до горла цього чоловіка й сказати: «Руки вгору!» — як той, цілком імовірно, просто схопить його за руку й відбере бритву. А якщо містер Бедд боявся свого беззбройного клієнта, то дати йому в руки бритву було б справжнісіньким божевіллям.

Припустімо, містер Бедд скаже: «Руки вгору!», — а той просто відповість: «Навіть не подумаю!» Що робити тоді? Перерізати йому горлянку — значить вчинити вбивство, якщо тільки містер Бедд взагалі годен зва-

житися на таке діло. І тримати тут злочинця, поки його помічник прийде вранці прибирати приміщення, він теж не міг.

Може, черговий полісмен помітить світло у вікні і зайде сюди? А може, як полісмен нічого не помітить і містерові Бедду доведеться стояти з бритвою дуже довго, він стомиться, щось відверне його увагу — і тоді...

Та врешті-решт ніхто не примушував містера Бедда заарештовувати злочинця. «Дані, що допоможуть затримати» — ось що було написано в оголошенні. Він міг би повідомити, що злочинець тільки-но вийшов від нього, що тепер волосся й вуса в нього темно-каштанові, борода поголена. Він міг би навіть простежити за цим чоловіком, міг би...

І тут містерові Бедду сяйнула геніальна ідея.

Виймаючи пляшку із скляної шафки, він раптом згадав старовинний дерев'яний ніж для розрізування паперу, що належав ще його матері. Поміж букетиків блакитних незабудок на ручці вився напис: «Знання — сила».

Містер Бедд відчув дивну впевненість і силу. Думка його працювала безперебійно. Він невимушено забрав бритву й почав розважати клієнта порожніми балачками, вправно накладаючи йому на чуба темно-коричневу фарбу.

Вулиці вже спорожніли, коли містер Бедд провів за поріг відвідувача. Він бачив, як темна постать перейшла Гровнер-сквер і вскочила в двадцять четвертий автобус.

— Це він хитрує, — промимрив містер Бедд, надягаючи пальто і капелюха. — Біля «Вікторії», певно, пересяде й подається до Черінг-кросс або Ватерлоо.

Він замкнув перукарню, за звичкою смикнув за ручку дверей, перевіряючи замок, і також сів у двадцять четвертий автобус, що їхав до Уайт-холу.

Полісмен з недовірою поставився до прохання містера Бедда покликати «когось із найвищого начальства». Та, почувши, що справа стосується манчестерського вбивства, пропустив його в будинок.

Містера Бедда спочатку прийняв інспектор, який чемно вислухав його розповідь, примусив ще раз повторити про золотого зуба, про ніготь, про волосся, яке було спершу чорне, потім сиве чи руде, а тепер стало темно-каштанове.

Потім інспектор натис кнопку і сказав:

— Перкінсе, я гадаю, що сер Ендрю хоче негайно побачити цього джентльмена.

Містера Бедда провели до другої кімнати, де сидів веселий джентльмен у цивільному, який вислухав Бедда ще уважніше й

викликав іншого інспектора, щоб той записав точні прикмети злочинця. Так, тепер ніхто не сумнівався, що то й був Уільям Стрікленд.

— Тільки тут є одна обставина... — затаючись, сказав містер Бедд. — Якщо це тільки не злочинець, я пропав...

Він схвильовано зібгав свого м'якого капелюха і, перегнувшись через стіл, розповів, яку страшну підлість вчинив щодо своєї професії.

Радист на пакетботі «Міранда», що йшов до Остенде, швидко записував текст радіограм. Одна з них примусила його розсміятися.

«Мабуть, треба буде показати самому Старому», — подумав він.

Прочитавши радіограму, Старий почухав потилицю і подзвонив вістовому. Той помчав до маленької круглої каюти, де помічник капітана перелічував гроші й перевіряв рахунки, перш ніж замкнути все на ніч у сейф. Вислухавши наказ Старого, він хутко замкнув гроші, схопив список пасажирів і побіг на ют. Там відбулася коротка нарада; знову задзеленчав дзвінок: цього разу викликали старшого стюарда.

Над Ла-Маншем, над усім Північним морем гули квапливі радіомоскіти. На всіх кораблях радист передавав повідомлення капітанові, той викликав помічника, той старшого стюарда, а старший стюард збирав увесь свій штат. Величезні лайнери, маленькі пакетботи, міноносці, розкішні приватні яхти — кожна плавуча посудина, де було радіо, кожен порт в Англії, Франції, Голландії, Данії, Норвегії, кожна поліцейська дільниця, де могли розшифрувати гудіння москітів, — всюди приймали повідомлення, в якому називалися особливі прикмети злочинця.

«Міранда» прибула в Остенде о сьомій ранку. Вахтовий матрос вдерся до кабіни, де радист щойно зняв навушники.

— Стривай! — крикнув він. — Треба послати ще одну радіограму.

Радист невдоволено щось буркнув, та все-таки увімкнув передавача.

«На борту особа з прикметами що ви повідомили Квиток на ім'я Іотсона Замкнулася в каюті відмовляється вийти Вимагає перукаря Повідомив остендську поліцію Чекаю розпоряджень».

Старий рішуче пробився крізь гурт схвильованих людей, що зібралися біля каюти номер тридцять шість першого класу. Владним жестом він одіслав усіх до трапа. Поруч залишилося лише декілька матросів. В запалій тиші було чути, як пасажир тридцять шостої каюти пересуває речі, бряжчить посудом, одкручує кран з водою.

За кілька хвилин трапом зішли троє поліцейських. Старий оглянув офіційний папір, який йому подали, і кивнув головою, постукавши в двері тридцять шостої каюти.

— Хто там? — озвався різкий, лютий голос.

— Прийшов перукар, якого ви просили, сер!

— А-аа! — зраділо вимовив голос. — Хай знайде до мене — тільки, будь ласка, один. Я... зі мною скоїлося нещастя.

— Добре, сер.

Двері прочинилися, та тут би й замкнулися, якби Старий не просунув у них носок черевика. Поліцейські кинулися вперед. Пролунав крик, потім постріл, куля пролетіла, не зачепивши нікого, і пасажирів вивели в коридор.

Недаремно містер Бедд так ретельно вичав взаємодію фарб для волосся. Він позначив свою жертву так, щоб її можна було впізнати серед мільярдів мешканців нашої перенаселеної планети. Чи був хоч один порт у всьому світі, де міг би сховатися вбивця, зелений, як папуга, — з зеленими бровами, зеленими вусами, з пишною розкуйовдженою чуприною їдко-зеленого, яскравого, як літня трава, кольору?

Містер Бедд одержав належні йому п'ять тисяч фунтів. «Вечірній кур'єр» надрукував докладну розповідь про його «зрадництво». Від цієї похмурої слави його кинуло в дрож. Ні, тепер уже напевне до нього більш ніхто не загляне.

Та наступного ранку на диво мешканцям Уїлтон-стріт до перукарні підкотив величезний чорний ролс-ройс. З нього вийшла дама, закутана в хутро.

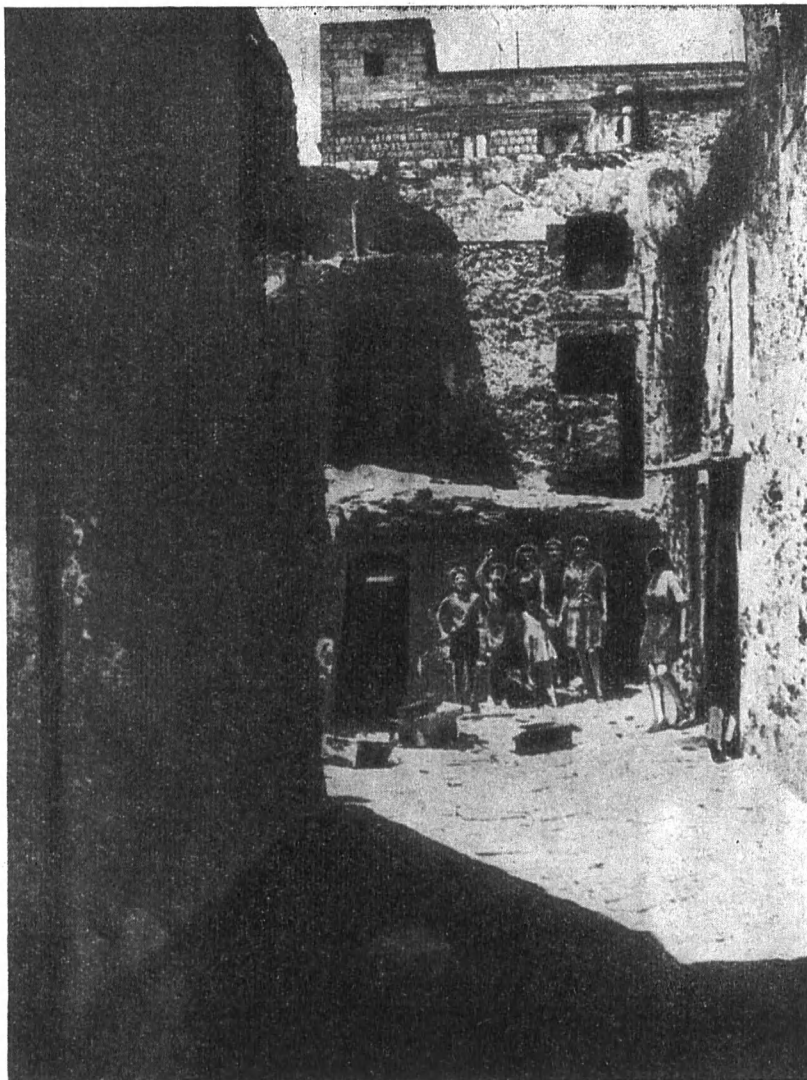
— Ви і є містер Бедд? — вигукнула вона. — Цей найгеніальніший містер Бедд? Чудово! Дорогий містере Бедд, благодаю вас, зробіть це для мене! Зараз же, цю мить пофарбуйте мені волосся в зелений колір! Тільки зараз же! Я хочу мати право сказати, що ви пофарбували мене першу!

З англійської перекладає О. БЕРГ
та Г. ПЕТРОВСЬКА

Р

озкішні вілли на за-
тишних околицях ве-
ликих італійських міст, куди не
сягає безугавний гомін натовпу,
гуркіт автомобілів. Пишна зе-
лень фруктових садів, барвис-
ті квіти, білий мармур античних
статуй, сріблястий фейерверк во-
дограїв...

А десь зовсім близько — напів-
розвалені халупи, сьак-так зліплені

Куточок нинішнього Геркуланума.

Нід дівравини дажам

з дощок, фанери й толю ряди по-
нурих бараків, що скидаються на
казарми.

«Чи жили ви коли у бараці? —
писав Альберто Моравіа.—Звідки
ж вам тоді знати, що воно таке?
Жити в бараці — то значить вари-
ти їжу просто неба, на бідоні з
бензином, їсти, сидючи на ліжку.
А дощового ранку, встаючи з по-
чтелі, добре роздивлятися, куди
ставиш ногу, бо скрізь на долів-

ці багнука. Жити в бараці — то
значить світити ввечері свічку або
карбідну лампу. То значить віша-
ти одержу на гвіздок чи мотузку,
а потім натягувати на себе по-
жмакане ганчір'я. То значить грі-
тися одне біля одного, мов ті
тварини, й мучитися цілу зиму від
протягів та вологості.

А спробуй-но знайти якусь річ у
бараці. Шукаєш виделку чи сково-
рідку, а натомість трапиться під

руку аж ніяк непотрібний тобі за-
раз черевик, капелюх або, чого
доброго, вишмигне чорний воло-
хатий пацюк з kota завбільшки. У
бараці тільки й жити пацюкам,
а не людям».

Але живуть там усе-таки люди.
Трудові люди Італії. Та час від ча-
су вони заявляють про своє пра-
во на людське життя.

У Неаполі недавно вибухнуло
справжнісіньке повстання.

Єдине, що міські власті роблять з цими напівзруйнованими будинками — припляють нові таблички з назвами вулиць...

Усе почалося того дня, коли представники Червоного Хреста, поліцей та пожежники прибули до району Траяно, щоб повикидати з квартир, де за існуючою нормою має жити не більше 10-ти чоловік, завеликі сім'ї. Таке «зворушливе піклування» батьків міста про населення обурило прогресивну громадськість. Італійські газети з цього приводу нагадали, між іншим, що в тому ж Неаполі сотні квартир стоять незаселені, бо квартирна плата, яку деруть домовласники, не під силу простим трударям.

Не минуло й двох годин, як з непривітних бараків, нужденних халуп, переповнених трущоб ринув строкатий потік візків, тачок, наладованих обшарпаними ковдрами, дірjavими сінниками та іншим убогим манаттям; рушили жінки, обліплені малими дітьми, чоловіки, старі діди й баби. Ру-

шили до порожніх нових будинків. Злидарі, безробітні, безпритульні самовільно вселилися в 600 квартир.

Звичайно, потім однаково доведеться забиратися звідси й знову скніти в собачих халабудах, ночувати в кінних фургонах, підземних галереях, збудованих кілька століть тому, у печерах, виритих в м'якому туфі гірських схилів...

Такі «печерні люди» мешкають по всій Італії. Їх зустрінеш і на схилах римських пагорбів, і в Неаполі, і в інших місцях.

Здавалося б, ті, що мають квартиру в Римі чи Флоренції, можуть вважати себе щасливцями. Але не таке-то вже й щастя — жити в старезному чотирьохсотлітньому будинку, де немає водопроводу, каналізації, де підлога кам'яна, вікна без шибок. До того ж вулиці старих кварталів такі вузькі, а кам'яне громаддя будинків таке височенне, що сонячне проміння ніколи не потрапляє сюди.

А гроші домовласники луплять такі, що мізерного заробітку ледве-ледве вистачає на квартирну плату. Коли ж не можеш вчасно внести потрібну суму, то забирайся геть і ночуй, де прийдеться.

Ще більш незавидна доля венеціанців. Будинки тут здебільшого на два-три поверхи. Люди більш-

менш заможні живуть нагорі, а бідноті лишаються перші або, ще гірше, підвальні поверхи. Там завжди вогко, суглоби викручує ревматизм, під обважнілою вагою одержиною здригаються від туберкульозного кашлю груди. Коли східні вітри наганяють до Венеціанської лагуни морську воду і площа святого Марка перетворюється на озеро, де плавають гондולי, повінь затоплює домівки бідняків.

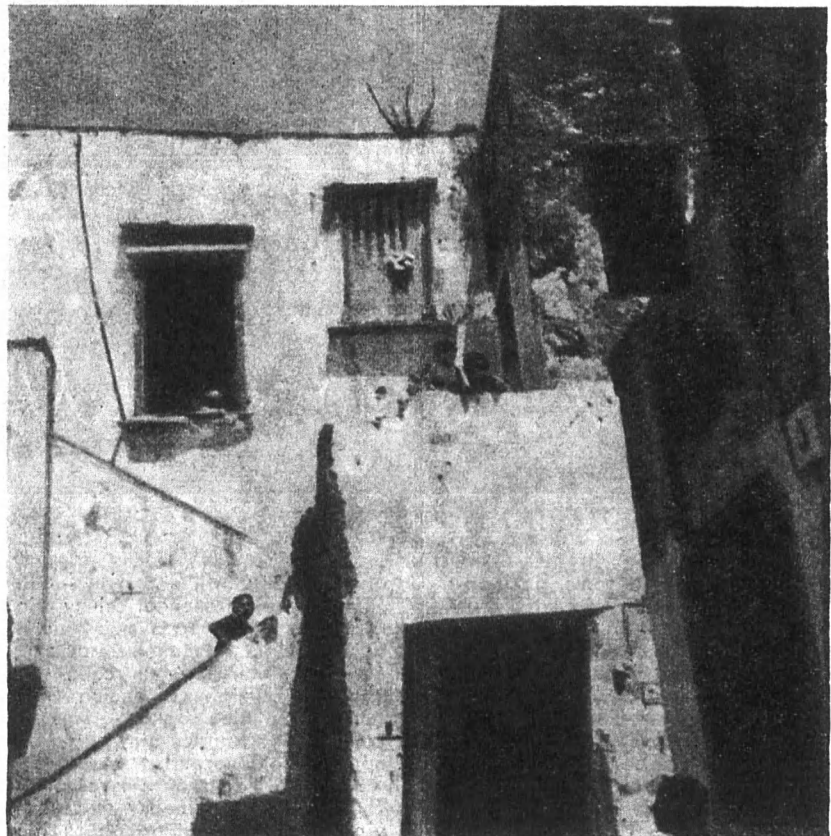
Та хіба тільки венеціанці терплять від стихійних лих?

1890 років тому Везувій, як відомо, злизав вогненним язиком разом з Помпеями й римське місто Геркуланум. Згодом на цьому місці було збудовано нове місто Ресіна, яке існує й нині (недавно воно прибрало назву свого попередника).

Сучасний Геркуланум живе своїми повсякденними турботами, працює, розважається. Але старий Везувій жадає нових жертв. Проте цього разу не потік розпеченої лави, а тиха й лагідна водиця загрожуює місту.

Справа в тому, що будинки в найбільш перенаселених і найбідніших районах, на лихо, ще й споруджені на ґрунті, крізь який легко просочується вода. А просочуватися є чому. Ціле озеро на 10

У таких трущобах живуть тисячі бідарів.

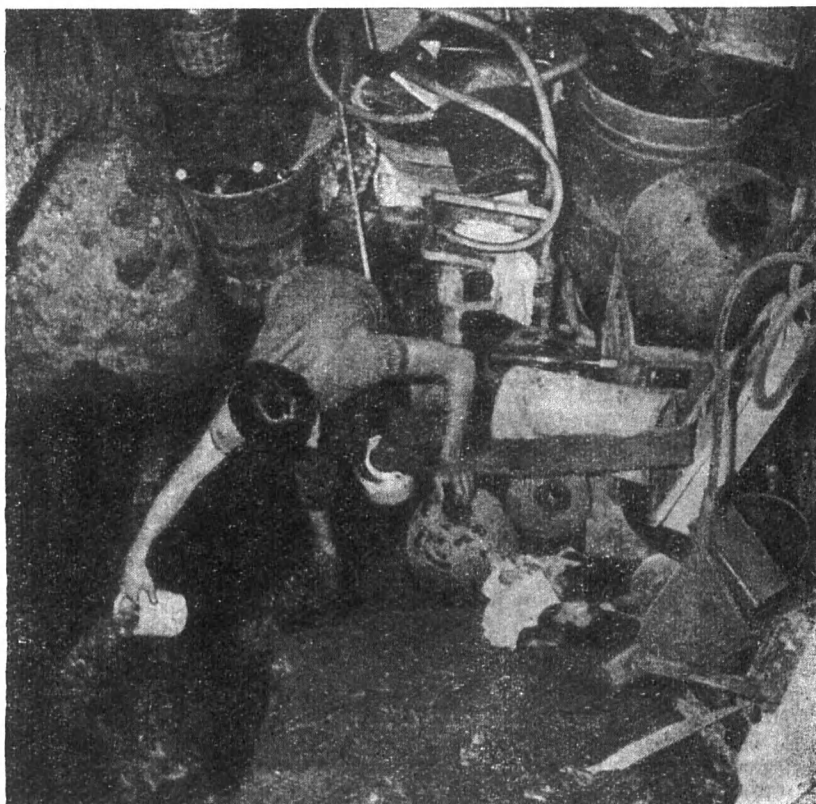

квадратних кілометрів плещеться під землею, замість того щоб зникнути в її надрах. Якщо сьогодні йде дощ, то днів через двадцять рівень води в «озері» піднімається. Зараз вода плещеться на глибині двох метрів під землею, вона руйнує фундаменти, й будинки розсипаються на цеглини.

Спочатку гадали, що досить потужного насосу, аби викачати всю воду за кілька днів. Отож узялися ретельно до роботи. Проте минала доба чи дві, і вода знову надходила.

Докладно вивчивши справу, вчені-геофізики Везувіанської обсерваторії Лоренцо Казертано і Віто Боназія прийшли до таких висновків:

«Якщо вода залишиться, вона підточить згнилі фундаменти, й будинки розваляться. Якщо вона раптово зникне, утвориться порожнеча, і весь район провалиться під землю. Якщо воду забирати частинами, порушиться підземна рівновага. Катастрофа неминуча, і єдиний засіб уникнути її наслідків — це негайно переселити

Вода з-під землі просочилася в квартири перших поверхів.

Демонстрація жителів Геркуланума. «Нам потрібні нові будинки, а не обіцянки!» — вимагають вони.

10 тисяч людей, що живуть у цих будинках».

Легко сказати — переселити. А куди? Адже ці нуждарі, що годуються, продаючи на базарі всяке лахміття, старі мундири американських солдатів з діркою від в'єтнамської кулі, — ці злидарі мали дістати нові квартири ще де-сять років тому. Мали дістати, але не дістали, бо місце, яке вибрав для них міський архітектор, було занадто... гарним. Чи ж бо гідний той бідняк, котрий крізь каламутні шибки вузеньких віконець своєї конури, крім гірлянди латаної-перелатаної білизни та ще замурзаної дітлаши посеред купи сміття, нічого зроду-віку не бачив, чи гідний він милуватися зеленавим обрисом величогного Везувію, скелястими громадами островів, ясною блакиттю Неаполітанської затоки!

І на тому місці були зведені модерні хмарочоси, де оселилися заможні люди. Хто знає, скільки років ще доведеться злидарям з району Пульяно чекати на свої квартири? Може, п'ять, а може, й де-сять...

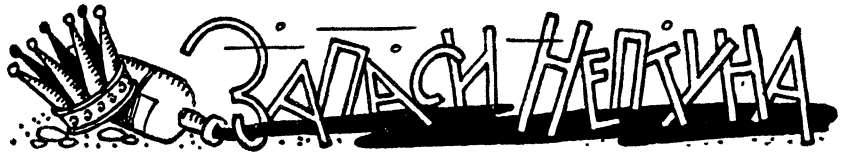
Не краща доля спіткала сіцилійців, чия безжальна земля, так легко струсивши зі своєї спини тисячі осель, безладно навалила на їх місці гори балок, вапна й каміння, насипала кучугури сірого пороку. Добрі люди, відірвавши від себе останнє, зібрали для потерпілих від землетрусу 700 мільйонів лір. Цю суму передали Червоному Хресту. А благодійники оті чималеньку частку пожертвувань витратили на півтори тисячі золотих, срібних та бронзових медалей, якими урочисто нагороджують «найактивніших юних членів» Червоного Хреста (тобто синків та дочок італійських можновладців).

Минув уже рік, а сіцилійці й досі ще ночують у залізничних вагонах або туляться в розхитаних стінах під дірявим дахом.

Гостра житлова криза — одна з найболючіших хвороб сучасної Італії.

Статистики підраховали, що в самому тільки Римі в нелюдських умовах живе кожен третій мешканець міста.

А тим часом купка земельних спекулянтів щороку наживає мільярди лір. У тому ж Римі великим приватним фірмам і окремим домовласникам належить 40—50 мільйонів квадратних метрів житлової площі, яку вони винаймають за спекулятивними цінами. У темних махінаціях із земельними ділянками бере діяльну участь Ватікан та деякі представники правлячої партії християнських демократів у міських муніципалітетах. Оті самі представники, що мають піклуватися про італійських громадян:

Мандрівникам, що потрапляють до прибалтійських міст, часто впадають в око дивні вуличні сценки. Наприклад, на вулицях Стокгольма в Швеції, де існує щось на зразок «сухого закону», ввечері буває, однак, повно п'яних. На вулицях Хельсінкі можна побачити молодиків, які виголошують промови ні до кого, люто жестикулюючи при тому й несамовито виючи: за браком горілки вони наковтисили деревного спирту, а цей спирт діє особливо збуджуюче на нервову систему. А от у деяких маленьких містах тих прибалтійських країн, де «сухого закону» немає — відкрито аж надто великі, як на ці міста, винні магазини: виявляється, через Балтику або протони Скагеррак, Каттегат і Зунд сюди щонеділі приїжджають цілі транспортні «туристів», які зловживають спиртними напоями і часто в напівпритомному стані повертаються додому.

Словом, для спритних контрабандистів існує широка можливість заробляти на вивезенні алкоголю з одної прибалтійської країни до іншої. Те саме стосується й цигарок та тютюну, які в одній з країн, скажімо у Федеративній Республіці Німеччині, коштують набагато дешевше, ніж, наприклад, у Норвегії.

Досі контрабандою займалися переважно цивільні «фахівці». Однак нещодавно було виявлено, що серед військових моряків норвезького флоту, який входить до НАТО, існує широко розгалужена контрабандистська організація. Внаслідок розслідування довелося розжалувати, зокрема, капітанів п'яти військових траулерів, котрі займалися довозом спиртного й цигарок до Норвегії.

Нещодавно в басейні Балтійсько-

го моря відбулися чергові маневри кораблів НАТО. Після маневрів, які закінчилися візитом цих кораблів у Кіль (ФРН), в цьому місті раптом було закуплено «невідомо ким» величезну кількість дешевого західнонімецького бренді й цигарок. Як потім з'ясувалося, цю комерційну операцію виконали згадані п'ять капітанів за допомогою 10 офіцерів і 35 унтер-офіцерів норвезького військового флоту. «Крам» було навантажено на траулери, й флотилія пішла до рідних берегів.

Та хтось з моряків повідомив по радіо норвезьку митницю про те, що на кораблях сховано багато контрабанди. Наслідки обшуку були незначні: лише кілька п'ятилітрових каністр. Поліція, однак, дізналася, що контрабандисти в мундирах естигли викинути за борт майже весь нелегальний «крам». Тоді митники спорядили на його пошуки цілу команду водолазів, які й знайшли на морському дні величезну кількість напоїв і цигарок. Це був один з найбільших транспортів контрабанди, зареєстрований в аналах норвезької митниці: 320 пляшок вина, 2832 пляшки пива, 1727 пляшок бренді, 1395 літрів спирту, 251 тисяча цигарок, 144 кілограми тютюну тощо. Вартість знайденого становила близько 330 тисяч норвезьких крон.

Через кілька днів на іншому військовому судні було знайдено 1000 літрів спирту. Відтоді уряд Норвегії ухвалив пильно оглядати кожен військово-морський корабель, який прибуває з-за кордону. Митники уважно оглядають всі приміщення королівських суден, зазираючи навіть у дула гармат, куди дуже зручно закладати пляшки.

БОЛГАРСЬКИЙ ПРОМЕТЕЙ

Ні, я живий ідеєю живою,
Яку на всесвіт день новий несе
(П. Воронько «Поєдинок»).

Ім'я Николи Вапцарова, болгарського поета-комуніста, поета-новатора, посмертно нагородженого почесною премією Всесвітньої Ради Миру, — одне з найпопулярніших імен поетів нашої епохи. Воно стоїть в одному ряду з іменами Федеріко Гарсія Лорки, Юліуса Фучіка, Муси Джаліля. Його «Пісні мотора» звучать російською і українською, англійською і німецькою, французькою та італійською, грецькою і в'єтнамською мовами. Цього року весь світ відзначає 60-річчя з дня народження болгарського поета. Фашистська куля зупинила серце героя, але вона неспроможна була згасити його полум'яний вогонь. Неначе живий стоїть перед нами юнак з високим ясним чолом і дивиться променистим, прямим поглядом, у якому світиться лагідна ніжність до людини й люта ненависть до її ворогів.

В чому ж секрет його вічної молодості, сили й магнетизму його поетичного слова?

Никола Вапцаров почав писати у період піднесення боротьби революційних сил Болгарії проти фашизму. Вже у віршах Николи-гімназиста, в яких чути голоси його духовних вчителів — Яворова і Дебелянова, П. П. Славейкова, Лермонтова, — звучать любов до народу, юнацька мрія про подвиг, пошуки великого і

прекрасного в житті («Нехай спалахне смолоскип», «Остання пісня», «Могила без хреста», «Прямую вперед життєвим шляхом»). Це дуже яскраво виражено в його «Імпресіях з пароплава «Бургас», написаних під час подорожі до Александрії. Ця подорож під «зірками над Фамагустою», по вулицях Порт-Саїда та Александрії були для нього водночас і школою життя. Він не був туристом: на пароплаві йому доводилось важко працювати. Поет прагне вирватись з жорстких лабетів життя: «щось бунтує, клекоче, прагне визволитись (в мені — В. 3.) від залізного обруча покірливої дійсності», — і благає чайку віднести його в безкрайність.

Звертаючись до матері, двадцятирічний юнак писав: «Невже, мамо, я тут засохну, як лист серед мастила і машин?» Проте життя не зламало митця. Важка праця моряка-машиніста, кочегара, пізніше коваля, познайомила Вапцарова з життям робітників. І ця близькість його до робітничого класу, вірність Комуністичній партії обумовили твердість переконань і чистоту думок, знання людей і глибоке розуміння епохи. Це допомогло йому знайти своє

місце в поєдинку двох таборів, стати пролетарським революціонером. Партійність Вапцарова поетично втілена в його віршах, стала їх життєвим нервом.

Ніхто ще до нього в болгарській поезії так ясно, на повен голос не говорив про духовний стимул в боротьбі. Митець оспівував завтрашній день, близьке майбуття. І цим він близький сучасникам:

Чудовим стане
тоді життя,
і пліснява нинішня
буде безмежно далека.
Будемо співати всі,
будемо співати, працюючи,
лише радісні пісні,
що славлять людину.

Боротьба з песимістичними настроями, із зневірою наповнює революційну поезію Болгарії 30-х років, вірші Хр. Радевського, Л. Стоянова, Мл. Ісаєва, К. Пенєва, Ан. Тодорова. В борні проти старого світу стара романтика — романтика особистого щастя, відокремленого від життя, романтика самоцільної краси поступається місцем новій романтиці, яку надихає життя, діяння в ім'я перетворення дійсності. «Романтика сьогодні — в моторах, що співають у синьому небі» — ка-

же герой поезії Вапцарова. Цей герой величний, піднесений, але водночас і внутрішньо складний, суперечливий. Поет прагне відбити весь складний психологічний комплекс нової людини. Він намагається усвідомити бачене в ідейно-історичному плані і передати його в конкретно-психологічних образах. Герой Вапцарова завжди бореться, бореться за Людину, сперечається із старим життям, з тими, хто не вірить у Людину, він захищає те, що несе революція, і заперечує старий капіталістичний світ. Драма Вапцаровського героя — це передусім драма людини-творця, яка в кривавому двобої з темними силами життя усвідомлює свою силу, красу нової моралі, своє право на щастя. Горьківський революційний гуманізм бринить у вірші болгарського митця «Пісня про людину». Вапцаров був гуманістом, який знайшов новий шлях до цілісної, гармонійної людини через ідеал праці, через ідеал опанування світом техніки, через ідеал боротьби («Віра», «Лист», «Двобій», «Завод», «Пісня про Людину»). Його герой мріє про новий світ і бореться за нього, він бачить його реальні обриси в соціалістичному будівництві Країни Рад. Вапцарова глибоко хвилює доля батьківщини, доля народів усього світу, визвольній боротьбі яких він присвячує свої поезії.

В останні хвилини свого життя, за кілька годин перед розстрілом, поет-комуніст знайшов у собі силу, щоб залишити Людям краплину своєї Віри, Віри в світле майбутнє:

Немилосердна боротьба,
жорстока,
Як звуть її, — епічна.
Аж до гроба.
Я впав. Другий замінить знов —
до строку.
І що тут може значити особа!

Ось розстріл. Сточать хробаки —
до гною.
Такі всі прості ці слова, логічні.
Та в бурю, мій народе, я з тобою,
бо полюбив тебе навіки-вічні¹.

Загинуті за світлу долю людства Н. Вапцаров вважав щастям.

«Ми повинні викувати з комунізму свою особисту долю, світі

єдиний шлях у житті, — писав, звертаючись до своїх колег болгарський поет Г. Джагаров. — Саме в цьому розумінні поезія Вапцарова є для нас єдиним шляхом вперед, бо вона — приклад повного злиття поета з народом, з народною правдою. Вапцаров ніколи не був байдужим спостерігачем боротьби, ніколи не оспівував комунізм як щось таке, що прийде само по собі; він працював на локомотиві, кидав антрацит у топку і знав, що від нього — так, саме від нього — залежить, щоб поїзд прибув швидше на станцію щастя».

Справу Вапцарова продовжують молоді поетичні сили Болгарії та поети старшого покоління. Йому присвячують свої поезії близькі духом українські митці: П. Воронько (поема «Поєдинок»), Д. Павличко («...Я серцем промокнув твій рукопис»), І. Муратов («Ні жах. Ні муки. Навіть смерть сама не вбили пісні...»).

Творчо засвоївши традиції народної поезії, досягнення революційної лірики від Христо Ботева до Христо Смирненського і досвід радянської літератури, Вапцаров виступив як поет-новатор: він вніс в болгарську епічну поезію нові теми і образи, свій оригінальний, глибоко ліричний стиль, створив конкретний живий образ робітника-комуніста. Багату і різноманітну образність і ритміку своїх віршів він підкорив ідейно-емоційному змісту поезії. Якщо в творах широко епічного плану звучить класичний вірш, то в поезіях про Іспанію — ритміка іспанського народного романсу, а в поезіях народного характеру — болгарські фольклорні мелодії. Такий підхід Вапцарова до поезії робить її зрозумілою і близькою народним масам, зокрема українському читачеві. На Україні його вірші перекладали і перекладають кращі майстри слова.

Вже в 1953 році український читач міг познайомитися з кращими творами Н. Вапцарова — «Віра», «Лист», «Немилосердна боротьба жорстока» в перекладі П. Тичини. Фольклорна основа творчості споріднювала обох поетів, що сприяло успіхові самого перекладу.

Болгарського і українського поетів об'єднувало прагнення до безпосередньої активної участі в житті суспільства. Досить пригадати рядки з вірша Павла Тичини:

Я стверджуюсь,
Я утверждаюсь,
бо я живу.

І початок вірша Николи Вапцарова «Віра»:

Я дихаю — ось я,
в роботі
живу я...

Спільні риси поетичних прийомів допомогли П. Тичині відтворити дух вапцаровської поезії.

В. Сосюру, поета-лірика, привабив свого часу вірш Н. Вапцарова «Прощальне». Болгарський митець написав його незадовго перед розстрілом, присвятивши своїй дружині. В. Сосюра дуже тонко передав ніжність, схвилюваність і глибокий ліризм поезії Н. Вапцарова:

Коли тобі я в мариві дрімоти
З'явлюсь, як гість, далекий
і нежданий,
Не залишай мене надворі
і ворота
Не замикай, кохана!

До тебе тихо, тихо увійду я,
крізь морок гляну на твою
я вроду,
щоб надивитись, потім поцілую
й піду у ніч під зорі небозводу.

Але ці поодинокі переклади віршів Н. Вапцарова не могли, звичайно, дати українському читачеві всебічного уявлення про творчість болгарського поета. І от у 1961 р. було видано збірку поезій Н. Вапцарова українською мовою під назвою «Пісні про людину». Це була знаменна подія у зміцненні болгаро-українських літературних взаємин.

«Не боячись упасти в надмірне ювілейне захоплення, — справедливо пише відомий болгарський критик Еміл Петров, — ми можемо сказати, що поряд із Смирненським він (Н. Вапцаров — В. 3.) — найяскравіший і найзначніший представник соціалістичного реалізму в нашій літературі. Його вірші являють собою незаперечний доказ великого новаторського значення і незрівняної історичної переваги цього творчого методу».

¹ Переклад П. Тичини.

Жебрак на золотій землі.

АБІСЕО ЛИШАЄТЬСЯ ЗАГАДКОЮ

Загін дослідників крок за кроком просувається вперед, стинаючи величезні дерева, розрубуючи густе плетиво ліан, і поволі перед ними розгортається велична панорама стародавнього міста, що століттями лежало, покинуте й забуте, в непрохідних хащах амазонських джунглів. З кожним ударом мачете зростає радісне збудження людей. Промені сонця вихоплюють з мороку камінь за каменем, прориваючись до порослих мохом споруд. Мури вкриті дивовижними, небаченими орнамента-

ми, химерними різьбленими зображеннями людських голів і мозаїчними постатями, що ніби припадають до землі. За своїм архітектурним стилем ці споруди відрізняються від усіх попередніх історичних пам'яток, знайдених у Перу. Але ніде — ані найменшого натяку на те, чим займалися будівничі цього міста. Жодної знахідки, яка підказала б, до якого народу належали ті, що ходили колись цими брукованими терасами. Дослідники — безробітні

шахтарі — натрапили на місто, «загублене», забуте.

Люди не часто роблять такі відкриття, і в Лімі шахтарям ще довго не віритимуть. Але історії такі випадки вже відомі. 1911 року, наслухавшись місцевих переказів та вельми туманних чуток, Гайрем Бінгель видерся на триста метрів угору з міжгір'я Урубамба і, всупереч скептичним прогнозам фахівців, побачив перед собою руїни інкського міста Мачу-Пікчу.

Караван вирушає через Анди.

Втім і після цього відкриття археологи зневажливо відкидали пропозиції про подальші пошуки в східному напрямку. При цьому вони посилалися на те, що Мачу-Пікчу лежить майже на краю амазонських джунглів, а інки, як відомо, вірили в те, що джунглі населені страхітливими чудовиськами і тому дуже неохоче сходили вниз із своїх рідних Андів. Ніхто тоді ще не надавав ваги гіпотезі

Телло про те, що цивілізація в Південній Америці просувалася на захід з басейну Амазонки, і увагу переважної більшості вчених привертала тільки гірські поселення інків та залишки багатющої культури на пустельному океанському узбережжі.

Тим-то відкриття, зроблене безробітними шахтарями 9 серпня 1964 року, поклало початок новому розділу історії доколумбово-

го Перу. Спочатку знайденому місту дали назву Уїконго, потім його перейменували на Ель-Гран-Пахатен. Тепер археологи називають його Абісео.

Історія відкриття Абісео починається з шляху. Чи, радше, з відсутності шляху. На протязі тридцяти років жителі віддаленого селища Патас, що лежить на висоті 2100 метрів на східному схилі Андів, зверталися до уряду з

петицією про будівництво дороги, яка з'єднала б селище з містами на заході (єдиний шлях сполучення між жителями Патаса і рештою людства — це покручена стежка, на якій ледве можуть розминутися два мули). Уряд, однак, не брав ті петиції до уваги, і тоді в серпні 1964 року мер селища Карлос Торреальба наважився на відчайдушний крок. Він вирішив знайти нове місце для селища на другому боці гір, на краю родючого басейну Амазонки — в районі, де в той час саме прокладали шосейну магістраль.

З трьома товаришами Торреальба вирушив пішки через Анди. За три дні вони почали спускатися в оповитий хмарами ліс. Мандрівни-

ки весь час йшли понад берегом вузької бурхливої річки, вважаючи, що це Пахатен (слід зауважити, що маршрут вони обирали, керуючись тільки інтуїцією, бо на картах цей район позначено білою плямою). Минуло ще два дні, і річка, що виявилася насправді притокою Абісео, привела їх у глибоке міжгір'я, тепле й поросле пишною тропічною рослинністю. Це було чудове місце для будівництва нового селища. Мандрівники незабаром помітили, що в цьому міжгір'ї перед ними вже побували люди. Під стрімкою скелею вони знайшли кілька старих могильних горбків. А піднявшись на широкий прискалок, опинилися перед руїнами круглого

Колись інки видобували тут золото.

Археологи прийшли
ненадовго...

муру. Деручись угору й розчищаючи собі шлях далі, Торреальба та його товариші побачили під мохом і переплетеним корінням кам'яний орнамент. Перед ними лежала широка тераса, над якою здіймався густий ліс. І тут, у тьмяному зеленкуватому світлі джунглів, вони розрізнили перший великий будинок — радше, не будинок, а незвичайної форми горб, порослий деревами. Навіть після того, як вони зчистили верхній шар згнилого листя, стіна будинку не оголилася. Вона ховалася під майже півметровим покривом моху, перегною й переплетеного коріння. Тоді чоловіки прорубали дві паралельні канавки й згорнули смугу ґрунту, як килим. Під нею вони побачили сходи завширшки чотири метри. Повторивши ту саму операцію поряд із сходами, вони відкрили стіну, яку прикрашали геометричні візерунки, зроблені з плиточок сланцю. В нижній частині стіни, спорудженої з рожевого пісковика, були вирізьблені людські голови. Їх

прикрашали головні убори із сланцю, причому деякі нагадували розгорнуті крила величезних птахів, а деякі — сонячне проміння. Зображення тіл під цими головами були мозаїчні — фігури немовби припадали до землі, розкинувши руки й ноги, як у несамовитому танці.

До самої ночі шахтарі розчищали круглу споруду діаметром близько дев'яти метрів і чотири метри заввишки. А наступного ранку вони сфотографували її й одразу вирушили назад, до Пата-са. Вони сподівалися, що їхнє відкриття привабить археологів та туристів — і гроші рікою потечуть до їхнього бідного селища. Та коли вони дісталися до Ліми, то з сумом переконалися, що їхні мрії

безпідставні. В столиці їхню розповідь про фортецю сприйняли як вигадку. А фотознімки не вийшли: кадри на плівці були абсолютно чорні. Бідолахам довелося ні з чим повертатися до Пата-са.

Та за кілька тижнів вони вже знову стояли на терасі перед фортецею. Цього разу, перш ніж фотографувати, вони постинали високі дерева навколо споруди, щоб сонячне проміння освітило химерні постаті на стіні. Але їм знову не пощастило. В задумливих, парких джунглях плівка зіпсувалася і, проявивши її в Лімі, Карлос Торреальба та його товариші побачили на ній тільки туманні плями.

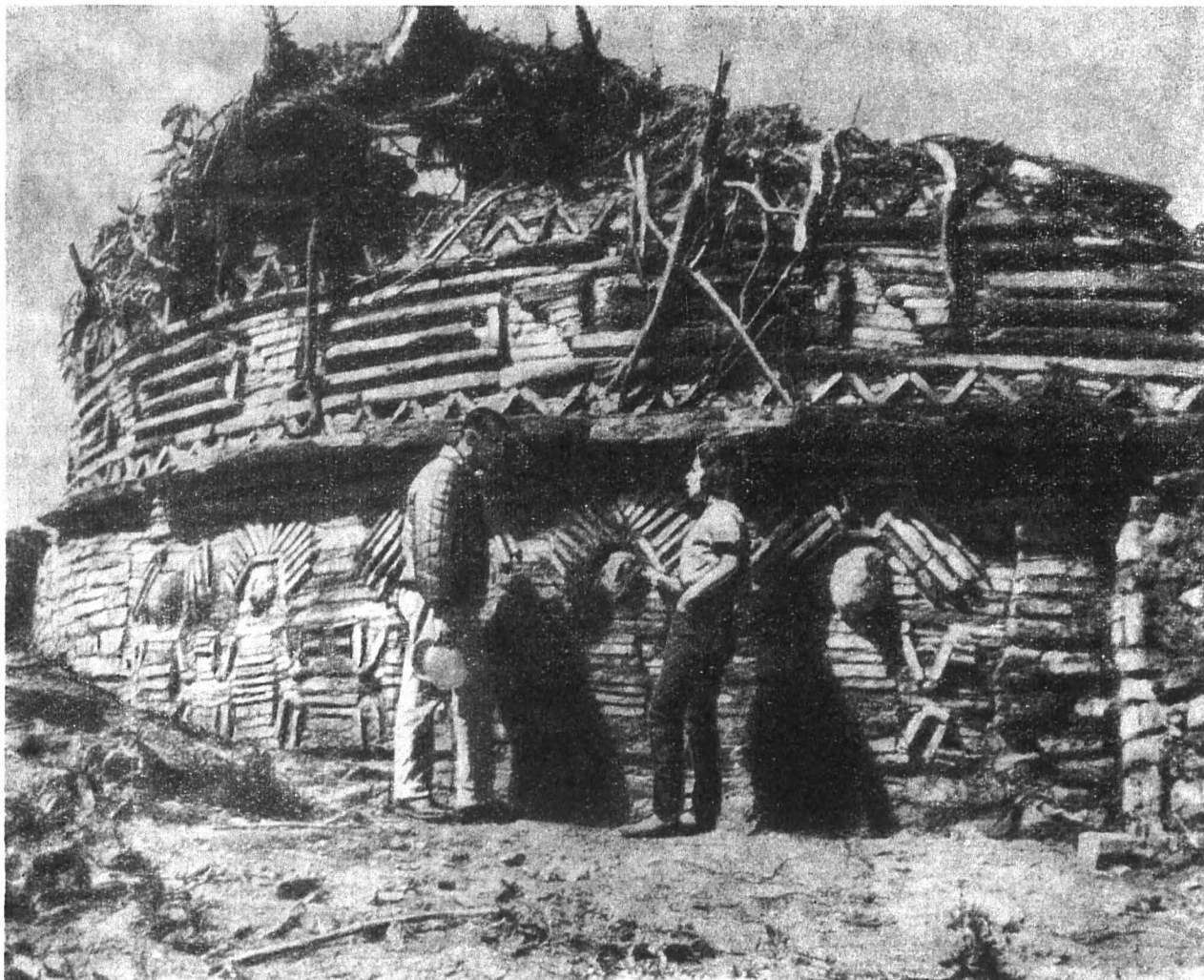
Шахтарі, однак, не визнали себе переможеними. Вони ще раз

прийшли до фортеці і там-таки, на терасі перед нею, виготовили з глини її макет, потім побілили частину стіни, а рельєфні зображення «танцівників» вкрили сажею. Після цього заклацав фотоапарат — і четвірка знову подалася до столиці. Цього разу фотознімки вийшли вдалі.

6 жовтня 1964 року читачі столичної «Коммерсіо графіко» побачили на першій сторінці газети фото «однієї з п'яти однакових колон, знайдених у далеких джунглях». Далі газета наводила висловлювання одного місцевого археолога; той твердив, що ця споруда має конфігурацію й риси характерні для культури... зниклої Атлантиди.

Минуло ще три тижні, і та сама газета винагородила Карлоса Торреальбу та його товаришів, умістивши передову статтю, що закликала уряд прокласти шлях

Одна з стародавніх кам'яних споруд.

Він шукає піщинки золота біля входу до покинутої шахти.

між Патасом та іншими містами Перу. Але ні археологи, ні туристи не виявили інтересу до загадкової споруди, а інженери-шляховики, як і раніше, не з'являлися в Патасі.

Через два місяці «Коммерсіо графіко» вмістила статтю під заголовком: «Якщо допомога не надійде, пам'ятку буде зруйновано». Це Торреальба, якому вже урвавсь терпець, пригрозив знищити фортецю в разі, якщо найближчим часом уряд не відгукнеться на чергову петицію. Але мер селища і його товариші вже розуміли, що їм доведеться примиритися з іронією долі — примиритися з тим, що їхнє велике відкриття нікого не зацікавить. А яка гірка буває іронія долі — жителі Патаса знали вже давно. Це ж, побувавши саме в їхньому селищі, письменник і мандрівник Антоніо Раймонді написав: «Перу — це злидар, що сидить на золотому стільці».

За інкських часів у Патасі добували золото. Система акведуків підводила воду до урвищ навколо міста і, падаючи з великої висоти, потоки води розмивали золоті жили і вкраплення на скелях унизу. Іспанські конкістадори принесли з собою гартовану сталь, порох і гірниче знаряддя.

Вони попробували в горах цілий лабіринт шахт, видобуваючи золото, срібло, свинець, мідь, а згодом і платину. Але шляхи до шахт, що мали назви Сан-Франсіско, Натівідад і Кодісьяда, пильно охоронялися, а стежку до річки Мараньйон, поблизу якої лежить Патаса, навмисне не розширювали. Ізоляція Патаса була потрібна золотопромисловцям.

1924 року, коли тут з'явилися «грінго» — північноамериканці — вхід до шахти Сан-Франсіско все ще являв собою маленькі сталеві дверцята, сховані під скелею. Але «Норт-Амерікен компані оф Перу» різко змінила обличчя Патаса. Там був збудований рудобробний завод з гідроелектростанцією. На вулицях засяяли ліхтарі. Для шахтарів над старим містом був споруджений житловий комплекс, робота знайшлася для всіх. Та в 1942 році північноаме-

риканці раптом припинили видобування коштовних металів, переключившись на мідь і марганець. За якихось кілька тижнів усе промислове устаткування в Патасі було демонтоване й продане місцевим жителям як брухт. Перуанські власті не мали наміру продовжити експлуатацію шахт, і для гірників настали чорні дні голоду та безробіття.

Сьогодні ліхтарі на вулицях Патаса стоять іржаві, без ламп. Кожне подвір'я захарашене деталями механізмів, вагонетками, рейками й казанами. Вже багато років електрогенератор, тепер уже ні до чого не придатний, стоїть на майдані перед муніципалітетом, наче якась модерністська скульптура.

Деякі гірники, ризикуючи життям, і нині спускаються в напівзавалені шахти із зогненими кріпленнями і там роздрібнюють улам-

Цю стежку колись вибукували інки.

ки руди, шукаючи золоті піщинки. Ця робота забезпечує їм лише напівголодне існування.

За інків Патас лежав у центрі розвиненого сільськогосподарського району, але незабаром потому, як країну захопили іспанські завоювальники, складна іригаційна система була зруйнована, а розташовані терасами поля порозвалювалися. Нині єдине рівне поле поблизу Патаса — це кладовище. Селяни обробляють клаптики землі на стрімких схилах, і каміння щороку засипає ті поля...

Багато будинків у Патасі стоять на замку, з позабавними вікнами. Три чверті його населення перебралося на південь, у «бідонвілі» — скупчення жалюгідних халуп навколо великих прибережних міст. Там вони працюють у рибній промисловості й живуть у халабудах з очеретяними стінками й картоновими дахами.

І в червні 1965 року мер Патаса ще не втрачав надії на те, що фортеця принесе порятунку жителям селища. Того місяця ще одна газетна стаття розповіла про знахідку шахтарів, зазначивши, між іншим, що, на їхню думку, вони натрапили на рештки легендарного Ельдорадо. І тут Торрельбі начебто пощастило. Самої згадки про Ельдорадо вистачило, щоб привести в Патас Джіна Савоя — північноамериканського фотографа і дослідника.

Діставшись до фортеці, експедиція Савоя, що складалася з тринадцяти чоловік, побачила «розташовані на терасах круглі споруди, що вели до комплексу чудових кам'яних палаців на вершинах горбів». Савой писав: «Палади, так само як і будинки, — круглі. Їхні стіни щедро прикрашені кам'яними мозаїчними рельєфами, зокрема, переплетеними квадратами (такі квадрати я бачив тільки на пам'ятках ацтеків та майя в Мексичі). Обабіч широких кам'яних сходів стоять п'ять кам'яних голів, що походять скоріше від полінезійців аніж від південноамериканських індіанців. Територія міста дорівнює, приблизно, трьом квадратним милям».

Савой сприйняв фортецю як ланку між стародавніми культу-

рами Північної й Південної Америки; але тільки після того, як перуанська наукова експедиція розчистила загадкове місто в червні 1966 року, виникла можливість зробити якісь більш-менш вірогідні припущення щодо його походження. Експедиція виявила понад сорок споруд. Все місто було оточене колись муром до чотирьох метрів заввишки.

Програмою розкопок, на жаль, дуже обмеженою, керував Дуччо Бонавіа — директор відділу досліджень перуанського Національного музею антропології та археології. Вчені знайшли кістки тварин, а також гончарні й бронзові вироби безперечно інкського походження. Деякі кістки належали ламам — це теж свідчить про те, що тут жили інки, бо вони розводили лам у горах.

Бонавіа дійшов висновку, що Абісео не було священним чи поховальним містом, а являло собою сільськогосподарську общину, одну з багатьох, що їх інки організовували в північних горах. Це були так звані «колонізаційні загони», що мали відвоювати землю в джунглів, бо інкам, які жили на посушливому океанському узбережжі, бракувало родючих земель. Ця обставина підказує й дату будівництва Абісео: місто виросло порівняно пізно, можливо, за кілька десятиліть до появи іспанців.

Абісео все ще ставить перед дослідниками багато нерозв'язаних питань. Як пояснити багатство зовнішніх прикрас та орнаментів, коли відомо, що стиль інків відзначався суворого стриманістю? В уяві інків архітектурна краса пов'язувалася з гладенько тесаними кам'яними брилами, що їх вони припасовували одну до одної із справді дивовижною акуратністю. Отже, наявність прикрас — факт незвичайний. Та водночас діагональні лінії настінних рельєфів майже точно повторюють інкські виткачі орнаменти. Те саме стосується й мозаїчних «танцівників». Але на одному із старіших будинків є два символічних зображення кондора, яких немає на інших стінах і, до того ж, цей будинок зведено на фундамен-

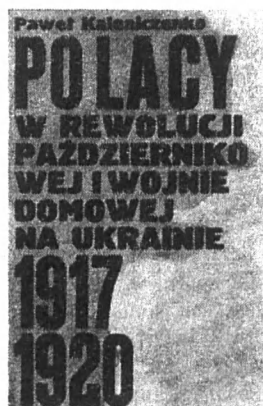
ті з пісковикових брил, що належав якійсь іншій, зруйнованій споруді. Чи не означає це, що місто виникло ще за доінкських часів?

Очевидно, будівельники міста перебували під сильним впливом інкської культури, але їхній яскравий, оригінальний стиль суперечить аскетичним канонам інків. І тут напрошується припущення: а що як Абісео було останнім оплотом чанків? Це воєнничі племя одного разу мало не розгромило імперію інків. Остання запекла битва між ними відбулася перед самою брамою столиці; але чанки були розбиті, а їхній вождь разом із своїм почтом потрапив у полон. Полонені кілька років прожили в Куско, вперто відмовляючись визнати свою залежність від переможців і, нарешті, спромоглися втекти. Верховний Інка послав навздогін за ними військо на чолі із своїм братом, але чанки безслідно й назавжди зникли в джунглях Андів.

Я побував в Абісео і, оглядаючи околиці стародавнього міста, знайшов там залишки вузького брукованого шляху. Шахтарі пояснили мені, що це дорога інків. Перетинаючи долину, вона веде до сторожової вежі, безперечно інкської за архітектурою. За вежею починається урвище. І в цьому місці, де джунглі вже не можуть протистояти сильним холодним вітрам з Андів, шлях зникає. Чи не проклав його брат верховного Інки, який згодом поплатився головою за провал своєї експедиції? І чи не вдалою втечею чанків пояснюється той факт, що Абісео не згадується в жодному з літописів, написаних після конквісти?

Відповіді на ці запитання можуть дати тільки подальші розкопки. Але уряд Перу мало цікавиться археологічними дослідженнями. Абісео — це лише одна із сотень назв у списку пунктів, що марно чекають на дослідників. І загадку його в найближчі роки, мабуть, розв'язано не буде. Так само, як не буде прокладено шляхів до Патаса та інших селищ у перуанських Андах...

Переклад з англійської

війні на Україні 1917—1920 рр.», яка щойно вийшла в Цольщі у видавництві «Ксьонжка і ведза».

Це книга про польських інтернаціоналістів, які пліч-о-пліч з радянськими людьми мужньо боролись за перемогу ідей Великого Жовтня і з зброєю в руках відстоювали його здобутки від ворогів Країни Рад.

Можна зрозуміти інтерес нашого польського товариша до цієї книжки. Адже в ній уперше в радянській і польській історіографії з такою ретельністю зібрано і подано великий матеріал про польських трудящих, які півстоліття тому брали участь у боротьбі за встановлення і зміцнення влади Рад на Україні. Визначаючи мету своєї праці, П. Калениченко вказує, що він «...поставив перед собою завдання: розповісти про спільну з радянськими людьми боротьбу польських інтернаціоналістів за робітничо-селянську владу на Україні—цій складовій і невід'ємній частині Країни Рад — на всіх етапах Жовтневої революції та громадянської війни, про різнобічну і багатогранну діяльність польських революційних партій та організацій».

Щоб здійснити це нелегке завдання, автору довелося переглянути тисячі газет і журналів в архівах, вивчити фонди бібліотек і прочитати багато книг, присвячених цій темі.

ЯК ГАРТУВАЛАСЯ ДРУЖБА

Спочатку невеличкий відступ. Нещодавно мені подзвонив з Любліна мій добрий знайомий — польський історик. І каже:

— Я оце сиджу й читаю книгу про діяльність польських товаришів на Україні в роки Жовтневої революції та громадянської війни. Гарна й потрібна книга. Автор, до речі, киянин — Павло

Калениченко. Чи не знаєш його часом? Передай мою велику подяку.

Мені приємно було почути добре слово про працю українського історика, який глибоко розробляє тему интернаціоналізму.

Саме цій темі і присвячена його нова книга «Поляки в Жовтневій революції і громадянській

Відомий революціонер Фелікс Кон був на керівній партійній і радянській роботі на Україні.

Ян Гжелак — організатор осередку СДКПІЛ в Одесі, відомий діяч робітничого руху.

Казімеж Квятек — польський робітник, воював у лавах Червоної гвардії, в загонах М. Щорса.

Ігнаці Дрожняк — польський робітник — інтернаціоналіст член СДКПІЛ з 1905 р., кореспондент «Правды».

Відозви польських революціонерів, що були видані на Україні.

Автор вперше в радянській і польській історіографії ввів у науковий обіг багатющі матеріали партійних і державних архівів Київської, Одеської, Харківської, Дніпропетровської, Донецької та інших областей України та місцевої партійної преси. Він виявив і проаналізував з півтора десятка видань польських організацій, які діяли на Україні.

На відміну від попередніх дослідників, які розглядали діяльність польських інтернаціоналістів лише в період Жовтневої революції, П. Калениченко вперше розширив хронологічні рамки дослідження цієї теми до 1920 року, показавши боротьбу польських трудящих разом з трудящими України не лише за здійснення соціалістичної революції, а й за встановлення і особливо зміцнення влади Рад на Україні.

Боротьба за Радянську владу на Україні була тривала і кровопролитна. Проте десятки тисяч інтернаціоналістів, які разом з радянськими бійцями боролися за справу пролетарської революції, ні на хвилину не втрачали віри в правильність обраного ними шляху. Допомагаючи трудящим Росії та України відстоювати завоювання Жовтня, вони бачили в першій у світі державі робітни-

ків і селян прообраз майбутнього їхніх країн. Ця думка стала вихідною в дослідженні П. Калениченка, нею пронизана вся книга.

Від тих часів минули десятиліття. Загубилися сліди багатьох бійців-інтернаціоналістів. І ми особливо вдячні автору, що поряд з уже відомими нам героями революції Ф. Е. Дзержинським, Феліксом Коном, Юліаном Ленським, Іполітом Фіалекон, Яном Тарвацьким ми взяли нові імена революційних бійців, віднайдені автором. Це і Ігнаці Дрожняк, і Ян Пайонк, і Казімеж Квятек, і Ян Гжеляк, і Гелена Гжелякова, і багато інших. Це вони, за словами Юзефа Циранкевича, «...керуючись ідеями інтернаціоналізму, вірні заклику «За нашу і вашу свободу!», боролися під прапором Жовтня. Російський і польський народи свято бережуть у своїй пам'яті постаті видатних польських революціонерів — борців великої революції».

Про це свідчить і книга П. Калениченка. Автор її показує, як виникли на Україні групи СДКПІЛ — Соціал-демократії Королівства Польського і Литви. Як відомо, видатну роль у створенні цієї партії відіграв Ф. Дзержинський. В книзі розповідається про тісну співпрацю СДКПІЛ з організаціями РСДРП, про спільну боротьбу проти меншовиків.

Вже з перших днів свого існування Радянська влада утворює при Народному комісаріаті в справах національностей Радянської країни Польський комісаріат. Комісаром у польських справах у країні було призначено Юліана Лещинського (Ленського).

За допомогою цього органу Радянський уряд у тяжких умовах воєнного часу робив усе можливе для поліпшення матеріального становища польських біженців, створення нормальних умов для роботи польських шкіл та культурно-освітніх закладів, а також для пайшвидшого повернення на батьківщину евакуйованого польського населення та військовополонених.

Коли під прикриттям ганебної угоди з Центральною радою на Радянську Україну посунули пол-

чища німецьких загарбників, польські трудящі добровільно йшли в лавах червоних загонів на бій з ненависним ворогом. Братерську любов до українського народу висловили польські комуністи у привітанні Першому з'їздові КП(б)У. Видатний діяч СДКПІЛ Станіслав Бобінський привітав з'їзд, як зазначено в протоколах, «не тільки від імені тих польських соціал-демократів, які з самого початку революції були найтіснішим чином організаційно зв'язані з російськими комуністами, а й від імені тих польських соціал-демократів, які відірвані від Росії і перебувають під ярмом окупації».

Солідаризуючись з героїчною боротьбою українського народу, найбільш свідомо частина польських трудящих брала активну участь у боротьбі проти контрреволюції та іноземних інтервентів, діяла в тісному зв'язку з партією більшовиків.

У КІЛЬКА РЯДКІВ

На запрошення Українського товариства друзів і культурного зв'язку з зарубіжними країнами до столиці України приїжджав колектив українського робітничого хору ім. М. Леонтовича з Нью-Йорка на чолі з керівником хору Онуфрієм Ільчуком.

Гостей з США приймала голова Президії Українського товариства друзів і культурного зв'язку з зарубіжними країнами В. М. Дмитрук, яка розповіла їм про досягнення трудящих Радянської України в розвитку економіки й культури, в боротьбі за створення матеріально-технічної бази комунізму.

— Запрошення на Україну, — сказав керівник хору Онуфрій Ільчук, — ми розцінюємо як високу нагороду за нашу працю. Нам особливо приємно, що ця подія збіглася з 50-річчям нашого хору, який на американському континенті плеє рідну українську пісню. Доносить до слухачів нові твори українських радянських композиторів.

Українські співачки з Нью-Йорка побували танож у Львові, Херсоні, Новій Каховці, Каневі, а потім у Тульчині, де зустрічалися з колективом самодіяльної хорової капели імені Миколи Леонтовича.

Надзвичайно цікаво розповідає П. Калениченко про діяльність польських інтернаціоналістів на Україні після вигнання з республіки іноземних інтервентів та петлюрівців і відновлення Радянської влади.

Класове чуття підказувало передовим представникам польського народу, що робітники революційної Росії, ведучи боротьбу за своє соціальне визволення, надають тим самим неоціненну допомогу і трудящим Польщі. У перемозі влади Рад вони бачили запоруку справжнього союзу двох братніх народів. І тому, коли польські капіталісти й поміщики, скориставшись з послуг право-опортуністичних елементів ППС і СЛ (Польської соціалістичної партії і Строніцтва людowego) і підтримки західних імперіалістичних держав, розгромили революційний рух у Польщі і напали на Радянську республіку, делегація польських робітників, від імені якої виступив на IV Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Ф. Кон, заявила, що польські трудящі захищатимуть Радянську Україну від польських

поміщиків і капіталістів. «Поміщицька і буржуазна Польща пішла на Радянську Україну, — зазначалося в резолюції, — але пролетарська Польща об'єднується з пролетарською Україною і з пролетаріатом та селянством Росії і разом з ними приступає до спільного бою проти спільних ворогів».

Польські відділи й комітети провадили велику роботу по мобілізації поляків-комуністів у Червону Армію, по створенню груп для роботи серед поляків-військовополонених. Для участі в збройній боротьбі з військами буржуазно-поміщицької Польщі, — пише автор, — було мобілізовано 5700 польських комуністів, всього до участі в обороні Країни Рад було залучено 18 тис. чоловік. Це означає, що в захисті Радянської влади у 1920 році брали участь буквально всі поляки, які перебували в нашій країні.

Закінчуючи свою книгу, автор справедливо підкреслює, що «участь трудячого польського населення в Жовтневій революції та громадянській війні — це яскравий вияв пролетарської солідарності польських робітників і

селян з народами Росії та України, їх полум'яного інтернаціоналізму, немеркнуча сторінка в історії непорушної радянсько-польської дружби. Вона переконливо свідчить про те, якими близькими й зрозумілими були для польських народних мас переможні ідеї Великого Жовтня, яке величезне революційне піднесення в польському народі викликала Жовтнева революція».

Політика дружби і співробітництва з СРСР була і залишається близькою і зрозумілою польському народові, який під керівництвом Польської об'єднаної робітничої партії вступив у нову еру — еру бурхливого розвитку всіх галузей народного господарства і культури, зростання матеріального добробуту і всебічного розквіту духовних сил народу на базі соціалізму.

Книга П. Калениченка займе гідне місце серед історичних досліджень про живі й глибокі традиції дружби народів Радянського Союзу і Польської Народної Республіки.

В. ЗАМЛИНСЬКИЙ

ВИДАНО В РУМУНІЇ

Румунську літературну громадськість приваблює тематична різноманітність сучасної української літератури. Її ідейно-естетична досконалість, національна своєрідність, новаторство художньої форми. В своїх оцінках румунські літературознавці виділяють найхарактерніше, властиве тому чи іншому українському письменникові.

Штефан Бітан у статті «Поет-громадянин Павло Тичина» звертає увагу на витонченість художнього бачення поета, ритмічність та милозвучність вірша, підкреслює вміння «слухати музику своєї епохи і висловлювати акорди нового світу...» Тичина — це один «з найхарактерніших українських поетів ідей комунізму», — пише автор статті.

Олесь Гончар добре відомий

румунському читачеві такими творами, як трилогія «Прапроносці» (1949), романи «Людина і зброя» (1964), «Тронка» (1965). Найважливіша особливість роману «Людина і зброя», на думку румунських критиків, полягає в тому, що «романтична тональність, характерна для творів Олесь Гончара, тут досягає кульмінаційного пункту». У «Тронці» вони побачили сполучення традиційних і новаторських форм, появу нового жанру. Цей роман, «задуманий в оригінальній формі, зітканий з сюїти новел на канві однієї тематичної нитки», критики розуміють як твір особливий. Для них «мелодійний голос Тронки зі сторінок роману лунає невгломно, як музика життя, як гімн присвячений Людині-трудівнику, Людині-борцеві, як поема

чистих почуттів і славних звершень будівників комунізму».

Тетяна Нікулеску, автор передмови до двотомника «Антологія радянської новели», вважає, що в Радянському Союзі робляться спроби створити новий жанр прози, «проміжний» між романом і новелою, і додає: «Цікаву реалізацію в цьому плані дає нам, наприклад, Олесь Гончар у своєму... творі «Тронка»... успішно виявляючи в оригінальній формі динаміку сучасного життя, особливо напружених думок, настроїв сучасної людини».

Твори Михайла Стельмаха в Румунії проаналізовані вельми ґрунтовно. Дилогію «Велика рідня» (1954) румунські видавці віднесли до «характерних творів багатой української літератури», зазначивши, що вона

славить людину праці, її любов до батьківщини, рідної землі, природи. Вони підкреслюють, що «письменник зумів змалювати... історичний розвиток українського селянства, перед яким Велика Жовтнева соціалістична революція, КПРС розкрили найширші перспективи»... вважає, що сплетіння ліризму, епічності й драматизму характерне для всієї прози письменника. Ці якості визначились революційною дійсністю, поетичною чутливістю, темпераментом митця. Романи «Велика рідня» й «Кров людська — не водиця» Діаконеску оцінив «як монументальні твори української літератури, що належать до шедеврів, написаних радянськими письменниками за останні роки і ще раз доводять вічну молодість, силу, свіжість і новизну літератури соціалістичного реалізму».

Роман Вадима Собка «Звичайне життя» (1960) привабив румунів сучасною робітничою

тематикою і актуальністю проблематики. Автор передмови Ал. Шіперко зазначає, що головний герой твору — Іван Залізник — має багато спільних рис з молодими людьми сучасної Румунії. «Його життя хоч і звичайне, та не безбарвне, воно колоритне й багате. Він людина звичайна, але не посередність, а робітник і борець за комунізм, один з господарів країни, солдат багатомільйонної армії радянських людей праці».

Прикро, що деякі твори українських письменників румунські видавництва друкують без довідок і передмов, хоч сам факт їх видання є безперечним доказом їх позитивної оцінки. Так видано «Дикий мед» Л. Первомайського, «І один в полі воїн», Ю. Дольд-Михайлика, «Морська чайка» Ю. Збанацького, «Хліб і сіль» М. Стельмаха та інші твори.

Хочеться кілька слів сказати і про перекладачів письменни-

ків Радянської України на румунську мову.

Вірші Павла Тичини «Хор лісових дзвіночків», «На майдані», «Вітер», «У космічному оркестрі» (VI), «Вулиця Кузнечна», «Вітер з України», «Чуття єдиної родини», «Син партії» та інші в перекладі Штефана Дойнаша звучать досить мелодійно. Перекладач зберіг ритм, простоту і ясність оригіналу.

Переклад «Тронки», здійснений Аурелом Ламбріно і Аною Герасім, теж відтворює специфічну народність цього твору. Щоправда, переклад не бездоганний, в ньому поряд з багатьма гарними місцями зустрічаються пропуски, неточності, недоречності.

Вдало переклали роман «Кров людська — не водиця» Ніколає Тайка та Михай Кардаш і «Велику рідню» — В. Богдан та Р. Васілеску.

Г. ВОРОНА

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ПАМ'ЯТНИК НЕВІДОМОМУ ПАЦІЄНТУ. Пам'ятник «невідомому пацієнту» встановив японський зубний лікар Тозітака Кавагара. Висічені з мармуру лікарські шипці й бормашина стоять на цоколі, складеному з 54 тисяч зубів, які Кавагара видалив протягом двадцятип'ятирічної лікарської практики.

МОЦІОН. Оголошення в одній стокгольмській газеті: «Літній чоловік, змушений за вказівками лікарів щоденно бігати в парку заради моціону, шукає людину, яка буде робити це замість нього. Плата за згодою».

ПОЛУМ'ЯНЕ МИСТЕЦТВО. Гарний сірий тон на картинах італійського художника Карло Альфієрі привертав загальну увагу. А секрет був простий: художник домішував до фарб звичайний мисливський порох. Якось на одній виставці відвідувач з сигарою в роті наблизився до картини Альфієрі і стався вибух. Тепер поліція і пожежний нагляд не дозволяють Карло Альфієрі виставляти свої твори.

КІНЕЦЬ АНГЛІЙСЬКОГО СПЛІНУ. Сплін завжди вважався в Англії аристократичною хворобою. В Лондоні навіть існував сплін-клуб, який на початку цього року відзначив своє 150-річчя. Але недавно правління клубу оголосило про закриття цього закладу для високопоставлених осіб. Не таке тепер безтурботне життя в Англії, аби бавитися в сплін-клуб.

СУДДЯ-ЕСТЕТ. У Бірмінгемі судили за крадіжку автомобіля 19-річного Боба Гамільтона. Як тільки суддя ввійшов у зал засідань і побачив обвинуваченого, він одразу ж сказав: «Насамперед, постригти! Я не можу виносити вирок людині, обличчя якої не бачу».

Тут, у токійському кварталі Маруноуті, міститься головний штаб «Міцубісі».

„ТРИ ДІАМАНТИ“

«МІЦУБІСІ» НАЛЕЖИТЬ ВСЕ

Кажуть, що японську рекламу не можна порівняти з американською — галасливою і набридливою, яка дратує і навіть пригнічує людей. Японська реклама витончена, оригінальна і діє заспокійливо. І дійсно, треба мати неабиякий смак, щоб майже скрізь впласти в рекламу зображення трьох ромбів... Вони — на стінах будинків, у вітринах, вони обвивають дерева. Їх можна побачити на неонових рекламах відомої Гінзи — головної вулиці Токіо, на вивісках бензозаправних станцій, на рекламних щитах вздовж шосейних шляхів, на бензосховищах, на трубах пароплавів і стінах заводів...

Здається, не сонце, що сходить, а ці три ясно-червоні ромби — символ Японії. Хай це і не так, але немає в Японії людини, котра б не знала, що «Три ромби» символізують «Міцубісі» — в перекладі з японської «Три діаманти». «Міцубісі» — це величезний моно-

полістичний спрут, це держава в державі, і їй в Японії належить все. Тут навіть не всі усвідомлюють, як широко «Три діаманти» охопили різні сфери повсякденного життя. Цей монополістичний спрут одержує свою частку прибутку з кожної хлібини, з кожного метра тканини, з кожної голки, майже з усього, чим щодня користуються японці.

Коли японець прокидається ранком і йде вмиватися, він сам того не розуміючи, вже сплачує свій перший щоденний внесок «Міцубісі», бо і труби, по яких тече вода, і обладнання водогону виготовляють заводи «Міцубісі сталі компанії».

Коли японець сідає в автомашину чи в автобус, поспішаючи на роботу, він знову зустрічається з «Міцубісі». Адже ці машини також випускають заводи корпорації. Потім він крокує асфальтом, котрий поставляють «Три ромби»

для покриття шляхів, а на службі його теж оточують речі «Міцубісі».

«Коли б не було «Міцубісі», то не існувало б Японії», — люблять повторювати володарі «Трьох діамантів».

ВІСІМ КУТІВ СВІТУ ПІД ОДНИМ ДАХОМ

Засновник нинішньої корпорації Ятаро Івасакі був одним з тих підприємців, котрі першими зрозуміли важливість торгівлі для майбутнього Японії. Він належав до нижчого прошарку самураїв і років сто тому оселився у Нагасакі, єдиному з портів, куди тоді допускалися іноземні судна. У 1868 році Івасакі придбав кілька торгових суден, а також суднобудівельну верф та шахти для постачання верфі вугіллям. Печатка роду — три червоні ромби, котрі потім бу-

ли названі «Міцубісі», стала емблемою підприємства.

Найбільшого розквіту «Міцубісі» досягла при останньому представникові династії Івасакі — бароні Коята Івасакі. Випускник Кембріджського університету, меткий, нахрапистий, він енергійно розширював свою фірму за рахунок нових галузей промисловості — електротехнічної, хімічної, нафтопереробної, авіаційної тощо.

...Середина 20-х років. Японські капіталісти, в тому числі й династія Івасакі, поширюють серед народу думку про божественне призначення Японії, яке визначено девізом міфічного засновника держави імператора Дзімму: зібрати «вісім кутів світу під одним дахом». За цей шовіністичний чад, за хижакські плани «великої Східної Азії» народ платив дорогою ціною, а в сейфи «Міцубісі» текли нові мільярди. «Міцубісі» цупко присмоктався до военного бізнесу, зробив його панівним в імперії «Трьох діамантів».

Хімічні підприємства концерну переключилися на виробництво вибухових речовин і створили перший японський синтетичний каучук. Великі броненосці та інші військові кораблі, збудовані на верфях «Міцубісі», устатковані 18-дюймовими гарматами «Муса-сі», здобували «життєвий простір» для імператорської Японії. Тисячі винищувачів «Зеро» і бомбардувальників з тавром «Трьох діамантів» сіяли смерть в країнах Азії та Далекого Сходу.

«КЛУБ П'ЯТНИЦІ»

Коли прийшла катастрофа 1945 року, барон Коята не пережив загинув своєї імперії.

Концерн було подрібнено на кілька окремих промислових груп. Проте неофіційно ці групи підтримували зв'язок одна з одною. І скоро назва «Міцубісі» від-

родилася знову. Процес возз'єднання досяг своєї кульмінації в липні 1954 року, коли відбулося офіційне злиття трьох окремих фірм з групи «Міцубісі», що утворили нове об'єднання «Міцубісі дзюкоте».

І знову, як в минулі часи, кожену другу п'ятницю кожного місяця, рівно об одинадцятій годині, три десятки чорних лімузинів зупиняються перед величною будовою з сірого каменю у самому центрі японського Сіті, в кварталі Маруноуті — діловому центрі Токіо.

Тут приймаються рішення й накази, спрямовані на дальше зміцнення «Трьох ромбів».

Засідання відкриває новий президент об'єднання, 74-річний ветеран «Міцубісі» Сіндзо Фудзі. Ці наради бувають схожі скоріше не на ділову зустріч директорів і президентів великої компанії, а на засідання уряду країни. Насправді «Міцубісі» є і тим, і іншим.

Воскресіння «Міцубісі» було б неможливе без благословіння і прямої підтримки з боку правлячих кіл Сполучених Штатів. Адже уряд США при повній підтримці японських монополій вирішив перетворити Японію на свій головний військовий плацдарм на Далекому Сході.

Американські окупаційні власті в країні стали на шлях відновлення японського військово-промислового потенціалу. Зрозуміло, що американські концерни прагнули до контактів з «Міцубісі». Їх вабило до себе гучне ім'я корпорації, її величезний збутовий потенціал, а також доступ до сировини й місцевих капіталів. Промислові кола США враховували при цьому вплив «Міцубісі» на уряд, без згоди якого неможливо одержати ліцензії, а також створювати змішані підприємства.

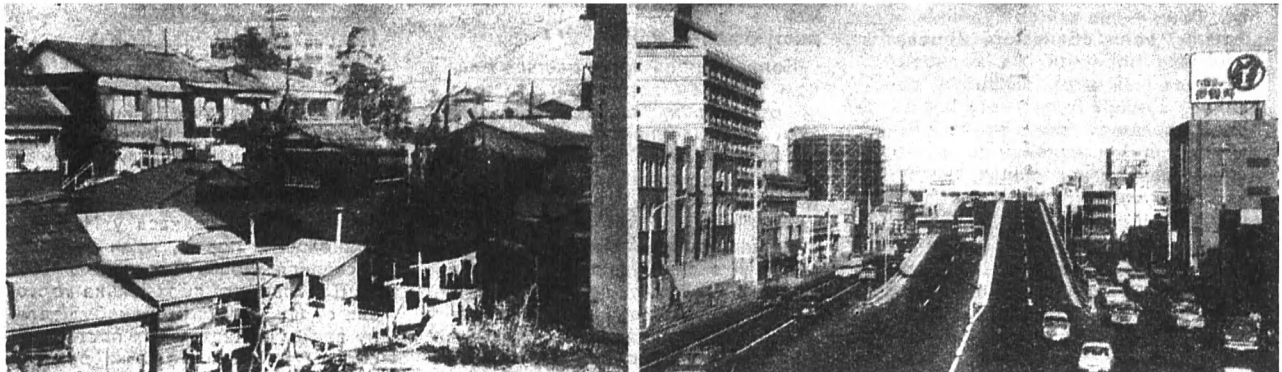
Проте «Міцубісі» не чекала, доки на неї звернуть увагу. Вона сама шукала зв'язків і контактів з американськими фірмами.

МІЛІТАРИСТСЬКИЙ ЗУД

Останнім часом у «Клубі п'ятниці» панує надзвичайне пожвавлення. Клуб відчиняє тепер свої двері не один раз на місяць, а вже щотижня. Ще на початку 1967 року японський уряд, порушивши конституцію, котра забороняє Японії виробництво будь-яких засобів війни, затвердив так званий «третій оборонний план». Він передбачає налагодження вітчизняного виробництва сучасних видів зброї. «Три червоні ромби» розвинули бурхливу діяльність, аби одержати лівову частку військового замовлень. Астробомічна сума, що дорівнює майже трьом з половиною трильонам ієн, і яку передбачається витратити до 1971 року на виробництво військової продукції, не дає «Міцубісі» спокою. «Три діаманти» використали всі свої можливості, натиснули на всі таємні пружини й змогли випередити свого основного конкурента — концерн «Міцубісі». «Міцубісі» дістав значну частку довгожданих замовлень і вже приступив до масового виробництва нових типів танків, броньовиків, гармат, кулеметів. Нещодавно йому були передані основні замовлення на виробництво перших в Японії надзвукових тренувальних літаків типу «УХ». І тут чекають, що «Трьом ромбам» буде доручено налагодити масове виробництво надзвукових винищувачів цього ж типу. Лише внаслідок цих операцій сейфи «Міцубісі» поповняться новими мільярдами ієн. Найближчим часом суднобудівні підприємства концерну почнуть виробництво великогабаритних конвойних кораблів, котрі здатні нести на собі вертольоти, ракети й спеціальні снаряди для знищення підводних човнів.

У запеклій боротьбі зі своїми конкурентами «Клуб п'ятниці» домогся найголовнішого: дістав сімдесят процентів асигнувань на виробництво керованих ракет «Зем-

Контрасти Токіо: праворуч швидкісна автострада на вулиці Косюкайдо, ліворуч — за 300 метрів від неї — район Сібуя, з кварталами халуп, де мешкають прості люди.

Прикмета сучасного Токіо — американські солдати на вулицях японської столиці.

ля — повітря». Виробництво цієї смертоносної зброї перебуває зараз в центрі уваги «Трьох ромбів». Виконання замовлення дасть концерну ще 63 мільярди ієн з державної скарбниці. Планується також створити могутній комбінат, здатний виробляти все необхідне для одержання атомної енергії. І це ще не все. Хазяї «Міцубісі» мріють згодом перейти й до виробництва ракет, які б мали не лише атомні, а й термоядерні головки.

ДУХ «БУСІДО»

Таємницю такого швидкого зростання цього монополістичного гіганта ідеологічні зброєносці «Міцубісі» намагаються пояснити багатовіковими традиціями та містикою ділового життя Японії, що сягає своїм корінням у феодальне минуле країни. Вони твердять, що, мовляв, японський народ прив'язаний до старих традицій, старих законів, що він дисциплінований і патріотичний, і завдяки цьому був можливий такий зльот «Міцубісі», «Сумітомо», «Фудзі» та інших монополій.

Могутність «Міцубісі» пояснюють також культом «Трьох ромбів», котрий ґрунтується на тому, що в Японії називають духом «бусідо».

Американський тижневик «Ньюс-уїк» пише з цього приводу:

«В Японії люди працюють все життя на одному місці. «Бусідо» — васальна відданість службовця своїй фірмі — закон, який порушувати не можна. Вислуга років —

найважливіший привід для просування по службових сходах. На багатьох підприємствах зарплата робітника залежить не стільки від кваліфікації, скільки від стажу. Дух «бусідо» сильний зараз так само, як і в давні часи».

«Три червоні ромби» — цей символ сили й могутності «Міцубісі» разом з тим є символом небаченої експлуатації трудящих.

Ніде в капіталістичному світі робітники не одержують так мало і не виробляють так багато, як на підприємствах Японії.

На заводах «Міцубісі» робітників платять в шість з половиною разів менше, ніж робітникам Америки, у два-три рази менше, ніж в Західній Німеччині чи Англії. В той же час робочий тиждень тут на чотири-п'ять годин довший, ніж в країнах Європи.

На підприємствах «Міцубісі», «Міцуй» та інших компаній робочий день починається «клятвою вірності» та «гімном компанії».

А на деяких підприємствах «Трьох діамантів» ще до початку зміни робітники, вдягнені у спеціальні фірми, шикуються побригадно. Вони вітають цехових начальників піднесеною рукою, а бригадир робить перекличку і доповідає:

— Перша бригада до роботи готова, відсутній один робітник, надзвичайних випадків немає!

За допомогою витонченої соціальної демагогії японські монополії ладні були б загасити пожежу класової боротьби. Проте це від них не залежить. Останні події в Японії саме свідчать про те, що ця боротьба загострюється. Хазяї «Міцубісі» відчуватимуть це чимраз сильніше й сильніше.

Я. ЯШИН

Ілюстрація до тверджень ідейних зброєносців «Міцубісі» про «відсутність» класової боротьби в країні: поліція прибула для розгону демонстрації страйкарів.

// ПІТИ,

ЩОБ

«Іспанія — африканська держава» — щоразу нагадує генерал Франко під час своїх зустрічей з представниками Іспанського Марокко й Іфні.

ЗАЛИШИТИСЯ //

k

коли іспанські королі слідом за англійськими також пихато говорили: «Над нашими землями ніколи не заходить сонце». І справді, після відкриття Америки володіння іспанської корони простяглися не лише на європейському та африканському континентах, а й перекинулися на той бік Тихого та Атлантичного океанів.

Ті часи давно вже минули. Іспанія не могла витримати конкуренції сильніших за неї імперіалістичних хижаків, а могутній національно-визвольний рух останніх десятиліть позбавив її ще кількох колоній. З тим більшою упертістю іспанський колоніалізм тримається за рештки підлеглих земель, котрі ще лишилися в його пазурах. До таких на-

лежать, зокрема, Іспанська Сахара й Іфні на африканському континенті, Канарські острови й деякі інші невеликі території.

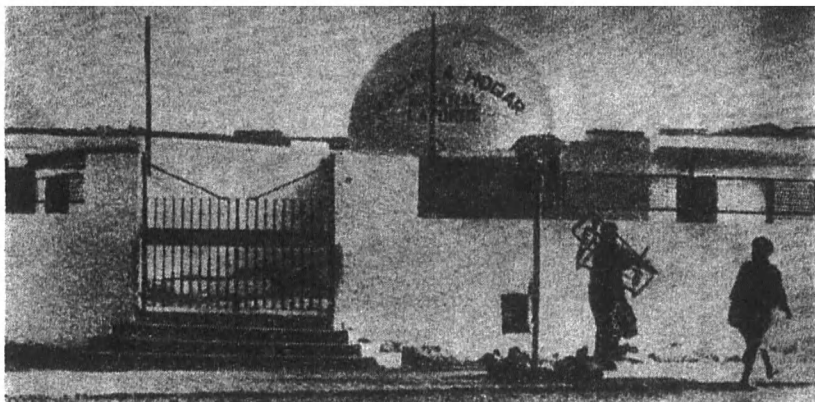
Послухати Франко і його міністрів, коли вони виступають «проти колоніалізму», спречаються з Великобританією з приводу Гібралтару, — здається, більших ентузіастів національного суверенітету й не знайдеш. Та «антиколоніалістський пафос» франкістів миттю гасне, коли мова заходить про їхні власні колонії, що їх вони делікатно називають «іспанськими заморськими провінціями». А в школах тої ж таки Іспанської Сахари дітей вчать писати під диктовку: «Я іспанець. Я люблю свою іспанську батьківщину». То дарма, що учні цих шкіл належать до чорної

раси, що вони й в очі не бачили жодного міста чи села метрополії, і що білі іспанці ставляться до них зверхньо, як до людей «нижчої раси». Франко та його поплічники, захопивши в минулому великі землі в Африці, не збираються випустити їх із своїх рук, навпаки, з року в рік все нещадніше експлуатують природні багатства й місцеве населення, намагаючись викачати якомога більші прибутки.

В Іспанській Сахарі на майже пустельній території площею понад чверть мільйона квадратних кілометрів живе лише п'ятдесят тисяч тубільців, стільки ж на маленькій території Іфні, в західній частині Африки. Ці землі являють переважно великі пустелі, де на піщаних плато нечасто трапляються савани, а вода є справжньою рідкістю. У цих місцевостях можна зустріти оазиси, де є вода і рослинність, та, звичайно, оазиси належать колонізаторам. Там існує навіть деяка місцева промисловість, як наприклад виробництво меблів й дорогіших прикрас. У прибережних районах збудовано також рибні заводи. Та найбільше приваблює зараз і іспанців, і американських та французьких концесіонерів розробка поки що мало вивчених підземних багатств. Як показали геологічні дослідження, в Іспанській Сахарі є поклади цінних мінералів, а також нафтові джерела. Це перетворює пустелю на ласий шматок для концесіонерів.

На тринадцяти Канарських островах — близько одного мільйо-

Одна з нечисленних шкіл в Іспанському Марокко, що перебувають на службі в колонізаторів. Учителі втлумачують своїм учням, що Іспанське Марокко — це територія Іспанії й що прагнення вийти з-під колоніальної залежності є марне.

Одна з військових баз іспанських загарбників поблизу міста Аакун.

на населення. Територія укрита лісами, тут надзвичайно сприятливий клімат і сюди їздять лікуватися хворі на туберкульоз тощо. Словом, випускати із своїх рук ці колонії генералові Франко зовсім не хочеться. І ті понад мільйон рабів, які ще перебувають під його владою, не здобудуть волі без рішучої боротьби й допомоги сусідніх, уже визволених країн.

Боротьба загарбаних колись територій за своє визволення триває вже кільканадцять років, і Організація Об'єднаних Націй, на вимогу прогресивної світової громадськості, сприяла принаймні формальному здобуттю незалежності такої іспанської колонії, як Іспанська Гвінея, нині — Екваторіальна Гвінея. Проте, позбавлені офіційної влади, колишні загарбники намагаються знову пролізти до цих земель, так би мовити, «з чорного ходу», аби тільки й надалі зберегти свої прибутки. Змушений піти геть з екваторіальних колоній, Франко тим цупкіше тримається за свої північно-африканські й атлантичні володіння.

Франкістський режим у цьому питанні має підтримку великих імперіалістичних держав, зокрема Сполучених Штатів. Адже заокеанські імперіалісти, котрі володіють чималими концесіями в цьому районі, певні, що в особі Франко вони в разі потреби матимуть слухняного слугу.

Нині каудильйо торгує африканськими колоніями, роздаючи на них концесії насамперед американським монополіям. Так, дев'ятнадцять фірм Сполучених Штатів хазяйнують зараз в Іспанському Марокко, та й іспанські промисловці останнім часом вклали кілька десят мільйонів доларів у розробку природних родовищ країни. В пустелі знайдено великі поклади фосфатів, а також відкрито гігантське підземне море — джерело життя в піщаній пустелі. Та найбільше уваги приділяють іспанські й американські промисловці пошукам нафти. Деякі родовища вже відкрито, і Франко розпочав прокладення нафтопроводу через пустелю до атлантичного узбережжя, звідки нафту можна було б вивозити і в Іспанію, і за океан. За угодою з

США каудильйо домігся від американців зобов'язання не підтримувати жодних домагань Марокко на іспанські колонії в Західній Африці. Ще б пак: обом імперіалістичним хижакам дуже вигідно утримувати в своїх руках іще одне джерело нафтовидобутку!

Звичайно, фашистський диктатор розуміє, що вберегти свої володіння за допомогою самої лише зброї нині неможливо, й він підкуповує вождів окремих племен марокканців, аби ті виступали проти визвольної боротьби народу. Проведений нещодавно фальсифікований референдум мав показати всьому світові, що іспанські марокканці начебто виступають за продовження зв'язків з Іспанією, проти приєднання до Марокко. Та, незважаючи на всі зусилля колоніалістів, населення Іспанського Марокко, Канарських островів й інших підлеглих Іспанії земель все рішуче виступає за своє визволення, а приклад героїчної боротьби анголезьких патріотів проти португальських загарбників надихає їх на боротьбу до повної перемоги над колонізаторами.

ОЦЕ КОНФУЗІ! Група норвезьких журналістів розіслала редакціям кількох західнонімецьких газет статтю про сучасну політичну ситуацію в Європі. Жодна з газет не надрукувала цієї статті, а її відхилення пояснювали так: «Ваші висновки образливі для наших читачів», «Оцінка ситуації нереалістична», «Ваші аргументи суперечать логіці», «Висновки статті, м'яко кажучи, не можуть розглядатися всерйоз». Як з'ясувалося, стаття являла собою мозаїку з різних висловлювань колишнього західнонімецького канцлера Кізінгера.

МІСЯЦЬ НА ПАЛЬЦІ. Один з кращих американських ювелірів пропонує організації НАСА, яка відає космічними польотами, 10 тисяч доларів за двісті грамів місячних камінців. Він має намір вправити їх в обручки, замість дорогоцінного каміння. Поки що НАСА не відповіла на пропозицію меткого підприємця.

ЛІТЕРАТУРА ПІДВИЩЕНОЇ ТЕМПЕРАТУРИ. У США вийшов перший номер нового журналу під назвою «ЮС». Близько 200 його сторінок заповнені віршами такого зразку (цитуюмо «твір» модерного поета Джона Леннона): «Гемблей-дібемблейді, Гемлей-бемблей-бемблейтен. Дякую за увагу!» Наприкінці номера вміщено редакційну примітку: «Цей тижневик готують при температурі 451° за Фаренгейтом. Покладіть журнал на плиту й чекайте, поки літери зникнуть. Читати треба в підвищеному настрої!»

РЕМБРАНДТ ПО-АМЕРИКАНСЬКИ

Цілий світ відзначив цього року трьохсотріччя з дня смерті великого голландського живописця Рембрандта. Відгукнутися на цю дату вирішили й репортери американського журналу «Нью-Йоркер». Для цього вони обрали метод, що, за їхніми словами, «відповідає сучасному соціологічному, ідеологічному, психологічному й технологічному підходу до мистецтва». А саме — вирішили обійтися без огляду шедеврів майстра, яких у Нью-Йорку не так уже й мало, а натомість скористатися з Манхеттенської телефонної книжки.

В цій книжці репортери відшукали одинадцять Рембрандтів і, озброївшись папером та олівцями, сіли за телефон.

Перша розмова відбулася з містером Нетом Рубіном, президентом компанії «Рембрандт-фрокс», цебто «Рембрандт-сукні».

«Ми руба спитали в нього, — розповідає «Нью-Йоркер», — чи на його думку Рембрандт має якесь відношення до нашої дійсності.

— Атож, — відповів містер Рубін. — Я одержую листи, адре-

совані містеру Рембрандту. Люди гадають, що Рембрандт — це я.

Далі президент компанії заявив, що, хоч він відчуває глибоку повагу до отого самого художника, відзначати трьохсотріччя він не збирається.

— Розумієте, наш бізнес — це сукні для молодих дамочок, шикарні суkenки ціною до ста п'ятдесяти доларів за штуку. А ім'я Рембрандта ми взяли собі тридцять п'ять років тому, під час великої депресії, коли кожна галузь промисловості вигадувала для себе яке-небудь гасло. Нашим гаслом було — «Щодня — шедевр!» Ми мали на прикметі й кілька інших прізвищ — там, Ван-Гога, Гогена, та щоразу як ми випробовували їх на покупцях, ті тільки кліпали очима.

Налагодивши серійне виробництво, компанія, яка починала з кількох сотень доларів, а зараз орудує мільйонами, відмовилася від гасла про шедеври, але ім'я Рембрандта залишила. На закінчення розмови містер Рубін висловив кілька критичних зауважень на адресу живописця — той, мовляв, малював мало жінок

і то, здебільшого, портрети. Отже, жодного фасону сукні в нього запозичити не можна.

Друге інтерв'ю «Нью-Йоркер» узяв у містера Артмена — одного з власників Художньої галереї імені Рембрандта, що міститься на Медісон-авеню.

— Ми обрали це ім'я, — пояснив містер Артмен, — тому що Рембрандт вважається одним з кращих знавців людської душі. Ніхто не вмів відтворювати найтонші порухи душевні так добре, як він. — Тут містер Артмен відкашлявся й тихенько додав: — На жаль, у нашій галереї немає жодного Рембрандта. Коли люди питають у нас про його твори, ми радимо їм відвідати музеї Метрополітен — він стоїть за квартал від нашої галереї.

«Почувши про Рембрандта — знавця людських душ, — розповідає далі «Нью-Йоркер», — ми вирішили поцікавитися ідеологічним аспектом його творів, і одержали вичерпну характеристику цього аспекту від містера Олберта Дж. Купермана, власника фірми «Рембрандт-пейнтерс» — малярської фірми, що фарбує стіни й клеїть шпалери.

— Ми виконуємо високоякісний ремонт житлових і конторських приміщень, — заявив містер Купермен. — Рембрандт як художник теж виконував свою роботу сумлінно і високоякісно. Через те я й скористався з його імені. Я хотів був спочатку зупинитися на Мікеланджело чи Леонардо да Вінчі, але потім мені видалося, що Рембрандт звучить якось краще, солідніше. А написавши на вивісці просто

«Олберт Дж. Купермен, маляр», я б не вийшов за межі буденного та банального, правда ж?

Ми погодилися з містером Куперменом і набрали номер фірми «Рембрандтівські коштовності». Там нас ознайомили із соціологічним аспектом проблеми.

— Ми виготовляємо коштовні прикраси, — серйозно пояснив нам представник фірми, — і наша організація складається з шістьох корпорацій, що виступають під різними іменами. Отож, якщо у нас виникає бажання назвати брошку чи кільце ім'ям Рембрандта, ми просто пишемо це ім'я на ярлику поряд із ціною.

Приблизно таку саму відповідь ми одержали і від Алекса Вайнгартена та Меррея Смолека — президента й віце-президента фірми «Рембрандт-ленжері» (цебто «Рембрандтівська білизна»).

— На нашу думку, ім'я Рембрандта чудово в'яється з нашою білизною, — сказав містер Вайнгартен. — До речі, ми виготовляємо тільки спальні речі, і гасло нашої фірми — «Гарненька, як малюночок Рембрандта».

А містер Смолек додав, що сам він спить у піжамі — і тільки цим, очевидно, відрізняється від великого майстра, який спав у нічній сорочці.

Ми набрали ще п'ять номерів, але вони були або зайняті, або не відповідали. Отож своє дослідження ми завершили розмовою з Полом Т. Андергіллом — головним адміністратором готелю «Стенгоуп», у якому є Рембрандтівська кімната. Ми з'ясували, що кімнату названо так тому, що в ній на стінах, задратованих темно-червоним оксамитом, висять чотири репродукції картин великого живописця.

Трьохсотріччя з дня смерті Рембрандта відзначатиметься в ній шикарно сервірованими обідами, по кільканадцять доларів за страву»...

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

НЕАКТУАЛЬНІ МЕЛОДИІ. Традиційний лондонський фестиваль «Променад концерту», котрий відбувся в 75-й раз цього року, не супроводжувався традиційним виконанням двох англійських гімнів: «Прав, Британіє, володарка морів» та «Земля надії й слави». На запитання, чому від цієї традиції організатори фести-

валю відмовилися, представник адміністрації відповів: «Часи змінюються і деякі мелодії втратили свою актуальність».

ПОРЯДОК ПОНАД УСЕ!

Суд у Брайнтрі (Англія) виніс вирок, за яким автомобіль, котрим власник користується для вчинення різних злочинів, має бути зареєстрований і застрахований як «засіб праці». Двоє злодіїв, що під час пограбування користувалися автомашиною, зареєстрованою «для насолоди», були притягнуті до відповідальності за подвійним обвинуваченням: за крадіжку і за «невідповідне» використання автомобіля.

МЕТОД. Рене Гір'є відо-

мий французькій поліції як один з найспритніших зломщиків повоєнного часу. Ось до якого методу вдавався цей знаменитий грабіжник і «великий знавець людських душ».

Коли якась театральна вистава мала в місті великий успіх, Гір'є купував два найдорожчі квитки й посилав їх своїм (завжди багатим) жертвам. Жодне попереднє розслідування з приводу того, хто ж надіслав квитки, звичайно, не давало наслідків. Справа прояснювалася лише тоді, коли господарі поверталися додому й заставали своє помешкання спустошеним, — Рене Гір'є завжди залишав на місці свою візитну картку.

ПАМ'ЯТНИК КОРУПЦІЇ

«Країна скандалів», «царство корупцій», «рай для казнокрадів» — такі не дуже приємні епітети міцно причепилися до сучасної буржуазної Італії. А винаходить їх сама італійська преса, сторінки якої аж рясніють повідомленнями про чиновників-хабарників, парламентаріїв-казнокрадів та інших шахраїв, часто з дуже високими службовими титулами.

Тільки-но італійська преса перестала писати про гучний скандал навколо так званої «Корпорації по розмінуванню». Ішлося про брудні справи напівприватної фірми, якій було доручено очищення італійських міст, селищ і шляхів від мін, снарядів і фугасів, що залишилися тут з часів другої світової війни. Фірма, очолювана одним відставним генералом, протягом багатьох років викачувала з державної казни величезні гроші.

Робилося це так. Працівники фірми, витягнувши з землі міни та снаряди й знешкодивши їх, знову закопували в іншому місці! Отак виходило, що процес розмінування в Італії не мав краю. Минали роки, а фірма все тягла й тягла гроші з держави. Хитра «Корпорація» щедрими хабарами підкупила чимало офіційних осіб, у тому числі й представників військового відомства, які мали контролювати уявне «розмінування».

В Італії не встигли ще забути про цю справу, як виникла нова, ще більш сенсаційна тема. Ідеться про так зване «ІНГІК». Ці літери скорочено означають найменування одного акціонерного товариства, котре можна перекласти як «Національне товариство по стягуванню податку на речі споживання». Італійська газета «Паезе сера» докладно розповідає й про цю інституцію, й про той скандал, який зчинився тепер навколо неї.

У сучасній Італії діє середньовічний закон про оподаткування всіх товарів споживання. Місцеві власті італійських міст і сіл мають вести суворий облік кожної хлібини, кожного літра молока, кожного метра тканини й кожної пари взуття, що надходить у продаж. І за все це вчасно стягувати податок.

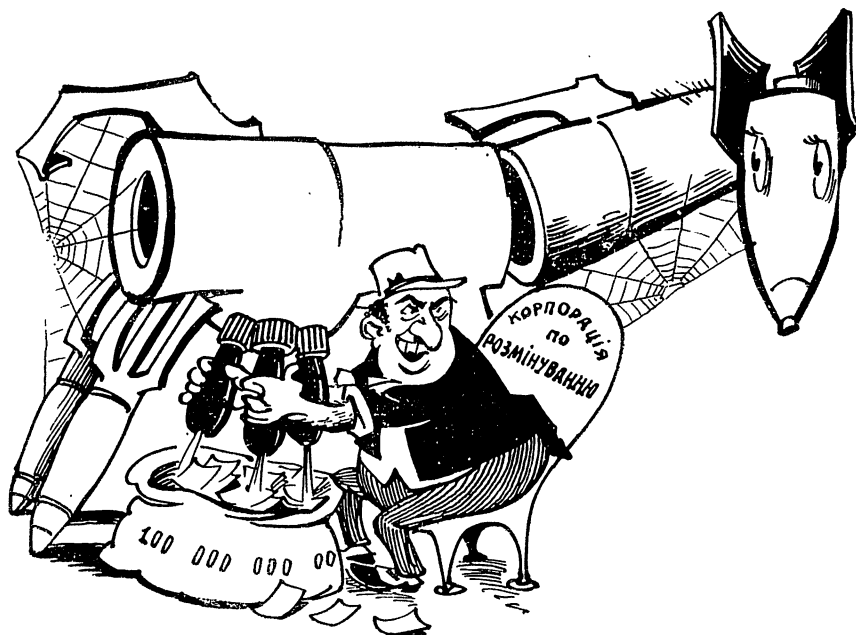
Звичайно, чимало невеликих населених пунктів Італії просто не мають відповідного апарату, аби здійснювати таку складну роботу, тому віддавна цю справу доручають різним приватним і напівприватним товариствам. «Орендарі» дістають винагороду у вигляді певної частини прибутків.

У повоєнні роки згадана «ІНГІК» поступово перетворилася мало не на монопольного «орендаря», повністю витіснивши численних конкурентів.

Співвласниками «ІНГІК» стали чимало високопоставлених осіб — сенатори, мери міст, міські радники, лідери політичних партій. В афери цієї інституції було атягнуто десятки й сотні державних чиновників. Досить сказати, що в кримінальній справі, яку верховна прокуратура Італії порушила проти «ІНГІК», замішано аж 617 осіб і все — люди відомі й можновладні.

Суть цієї справи полягає в тому, що, як про це пишуть «Паезе сера», «Уніта» та інші італійські газети, ділки з «ІНГІК», просто кажучи, пограбували державну казну на 17 мільярдів лір!

Діяли вони досить таки хитро-мудро. Облік стягнутих податків складали в двох примірниках — один, справжній, для себе, другий, липовий, для державної казни. Різниця між записами й становить оті сімнадцять мільярдів.

Вважають, що цю цифру можна розглядати лише як умовну, адже визначити справжню суму, на думку преси, навряд чи взагалі коли-небудь пощастить.

Аби різні державні інспектори та інші офіційні особи не дуже докопувалися до справ «ІНГІК», ватажки цієї шахрайської зграї щедро роздавали хабарі. Давали гроші, давали й «подарунками»: автомобілями й навіть віллами. Хабарі текли й до кас місцевих організацій правлячої християнсько-демократичної партії — треба було скрізь мати «своїх людей».

Італійська преса згадує тепер, що вперше заговорили про справу «ІНГІК» ще в 1954 році. Тоді, крім президента фірми, депутата

парламенту від християнсько-демократичної партії Вінченцо Баваро, було викрито ще 17 депутатів-хабарників від цієї ж партії. Та коли генеральна прокуратура почала слідство, парламент відмовився позбавити отих сімнадцяти й самого Баваро депутатської недоторканості.

Отак, поволі, з усілякими перешкодами тягнулося це слідство аж цілих 14 років. Лише в грудні минулого року, під тиском громадськості й в зв'язку з новими викриттями, генеральна прокуратура вирішила прискорити справу. Та на той час з 617 осіб — 162 встигли вже померти... А з тих, що залишилися живі, поки що вдалося допитати... аж 85 чоловік! До того ж треба допитати понад ти-

сячу різних свідків та експертів. Скільки часу буде потрібно для цього?..

Газети нагадують, що в Італії діє закон про так звану «давність» для карних злочинців. Отже, всі, причетні до справи «ІНГІК», все одно десь між 1972 і 1974 роками мають бути звільнені від судової відповідальності. А представники генеральної прокуратури не впевнені, що встигнуть завершити слідство до 1974 року. Про це дбають певні особи й установи, про це дбає й цілий легіон адвокатів — аж 900, найнятих шахраями.

Італійські газети справедливо пишуть, що справа «ІНГІК» може просто перетворитися на вічний «пам'ятник корупції».

СЕНТИМЕНТАЛЬНИЙ В'ЯЗЕНЬ. Якийсь Гаррі Лі Віссінг, що відбуває 20-річне ув'язнення в тюрмі міста Анамоса в США, попросив, аби його перевели до в'язниці в Форт-Медісон, мотивуючи це бажання в такий спосіб: «З Форт-Медісон мене зв'язують родинні почуття. Мій батько відбував тут 15-річне ув'язнення».

СКАРГА І ВІДПОВІДЬ. Англійський лорд Кетлмор зажадав від поліції, аби вона заборонила автомобілістам проїжджати вночі по шосе повз його родовий замок із швидкістю понад 30 кілометрів на годину. Причина: автомобілі тривожать привидів, котрі живуть у тому замку, й вони не можуть спати.

Поліцейські власті відхилили вимогу лорда, пославшись на те, що привиди можуть виспатися і вдень.

Заяву лорда Кетлмора й письмову відповідь поліції наводить англійська преса, потверджуючи абсолютну імовірність обох документів.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ЦІ ХОЧ ХАБАРІВ НЕ БРАТИМУТЬ. Професор юриспруденції в Кельні (ФРН) Клюге запропонував замінити суддів електронно-обчислювальними машинами.

РОБОТА ЗА СУМІСНИЦТВОМ. «У вільний від роботи час» електронно-обчислювальні машини на ракетному полігоні на місці Кеннеді в США використовують для виконання побічних замовлень. Так, машини вивирали, наприклад, що жінка «атомного віку» вимовляє слова із швидкістю в середньому 175 слів на хвилину, тоді як ще 20 років тому рекорд США в цій галузі становив лише 160 слів.

ПІД САТИРИЧНИМ ВОГНЕМ. Шлюб удови Джона Кеннеді з престарілим мільйонером Онасісом викликав у США багато сатиричних відгуків. Деякі з них зібрано в книжці «Грек для мене», яка нещодавно видана там. В ній 45 сторінок дотепів і карикатур. Під фотографією, на якій знято церемонію шлюбу, підпис: «Мамо, це мій новий дідусь?» — питає дочка Жаклін Кеннеді Кароліна. На іншому фото — кілька древніх афінських колон, а підписано воно так: «Жаклін завжди любила грецьку старовину».

МИСТЕЦТВО — ЖИТЕЛЯМ МОРІВ! Відомий художник-сюрреаліст Сальвадор Далі розмалював велику морську черепаху незмивними фарбами різних кольорів, поставив свій підпис і пустив черепаху в море. «Я вважаю за необхідне, — заявив Далі, — забезпечити своїми творами не тільки сушу, а й морські простори нашої планети!»

КУРТ ТУХОЛЬСЬКИЙ

Курт Тухольський, поряд з Еріхом Вайнертом та Бертольтом Брехтом, є одним з найвидатніших німецьких сатириків ХХ століття.

В роки Веймарської республіки він був чи не найпопулярнішим письменником Німеччини. Ця популярність зумовлювалася як винятковою обдарованістю письменника, так і його ставленням до мистецтва як до засобу масової політичної агітації, як до зброї у боротьбі пролетаріату.

Блискучий публіцист, талановитий поет, літературний критик, Курт Тухольський був майстром малої форми, яку свідомо обирав як найгострішу і найдійовішу зброю у політичній боротьбі. Він писав твори, що часто своєю лаконічністю і витонченістю нагадували афоризми Ліхтенберга, і такі політично гострі й сміливі, що їх можна поставити в один ряд з творами Гейне.

Тухольський боровся проти реакції, милітаризму, націоналізму, вірнопідданства, зрадництва лідерів соціал-демократичної партії і проти найнебезпечнішого ворога — фашизму. Він втручався в актуальну політичну боротьбу з вірою в те, що «вплив сатири має виявитися негайно, безпосередньо, прямо».

Письменника часто обвинувачували в нігілізмі, мовляв, він заперечує, не «протиставляючи критикованому явищу позитивного ідеалу».

Найкраще відповів на обвинувачення в нігілізмі він сам: «Сатира завжди позитивна. Сатирик — ображений ідеаліст. Він прагне до втілення свого ідеалу й тому запекло нападає на все погане та відстає».

Курт Тухольський народився

9 січня 1890 року в Берліні, в буржуазній родині.

Писати він почав дуже рано. В 1907 році, ще навчаючись у гімназії, він надрукував у журналі «Ульк» — сатиричному додатку до газети «Берлінер Тагеблатт» — свій перший твір під назвою «Казка». Лаконічно, віртуозно використовуючи мову алегорії та гру слів, молодий письменник висміює кайзера Вільгельма II.

У період кризи буржуазної культури і зростання робітничого руху увагу передової інтелігенції дедалі більше привертала соціалістичні ідеали. Далекоглядним письменникам було ясно, що вихід із кризи культури можна знайти тільки в тому разі, якщо мистецтво і література перебуватимуть у руках пролетаріату, а не буржуазії.

Ще студентом Берлінського університету Курт Тухольський опублікував у 1911 році полеміку з буржуазним фейлетоністом Віктором Обуртеном. В полемічно гострій статті «Чи вмере мистецтво?» Курт Тухольський вказує на існування сили, здатної оживити мистецтво. Він пише: «Я дозволю собі звернути увагу пана Віктора Обуртена на існування пролетаріату».

В багатоголосому хорі всіляких літературних угруповань увагу молодого письменника привертає журнал «Шаубюне». Зігфрід Якобсон — засновник і редактор журналу, визначний театральний критик — обстоював принципи реалістичного, соціально спрямованого мистецтва.

Перша праця Курта Тухольського в «Шаубюне» вийшла в день його народження — 9 січня 1913 року. Відтоді Тухольський стає постійним співробіт-

ником журналу «Шаубюне» (з 1918 р. — «Вельтбюне»).

Майже в кожному номері він друкував найрізноманітніші твори: театральні рецензії, публіцистичні статті, есе, фейлетони у віршах або прозі і т. д.

Жанрова різноманітність спричинилася до появи численних псевдонімів. У довоєнні роки з'явилися гострий, «кислий, як оцет» публіцист Ігнац Вробель, грайливо-іронічний фейлетоніст-прозаїк Петер Пантер та поет Теобальд Тігер — нові втілення Тухольського.

На той час, коли Курт Тухольський став співробітничати в «Шаубюне», багато які письменники почали усвідомлювати недостатність естетської форми протесту. Саме життя — активна боротьба пролетаріату — висувало на передній план політичну тематику у мистецтві. З. Якобсон відчув цю тенденцію. Його журнал з «театрального огляду» був перетворений на «тижневик з питань політики, мистецтва та економіки». Це імпонувало молодому Тухольському, і він, як сам казав, «в міру сил сприяв цьому, і журнал став украй лівим на той час виданням».

Коли почалася війна, К. Тухольський був ще студентом університету. Молодий чоловік, що мріяв про побудову прекрасного й щасливого світу, зіткнувся з усією жорстокістю смертоносної світової бойни. Безглуздість, кривавий трагізм того, що відбувалося, приголомшили його. Він болісно шукає відповіді на запитання: навіщо все це? В ім'я чого? Вже 1914 року на запитання: «Для війни?» — Курт Тухольський відповів: «Для вбивства».

Наприкінці 1914 року письменник захистив дисертацію і

одержав звання доктора права. 10 квітня 1915 року його мобілізували. Спершу він служив солдатом на Сході, потім у льотній школі на Балтиці і, наостанок, в Румунії.

В перші роки війни Тухольський майже нічого не публікував. Про те, що письменник засуджував війну, ми довідуємося з його листів, адресованих молодшій сестрі Елен.

В 1918 році Курт Тухольський повернувся в Берлін і став редактором журналу «Ульк».

Революційні події викликають у Тухольського гарячий відгук. Настрій радісного чекання соціальних битв сповнює вірші 1918—1919 рр.

Раніше тихий, приглушений голос поета стає гучним, схвилюваним, палким. Йому потрібен вогонь, щоб випалити з життя все старе. В 1918 році Тухольський пише один з найкращих своїх сатиричних віршів — «До Лукіяна». Палко, темпераментно звертається він до сатирика древності з проханням дати йому «вогонь, здатний розпалити бурю».

Основне почуття, що керувало Куртом Тухольським в ці роки, — це любов до Німеччини, до її революційного народу і ненависть до її ворогів: мілітаристів, капіталістів, обивателів і зрадників робітничого класу — правих соціал-демократів.

У вірші «Через п'ять років» звучать ці мотиви ненависті і любові.

«Ми ненавидимо» — гнівно кидає поет в обличчя ворогові свої карбовані, важкі, як удар, слова.

Дай, Лукіяне, твого сміху,
Вогню, що бурю запалив!
І я тому, що не на втіху
Писав, а теж картав і кпив,—
Зухвальцем звусь!

Мотив ненависті витісняє характерний для Тухольського мотив любові, заперечення постується місцем утвердженню:

Той прусський дух, що
нас гнітив,
З ненавистю картаєм
Та блиск облудний орденів,
Де вже орла немає.
По нім зосталось лиш
одно —
Мерзенне і гидке лайно
Та сморід, що рознісся.
Ік бісу!

Терпів ти, брате, без кінця
Від спекулянта й шкури;
Ішов, як жертвенна вівця,
Ти під шрапнель та кулі.

Прокинься! Годі вже тягти!
Хворів занадто довго ти!
Вже час підвести рису!
Ік бісу!

Пали! Рубай! Нехай твій
гнів
Зітре владущу кліку!
Іх небагато, тих панів,
А нам — немає ліку.

У крові, бруді, серед мли
Ми людське серце зберегли,
То ж нам свободу й квіти —
Любити!¹

Спершу К. Тухольський вітає Веймарську республіку. Але життя незабаром переконує письменника, що радість його передчасна. Уряд республіки відверто зв'язав себе з мілітаризмом. Розгул білого терору, звіряче вбивство Розі Люксембург і Карла Лібкнехта, придушення Баварської Радянської республіки, загибель письменника Курта Ейснера та Євгенія Левіне, ув'язнення Ернста Толлера та Еріха Мюзама — всі ці події спричинилися до того, що з прихильника республіки Курт Тухольський незабаром перетворився на її нещадного критика.

Пам'яті Розі Люксембург і Карла Лібкнехта він присвятив вірш «Двоє вбитих», змальовуючи в ньому правдиві образи борців. Це люди, сповнені глибокої віри в справедливість своєї справи, — віри, яку не може зламати навіть смерть.

Популярність журналу «Вельтбюне» в ці роки пояснювалася насамперед його опозиційністю щодо Веймарської республіки. До післявоєнного складу співробітників журналу входили такі талановиті публіцисти й сатирики, як Карл Мартенс, Курт Гіллер, Вертольт Якоб, Гельмут фон Герлах, Герман Кестен, Вальтер Мерінг та інші.

Усі ці письменники сміливо викривали Веймарську республіку. Та одним з найгостріших сатириків «Вельтбюне» був Курт Тухольський. Після війни він приєднав до своїх псевдонімів ще один: Каспар Гаузер. Це ім'я історичного героя було дуже популярне в ті роки після того, як вийшов однойменний роман Якоба Вассермана. Мабуть, Тухольський не випадково взяв собі чотири псевдоніми. Разом з його справжнім ім'ям — це п'ять імен, «п'ять пальців на руці». І в самому доборі псевдонімів криється певний зміст: Пантер і Тігер — це хижаки, за висловом Вальтера-Віктора «елегантні в кожному русі і все-таки із смертоносними зубами».

Кожен з цих п'яти авторів мав свою ділянку роботи, але Курт Тухольський мусив працювати «на п'ять кіньських сил», щоб виправдати існування кож-

¹ Тут і далі переклад віршів Марка Зісмана.

ного з них. Навряд чи можна назвати хоч би один номер журналу «Вельтбюне», у якому б не друкувалися полеміка, огляди, вірші, фейлетони, рецензії письменника під двома і навіть трьома його псевдонімами.

Разом з поетами-сатириками Еріхом Вайнертом, Карлом Шногом, Еріхом Кестнером Тухольський створював нові сатиричні форми. Використовуючи досвід французьких куплетистів-шансон'є і новий для Німеччини жанр кабаре-виступів, він писав сатиричні агітаційні куплети на злобу дня. Вони здобували широку популярність на професійній і аматорській сценах, перекладені на музику Гансом Ейслером, звучали в чудовому виконанні Ернста Буша, Розі Валетті, Труди Гестерберг, Кете Кюль, їх знав і любив робітничий Берлін.

Тухольському належали бойові закличні пісні, в яких поет розповідав робітникам про підступи реакції та проголошував гасла боротьби пролетаріату за свої права («Червона мелодія», «Вірш про пфеніг і марку» та багато інших).

Чимало німецьких поетів шукали шлях до безпосереднього спілкування з читачем: Рудольф Леонгард виступав по радіо, Гедда Ціннер читала свої вірші на робітничих мітингах. Тухольський згадував про незабутні враження тих днів, коли «Ігнац Вробель своїм чистим високим голосом викрикував у Люстгартені свої прокляття й обвинувачення».

Саме в цей період Тухольський стає одним з улюблених авторів трудящої Німеччини.

Поразка революції, посилення реакції викликають у Тухольського гріке розчарування, він не може більше жити в Німеччині і виїжджає за кордон. Він їде до Франції як кореспондент журналу «Вельтбюне» та газети «Фоссіше цайтунг».

Париж стає для Тухольського місцем, де можна відпочити від Німеччини.

Як гарно тут. Спокійно
тут я мрію.
Тут не «цивільний», а
людина я.
Ходжу по лівім боці. Все
я смію,
Тут воля не пригнічена моя.
Панелі у дитячому полоні.
І сонце шле будинкам свій
салют.
А я сиджу тихенько на
осонні
Та од вітчизни спочиваю тут.

Живучи у Франції, Тухольський весь час думає про долю Німеччини. Відгукується на кожну політичну подію, гнівно ви-

криває всіх тих, хто штовхає його батьківщину до катастрофи. В 1926 році Тухольський заставував зрадництво правих соціал-демократів чудовим віршем «Овочі». Йому належить афористично коротка і влучна характеристика цих соціал-зрадників: «Вони, як редиска — червоні зовні, білі всередині».

У ці роки Тухольський дедалі сміливіше й рішучіше виступає на боці пролетаріату. Так, наприклад, у 1927 році Тухольський відгукнувся на сфабрикований реакцією процес проти передових американських робітників Сакко і Ванцетті сміливим зверненням до посла США. В ньому Тухольський висловлює рішучий протест проти страти Сакко і Ванцетті і відверто висловлює думку, що симпатії усіх передових верств Німеччини на боці засуджених. Тухольський-поет пише вірш «7,7», у якому з гнівом викриває США і проголошує ідеали пролетарської солідарності.

Протягом багатьох років Тухольський шукав зближення з письменниками-комуністами. З 1928 року він почав співробітничати в комуністичній пресі, головним чином в «АІЦ» («Арбайтер ілліустрірте цайтунг»).

У запеклих суперечках, в гострих полемічних статтях обстоював він право чесної інтелігенції бути в одних лавах з комуністами в ім'я спільної справи — побудови соціалізму.

В ці роки Тухольський пише найбільшу кількість віршів, присвячених життю й боротьбі пролетаріату. У вірші «Добродійність» поет викриває пропаганду фашистів, показує мерзенний зворотний бік їхньої «філантропії». Цей чудовий вірш у виконанні Ернста Буша став однією з улюблених пісень трудячої Німеччини.

Вірою в робітничий клас, у його перемогу пройняті вірші цих років — такі, як «Пісня робітників, що брукують вулицю». Робітник, творець, будівничий — герой цього вірша.

У 1929 році митець переїхав з Франції до Швеції. Він жив у Хіндасі, біля замку Гріпсхольм. В тому ж році вийшла його книжка «Німеччина, Німеччина над усе», що була результатом подорожі на батьківщину. Те, що побачив Тухольський в Німеччині, дуже стривожило його. Там уже виразно відчувалося наближення «коричневої чуми», і письменник всіма силами намагався запобігти катастрофі.

Ця книга була створена разом з Джоном Гартфілдом, якому належали двісті надрукованих у книзі фотографій з пое-

тичним та прозаїчним коментарем Тухольського. Вона була наскрізь пройнята почуттям любові до простих людей Німеччини й ненависті до фашистів. Те, що бачить читач, — нещадно правдиве. Перед ним проходить низка облич: військові й судді, дипломати й політики, палії війни в сталевих шоломах і політики, що вигукують «хайль». Тут і гірка іронія і сатира, серйозні застереження і полум'яний протест. Крупним планом показані трудящі. Важка праця, злидні, голод — зворотний бік медалі, що має назву «Веймарська республіка». Відповідаючи на запитання: «Де гроші Німеччини?» — Тухольський на одній сторінці вміщує фотографії робітничих кварталів, немовби питаючи: «Тут?», і протиставить їм танки, банк, буржуазну квартиру, вітрини, відповідаючи: «Ні, тут вони!»

І в кінці книги чудовий, ліричний розділ про батьківщину. Тухольський проголошує свою любов до Німеччини після того, як Німеччина постала перед читачами в своїй страшній наготі. Це немовби своєрідна антитеза: на зміну шуму, вигукам «хайль!» та тріскотінню кулеметів приходить цілковита тиша, і в цій тиші лунають тільки слова пісні про любов до батьківщини, що проникають просто в серце читача. Це пісня про батьківщину, палколюбиму, це заклик до боротьби за справжню, миролюбну Німеччину.

Слова письменника: «Ні, Німеччина не є над усе — ніколи! Вона має бути разом з усіма, наша країна!» — звучать антитезою до назви книги «Німеччина, Німеччина над усе!» Книжка мала великий успіх, була перекладена багатьма мовами, зокрема українською.

Антифашистські твори К. Тухольського початку 30-х років сповнені пафосу обурення, презирства, розуміння реального співвідношення суспільних сил в житті — історичної приреченості ворога перед силами нового суспільства.

У вірші «Морди вгору» (1931 р.) поет пише про неминуний крах фашизму. Тухольський сміється з біснудного Гітлера, з усіх дрібних марнославних людей, що нав'язують народові свою злу волю. Але, усвідомлюючи приреченість ворога, К. Тухольський весь час застерігає народ від бездіяльності, тому що пасивність — вдячний ґрунт для нацистів. Треба бути весь час насторожі, інакше станеться катастрофа.

В тому ж таки 1931 році Тухольський написав один з своїх

найкращих творів — роман «Замок Гріпсхольм». Саме з атмосфери загрози фашизму народжувався цей роман, і бажання запобігти катастрофі виявлялося тут з найбільшою силою.

К. Тухольський з великою симпатією ставився до Радянського Союзу, жваво цікавився його успіхами в галузі економіки й культури. Він боровся проти злісної брехні, наклепів на Радянський Союз.

Письменник бачить інертність широких народних мас, одурманених фашистською демагогією, його болує вражає пасивність більшої частини народу, яка штовхає країну до загибелі. Але він не здається. У гнівних віршах, сповнених презирства до пасивності, він висловлює своє неприйняття фашизму.

Для таких настроїв характерний вірш «Розкидаючи троянди на шляху». В ньому письменник висміює тих, хто не бачить іправжнього обличчя фашизму, його злочинної, звірачої суті. У вірші «Пісня про байдужість» (1932 р.) Тухольський пише про байдужість багатьох людей, які цікавляться лише грошима й готові за гроші продати свою рідну батьківщину. У вірші того ж року «Панове батьки» він гнівно звертається до батьків, готових заанапашати дітей, аби тільки мати зиск, гроші.

У 1932 році в Лондоні Курт Тухольський разом з Вальтером Газенклевеном пише п'єсу «Христосфор Колумб, або Відкриття Америки». 24 вересня 1932 р. у Лейпцігу відбулася прем'єра, після якої п'єсу одразу ж було заборонено.

В п'єсі виступають в історичних костюмах представники Веймарської республіки, уже показані Тухольським більш як у 2500 творах: ділки, політики, урядовці, великосвітські дами, світські леви й представники простого народу.

З приходом фашизму до влади К. Тухольський остаточно замовкає і тільки в листах відгукується на події, що відбуваються в Німеччині. Самотність, хвороба, вимушена бездіяльність, важкі умови еміграції, палючий сором за батьківщину, що допустила фашизм, призводять Курта Тухольського до трагічного кінця. 21 грудня 1935 року у Хіндасі (Швеція) К. Тухольський кінчає життя самогубством.

Олексій Толстой, почувши про смерть К. Тухольського, сказав: «Жахливо. Ця людина мала всі шанси стати Генріхом Гейне ХХ століття».

Гельмут Заковський.

ДОРОГИ КРІЗЬ ДЕСЯТИЛІТТЯ

Манфред Круг в ролі Віллі Гайера (праворуч) і Ерік Клейн в ролі Еміля Каллувейта у телефільмі. «Дороги через поля».

Мільйони людей в нашій країні вже мали можливість побачити й гідно оцінити чимало телевізійних фільмів, створених кіномитцями Німецької Демократичної Республіки. «Доктор Шлютер», «Вовк серед вовків», «Крупп і Краузе» — ці та інші багатосерійні телевізійні фільми є широкими епічними полотнами, в яких відтворено найважливіші події німецької історії останніх десятиліть, корінні злами в свідомості різних поколінь німецького народу.

Слід відзначити, що в НДР жанр телевізійного фільму посів помітне місце і в кіномистецтві, і в новій соціалістичній німецькій літературі. За винятком деяких екранізацій відомих літературних творів (наприклад роману Ганса Фаллади «Вовк серед вовків»), більшість телевізійних фільмів мають цілком оригінальну літературну основу, яку тут уже іменують не звичним терміном — сценарій, а «драматичним телевізійним романом». Саме так визначають новий жанр самі письменники, які присвятили себе цій

Урсула Каруссейт (Гертруда) в одному з епізодів фільму,

творчій діяльності — Гельмут Заковський, Бернгард Зеєгер та інші. Їхні «драматичні телевізійні романи» мають і цілком самостійне літературне життя, видаються окремими книжками, їх охоче читає публіка й жваво обговорює критика саме як літературні твори. Журнал «Нойс дойче літератур» чи не в кожному номері друкує матеріали під новою рубрикою «Телевізійна драматургія».

Взагалі цей жанр набув у літературі НДР повних прав громадянства. Проблеми його розвитку обговорювалися й на останньому VI з'їзді письменників Німецької Демократичної Республіки.

1969 року найбільший успіх у Німецькій Демократичній Республіці мав новий п'ятисерійний телевізійний фільм «Дороги через поля», поставлений режисером Мартіном Еккерманном. Як свід-

чить німецька преса, його подивилася рекордна кількість людей (на вимогу глядачів, телебачення НДР демонструвало його кілька разів). Фільм став об'єктом дискусій не тільки в середовищі літераторів і кіномитців, а й на підприємствах, у сільськогосподарських кооперативах тощо. Звіти про такі дискусії, висловлювання глядачів тривалий час друкувалися, зокрема, на сторінках газети «Нойс Дойчланд».

Можна твердити, що саме у фільмі «Дороги через поля» найбільш виразно і вдало виявилися кращі риси німецького телевізійного кіно. І розгляд цього фільму може дати певне уявлення про загальний стан телевізійної кінематографії в НДР.

Літературною першоосновою фільму є високохудожній, за загальним визнанням, твір талано-

витого письменника Гельмута Заковського, автора численних прозових і драматичних творів. Провідна тема творчості цього письменника — життя нового німецького селянства, історичний злам у його свідомості, справжня революція в його долі. Присвятивши себе цій темі, Гельмут Заковський пов'язав і своє життя з долею німецького селянства. Він постійно живе на селі, в одному великому сільськогосподарському кооперативі, перебуває серед героїв своїх творів, знає їхні прагнення, турботи, життєві інтереси.

П'ять серій телевізійного фільму «Дороги через поля» — це розповідь про долю німецького селянства на протязі останніх трьох десятиліть. Події цих бурхливих часів весь час вторгаються в життя головної героїні твору, колишньої поміщицької служниці Гертруди Габерзаат. Гітлерівський режим, війна, поразка фашистського райху, зародження нового життя у післявоєнній Німеччині — все це переплелось з особистою долею героїні фільму й людей, які її оточують.

Гельмут Заковський починає свою розповідь з буремних днів осені 1939 року, коли гітлерівська Німеччина розв'язала війну в Європі. Потомствена наймичка Гертруда успадкувала від своїх батьків, дідів і прадідів нездійсненну в старій Німеччині мрію про власний кланіть землі, а поки що приречена на виснажливу працю, на приниження й злид-

Армін Мюллер-Шталь (Юрген Лессторф) і Урсула Каруссейт (Гертруда).

ні. І от, здавалось, Гертруді нарешті всміхнулося щастя. Вона загохалася в сина своєї хазяйки-поміщиці молодого Юргена Лессторфа і щиро вірить у його взаємність, мріє навіть про те, що Юрген одружиться з нею.

Та починається війна, Юрген їде на фронт, у Польщу, а коли повертається у відпустку, то радість Гертруди швидко поступається місцем розпачу, бо поміщицький син, цей блискучий обер-лейтенант гітлерівської армії, нарешті одверто пояснює дівчині, що вона потрібна була йому тільки в ліжку, а мати вже приготувала для нього гідну наречену — власницю сусіднього замку, графиню Пальвнер...

Німеччина тих днів живе в чаді перших воєнних успіхів. Загарбавши Польщу, Гітлер уже бере на приціл інші європейські

Кадри з фільму «Дороги через поля».

країни. Ошукані брехливою нацистською пропагандою, гітлерівською демагогією, мільйони простих німців стають слухняними виконавцями злочинних планів фюрера.

Хоч Гертруда обмежує свої особисті інтереси почуттям до Юргена, мріє мати власне, хай навіть невеличке господарство, логіка історії затягує її у вир подій. Зраджена Юргеном, нещасна й розгублена Гертруда погоджується вийти заміж за Еміля Каллувейта, який віддавна залицявся до неї.

Образ Еміля Каллувейта справді типовий. Перед читачем твору Заковського і перед глядачем фільму, постає один з тих сотень тисяч, можливо, мільйонів людей, що були опорою гітлерівського режиму.

Еміля Каллувейта, цього простого селянського хлопця, ми вперше бачимо у фільмі вже в мундирі есесівського наглядача. В маєтку Раковен він пильнує групу політичних в'язнів, що працюють там на примусових роботах. Есесівця з цього Еміля зробили демагогія й брехлива пропаганда Гітлера, обіцянки дати

землю «там, на Сході». І справді, він уже готується виїхати до окупованої Польщі, одержати «маєток». З ним їде й Гертруда.

У фільмі надзвичайно виразно змальовано цей період її життя, період, коли перед нею вперше розкриваються такі сторони дійсності фашистської Німеччини, яких доти вона не помічала. Ще в Раковені жінка вперше побачила одного з тих, кого охороняв Еміль, — комуніста, непримиреного противника гітлерівського режиму Віллі Гайера. Образ Гайера чи не найпривабливіший у фільмі, йому поряд з Гертрудою автори віддають свої найбільші симпатії.

Війна фашистської Німеччини проти Радянського Союзу, поразка Гітлера — все це зображено у фільмі дуже глибоко. Неймовірні випробування випали на долю Гертруди. Вона піклується про трьох чужих малюків, польських дітей, чиї батьки стали жертвами війни й гітлерівського терору. Врятування цих дітей стає для неї святою справою. Гертруда вважає, що тільки так вона може спокутувати свою провину перед польським народом, на чийі стражданнях й крові вони з Емилем хотіли збудувати своє особисте щастя.

Дві останні серії фільму переносять нас у післявоєнну Німеччину.

Авторам фільму «Дороги через поля» пощастило створити історично вірну картину Німеччини перших післявоєнних днів.

Гітлера вже немає, немає нацистських порядків, але залиши-

Одна із заключних сцен фільму.

лася ще страшна сила минулого — віковічна психологія німецького селянства, з його раболопством перед поміщиками й куркулями. Залишилися й самі куркулі, і приховані фашисти, і саботажники, і чимало інших ворогів нової Німеччини.

Критика справедливо зауважує, що розповідь про перші кроки аграрної реформи в Раковені належать до кращих картин, створених в літературі, театрі, кіномистецтві про цей етап будівництва нового життя в тій частині Німеччини, яка потім стала Німецькою Демократичною Республікою.

Повернулася в Раковен Гертруда, повернувся сюди й Віллі Гайер. Він пройшов концтабори й тюрми, був засуджений гітлерівцями до страти, але втік. Тепер Гайер — перший бургомістр Ра-

ковена. Людина чесна й безмірно віддана справі своєї партії, Віллі Гайер, однак, губиться перед лицем нових завдань, робить помилки. Бо ж звідки йому знати, як здійснюються аграрні реформи?

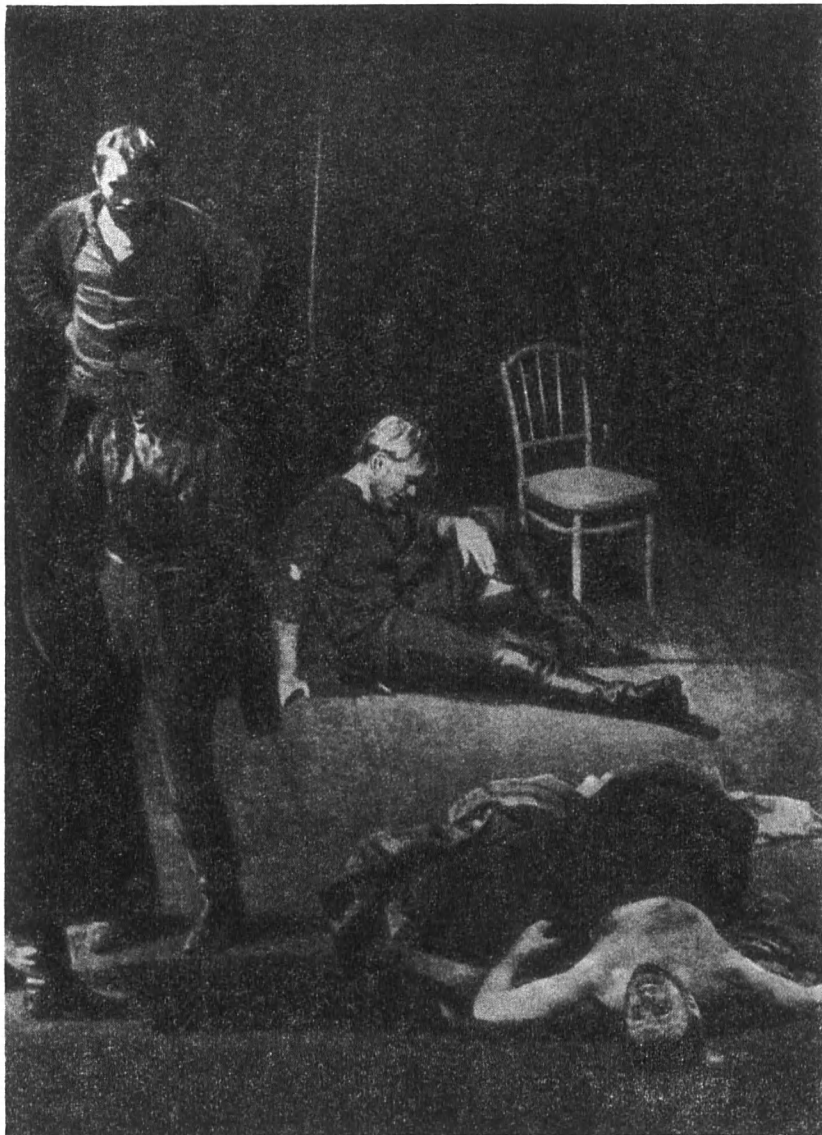
Зійшлися шляхи Гертруди й Гайера. Невідомо де після війни загубився її чоловік Еміль Каллувейт. Автори фільму з винятковим тактом і ліризмом зображують пізню любов цих двох уже немолодих людей.

Гертруда нарешті знайшла своє особисте щастя. І коли у фіналі фільму Гертруда стає першим головою першого сільськогосподарського кооперативу в Раковені, на колишній поміщицькій землі, глядач сприймає це як певну закономірність.

«Дороги через поля» — це й широкий вихід на телевізійний екран цілої плеяди талановитих акторів Німецької Демократичної Республіки. Урсула Каруссейт у ролі Гертруди, Манфред Круг (Віллі Гайер), Армін Мюллер-Шталь (Юрген Лессторф), Ерік Клейн (Еміль Каллувейт), Анджеліка Домрозе (графиня Пальвнер) грають надзвичайно натхненно, талановито. І це ще одна важлива особливість телевізійної кінематографії НДР: до участі в телевізійних фільмах завжди залучаються найкращі, провідні актори республіки.

Автори фільму «Дороги через поля» назвали його ювілейним і присвятили славному двадцятиріччю Німецької Демократичної Республіки.

Я. ВАЛАХ

Сцена з спектаклю «Розбійники» Ф. Шіллера.

В. ГАККЕБУШ

воляє нові й нові інтерпретації саме внаслідок певної всеосяжності, абстрагованості пристрасного заклику «In tyrannos!» («Проти тиранів!»). Втілені в потоках патетичної Шіллерової риторики гарячі сценічні дискусії про людину та її місце в суспільстві, про трагічний конфлікт між особою та оточенням, про нерозв'язні етичні й моральні проблеми в аморальній за своєю природою суспільній системі, — не дають змоги зробити однозначні висновки, вражають часом сумішню протилежних філософських вихідних позицій і тверджень. По морю пристрасних думок, розбурханому Шіллером, можуть пропливати кораблі під різними прапорами. За два століття сценічного буття «Розбійників» чимало таких кораблів змінило напрям своїх вітрил.

Потомствений плебей — онук сільського булочника і син бюргера, Йоганн-Хрестофор-Фрідріх

У вересні 1969 року в Радянському Союзі вперше відбулися гастролі Баварського державного драматичного театру. Успішні виступи цього найстарішого драматичного колективу зі старовинного Мюнхена істотно доповнили наше, загалом, недостатнє уявлення про стан сучасного західнонімецького драматичного мистецтва.

Що ж відбувається на сценах ФРН — країни, де активізуються неонацисти й реваншисти і де прогресивна громадськість бореться проти темних мілітаристських сил? Яку участь беруть драматичні театри в тій гострій політичній боротьбі, що точиться над берегами Рейну? Показана під час гастролей Баварського театру постановка «Розбійників» Шіллера може

ПЕРЕСТОРОГА ФРІДРІХА ШІЛЛЕРА

дати певну відповідь на ці запитання.

Уславлена Шіллерова драма майже за двісті років свого сценічного існування тлумачилася по-різному. Вибух свободоловства, який проgrimів у ній ще до французької революції, доз-

Шіллер народився в 1759 році. Його світогляд змалку формувався в атмосфері примітивної тиранії дрібного німецького «царка» — Вюртемберзького герцога Карла Евгенія. В так званій «військовій академії» герцога в Штутгарті майбутній

поет вчився. Його творче покликання виявилось дуже рано. Перший вірш з'явився на сторінках «Швабського журналу» вже у 1776 році. А ще за рік 18-літній Шіллер починає працювати над «Розбійниками» — книжкою, яка за його власним висловом «неодмінно буде спалена рукою ката». 1781 року «Розбійники» виходять друком (без підпису автора і з вигаданим місцем видання), і передова громадськість тогочасної, розділеної на карликові монархії Німеччини зустрічає їх зі справжнім ентузіазмом. За рік відбувається прем'єра драми на сцені Мангеймського театру, яка має незважаючи на вимушені переробки п'єси, виключний успіх. За самовільний виїзд на виставу Карл Євгеній садовить молодого автора на два тижні на гауптвахту, а згодом взагалі ка-

тегорично забороняє йому писати будь-які твори... крім медичних. 22 вересня 1782 року поет тікає з герцогства Вюртемберзького. 23-річний «збіглий лікар» Шіллер остаточно присвячує своє життя літературі.

Рання драма Шіллера «Розбійники» — це запальний, юнацький, значною мірою стихійний протест проти потворності феодально-монархічної системи. Палко ненавидіти її навчила юного поета Вюртемберзька академія-казарма. Сюжет п'єси запозичений з новели політичного вчителя Шіллера, письменника-демократа Христіана Шубарта, якого Карл Євгеній на очах у всіх, у 1777 році, підступно заманивши на територію свого герцогства, на 10 років замкнув без суду у в'язниці. За свідченням супутника Шіллера — музиканта Штрейхера, тікаючи з Вюртемберга, поет декламував у дорозі написані вже в ув'язненні антифеодальні вірші Шубарта.

Тираноборчий пафос першої драми Шіллера привертає до неї увагу народів світу в моменти їх найвищого громадського піднесення. 1793-го року п'єса іде з винятковим успіхом під назвою «Робер, отаман розбійників» в революційному Парижі. А за рік перед тим, 26 серпня 1792 року, Конвент на спеціальному засіданні надає почесне громадянство Французької Республіки «найвидатнішим чужоземцям» — Костюшкові, Вашингтону, Песталоцці, Клопштоку і Шіллеру. Часто ставили «Розбійників» у роки громадянської війни на радянській сцені.

Сучасне літературознавство в своїй академічній класифікації не включає Шіллера до числа поетів-романтиків. Навіть «Розбійники» розглядаються як перехідний щабель від творчості попередників Шіллера, драматургів напряму «Бурі і натиску» (т. зв. «штюрмерів»), до неокласицизму зрілого творчого періоду письменника. До того ж автор «Розбійників» сам різко висловлювався про сучасних йому німецьких романтиків так званої «Ієнської школи».

Незважаючи на це, на протязі всієї своєї конкретної сценічної історії «Розбійники» залишались однією з вершин світового романтичного театру. Сценічне тлумачення п'єси Шіллера як романтичної трагедії давно вже стало класичною театральною традицією. Це за життя автора її розпочав провісник німецької романтичної акторської школи Йоганн Флекк, а далі продовжив найвидатніший її представник Людвіг Деврієнт. В Росії, зокрема,

назва «Розбійники» нерозривно пов'язана з ім'ям геніального романтичного актора минулого століття Мочалова, якого приваблювали в п'єсі обидві провідні ролі — Карла і Франца Морорів. Мочаловську інтерпретацію драматургії Шіллера достойно продовжували Южин і Єрмолова, Остужев і Юр'єв. І вершиною творчості одного з найвидатніших радянських режисерів-романтиків Сандро Ахметелі була постановка в 1933 році «Розбійників» під назвою «In tyrannos!» на сцені грузинського театру імені Руставелі.

В порівнянні з столітніми сценічними традиціями романтичної інтерпретації знаменитої Шіллерової п'єси постановка мюнхенського театру відразу ж вражає несподіваною своєрідністю. Перш за все, в цій виставі без завіси немає, власне кажучи, ніяких декорацій. Є лише поміст, що поступово підноситься, сягаючи максимальної глибини сцени. З обох боків цього помосту стоять куліси, зроблені немовби з іржавого металу. На сцені цілком відсутні яскраві кольори, панує скромна і строга чорно-сіро-коричнева гама. Такі ж і костюми, чорно-білі, по суті сучасні; лише іноді їхній загальний силует чи певні деталі відзначають конкретну історичну епоху. І, звичайно, цілковита відсутність перук, відверто сьогодишні зачіски. Загалом, зовнішній вигляд вистави може викликати асоціації не тільки з чорно-білим кінофільмом, а навіть і з театром тіней.

У світовій фаховій пресі вже чимало сказано про значний вплив на сучасний театр театральної системи Бертольта Брехта. Його славетна концепція «епічного театру» проникла в різні країни і дістала в них своєрідне творче застосування. Певну спорідненість з прийомами Брехта можна відразу ж відчутися хоча б у паризькій постановці «Гамлета» Жана-Луї Барро, або в згаданому лондонському «Королі Лірі», або в постановці «Натана Мудрого» в віденському Бургтеатрі. Прогресивні театри чи не всіх країн світу, інтерпретуючи по-своєму здобутки Брехта, зберігають перш за все його основну установку на активізацію процесу мислення глядача. Свідома відмова від зовнішньої театральності вистави заради гостроти і значущості її інтелектуального впливу і породжує в ряді випадків ту деромантизацію, якою в постановці «Розбійників» мюнхенський театр «замахується» на короля світової сценічної романтики Фрідріха Шіллера. Замах цей виявляється вда-

Франц — актор Мартін Бенрат.

лим. Звільнений від атрибутів трафаретної зовнішньої романтичності, Шіллер постає перед нами на вищому щаблі як романтик-мислитель.

На сцені виникає особлива, так би мовити інтелектуальна романтика.

Режисер-постановник «Розбійників» видатний майстер сучасного західнонімецького театру Ганс Літцау послідовно бореться за втілення своєї новаторської концепції вистави. Він «безпардонно» розправляється навіть з канонічним текстом п'єси. Добре відомо, що рання драма Шіллера грішить багатослівністю, розмовною перевантаженістю, відсутністю стрункої композиції і сюжетної рівноваги. Надмірний запал драматурга-юнака, його вулканічна творча наснага, в поєднанні з непереборними впливами штюрмерської драматургії, призвели до того, що, за висловом Маркса, герої Шіллера «занадто багато говорять самі про себе». Ганс Літцау сміливо вдається до закономірного скорочення цих розмов, до сучаснішого, економного варіанту тексту. Ще важливіше бореться він з перевантаженням сюжету подіями сімейної драми Моорів. (А в ремісних постановках «Розбійників» мелодраматизоване відтворення цієї драми перекриває, як правило, провідну тему п'єси). Ганс Літцау сильно скорочує другорядні «сімейні» епізоди за участю Амалії, Даніеля, Германа. І зовсім вилучає з вистави фігуру Косинського, історія якого лише дублює любовну трагедію Карла і Амалії. (Адже збезчещена тираном кохана Косинського навіть зветься так само Амалією.)

При такому свідомому режисерському скороченні родинних Моорівських перипетій демонічна постать Франца Моора постає перед глядачем перш за все в її тематичному значенні, як певна філософська декларація зловісного людиноненавистництва. У виставі мюнхенців важливі не самі реальні злочини Франца, а органічна для нього життєва концепція войовничого антигуманізму. Узагальнений образ антагоніста трагедії очищується від другорядних мелодраматичних нашарувань. Режисер Ганс Літцау досягає цього, звичайно, не тільки за рахунок купюр. Блискучий актор Мартін Бенрат надзвичайно точно відтворює висловлену Шіллером в анонімній авторецензії на «Розбійників» вказівку про «цілковитий холод» Франца. І замість трафаретного «рикаючого» негідника на сцені Баварського театру діє людина з високим, витонченим інтелектом,

Швейцар (актор Ганс Міхель Ребер).

здатна по-філософському осмислювати події та людські взаємини, але засліплена ненавистю до собі подібних, заморожена подихом духовної смерті. Бенратів Франц Моор вражає глядача не винахідливою підступністю, а мертвотою свого світогляду, трагічною пусткою людиноненавистницької самотності. Канони епічного театру в руках баварців у даному разі плідно активізують критичну спрямованість Шіллера. Образ Франца Моора не лякає присутніх у залі, а змушує їх зосереджено мислити і свідомо засуджувати його «тотальний» нігілізм.

Таким самим душевним холодом позначений у виставі й інший носій ідей антигуманізму — ініціатор виникнення зграї розбійників і претендент на отаманство Шпігельберг. Його тонка езуїтська демагогія, яка прикриває примітивні егоїстичні жадання, фальшивий «громадський» антифеодалний запал — позначені тим самим «абсолютним нулем» духовної температури, що й звичне феодальне самоутвердження Франца. Приналежність Шпігельберга і Франца до протилежних ворожих таборів лише зовнішньо показна, насправді обидва вони

борються за одне — за асоціальної егоїзм. Шпігельберга скоріше можна назвати рідним братом Франца Моора, ніж Карла. Талановитий актор Ніколаус Паріла надзвичайно тонко грає цю своєрідно замасковану модифікацію світогляду Франца, не дублюючи його сценічної постаті, але в кінцевому ідейному балансі вистави зливаючись з нею.

Табір войовничих людиноненавистників достойно завершує привабливий білявий юнак Шуфтерле (арт. Петер Фріке), який без найменшого вагання кидає маленьких дітей у вогонь підпаленого будинку. В цьому образі втілена вже просто тваринна примітивність здичавілої людини. Спільним прапором антигуманістів вистави стає їхній дрібний зоологічний матеріалізм, бездушність мертвотного спекулятивного раціоналізму.

Які ж якості людської свідомості протиставлені цьому духовному скаменінню в інтелектуальному двобої вистави?

Цілком очевидно, що коли Моорівські родинні події відсунуто на другий план, провідною у виставі остаточно стає тема розбійників, одчайдушних втікачів у Богемські ліси, які повстають проти потворної неправди тогочасного суспільства і борються з ним стихійними, хаотичними засобами. Саме внаслідок стихійності їхнього пориву особиста відвага і мужнє благородство повсталих бунтарів неминуче стикається в реальному житті з невинуватою жорстокістю, випадковістю, неодолимих злочинів, із зайвим кровопролиттям і жертвами. Відсутність конкретної цілеспрямованості, чіткої провідної ідеї надає їхньому кривавому протесту характеру розпачливих, болісних зусиль, марного пошуку правильних шляхів. (Адже історія людства неодноразово доводила, що знищити соціальну несправедливість методами індивідуального терору неможливо). І спільна думка одчайдушної ватаги несамовито б'ється в тенетах ідейної безвиході, в марних спробах розв'язати нерозв'язні питання,

Оцей «трепет думки», її бурхливий протест і пристрасний пафос стає основою новаторської романтики вистави. Талановите образне сценічне втілення граничної напруги людського мислення створює її особливу неоромантичну форму.

Найвиразніше цей новий сценічний стиль позначився, звичайно, на інтерпретації образу Карла Моора. Цю роль грає талановитий молодий актор Гельмут Грім. В його роботі найлег-

Ніколаус Паріла в ролі Шпігельберга.

ше простежуються творчі секрети театру.

Перший «програмний» монолог Карла Моора в сцені в Корчмі, наприклад, Грім починає навіть не з роздуму, а з ледь помітного зародження думок. Початкові обривки їх тільки виникають у свідомості, коли Карл непорушно стоїть на одній з найвіддаленіших точок сцени. (Прийом віднесення центральних монологів дійових осіб на ар'єрсцену, що послідовно повторюється в епізодах Франца, Амалії та інших — це своєрідний режисерський «винахід» Ганса Літцау. Адже така незвична мізансцена виділяє ці монологи так само виразно, як і безпосереднє їх проголошення з першого плану в публіку.) Далі думки Карла починають випереджати одна одну, перехрежуватись і заплутуватись, стикатись і заперечувати одна одну, напруження їхньої боротьби безперервно зростає, і монолог закінчується (вже на першому плані сцени) чимось зовні подібним до епілептичного припадку. Карл борсається на землі в приступі несамовитого відчаю. Але

це не епілепсія, не істерія і навіть не емоційний афект. Це афект мислення, відчай думок, нестерпність висновків, до яких приводить роздум, жорстока криза свідомості. Глядач ні на мить не втрачає відчуття, що саме «спазм мислення» довів Карла до фізичних корчів, які образно передають нестерпну напругу його розбурханого інтелекту. Так виникає сценічне перебільшення, органічне для своєрідної романтичної поетики цієї вистави, яка загалом є значним експериментальним здобутком театру.

Але, як часто буває у великих експериментах, в «Розбійниках» не обійшлося, однак, без часткових втрат. Як відомо, образ Амалії вийшов у Шіллера найменш вдалим, схематичним і малопереконливим. Особливі заперечення споконвіку викликають сцени, в яких Амалія не впізнає Карла, що прийшов до родинного замку під чужим ім'ям, і навіть починає «нано-во» закохуватись в нього. Виправдати на сцені цю малоімовірну обставину може, очевидно, тільки надзвичайно емоційна піднесеність загального тону вистави. Лише романтично перебільшений розпал почуттів може довести дійових осіб до такої втрати відчуття реальності. Подібне чудо могло здійснюватися на сцені старого романтичного театру, з його гіперболою емоцій. Для постановки баварців цей «архаїчний» варіант сценічного розв'язання — абсолютно недопустимий. І зустрічі «перейменованого» Карла з Амалією (скорочені до одної сцени) залишаються на мюнхенській сцені незрозумілими, «ні-якими» епізодами, «порожнім місцем» у виставі. Послідовна для постановки «деромантизація» ввійшла в даному випадку в конфлікт з чисто романтичною умовністю ситуації в п'єсі. Проте ця локальна невдача аж ніяк не знецінює видатні творчі досягнення Баварського театру.

Загальний успіх постановки «Розбійників» виникає із животно-образного принципу, на основі якого розв'язані всі центральні сцени п'єси. Перша поява ватаги Карла розв'язана режисером за допомогою хоро-вої декламації: натовп утікачів на сцені виголошує під музику текст віршованого маршу. В такий спосіб створюється образ людського гурту, здатного на колективні дії, в якому губляться індивідуальні особливості учасників. Образ ватаги лишається узагальненим на протязі всієї вистави. Він стає ніби тлом, на якому виразно виділені індивідуальні постаті благородного, схожого на Карла ду-

шевною чистотою Швейцера (арт. Ганс Міхель Ребер), примітивнішого, але привабливого своєю чесністю і прямоотою Роллера (арт. Вольф Редль) або згадуваного вже страшного у своїй фізичній принада-ності Шуфтерле. Епізод врятування Роллера перетворюється у виставу на образну сценічну демонстрацію могутності цієї ватаги: з пострілами, криком і галасом (знов-таки, в супроводі відповідної музики) на сцену вихоплюється лавина воїнів-переможців, яка, здається, може змести все на своєму шляху. Натовп несе, як прапор, напівголе тіло врятованого з-під шибениці зомлілого товариша. Загалом всі масові сцени за участю розбійників позначені цією

Амалія фон Едельрейх (акторка Гізела Штейн).

сценічною поетизацією, підтриманою музикою Гейнца Фрідріха Гартіга, яка не лише підсилює та узагальнює сценічну дію, а іноді й доповнює її. (Так, музика цілком виразно «розповідає» про бій між ватагою та урядовими військами, який не показаний на сцені, а ніби відбувається в антракті.)

І лише фінальне зіткнення Карла з повсталими проти нього розбійниками явно випадає із загальної піднесеної тональності постановки. Узагальнена образна маса розпадається в цій сцені на окремі постаті, які статично стоять на місці і в'яло проголошують свої репліки. Це, очевидно, не випадково. Режисер Ганс Літцау свідомо переносить тут весь сценічний акцент на постать Карла Моора, який, остаточно усвідомивши крах усіх своїх надій, вдається до останнього в своєму житті гуманного акту: вирішує, здавши уряду, збагатити бідного поденщика, який дістане за його голову грошову нагороду. Тема ватаги в цей момент свідомо виключається режисером з поля зору глядача. Цей, може, сам по собі і незаконний прийом Літцау застосував для полемічного ствердження провідної думки вистави.

Ця послідовно проведена провідна думка постановки визначає її загальне ідейне звучання. Адже хаотична проповідь свободолюбства і тираноборства, палко проголошена Шіллером, сприймається як дуже неясна, нечітка і навіть наївна з точки зору подальшого двохсотлітнього досвіду людства. Багато з того, що в часи створення «Розбійників» звучало як абстракція, набрало в наші дні найрізноманітніших конкретних рис. Що ж вибирає Літцау як найсучасніше з заплутаної ідейної спадщини ранньої драми Шіллера, навіщо тривожить він зараз величну тінь небожителя мистецького Олімпу, воскрешаючи на сцені плебейський юнацький протест збіглого з Вюртемберзького герцогства лікаря?

В зливі суперечливих фраг-

ментарних філософських декларацій великого поета баварці знаходять чи не найдорогоціннішу, як на наші дні, ідею. Їхня вистава виразно доносить думку про несумісність благородних гуманістичних ідеалів з негуманними, жорстокими засо-

Карл — актор Гельмут Грім.

бами їх реального здійснення. Ідейний крах і громадська трагедія повстання Карла Моора полягає в тому, що боротьбу зі злочинами соціальної системи він намагається провадити сліпими і теж злочинними методами. За спиною палкого Карла Моора обов'язково стоять зловісні Шпігельберги і дикі Шуфтерле. І Карл, який у сцені з Патером гаряче декларує: «Мое ремесло — відплата, мій помисел — помста», неминуче доходить у фіналі висновку: «О, я безумець, що мріяв виправити світ лиходійством і оберігати закони беззаконням... два чоловіки, подібні до мене, могли б зруйнувати всю будівлю морального упорядкування світу». І у виставі баварців виразно відчувається наближення «рицарів» цього руйнування, які пройдуть прокладеними для них Моорами шляхами.

Благородний розбійник Карл Моор капітулює на сцені Баварського театру не перед християнськими догмами всепрощення і пасивної покорн. Якщо таку думку і можна знайти в хаосі Шіллерових ідейних метань, то баварці категорично відкидають її. Їхній Карл усвідомлює нездійсненність справжніх гуманістичних ідеалів людства шляхом неорганізованих замахів на суспільство.

Гостро критичні мотиви вистави Баварського театру особливо актуально звучать у ФРН, де знов підводять голови сучасні Шуфтерле. Варт згадати мудрі слова Енгельса в листі до братів Греберів про те, що «Розбійники» Шіллера були серйозною пересторогою для його просякнутого рабством часу. Вистава красномовно доводить, що «Розбійники» можуть бути серйозною пересторогою і через 200 років.

У Західній Німеччині діють суспільні сили, які активно борються за соціальний прогрес. Одним із виявів цієї благородної боротьби є гостро сучасна й політично красномовна постановка «Розбійників» Шіллера у виконанні наших високоталановитих гостей з Мюнхена.

ЯН СЛАВІЧЕК

Моя Прага

Ян Славічек.

Сядьте отут, поряд зі мною, і дивіться. Як дивлюся я вже багато років — від весни до зими. І кожної весни цей краєвид інший, і кожної зими також, а про літо і осінь я вже й не кажу. Цю красу я бачу понад 20 років, відтоді як я тут оселився.

Прагу я малюю віддавна, але тільки тут я глибоко пізнав її, вичив майже напам'ять.

Знаєте, є легенди про те, нібито в старих будинках на Малій Страні і на Градчанах сховані скарби. Один такий скарб я знайшов, крізь оце-от вікно. Ви можете запитати — хіба це скарб, вид на Прагу? Так, і на відміну від скарбів, які врешті-решт вичерпуються, цей — невичерпний.

Любов до Праги в нашій сім'ї спадкоємна. Вже мій батько Антонін Славічек її малював. Він створив кілька панорам міста. З Летни і Ладві він бачив робітничу Прагу з димарями заводів. Він відтворив монументальну архітектуру собору святого Вітта. Малював дахи та базари міста, хотів увічнити Прагу трагічну, таку, як вона йому бачилася з Градчан.

Я малював Прагу багато разів. Були у мене перемоги, були й поразки. Поразки, без яких людина

не знала б перемог. Я випробував найрізноманітніші манери малювання.

Якось мій друг сказав мені: «Твій батько малював Прагу емоційно. Ти відтвори її як громадянин». І для мене почався новий етап...

Ви гадаєте, що урбанізм — це витвір тільки нашого часу? Ні, ще наші предки зводили місто за певними будівельними законами. Але, крім цього, вони вкладали в будівництво й почуття, своє власне серце. Я сказав би, мистецьку інтуїцію, і тому нам, розсудливим нащадкам, здається, що це місто будувалося без плану, хаотично, романтично.

Сидячи тут із заплющеними очима, я намагався відчутти пульс епох, які вписалися в цей дивний краєвид. І зрозумів, що місто все ж будувалося за певним планом.

Прагу любив Моцарт, нею захоплювався Берліоз, який з сумом сказав: «Праго, коли я тебе знов побачу?» Пригадайте, як зачаровані нею були Кафка, Аполлінер, Маяковський, Ліст, Вагнер. Мабуть, півдня тривав би перелік всіх визначних осіб, які захоплювалися Прагою. Я вже не кажу про тих молодих хлопців 1945 року, що одного травневого ранку в'їхали до неї, оповитої хмарами пороку та диму на танках, щоб врятувати її.

Прага — велика натхненниця. Це не натхнення на якусь мить, а воно вічне, воно постійно повторюється, бо джерело його — зафіксована в камені краса.

А тепер піднесімо келихи на

честь цієї краси, і — дивіться разом зі мною. Я покажу вам Прагу в кількох аспектах.

Перший з них — це Прага героїчна. На передньому плані — барочний масив міста — Мала Страна, далі купаються в сонячному промінні Тин, Старе і Нове Место, а за ними — Вітков — символ великої перемоги.

А ліворуч — Мікулашський собор. Це — найперше. З нього немовби починається речення. А на початку мусить бути велика літера. Так нас навчали в школі. Потім ще кілька доміант — благородна архітектура Будинку митців, новочеський ренесанс — Музей Сметани, Національний театр, як розділовий знак, щоб ви не задихнулись від краси цього довгого чарівного речення; Слованський острів і, нарешті, Вишеград, де спочивають ті, хто творив наші національні традиції. І під усім цим тече Влтава...

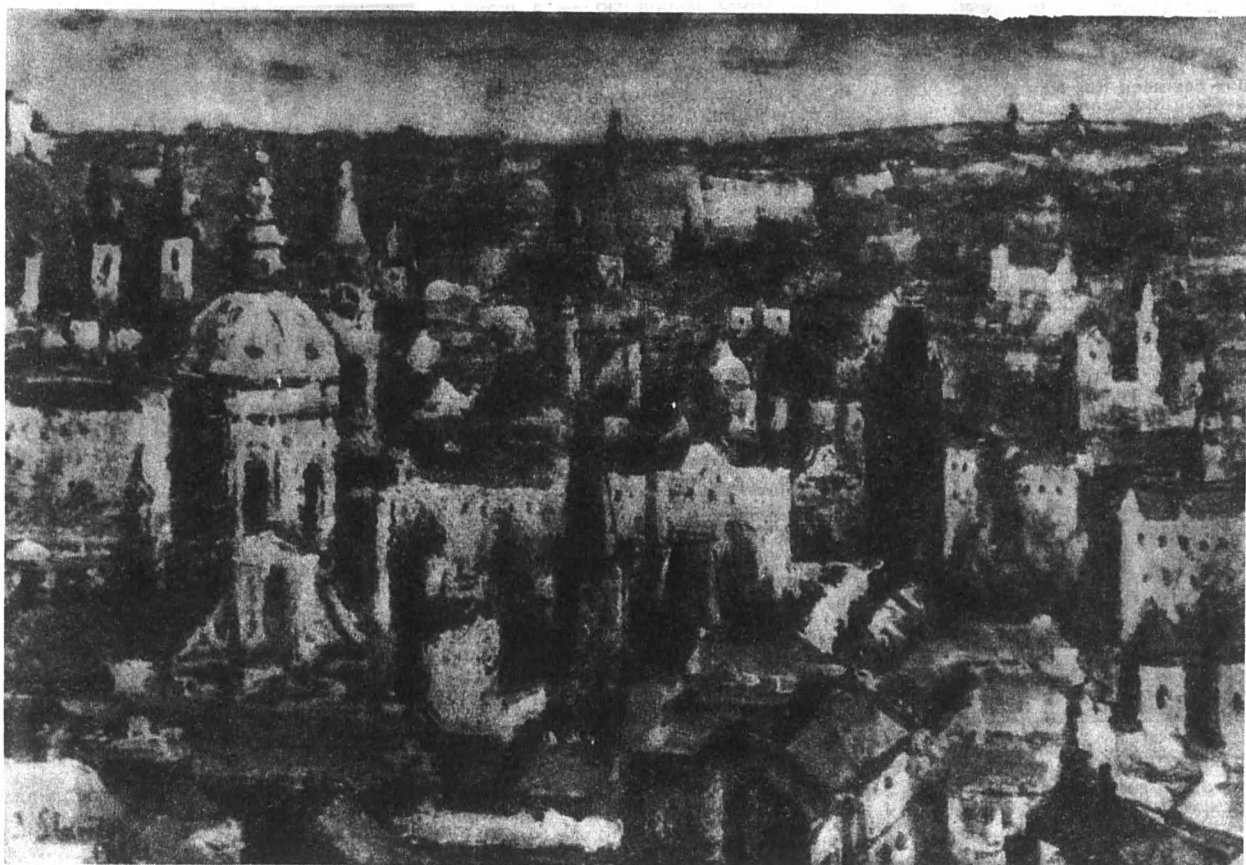
Що я вам ще скажу? Подивіться, як цей літній ранок розсіяв над Прагою золотавий пил. І ви, можливо, трохи зрозумієте художника, який бачить стільки лукавства в її чарівності, стільки природної гармонії в цьому місті, якого не зводили за будівельними законами, яке протягом сторіч і старіє, і молодіє, а головне — гарнішає.

Моя мила, єдина Прага! Малювати її — це не тільки бажання, це — доля. Я малюю і буду ще малювати багато іншого, прославляти пензлем і олівцем різні красоти — рідні й чужі, але Прага — це моя доля, прекрасна, сувора, вічно любима.

Прага.

Вид на Прагу з Градчан.

БРАЗИЛІЯ

Відомий бразильський кінорежисер Глобер Роша закінчив зйомки нового фільму під назвою «Лев з сімома головами», присвячений боротьбі африканців проти колоніалізму. Крім африканських митців, головні ролі у фільмі виконують французькі актори Жан-П'єр Клод та Жак Перен.

КНДР

У кількох європейських соціалістичних країнах виступав минулого літа й осені Корейський державний народний ансамбль. В складі цього мистецького колективу 75 учасників, керує ним режисер Кім Нам О. Ансамбль показав розмаїту програму, сповнену оптимізму і краси. Мелодійні пісні Кореї, її чудові, барвисті, складні за пластиною танці, своєрідна музика — все це зливається у виступах корейських митців в гармонійне ціле. В рецензіях на гастрольні виступи артистів народно-демократичної Кореї відзначається їхня висока виконавська майстерність, оригінальність і яскравість танцювальних сцен, великий смак і нольористичне багатство костюмів та оформлення.

Танцювальна сюїта у виконанні артистів корейського ансамблю.

ПОРТРЕТИ ІЛІЇ ПЕТРОВА

Один з найвидатніших представників портретного живопису в сучасному болгарському мистецтві Ілія Петров розпочав свою творчу діяльність на рубежі 20-х і 30-х років.

Якщо ранні твори Ілії Петрова нагадували етюди, то пізніше в шуканнях художника почувається, поряд з прагненням до оволодіння живописною майстерністю, тяжіння до узагальнених образів людей з народу, до виразу через них свого внутрішнього незадоволення як болгарською дійсністю передвоєнного часу, так і офіційною академічною лінією в розвитку портретного живопису.

Технічне виконання його тогочасних творів пов'язане з староболгарською живописною традицією — з іконою та стінописом. Тужливі образи богородиць, самотніх човнярів і шукачів скарбів, сліпих гусярів тощо написані в дусі старовинних легенд. Ці ранні образи Ілії Петрова надто експресивні. Художник навмисно вдається до деформації постатей, прагнучи через неї передати певну химерність характерів. Він експериментує в художніх засобах, намагаючись досягти наближення до образності старих ікон.

Але пізніше, звернувшись до портретного жанру, художник долає це захоплення тогочасною модою і прагне більшої індивідуалізації образу, заглиблюється в психологічні проблеми. Його портрети дедалі тісніше ідейно та емоційно пов'язуються з сучасним життям.

Ще на самому початку 30-х років в портрети Ілії Петрова входить образ неспокійних мрійників, молодих людей, пригнічених несправедливістю тодішнього життя. В їх обличчях є внутрішня сила і поки що прихований бунт проти гніту і несправедливості.

Вже у його ранніх портретах — «Росіянин» (1929), «Проф. Никола Маринов» (1928), «Арх. Олеков» (1929), «Автопортрет» (1931) та інших узагальнююча думка художника гармонійно поєднана з його загостреним аналітичним чуттям, що надає значущості і внутрішньої сили образам.

І. Петров. Портрет Дори Габе. 1968 р.

І. Петров. Портрет Ст. Даскалова.

В таких картинах, як наприклад «Хлопець», «Юнак», «Светослав Минков», «Жіночий портрет», внутрішній неспокій і активність виражені через позу моделі. Однак головна увага художника зосереджена на обличчях.

Оригінальність бачення дозволила Ілії Петрову передати в творах «Мій

батько», «Мій брат Євген», «Жіночий портрет», «Цветана», «Божидар Божилов» велику розмаїтість людських характерів. Він прагне виявити в кожному обличчі його внутрішню красу, особливості темпераменту, відношення до світу. І за кожним окремим образом стоїть певне психологічне завдання.

Невпинно вдосконалюється в полотнах Ілії Петрова художня майстерність. Граничної досконалості досягає вона в творах другої половини 50-х і в 60-х роках. Серед них вирізняються портрети відомих болгарських письменників Стояна Даскалова і До-

ри Габе. В них художник розкриває інтелектуальну глибину і активне творче начало нашого сучасника, досягає тонкого психологічного аналізу.

Ілія Петров ніколи не захоплюється зовнішньою характеристикою, його цікавить лише глибокий зміст, який криється за кожним образом. Пов'язані з прогресивними традиціями болгарського живопису, психологічні портрети народного художника Болгарії Ілії Петрова виявляють постійне прагнення митця розв'язувати ті завдання, які ставить перед мистецтвом наша сучасність.

ВОЙОВНИЧА ГІТЛЕРІВСЬКА ПОПЛІЧНИЦЯ

Золотими роками в житті і кар'єрі Лені Ріфеншталь були роки «третього райху», коли вона була придворною гітлерівською кінозіркою. Гітлер називав її «найідеальнішою німечкою жінкою» і щедро осипав преміями й колосальними гонорарами. Її фільму «Тріумф волі» Геббельс присвятив цілу книгу, в якій проголосив цей фільм «втіленням нацистського духу». У роки війни вона була кінолітописцем походів гітлерівських дугогубів.

Та й після краху чумного райху ця гітлерівська сирена не захотіла зникнути зі сцени. Навіть західнонімецький суд, такий милостивий до нацистських злочинців, змушений був визнати її винною в фабрикації нацистської отрути і присудити до позбавлення виборчих прав. Та і цей вирок ані

трохи не збентежив Лені Ріфеншталь, яка, комфортабельно влаштувавшись у боннській державі, не припиняла спроб знову виплисти на поверхню.

Особливо гучно і зухвало нагадала про себе Лені Ріфеншталь, коли шведський кінорежисер Ервін Лейзер випустив фільм «Криваві часи», який викриває варварські злочини гітлерівців. У цьому антифашистському фільмі були використані як документальні матеріали кадри з документальних воєнних фільмів Лені Ріфеншталь, а також кадри з її фільму «Тріумф волі». Войовнича гітлерівська поплічниця звернулася тоді одразу до французького, швейцарського і західнонімецького суду з вимогою стягти з кінофірми, яка випустила «Криваві часи», 100 тисяч марок відшкодування за порушення її авторських прав. Крім того, вона зажадала, щоб її визнали співавтором фільму «Криваві часи» і виплачували їй 10 процентів виручки від цього фільму...

Автор «Тріумфу волі», як видно, все ще сподівається на тріумф своєї зухвалості і нацистської агресивності...

НЕМЕРКНУЧА «ЧОРНА ВЕНЕРА»

Коли негритянська естрадна співачка і танцюристка Жозефіна Бейкер уперше сорок п'ять років тому виступила на сцені знаменитого паризького кабаре «Фолі Бержер», вона мала величезний успіх. Письменник Жан Кокто назвав її тоді королевою паризької естради, газети прозвали «Чорною Венерою». Відтоді на протязі понад трьох десятиріч вона пожинала лаври. Після виступу 50-річної «Чорної Венери» в Мілані натовп про-

Жозефіна Бейкер.

НДР

П'єса Бертольта Брехта «Кар'єра Артуро Уї» вже багато років з величезним успіхом іде на сценах світу. В наші дні, коли неофашисти в Західній Німеччині не втрачають надії на реванш, гротескна комедія, в якій пародійно зображений шлях до влади Адольфа Гітлера, звучить особливо злободенно. Нещодавно в місті Котбусі було здійснено нову постановку сатири Брехта. В головній ролі виступив Гансдітер Нойманн.

Гансдітер Нойманн в ролі Артуро Уї.

ПОЛЬЩА

Група кінематографістів з творчого об'єднання «Вектор» знімає фільм про героїчний В'єтнам під назвою «Вороття немає, Джонні». Режисер фільму — випускник Лодзінської вищої кіношколи іранець Кавех Пур Рахама.

У головних ролях знімаються актор Джек Рекніц, який грає американського сержанта, і випускник Гдинського морського училища Нгуен Ван Кін.

В залах старовинного замку в Мальборку відбулася IV Міжнародна виставка есклібрса, в якій узяли участь шістдесят видатних графіків з усього світу.

Жюрі присудило дев'ять срібних медалей. Серед нагороджених — Мартін Р. Байєнс з Бельгії, Станіслав Давський та Войцех Якубовський з Польщі, Анатолій Калашников з Радянського

Союзу, Любца Кончекова-Весела з Словачки та інші. Після Мальборна виставка екслібриса експонуватиметься у варшавському Національному музеї.

Журнал «Екран» в одному з останніх номерів розповідає, над чим працюють зараз провідні польські кінематографісти. Так, Ежи Пасендорфер знімає фільм «День очищення». Сюжет цього кінов твору наче доповнює кінотрилогію режисера «Кольори боротьби», «Напрямок — Берлін», «Останні дні». Новий фільм присвячено бойовій дружбі польського і радянського народів.

Про сучасних варшав'ян і про будні польської столиці розповідатиме кінострічка «Варшав'яни» в постановці Генрика Клюбін.

«Спалена земля» і «Тут мій дім» — ці два повнометражні фільми знімає відомий кінорежисер Ян Рибковський. В них йдеться про долю людей, що боролися за возз'єднання з Польщею її Західних та Північних земель, а потім будували на цих землях нове життя.

«Горобина» — таку кодову назву мав один з підрозділів шостої дивізії першої армії Війська Польського. Фільм «Червона горобина» в постановці режисерів Єви та Чеслава Петельських присвячується тим, хто брав участь у боях за Колобжезьну фортецю.

ПОРТУГАЛІЯ

Нещодавно письменники і прогресивна громадськість країни виступили з клопотанням перед урядом про відновлення в правах Спілки письменників Португалії.

Як відомо, в 1964 році режим Салазара ліквідував Спілку письменників після того, як письменникові Луандіно Вієрі було присуджено премію за твір «Луанда». Луандіно Вієру кинули до в'язниці, а потім вислали на острів Зеленого мису.

Поки що уряд відмовляється задовольнити вимогу португальської громадськості.

РУМУНІЯ

На відстані двадцяти кілометрів од Бухареста лежить невелике містечко Буфта. Тут сім років тому біля чудового озера бута збудована кіностудія «Бухарест».

«Продукція нашої студії досить скромна, — розповідає її директор Думітрі Ферноаге. — Ми випускаємо не більше 15 фільмів на рік. Зміцнюється співдружність з кінематографом соціалістичних країн. З митцями Радянського Союзу задумано

Виступає «Чорна Венера».

ніс її на руках від концертної зали до її готелю.

Та Жозефіна Бейкер широко відома не тільки як талановита і «вічно молода» естрадна зірка. Ще більше вона популярна своєю добротою, самовідданим піклуванням про «пасин-

ків долі» і пристрасною боротьбою проти расизму.

У 1948 р. вона придбала віллу Міланд на півдні Франції і оселила там 12 сиріт різних національностей і кольорів шкіри. Справі їх виховання вона віддавала всі свої сили і гроші. Коли сироти підростали і залишали віллу, вона брала на їх місце нових. На утримання вілли з цілим штатом вихователів і вчителів не вистачало навіть великих гонорарів актриси. Коли вона наприкінці 50-х років залишила естраду, над віллою Міланд нависла загроза катастрофи. Кредитори вимагали негайної сплати боргів, загрожуючи продати віллу з молотка. Тоді на допомогу Бейкер виступили видатні представники французької громадськості. Письменник Андре Моруа очолив комітет порятунку вілли Міланд, Бріжітт Бардо виступила по радіо із закликом до пожертвувань у фонд вілли Міланд, чимало «сильних світу цього», бажаючи набути репутацію філантропів, зробили внески у цей фонд. Віллу було тоді врятовано, та ненадовго. Щоб забезпечити дальше її існування, шістдесятирічній «Чорній Венері» довелося повернутися на естраду й вирушити в гастрольне турне по кількох країнах. І знову феєрверк каскадних номерів, знову лаври і касові рекорди, як і сорок років тому.

Нині, після чотирирічної перерви, майже 65-річна Жозефіна Бейкер змушена була зробити ще одну гастрольну подорож і знову-таки для врятування створеного нею закладу. Віллу Міланд вже продано з молотка за сьому частину її справжньої вартості. Але інтернаціональний дитсадок ще тулиться там на правах оренди, і Жозефіна, як і раніш, віддає весь запал своєї душі і всі гроші справі виховання сиріт з п'яти материків...

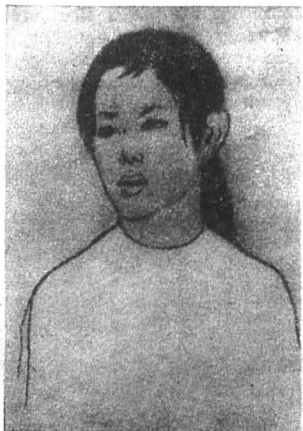
В'ЕТНАМ ОЧИМА АНДЖЕЯ СТРУМИЛЛО

Польський художник Анджей Струмилло провів у В'єтнамі кілька тижнів. Він багато їздив по країні, жив серед в'єтнамців, що ведуть героїчну боротьбу проти агресорів. А нещодавно у варшавському музеї «Захента» було відкрито виставку малюнків, створених під враженням цієї поїздки.

Більшість творів Струмилло експонувалися до цього на виставці в

Анджей Струмилло на виставці власних творів.

А. Струмилло. «Дівчина Ха-Пой з провінції Хоабін».

Ханої. Це правдива і хвилююча розповідь про сьогоdnішній В'єтнам.

Характерні для манери художника портрети — чіткі, реалістичні.

А. Струмилло. «Дорога номер один, переправа».

Деякі малюнки з документальною точністю відтворюють кулетника на посту, дівчину з гвинтівкою, лікарню, розбиту американськими літаками тощо.

Пейзажі Анджєя Струмилло — з любов'ю передають красу в'єтнамської землі. Це «Сільський пейзаж провінції Хатай», «Дорога номер один, переправа» та інші.

РИСИ НОВОЇ ДІЙСНОСТІ

На робочому столі Германа Канта лежить рукопис його нового роману «Враження». Це другий великий твір письменника. Перший роман — «Актовий зал» — дістав загальне визнання, вийшов у НДР тиражем у 400 ти-

сяч примірників, переведений на кілька мов, виданий також і в Радянському Союзі.

В інтерв'ю представникові газети «Унзере цайт» Герман Кант розповів, що в центрі його нового твору — образ головного редактора ілюстрованого журналу Давіда Грота. «Але це не означає, — пояснює письменник, — що я написав твір тільки про журналістів, так само як «Актовий зал» не був романом тільки про сту-

Герман Кант.

фільм-назку «Молодість без старості».

Директор кіностудії «Бухарест» назвав кращі фільми цього року. Це, насамперед, стрічка «Жінка на один сезон». Молода румунська актриса Ірина Петреску — виконавиця головної ролі в ньому — удостоєна премії на Московському кінофестивалі.

«Потім народилася легенда» — стрічка Андреа Блайєра — була показана на фестивалі у Сан-Себастьяні. Серед фільмів, що перебувають у виробництві, — екранізація книги румунського письменника Михаїла Садовяну «Визнання». Режисер — Мірча Муресан, головні ролі виконують актори Фолько Люллі та молода актриса Сідонія Маноляке.

Молода румунська кіноактриса Сідонія Маноляке.

США

У новій екранізації «Генріха VIII» Шекспіра в ролі короля знімається Річард Бартон, якому вже багато разів доводилося перевтілюватися на екрані в коронованих осіб (його найвідоміша роль — Антоній у

Бартон і Бюйольд під час перерви в зйомках «Генріха VIII».

«Клеопатрі»). Цього разу партнеркою відомого актора буде не його дружина Елізабет Тейлор, а початкуюча зірка екрана канадка Женеєва Бюйольд. Вона вже грала роль Анни Болейн, коханки Генріха VIII, у фільмі «Десять днів Анни».

УГОРЩИНА

Трупа «Амазонас» — під цим екзотичним псевдонімом вже багато років виступають актори Мат'яш та Емілія Адам і їхня дочка Едіт. «Амазонас» знають не лише в Угорщині, а й за її межами. Батько дресирує левів, ведмедів, коней і мавп. А дочці в день її весілля подарував... удава. Доти вона виступала як танцівниця, а тепер підготувала оригінальний номер — танок з великим удавом. Праця з цими плазунами напружена і складна, вимагає багато уваги і терпіння. Втім, ефектно виглядає молада танцівниця з живим боа на плечах!

Едіт виконує танок з удавом.

ЯПОНІЯ

Лауреат Нобелівської премії 1968 р. в галузі літератури, японський письменник Кавабата віддавна співробітничав з кінематографістами. Вже перша його повість «Танцівниця з Ізу» (1926 р.) була одразу екранізована.

Деякі японські кінокритики навіть твердять, що без Кавабати взагалі не було б сучасного японського кіно.

Сам письменник з цього приводу каже:

— Наш кінематограф живиться, передусім, епізодами з багатющої історії країни і народними традиціями. Але сучасна Японія — це не менш цікава і важлива тема. Тому я й прагну створювати фільми, присвячені сьогоденню, проблемам, які хвилюють японський народ.

дентів і викладачів робітничо-селянського факультету. В новому творі також ідеться про певні явища нашого життя, нашої соціалістичної дійсності.

ФІЛЬМ ПРО ДЬЕРДЯ ДОЖУ

Історичною подією величезного значення в Угорщині була селянська війна 1514 року, в якій взяли участь тисячі поневолених селян — угорців, словаків, румунів. На чолі армії повсталих стояв Дьєрдь Дожа — мужня і мудра людина, видатний організатор і полководець. Після перших блискучих перемог над об'єднаними силами феодалів і короля селянське військо зазнало ряд поразок. Сили були нерівні. Незважаючи на героїчний опір селян, магнатам вдалося придушити повстання, схопити його керівників. Почалася кривава розправа. Тільки рафінований розум освіченого панства міг вигадати тортури, яким піддавали бунтівних кріпаків. Пани хотіли, щоб навіть через багато поколінь селяни тремтіли, згадуючи про страшну панську помсту. Тисячі учасників боротьби за волю і людські права були страчені. З нелюдською жорстокістю розправилися феодалі з народним героєм Дьєрдем Дожею. Йому одягли на голову розжарену залізну корону, потім посадили на розпечений трон і спалили на очах у соратників і друзів.

Про життя Дьєрдя Дожи і героїчну боротьбу селян розповідає новий фільм «Вирок», над яким працювали угорські, румунські й словацькі митці. Фільм знімався на території трьох соціалістичних країн. Важливе місце у фільмі відіграють грандіозні масові сцени. Весь багатонаціональний зйомочний колектив працював з великим запалом, долаючи складні завдання, які стояли перед ним при створенні цього широкоформатного кольорового фільму. Учасники «Ви-

Я вважаю, що кожен з нас повинен, як марксист, час від часу перевіряти себе самого: чи роблю я саме те, що дає найбільшу користь суспільству, чи на своєму я місці?»

Дьєрдь Дожа (Ференц Бешшеней) і священник Лерінц (Янош Колтай) — керівники повсталих селян.

року» розмовляють на екрані тією мовою, якою вони розмовляють в житті, це має відтворити особливості багатонаціонального селянського війська. Митці, зайняті у фільмі, гідно репрезентують акторське мистецтво своїх країн. Румун Георгіє Мотой, який зіграв відповідальну роль Деака, вважає, що це найцікавіша і найскладніша з усіх ролей, які йому доводилося виконувати в кіно; вона вимагала тонкої передачі складних психологічних переживань героя, точного жеста, міміки тощо. З великою повагою і вдячністю згадує про своїх колег по зйомках словацький актор Ян Ямницький. Особливо відзначає він талановиту працю режисера Ференца Коша, який надихав весь колектив своїм творчим запалом.

Сам Коша, розповідаючи про фільм, зазначив, що участь у зйомках представників братніх країн символізує дружбу трьох народів.

Соратники Дожи перед стратою.

ДІТИ

І ХАРТІІ

На початку нинішнього століття все населення нашої планети становило півтора мільярда чоловік. Майже така кількість (точніше — 1 мільярд 400 мільйонів) самих дітей має бути, за підрахунками демографів, у 1975 році, коли людство у цілому налічуватиме 3,8 мільярда. Найбільше дітей буде в малорозвинених аграрних країнах, де народжуваність перевищує всі попередні «рекорди» — і не випадково: саме селяни прагнуть до максимального збільшення членів родини, які змалку стають помічниками в господарстві. І навпаки, в більш цивілізованих країнах — народжуваність значно менша, адже родини робітників та службовців не потребують великої кількості малолітніх «помічників»... А винайдення різних протизачаткових засобів, незважаючи на грізні енцикліки папи Павла VI, допомагають «свідомому плануванню родини».

Яке майбутнє дітей на нашій планеті?

За останні сотні років життя дітей в колоніальних країнах особ-

дитина Африки — жертва колоніалізму.

ливих змін на краще не зазнало. Як і тоді, коли работоргівля ще не була заборонена, нині теж існує невільницька чи напівневільницька дитяча праця, спостерігається хронічне недоїдання в дітей, величезна смертність новонароджуваних. Освіта в цих країнах доступна лише для небагатьох.

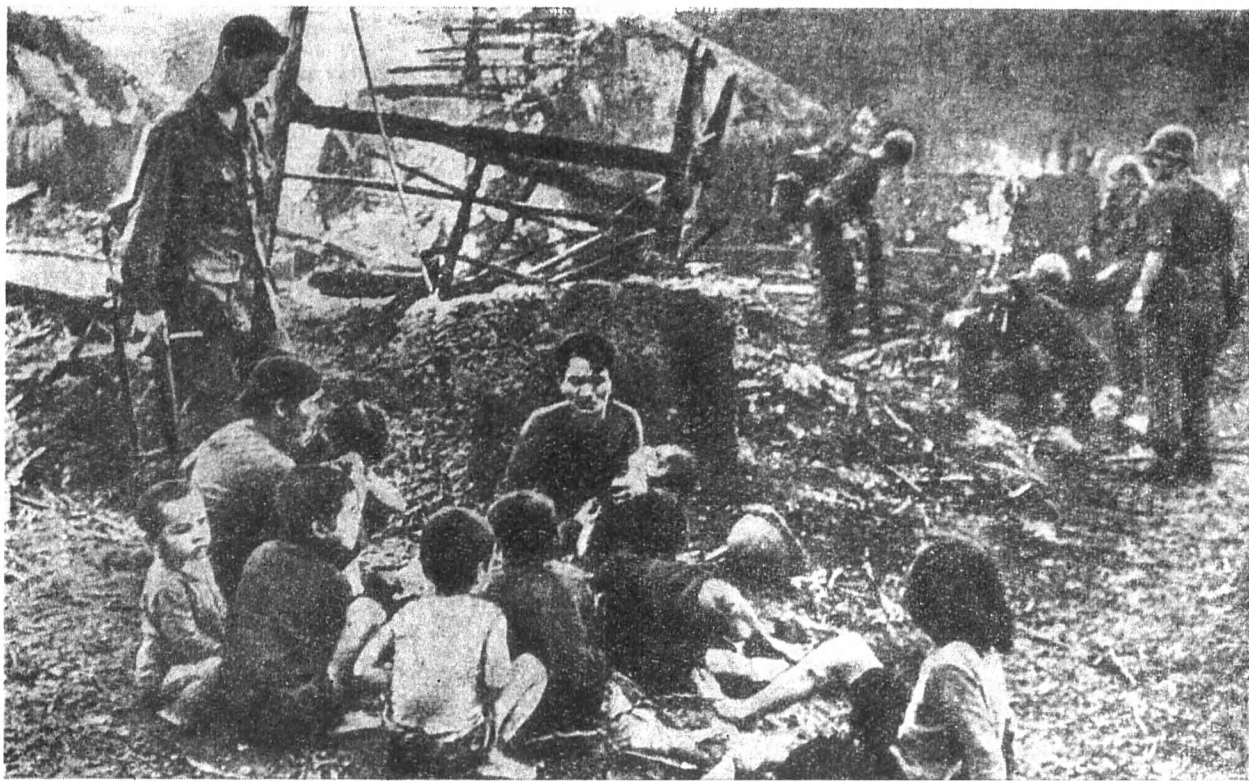
Ще й тепер принаймні половина всіх дітей на земній кулі живе в умовах, що нагадують минулі сторіччя. Дві третини людства й нині постійно терплять від голоду. Половина з них — то діти до 15-літнього віку. Живуть вони там, де річний прибуток на душу населення не досягає навіть так званої «голодної норми», тобто 100 доларів. У таких країнах не більше двох відсотків дітей користуються медичною допомогою. Лише двоє з п'яти можуть дістати хоча б початкову освіту. За відомостями ООН, три чверті дітей у районах з «голодною нормою»

страждають від різних епідемій, хронічного голоду, вони позбавлені будь-яких економічних і громадських перспектив розвитку. Лише дуже небагато новонароджених дістають медичну допомогу. У деяких колоніальних країнах смертність дітей в 40 разів вища за середню смертність у світі. І лише в тих слаборозвинутих державах, що вже визволилися з-під влади колонізаторів, нині здійснюється «революція в освіті» як одне з найневідкладніших державних міроприємств. Таким прикладом є нині Об'єднана Арабська Республіка.

Уже десятиліттями різні міжнародні організації займаються проблемами забезпечення нормального життя дітей. Ще в 1924 році тодішня Ліга Націй прийняла так звану Хартію прав дитини. Однак з початку другої світової війни ця Хартія стала просто аркушем паперу... Через три з половиною десятиліття, у 1959 році, Організація Об'єднаних Націй ухвалила нову подібну Хартію, але проголошені в ній права дитини здійснюються дуже поволі й з величезними труднощами, натрапляючи на тисячі перешкод економічних, суспільних, політичних. Досить нагадати становище, в якому й досі перебувають мільйони дітей у В'єтнамі, деяких країнах Африки, на Близькому Сході. Внаслідок агресивних дій імперіалістів діти гинуть під бомбами, тисячами мруть від голоду.

Доведеться ще довго боротися за долю молодого покоління людства, щоб врятувати його від голоду й жахів війни, щоб здійснити гуманні декларації, проголошені в десяти пунктах Хартії прав дитини, прийнятій Організацією Об'єднаних Націй.

У Південному В'єтнамі чи не найбільше від американської агресії терплять діти.

Королі й шати

Всім нам не раз доводилося дивитися спектаклі, в яких дія відбувається десь в стародавньому царстві. Серед інших дійових осіб — сам король. Його неважко впізнати — на голові корона, в руках скіпетр, і взагалі своїм одягом він вирізняється серед придворних та челяді. Мабуть, найбільш виразно хитромудро-пишний одяг таких королів відбитий сьогодні в ілюстраціях до дитячих казок і на гральних картах. Чому ж сталося так, що саме королі дістали такий привілей — вдягатися краще за всіх?

Спочатку цим правом користувалися стародавні герої, котрі самі здобували собі почесне вбрання. Наприклад, Геракла зображують в шкурі лева, забитого, як відомо, ним власноручно. «Витязь в тигровій шкурі» також не придбав цю шкуру в комісійній крамниці. В індійському племені шошонів прикрашати себе кігтями ведмедя міг лише хоробрий воїн, котрий власноручно вбив цю тварину. Голова вождя племені мандані після успішного полювання, в якому він відзначився, увінчувалася трофеєм — рогами буйвола. В стародавній Мексичі володар також не мав права на повне царське вбрання доти, поки в особистому бою не брав полонених.

Але з плином часу в вожді й королі стали вибиватися не тільки завдяки хоробрості на полюванні чи на полі бою, скільки за спадкоємністю та збігом обставин або ж за допомогою інтриг. Однак королівське вбрання при цьо-

му ставало все вишуканішим, пишнішим, дорожчішим. Так було вже на ранніх ступенях розвитку цивілізації. На малюнках ацтеків вождь зображений в шкурі ягуара. Мантия, виготовлена з пір'я дрібних птахів, прикрашала плечі верховного вождя племені, що мешкало на Гавайських островах. Над кожною такою мантиєю трудилось кілька поколінь великої сім'ї. І взагалі так повелося, що царя не мислили без царських шат. Ось, наприклад, уривок з етикету стародавнього Сходу: «Цар, зійшовши на трон, під голосні вигуки придворних приймає знаки царського сану — одяг із золотистої шовкової пряжі, золотий скіпетр, коштовний тюрбан з діадемою, багато прикрашений кинджал, кольорові черевики, жовту парасольку і віяло з буйволиних хвостів».

Візантійський імператор X століття Костянтин Багрянородний навіть написав спеціальні твори «Про церемонії візантійського двору», «Про управління імперією». Там, зокрема, йдеться й про царські шати. Варварам, повчав Костянтин, слід казати, що царський одяг нерукотворний, його надсилають прямо з небес. Хто з імператорів зробить це вбрання буденним або, не приведи господи, подарує його комусь, буде проклятий.

Королі, як правило, турбувалися про те, щоб їхній одяг був поза конкуренцією. А що ж тоді казати про королев? Коли Катерина Медичі везла свою доньку Єлиза-

вету з Парижа в Мадрид видавати заміж за короля Наваррського, дівчина по дорозі приголомшувала всіх своїм вбранням. У Франції принцеса була відома тим, що ніколи двічі не надівала однієї й тієї самої сукні. В гардеробі її знаменитої сучасниці й тезки, суперниці Марії Стюарт, англійської королеви Єлизавети налічувалося три тисячі суконь. Коли вже ми згадали це ім'я, то слід відзначити, що через два століття за кількістю вбрання свою знамениту попередницю перевершила російська імператриця Єлизавета Петрівна.

І, коли вже говорити до кінця про Єлизавет на троні, то зауважимо, що настав час, коли англійська королева Єлизавета не тільки в домашній обстановці, але й на офіційних прийомах стала з'являтися в ситцевих платтях. Правда, це було вже в наш час, у XX столітті.

Пізніше деякі володарі зрозуміли, що блискучий одяг ще не свідчить про велич і заслуги. Філософ Монтень в творі «Про звичай носити одяг» наводить такі приклади. «Цар Агосилай до похилого віку носив взимку і влітку однаковий одяг. Цезар, як повідомляє Сватоній, виступав завжди попереду свого війська і дуже часто йшов пішки, з непокритою головою — однаково чи пекло сонце, чи лив дощ; те саме розповідають і про Ганнібала».

У доколумбовій Америці верховний володар перевдягався чотири рази на день. Один раз на-

діте вбрання вже не пасувало цареві, його дарували підданам, котрі чимось відзначилися. До речі, подібний звичай існував скрізь. Легендарний арабський каліф Гарун аль-Рашид на знак особливої ласки дарував свої халати. В допетрівській Росії шуба з царського плеча вважалася однією з найпочесніших відзнак.

Поступово вимальовувалася певна ієрархія чинів і костюмів. У африканського племені банту основний одяг — каррос. Це орнаментована шкура тварини, яку носять вовною всередину. Вночі вона править за ковдру. Карроси з шкур левів, пантер, шакалів належать відповідно тій чи іншій близькій до вождя людині.

У Китаї жовтий колір колись вважався імператорським. Цей колір становив виключний привілей імператора і його родини. А пурпуровий, зелений та інші позначали правителів різного ступеня важливості. На жовтому одязі верховного правителя був вишитий золотом дракон з п'ятьма кігтями. Ніхто, навіть вищі воєначальники не мали права носити одяг з драконом, у котрого було б більше чотирьох кігтів.

Мандарини першого класу носили капелюхи з рубіновими кульками, другого — з кораловими, третього — з сапфіровими. І дружини мандаринів у святкові дні красувалися в таких самих капелюшках, як і чоловіки.

При ассирійському дворі за одягом можна було розпізнати міністрів: парасольконосців, віялоносців, посохоносців, хранителів царських шат, наглядачів гаремів, жерців. Останні, наприклад, вдягалися в біле лляне вбрання. Видатні особи при дворі діставали особливий мідійський костюм — широкий і довгий, з пурпурової шерсті чи шовку.

У древньому царстві Тямпа, розташованому на території теперішнього Південного В'єтнаму, колір одягу визначав становище людини в суспільстві. Білий, чорний й жовтий могли носити лише знатні люди; за порушення цього правила, відрубували носа, «рецидивістам» же стинали голову.

Аналогічні правила існували в стародавньому Римі щодо пурпурового «імператорського» одягу. Одна з постанов відносно одягу належить імператору пізнього Риму Септімію Северу.

А в середні віки, починаючи приблизно з XIII століття, у правителів та їхніх прибличників з'являється особлива манія видавати закони та укази про регламентацію одягу. Наведемо в хронологічній послідовності найхарактерніші.

1230 рік. Докладний припис про одяг обнародував Людовік IX на прізвисько Святий. В розпорядженні зазначалося, що повинні вдягати селяни й дворяни, лікарі та графи, вершники-рейтери й їхні коні, іногородці та євреї. За непослух — в кращому випадку штраф.

1294 рік. Найвельможніші пани й дами не повинні купувати тканину дорожчу, ніж 20 сольдів за один паризький лікоть, нижчі дворяни — не дорожче 18, громадяни — 15, зброєносці — 6 сольдів. Молодим і незаміжнім жінкам дозволялося мати лише одне святкове вбрання. Всі ці правила, звісно, не поширювалися на самого короля та його родину.

1453 рік. У Болоньї все суспільство поділено на три розряди. Суворо визначено — хто що має носити. В Модені на камені вирубані мірки довжини шлейфів для кожної «вищої категорії».

1553 рік. Англія. Носити дорогі тканини дозволяється виключно особам королівської фамілії та вищому дворянству. В інших станах вбрання повинно відповідати річним прибуткам.

1563 рік. Філіпп II дозволяє своїм підлеглим будь-яку розкіш в одязі, однак при умові, що вона «не пошириться на прислугу».

Як би там не було, але в XVI столітті десятки або навіть сотні жінок потрапили в тюрму за «носіння одягу, присвоєного знатним особам». Зберігся донос, датований 1641 роком. Ганс Георг Борнс звертає увагу курфюрста Фрідріха Вільгельма Бранденбурзького

на те, що «в одязі припускаються таких надмірностей, що стає вже просто неможливо відрізнити ремісника від дворянина, а дворянина від князя». До доносу було додано список осіб, що порушують закон. По панові й шапка має бути! Знову на голови винних сипляться громи й блискавки, видаються нові укази й розпорядження, але допомагає все це дуже мало.

Наступний вік. Черговий наказ проти розкошів видає Генріх IV. Оскільки історія налічує 48 коронованих Генріхів, у тому числі щось із п'ять «четвертих», відзначимо, що мова йде про французького короля, котрий правив на зламі XVII століття. «Ми забороняємо носити на собі італійські мережива, золото, перли та діаманти всім нашим підлеглим, за винятком повій і злодіїв, котрих ми вважаємо негідними нашої уваги».

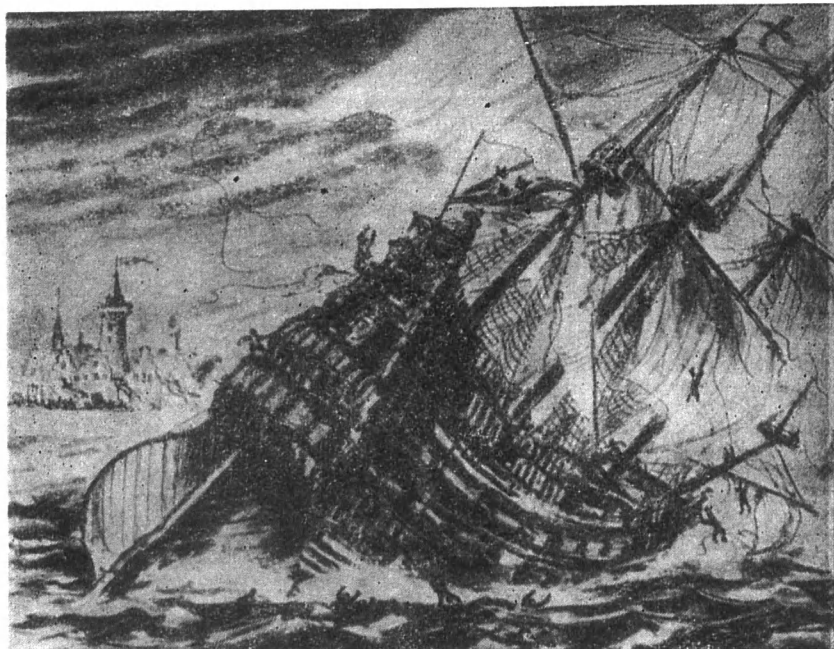
Щоправда Генріх IV не дуже оригінальний — те ж саме практикувалося за 2300 років до нього. Надамо знову слово Монтеню, процитуємо цього разу його працю «Про закони проти розкошів», написану, до речі, ще до народження Генріха IV:

«Навпаки, закон повинен був би оголошувати, що червоний колір та ювелірні прикраси заборонені людям усіх станів, за винятком комедіантів та куртизанок. Такими законами Залевк приборкав розбещені норови локрійців. Його укази були такі: «Жінкам вільного стану забороняється виходити в супроводі більше ніж одної служниці, хіба що вона п'яна. Забороняється їй також виходити з міста вночі, носити золоті дорожчіності і прикрашений вишивкою одяг, коли вона не дівка і не розпусниця. Жодному чоловікові, крім розпусників, не дозволяється носити на пальцях золоті персні й вдягатися в тонке вбрання, як наприклад, пошите з шерсті, витканій в місті Мілеті». Завдяки таким ганебним виняткам він вправно відвернув громадян від надмірностей та згубної зніженості».

Г. ФІЛАНОВСЬКИЙ

333 РОКИ

Так художник зобразив момент загибелі «Вазы».

ПІД ВОДОЮ

ЦЯ катастрофа сталася 10 серпня 1623 року, під час правління шведського короля Густава Адольфа Вазы і Тридцятилітньої війни, відомої кожному школяреві з уроків історії. У стокгольмському порту стояв новісінький корабель-вітрильник «Ваза», флагман шведського військово-морського флоту, один з найбільших у світі на той час, озброєний п'ятдесятьма гарматами. Та одного дня на Стокгольм налетів небувалої сили шторм, маси повітря напнули вітрила «Вазы», готової до виходу з гавані, і в одну мить перекинули корабель. Екіпаж ледве встиг врятуватися — вода ринула у відкриті бойові люки й судно одразу пішло на дно.

Коли через кілька тижнів Густав Ваза довідався про загибель флагмана свого флоту (король саме перебував із своїм військом на території Польщі), він віддав наказ негайно підняти свого багатотонного однофамільника з-під води. Але виконання цього наказу по-

требувало цілої третини тисячоліття.

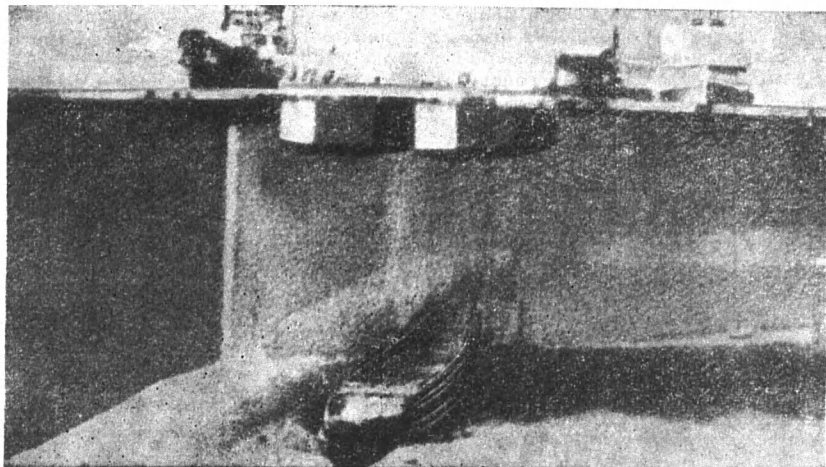
Спочатку пощастило витягнути тільки важкі бронзові гармати, що ж до самого корабля, то його все глибше й глибше затягувало мулом. Тодішня техніка виявилася неспроможною підняти корабель, і справу було відкладено на майбутнє.

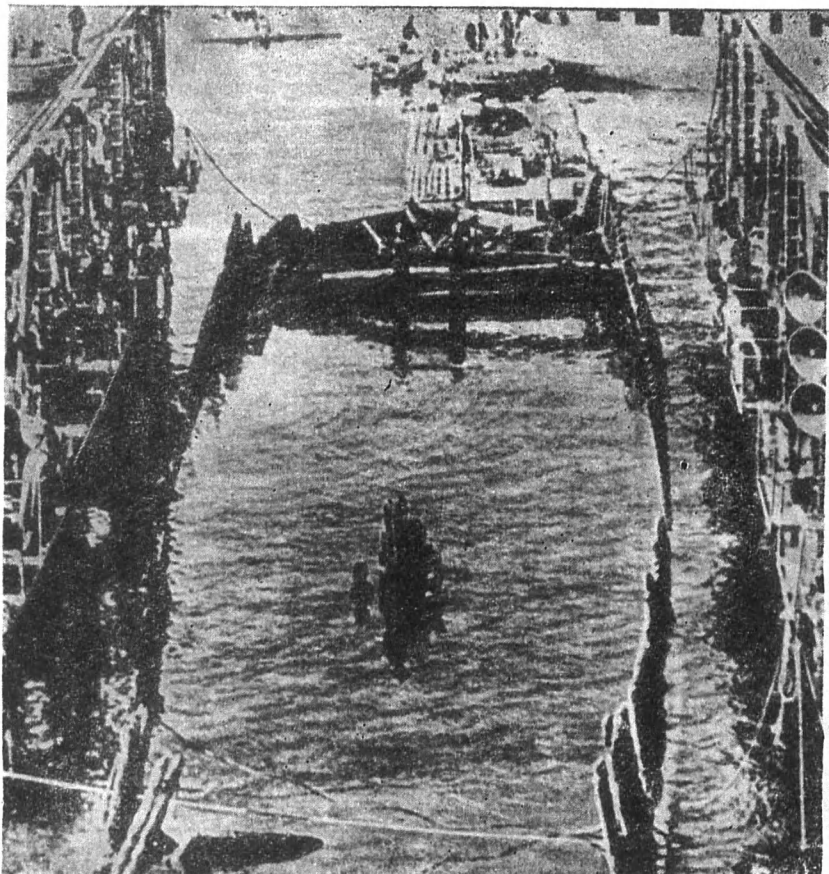
Вже в наші часи шведський вчений Францен, вивчаючи архівні документи, вирішив поновити в пам'яті своїх земляків цю давню історію й домогтися від морського міністерства, в розпорядженні якого перебувають новітні рятувальні механізми, виконання наказу короля Густава Вазы. Він вивчив усі архіви, старовинні карти, за допомогою ехолотів обстежив дно району, де потонув корабель. Після гучної кампанії, піднятої шведською пресою, за рятувальні акції взявся уряд, котрий фінансував цю дорогу операцію й віддав відповідні накази морському відомству. Францен був поставлений на чолі рятувальної експедиції. Минуло п'ять років, і в 1956 році, законсервованій масами води й мулом, майже непошкоджений, вітрильник «Ваза» з'явився на поверхні портового водного дзеркала.

Відтоді, ось уже вісім років ведуться складні роботи по консервації старовинного корабля. Витягнуте з-під води древо (а корпус «Вазы», зрозуміла річ, дерев'яний) може швидко зогнутися, коли негайно не вжити відповідних запобіжних заходів. Кожна планка, кожна дошка, з яких зроблений корпус «Вазы», було піддано ретельній обробці поліетиленовою глюкозою, яка надає дереву нової міцності й стійкості проти руйнівної дії часу.

Найближчим часом почнеться нова серія реставраційних робіт: кожна оздоба, кожна прикраса кают та інших внутрішніх приміщень і цілого корпусу «Вазы» має

Підняти корабель на поверхню моря було справою нелегкою — про що свідчить оцей макет рятувального устрою.

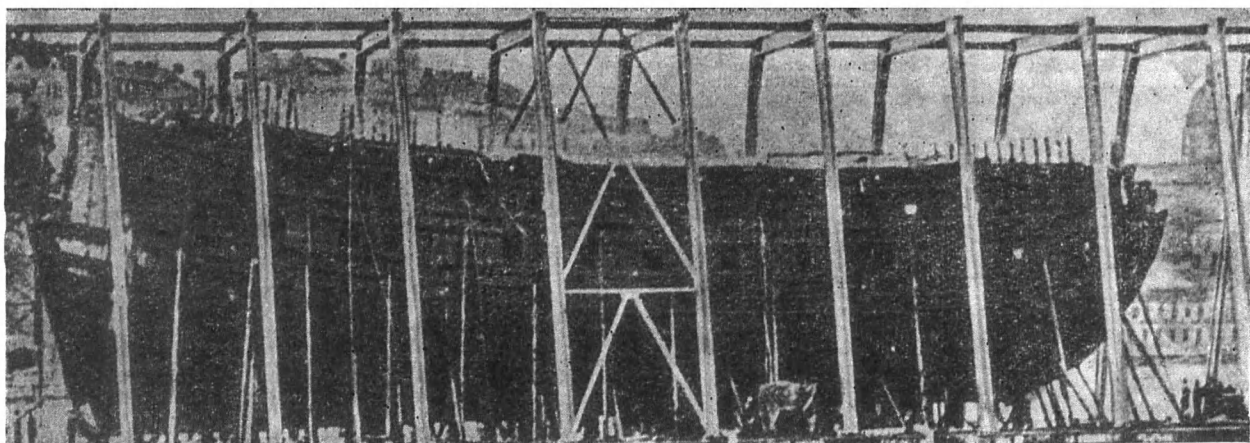

Історична хвилина — через 333 роки після катастрофи корабель з'являється над поверхнею моря.

бути відновлена в колишньому їхньому вигляді. Робота над реставрацією тисяч деталей корабля триватиме близько двадцяти років. Цим займуться переважно скульптори й художники — адже судно має тисячі прикрас, над якими свого часу працювали видатні митці Швеції, й являє собою справжній

художній музей. Поки ці роботи триватимуть, готові оздобити одну по одній будуть виставляти для огляду в музеї «Ваза» в Стокгольмі, в шведському музеї мореплавства; пересувна фото-виставка буде показана також і в інших музеях Прибалтики, зокрема на території НДР, у місті Росток.

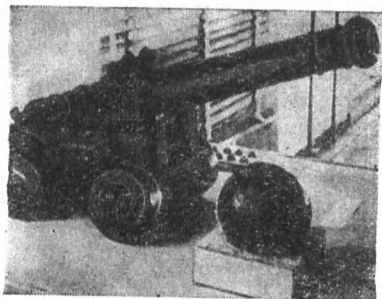
«Ваза» в сухому доці на консервації.

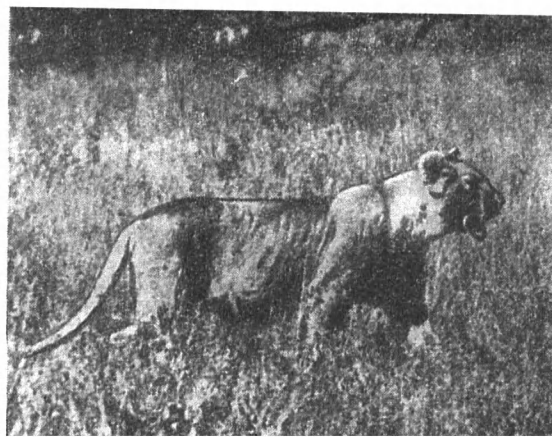
Флагман шведського флоту XVII сторіччя «Ваза» має велику мистецьку й пізнавальну цінність. Його огляд принесе багато користі й насолоди не тільки фахівцям — військовим історикам, а й широкому колу відвідувачів, котрі під час екскурсії на реставрованому кораблі зможуть повністю відчувати себе в атмосфері давніх часів.

«Морський лев» — дерев'яна скульптура, яка прикрашала борт корабля.

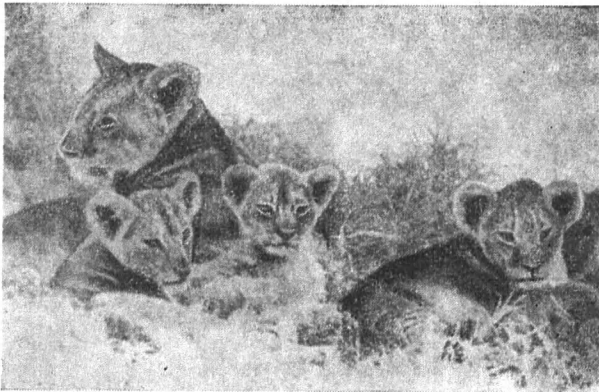
Одна з гармат «Вази», витягнута на поверхню ще під час Тридцятилітньої війни, зберігалася у Стокгольмі в морському музеї.

Його величність цар звірів у
всій своїй красі.

Його подруга — її величність левиця.

ВРЯТОВАНІ ЗВІРІ

Миле сімейство.

Ця мати-носорог важить 5 тонн і на додаток
має ще ріг і дуже поганий характер. Її ди-
тинча важить поки що 25 кілограмів.

У Кенії, Танзанії, Кон-
го та деяких інших
країнах Африки існують
тепер спеціальні резер-
вації для диких звірів.
Це довелося зробити, бо
нічим не обмежене по-
лювання на левів, сло-
нів, жирафів, гіпопота-
мів, носорогів тощо при-
звело до майже пов-
ного винищення цих

звірів. Навіть слони мало
не зазнали в Африці до-
лі свого предка мамон-
та, а лева для одного з
африканських зоопарків
довелося купувати в За-
хідній Німеччині.

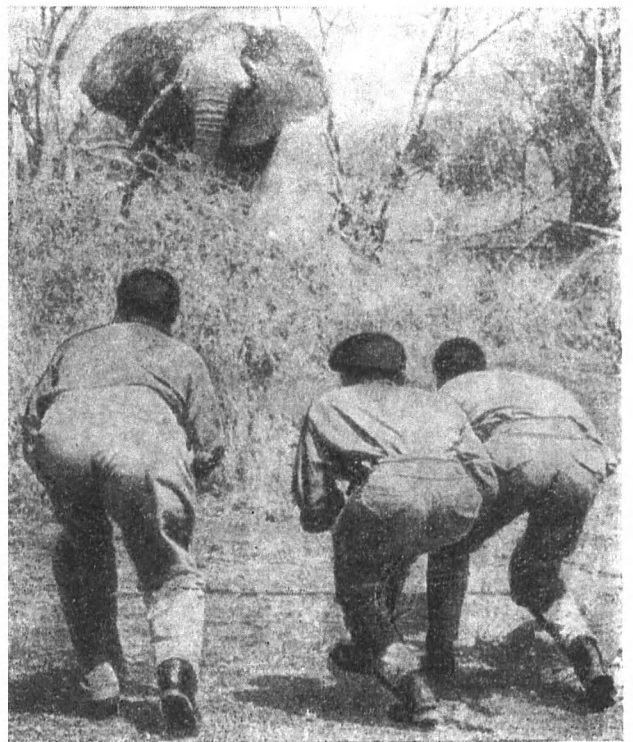
Доля диких звірів ви-
глядала на африкансько-
му континенті досить
сумно: слонів тут ви-
нищували заради кош-

товних бивнів, левів —
заради шкур, роги носо-
рогів виявилися ефектив-
ним збуджуючим медич-
ним засобом, деяких зві-
рів убивали заради м'я-
са (наприклад буйволів),
а деяких просто так, за-
для спортивного інтере-
су. Не обійшла лиха до-
ля й мешканців річок,
адже за крокодилячі
шкури платили чималі
гроші. І лише перед не-
безпекою повного зни-
щення усіх цих звірів і
плазунів уряди деяких
африканських країн схе-
менували й утворили ре-

зервації, де повністю бу-
ло заборонено полюван-
ня. Звірі тут живуть май-
же в цілком природних
умовах. Наприклад, для
слонів, страусів, жираф
відведено великі ділянки
з чудовими пасовись-
ками, що охороняються
цілим загonom озброєних
наглядачів. З браконьє-
рів стягують великі гро-
шові штрафи, а заможні
мисливці, які приїжджа-
ють до африканських
резервацій полювати,
повинні платити за
ліцензію на вбивство од-
ного звіра значні суми
за «прейскурантом». Так,
наприклад, щоб діста-
ти право вистрелити в
слона, треба заплатити
150 доларів, в крокоди-
ла — 30 доларів. Вартість
слонових бивнів або кро-
кодилячої шкіри оплачує-
ться окремо. На зібрані
в такий спосіб кошти й
утримуються ці африкан-
ські резервації.

Два фотографі—Фран-
суа і Жаклін Зоммер —
протягом трьох років
свого перебування в Аф-
риці зробили чимало
знімків диких звірів, пе-
реважно левів. Вміщу-
ємо деякі фотографії,
що вдало характеризу-
ють звички й норови
«царів природи», яких
ми можемо побачити
лише в клітці зоопарку
або на арені цирку.

Африканський слон — конкурент лева, але
воліє жити з останнім у злагоді. Проте лю-
дям треба бути з ним обережними: така
зустріч, як оця, не завжди кінчається шас-
ливо.

АНТОН ДОНЕВ

ЖЕРТВА СЛАВИ

з циклу «ФАНТАСТИЧНИЙ ГУМОР»

Коли інженер Трепчо Д. здумав надбудувати другий поверх Балканського півострова, вся світова громадськість зойкнула від захоплення. Двоповерхові міста, можливість за власним бажанням чи то вигріватися на сонечку, чи то спостерігати за чужою роботою у холодку першого поверху; обладнання достатньої кількості гаражів для гелікоптерів, аеромобілів та інших видів науково-фантастичного транспорту! Сміливістю цей проект дорівнював переміщенню Австралії на Північний Льодовитий океан, що було заплановано на наступний квартал. А авторською фантазією він перевершив навіть ідею перетворення всіх діючих вулканів на громадські кухні в поєднанні з лазнями.

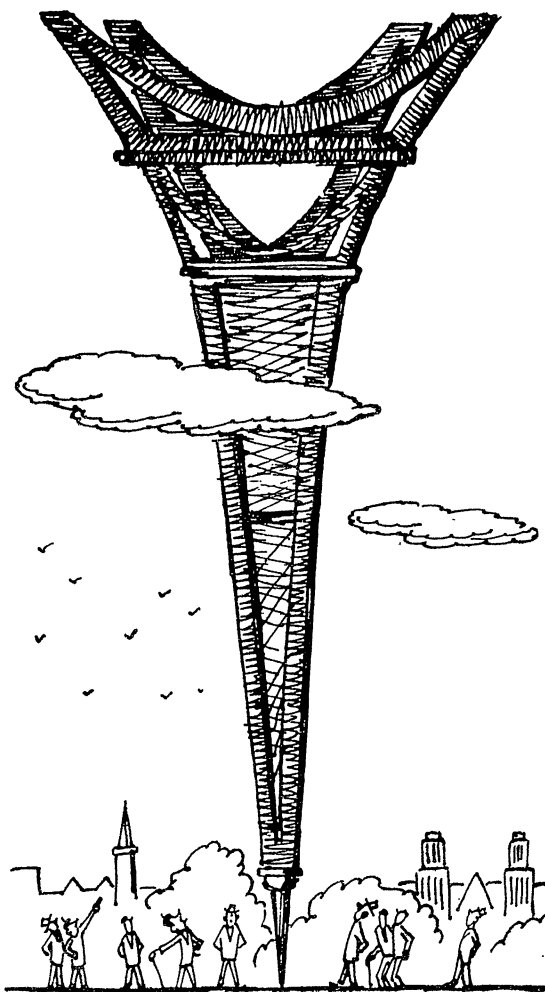
Ім'я Трепчо Д. лунало з усіх приймачів на коротких, середніх, довгих, ультракоротких, і ультрадовгих хвилях. Фотографії його з'являлися на перших сторінках усіх газет, а кілька відомих поетів написали до тих фотографій добре оплачені чотиривірші. Популярність інженера зростала з такою швидкістю, що навіть власна теща повірила в його геніальність. Але саме ця слава і призвела геніальний замисел до катастрофи.

Роботи-креслярі вже закінчили розрахунки чергової, восьмидесятимільйонної опорної башти, роботи-обчислювачі підраховали з точністю до двохсот п'ятдесяти грамів необхідну кількість цементу, бетону, скла і арматури, а роботи-плановики підготували штатний розклад і кошторис на матеріали для капітального ремонту будівлі після її здачі, коли інженер Трепчо Д. несподівано зник.

Власне, він не зник — кожному було відомо, що він десь є на світі, але ніхто не міг його знайти.

Перш за все, посипалися запрошення від найрізноманітніших будівельних організацій. Скрізь його стрічали з розкритими обіймами, а конголезькі будівничі навіть обрали почесним громадянином джунглів. Трепчо Д. стримано прийняв це звання, але відчув велике натхнення. Він подав ідею, як заліпити кілька шпарин в хмарочосах Сан-Франциско, допоміг французам поставити Ейфелову башту догори ногами, аби займала менше місця. З тією ж метою всі єгипетські піраміди були нагромаджені одна на одну, і тільки сфінкса з учбовою метою залишили у первісному положенні...

Численний адміністративний апарат займався лише тим, що повідомляв світові, де перебуває Трепчо Д., коли повернеться, куди має мандрувати далі. Чотири тисячі друкарів переписували його спогади та дорожні нотатки, п'ятдесят тисяч заклопотаних нотаріусів та адвокатів чемно відмовляли мільйонам претенденток на руку і серце

Малюнки І. Александровича

інженера, а бригади вантажників, змінюючись щогодини, приймали тонни квітів, що надходили на його адресу, і здавали їх на утильсировину.

А тим часом він подорожував, консулював, засідав у почесних президіях, тис правиці, позіхав на прийомах.

А тим часом різні види обчислювальних, будівельних та плануючих роботів, завершивши свою справу, почали іржавіти.

І поступово людство просто забуло, що власне пропонував будувати Трепчо Д.

І коли одного чудового дня він повернувся до рідного адміністративного хмарочосу, то зустрів його там абсолютно незнайомі люди. Якесь інша організація працювала вже тут над проблемою опалення Північного полюсу і з нетерпінням чекала повернення свого керівника, котрий пішов по стопах геніального Трепчо.

— Але пробачте! Де мої люди й роботи? — вигукнув інженер. — Чи ви пізнаєте мене? Адже я — Трепчо Д.

Співробітники чужої будівельної організації звелися на рівні, заплодували, створили нашвидкуруч організаційний комітет і запропонували видатному інженерові трохи відпочити перед черговим банкетом, що був уже майже підготовлений.

Отоді вже Трепчо зник по-справжньому. Чи то слава йому набридла, чи сам він забув, що хотів колись будувати, а може, дружина, нарешті, прибрала його до рук — невідомо.

Лихі язики твердять, що геніальний Трепчо Д. став журналістом і що цілою низкою захоплених репортажів та нарисів мстить він своїм геніальним колегам, ведучи їх торованою, але згубною дорогою слави.

КОРИСТЬ ВІД АЛКОГОЛЮ

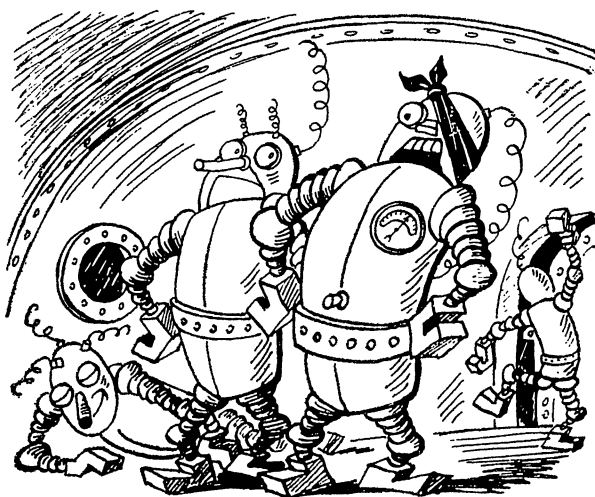
Джо Одноокий вигвинтив з руки традиційну ключку і вмонтував замість неї свого оригінального кулака, що вже трохи затерп од тривалої бездіяльності.

— Цього разу попрацюємо кулаками, — пояснив він помічників.

— Що поробиш — зустрічаємося з представниками відсталих цивілізацій. Вони не знаються ні на дематеріалізаторах, ні на анігіляторах. За таких обставин звичайний ляпас важить більше.

Автоматичний спостерігач байдуже доповів:

— Ракета; вантаж — п'ятсот тисяч тонн жерсті; маршрут — Гірська Джумая — Марс. Екіпаж — один астропілот, один астролікар, один астрорадовкат і один астрожерстяник. Загальний розумовий рівень 50 процентів.

— Нумо? — глянув Джо Одноокий на Минчо Шамандура. — Збирай хлопців. Бути колотнечі!

За тих часів жерсть коштувала дорожче від золота, дорожче навіть від діамантів, бо з'ясувалося, що з доброякісної жерсті якнайкраще виготовляти нервові клітини й волокна для бізнесменів, генералів та лідерів демократичних партій.

Піратська ракета понеслася по гексагональній кривій і перетнула шлях товарному кораблеві землян.

— Стій! Покалічу! — проревіло у космосі традиційне піратське вітання Джо Одноокого. На його превелике здивування відповідь надійшла миттєво:

— Я-я-я під ли-по-ю-ю од-и-и-и...

Джо блимнув здоровим оком на партнера, сподіваючись від того пояснень. Але Минчо Шамандура мовчав і, як завжди в таких напружених ситуаціях, натискав на кнопку автопочухувача потилиці.

Джо Одноокий послав ще один сигнал:

— Якщо не зупинитесь, ваша...

Відповідь не забарилася:

— Є у мене дві сусідки-и-и...

Джо збентежився. Це був якийсь новий шифр, і він його не знав. За ті сто років, що Джо не ступав на Землю, там, безперечно, винайшли якусь нову систему спілкування. А коли не можеш порозумітися з людьми, то в який спосіб одбереш їхню жерсть?

І знову допоміг Минчо Шамандура. Звичайно він зберігав скромні запаси своєї мозкової речовини й використовував її

тільки за виняткових обставин. Але зараз, переконавшись у безвихідності становища, він почав мислити.

— А чому б нам знову не скористатися з кулаків № 18? Досі вони діяли непогано.

Джо Одноокий аж підскочив. Минчо завжди вмів відшукати найпростіше розв'язання проблеми. Й сьогодні він теж мав рацію. Пірати загадали роботам натиснути відповідні кнопки на командному табло, адже самі вони трохи стомилися від розумової діяльності й полягали на пневмолежанках, аби трохи спочити перед боєм.

Піратська ракета присмокталася до корпусу транспортного корабля. Хлопці Джо Одноокого і особиста гвардія Минчо Шамандури вдерлися до середини й накинулися на екіпаж.

Гадаєте, стався бій? Нічого схожого. Події розвивалися зовсім несподівано. Пірати, що першими вдерлися до кают-компанії і порозкривали вже роти, аби крикнути: «Руки вгору!», заспівали раптом «Високо в небі зіроньки ся-ю-ю-ють» і заходилися обніматися з адміністративним персоналом транспортної ракети.

Друга штурмова група замість традиційного «Здавайся!» проспівала модерний шлягер «Скажи коханій, щоб прийшла під тин, але мовчи, що я із антиречовин!»

А сам Джо Одноокий забув про кулаки № 18 і кинувся цілувати всі чотири руки синтетичної секретарки, яка особисто належала головному рахівникові землян. Минчо Шамандура сів просто на підлозі, зарюмсав і почав голосити:

— Бідний я сиротинка... двісті років я один... Ніхто мене не любить... Нащо мені жити-и-и?

А сталися ці дивні речі ось чому. За кілька днів до того, як пірати помітили на своїх екранах транспортний корабель з жерстю, на ньому зіпсувався алкогольний пристрій, що включався звичайно на п'ять хвилин після кожного прийому їжі. Полагати пристрій не змогли, бо кожний, хто наближався до нього, починав співати, згадувати небіжчицю-тітку, а дехто навіть намагався вдарити себе по пиці, побачивши власне відображення у напівелектронному дзеркалі.

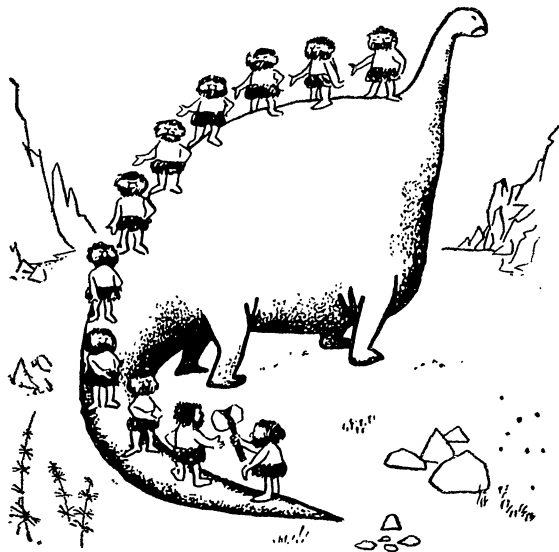
Спробували використати роботів, але вони почали викидати ще небезпечніші коники. Не буду пояснювати, які саме, — адже всі ви бачили п'яного робота і добре знаєте, що це таке.

Атмосфера товарної ракети виповнилася алкогольними атомами, що довело екіпаж до стану алкоголебіозу. Останній вплинув і на космічних піратів, змусивши їх забути грабіжницькі плани...

Два тижні потому оперативна ракета КАТ'у (контроль астротранспорту) перехопила товарний корабель, відібрала у пілота права і арештувала відомого цілій галактиці Джо.

І коли хтось скаже мені, що від алкоголю нема користі, хай прочитає це оповідання ще раз!

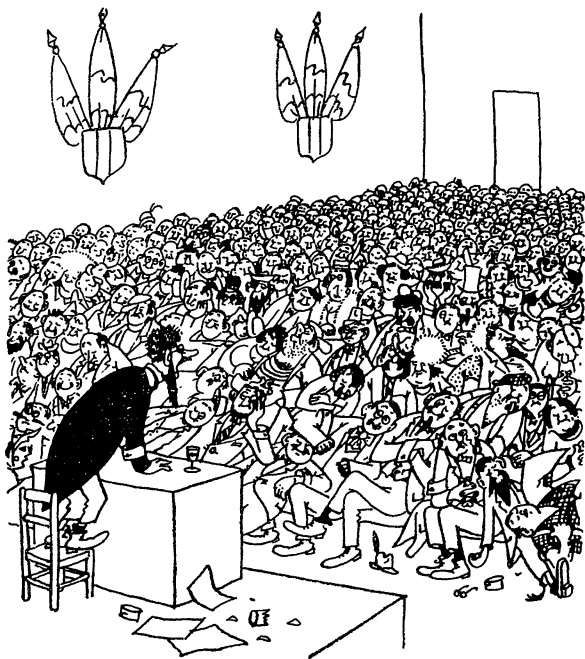
*З болгарської переклав
Григорій ФАЛЬКОВИЧ*

Полювання в доісторичні часи.

Без слів.

— Шановні громадяни! Не дозволяйте нашим політичним супротивникам присипляти вас солодкими промовами!

ЖАРТИ НА КОЖНОМУ КРОЦІ

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ПСАЛОМ

Архієпископ Кентерберійський, доктор Фішер, ще будучи студентом мешкав в однієї вдови, котра щоранку, готуючи сніданок, співала один і той самий псалом.

Одного разу майбутній архієпископ спитав у своєї господині, чим, власне, той псалом припав їй так до душі.

— Ідеться не про те, що псалом мені чимось особливо подобається, а про те, що саме по третім вірші яйця варяться на рідко, а по п'ятім — на круто, — пояснила вдова.

ТОЧКА ЗОРУ

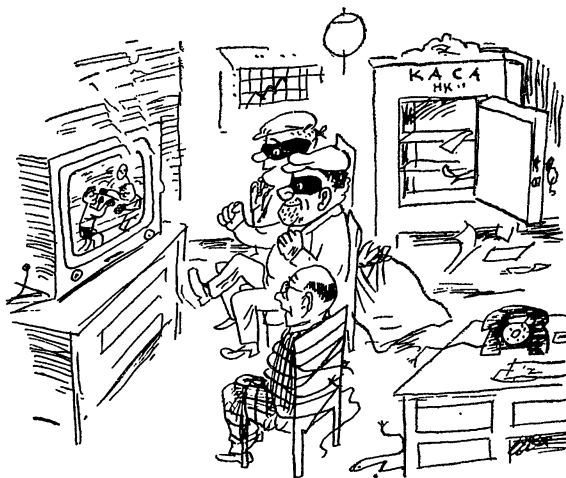
Повернувшись з цілорічної подорожі по шістнадцяти країнах Європи, доктор Лоуренс Морехоуз, директор інституту соціології в Лос-Анджелесі, сказав:

— У Європі, коли хтось бачить, як його шістнадцятилітня донька сліпо копіює фасони і зачіску з французького журналу, коли чує під своїми вікнами шум мотору імпортованого з Італії мотоциклу (що на ньому приїхав хлопець його дочки), коли на лоні природи йому заважає відпочивати японський транзистор, він зітхає: «Ми повністю американізуємося!»

ІЗ СПОГАДІВ ПИСЬМЕННИКА

Колись у англійського письменника Джона Ерскіна запитали, чи не помічав він під час своїх публічних виступів, що слухачі позирають на годинник і чи не нервує це його.

— Ні, — відказав Ерскін, — такі явища не виводять мене з рівноваги. Я навіть звик до них. Я починаю непокоїтися лише тоді, коли мої слухачі настійно струшують годинники, гадаючи, що ті зупинилися.

Без слів.

ТІЛЬКИ Й ПРАЦЮВАТИ

Бернард Шоу якось серйозно захворів. Його прийшов одвідати приятель і застав письменника у ліжку, коли той писав.

— Як ви можете хворий працювати? — здивувався знайомий.

— Але ж коли я одужаю, у мене не буде часу.

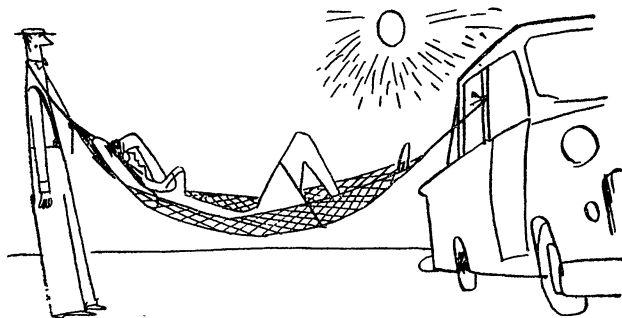
— Негайно ж взуй капці!

Без слів.

РАЗ ЗДОБУТЕ...

Зустрічаються дві приятельки.
 — Ти вже так давно закінчила курси водіїв-аматорів, а я ще жодного разу не бачила тебе за кермом! — дивується одна.
 — Моя люба, мені з такими труднощами дісталися ті права, що я не хочу одразу ж їх і втратити, — пояснила друга приятелька.

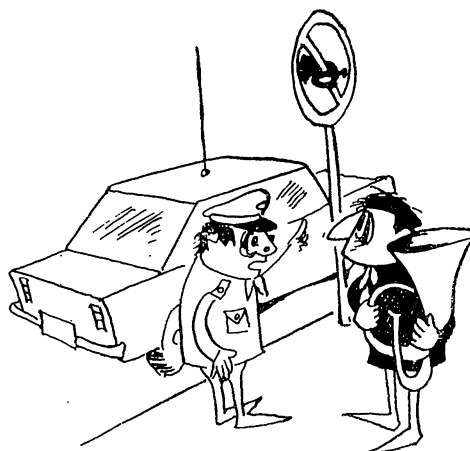
Коли поблизу нема дерев...

— Ось рахунок за твоє лікування. За ці гроші можна було придбати готовий стіл!

Без слів.

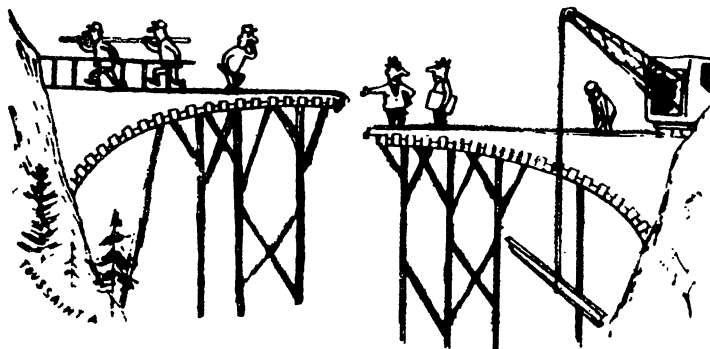
Без слів.

СВІДОК

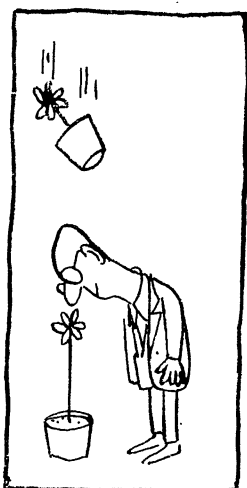
Суддя звертається до жінки-свідка:
 — Прошу, пані, покласти два пальці на біблію й повторювати за мною: «Зобов'язуюся казати правду й тільки правду».
 А тепер розкажіть судові все, що ви бачили й чули того вечора.
 — Але ж я не можу багато сказати...
 — Тобто як? Кілька хвилин тому пані запевняла, що може дещо повідомити.
 — Так, але при таких обмеженнях...

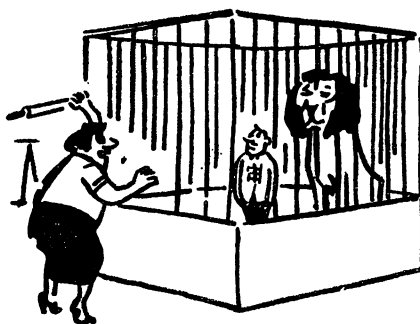
— Любий, ось кулі до твого пістолета, нарешті я їх знайшла!

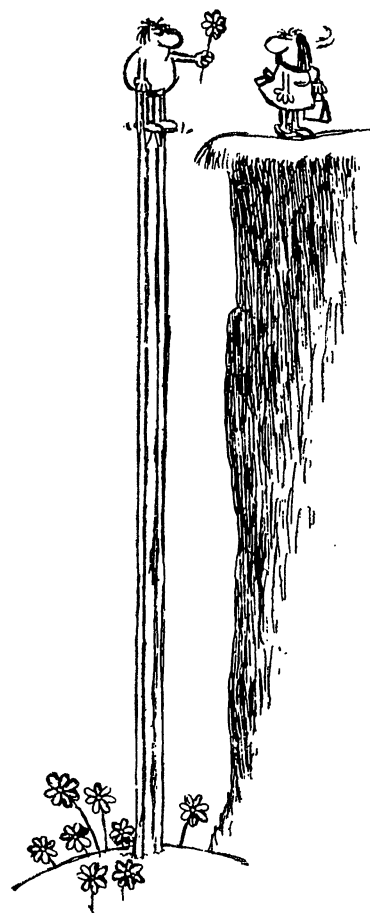
— Ми з вами дещо помилилися в розрахунках. Але не будемо сперечатися, можна ж зробити кілька сходинок!

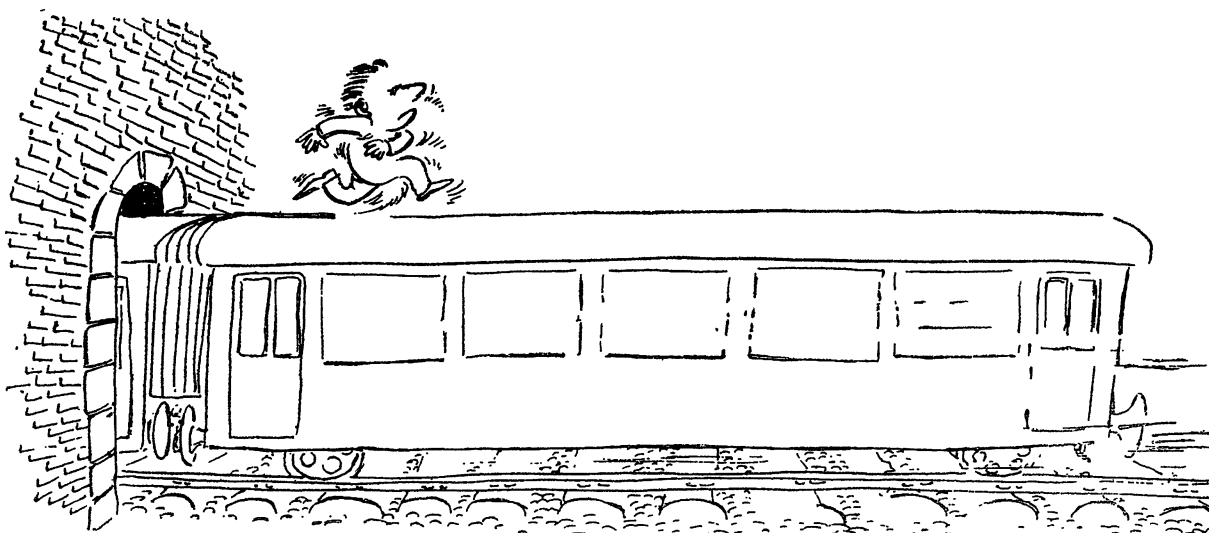
Без слів.

Без слів.

Любов не знає перешкод.

Пригоди залізничного «зайця».

СЕРЕД ЗНАВЦІВ МИСТЕЦТВА. От деякі відповіді на анкету лондонського Інституту вивчення громадської думки, проведену серед відвідувачів картинних галерей: «Для чого ви відвідуєте виставки картин?» «Я ходжу туди на побачення», «Ходжу, бо взимку там тепло, а влітку холодно». Один із запитаних відповів, що ходить дивитися не на картини, а на відвідувачів. Це, мовляв, набагато цікавіше.

УСПІХИ ДЕМОКРАТІЇ. Дерев'яне підвищення, на якому стоять крісла членів уряду у боннському бундестагу, було нещодавно урочисто спалене. Причина: неодноразові заяви депутатів парламенту, що це підвищення зависоке, й уряд «дивиться на них згори». Нове підвищення набагато «демократичніше» — аж на 56 сантиметрів нижче за попереднє: міністри будуть тепер дивитися на депутатів з висоти в 18 сантиметрів.

ФАТАЛЬНЕ ПРИЗВИЩЕ. Один мешканець Лондона сказав газетним репортерам: «Найважче мій родині доводиться під час свят: на різдво, Новий рік тощо. У ці дні наш хатній телефон дзвонить безперестанку. Там мій рід існує вже 800 років і я нізащо не зміню свого прізвища». Так заявив голова родини, прізвище якої Таксі.

КОПІЯ ДОРОЖЧА ЗА ОРИГІНАЛ. Нещодавно вже повідомлялося, що зйомки фільму про битву під Ватерлоо обійшлися дорожче, ніж сама битва. Тепер знімається інший фільм про напад на американську морську базу Пірл-Харбор. Японія витратила на цю операцію, яка кінчилася знищенням тихоокеанського флоту США, лише 900 тисяч доларів. А от вартість голлівудського фільму про неї — 20 мільйонів доларів.

«Архієпископ» Ігнаціус-Чарлз урочисто вручає диплом на вчене звання англійському репортеріві.

Архієпископ старокатолицької церкви в Англії, він же «ректор магніфікус університатіс Шеффільдензіс» преосвященний Ігнаціус Каролус потиснув руку новопосвяченому вченому і передав йому диплом доктора наук *honoris causa*. Кілька служителів, рицарів святої труни господньої й монастирських ігуменів, які оточували архієпископа, приєдналися до поздоровлень і прикликали милість божу на голову нового мужа науки.

Здається, все було як годиться. На голові архієпископа красувалася тіара, він був у мантиї, служба тримав його патерицю, дзвеніли срібні дзвіночки. На стінці висів розп'ятий Христос.

Та цей останній, мабуть, із здивуванням придивлявся до всієї церемонії, яка від початку до кінця була чистим шахрайством: новопосвячений доктор *honoris causa* не був ніяким вченим, а заможним західнонімецьким промисловцем; і самі панотці, присутні на церемонії, ніяк не нагадували священників. Вони скоріше скидалися, скажімо, на шоферів або на автомеханіків.

І дійсно, преосвященний Ігнаціус Каролус у мирі звався куди прозаїчнішим ім'ям — Чарлз Брірлі, і за фахом був справді автомеханіком. Та йому набридла ця робота, і він не без підстав вирішив, що помахувати кадильницею й тиснути руку — справа набагато легша, а, головне, прибутковіша. Отже, він самочинно назвав себе архієпископом якоїсь зов-

сім неіснуючої в Англії старокатолицької церкви й заснував вищезгаданий «університатіс Шеффільдензіс», — функції якого звелися не стільки до навчання, скільки до продажу дипломів на різні вчені звання. Все залежало від суми гонорару. А що в постанові британської комісії в справах реформи вищої школи існує пункт: «присудження дипломів навчальними установами, які не мають спеціальних повноважень, не є забороненим», то шофер-архієпископ і зайнявся механізованою фабрикацією дипломів.

Як повідомляє англійська преса, науковий університето-гараж Ігнаціуса-Чарлза не є єдиним у Великобританії. Подібні дипломи фабрикують і «Брентрідж форрест скул» у графстві Суссекс, і «Інтернейшнл фрі протестант епіскопл юніверсіті», і ще кілька самозваних «академій» та «університетів».

Репортери, вклавши в цю справу відповідні гроші, організували для більшої доказовості й собі звання «докторів» та «магістрів» *honoris causa* від кількох таких псевдоакадемій. Але всіх перевершив кореспондент англійського телебачення Майкл Грінгелк, який роздобув у одному з таких липових наукових закладів диплом для свого приятеля на ім'я Олівер. А коли хтось поцікавився прізвищем новоявленого наукового світила, то з'ясувалося, що цей Олівер — звичайний собі кіт, а коти, як відомо, задовольняються самим лише ім'ям...

Зміст

журналу «Всесвіт» за 1969 рік №№ 1–12

ДО 100-РІЧЧЯ

3 ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

В. І. ЛЕНІНА.

Бехер Й. — Ленін вічний. Вірш, № 12.
Вони з армії безстрашних, № 9.
Габор Андор. — Мислитель. Оповідання, № 4.
Галлахер Уільям. — Живе втілення боротьби, № 5.
Женевські адреси, № 7.
Зидаров Никола. — Кімната Леніна в Смольному. Вірш, № 3.
Катаяма Сен. — З товаришем Леніним, № 6.
Кашен Марсель. — Незабутні зустрічі, № 4.
Кочубей Ю. — Голос історії, № 4.
Курелла Альфред. — Дорога до Леніна, № 3.
Ленін у Празі, № 11.
Матвішин В. — В. І. Ленін про Е. Золя, № 4.
Матеу Хуліо. — Портрет. Що це таке? Вірші, № 6.
Останній портрет, № 8.
Ремізов Б. — Щоб розвіявся туман, № 11.
Рудаш Ласло. — Крізь два фронти, № 9.
Тан Ча. — Заповіт вождя. Вірш, № 11.
Тут був Ілліч, № 2.
Фелдеак Янош. — Елегія Разліва. Вірш, № 10.
Харманджієв Тодор. — На штурм. Вірш, № 4.
Х'юз Ленгстон. — Ленін. Вірш, № 4.
Шана і пам'ять, № 10.
ПРО ПІДСУМКИ МІЖНАРОДНОЇ НАРАДИ КОМУНІСТИЧНИХ І РОБІТНИЧИХ ПАРТІЙ.
Постанова Пленуму Центрального Комітету КПРС, прийнята 26 червня 1969 р., № 8.

ПОЕЗІЯ

Габе Дора. — Вірші, № 2.
Галчинський Констани Ільдефонс. — Поезії, № 8.
Гільєн Ніколас. — Із збірки «Великий зоопарк». Вірші, № 2.
З класичної корейської поезії, № 11.
Івашкевич Ярослав. — Поезії, № 4.
Контури динарські (добірка югославської поезії), № 1.
Крамоссель Сюзан. — Чому байбак узимку спить. Вірші, № 7.
Методієв Дмитр. — Поезії, № 3.
Мінь Ле. — Поезії, № 8.
Николіч М. — Перелесник космосу. Вірш, № 12.
Орлинов Орлин. — До СРСР. Ода, № 1.
Рехано Хуан. — Жовтневий триптих. Вірш, № 11.

Паунов Борис. — На Україні. Вірш, № 3.
Селайя Габріель. — З Іспанії Радянському Союзові вітання. Вірш, № 11.
Тувім Юліан. — Вірші, № 9.
Уїтмен Уолт. — З «Пісні битого шляху». Вночі на березі моря. Вірші, № 5.
Філакту Такіс. — Вірші, № 4.

РОМАНИ,

ПОВІСТІ,

ОПОВІДАННЯ,

П'ЄСИ

Алдайк Джон. — Кизилове дерево. Оповідання, № 12.
Брезан Юрій. — Подорож до Кракова. Повість, № 6.
Бехер Ульріх. — Просто скажений собака. Роман. Оповідання, № 9.
Варненська Моніка. — Далекі зорі. Повість, № 10.
Вентурі Марчелло. — Додому. Оповідання, № 1.
Воїнович Олександр. — Вигнанець. Роман, № 7.
Гарнер Х'ю. — Збирання тютюну. Оповідання, № 12.
Года Габор. — Жила собі родина. Повість, № 1.
Дісон Пауло. — Гарний кінь. Оповідання, № 2.
Дуггал Картар Сінгх. — По той бік. Оповідання, № 2.
Константин Теодор. — Джонні Бомба. Роман, № 12.
Лігет Б. — Любитель кішок. Оповідання, № 11.
Макдональд Ф. — Реклама Оповідання, № 12.
Моем Сомерсет. — Жало бритви. Роман, № 8, 9.
Несін Азіз. — Оповідання, № 1.
Нгуї Джеймс. — Пшеничне зерно. Роман, № 10, 11.
Попеску Думітру Раду. — Парасолька від сонця. Оповідання, № 2.
Сат-Ок. — Створення сощя. Чотири вітри. Нова, № 10.
Сватошук Турек. — Шведський мармур. Повість, № 5.
Села Каміло Хосе. — Вулик. Роман, № 2, 3.
Філіп Анна. — Зустрічі на пагорбку. Повість, № 3.
Хемінгуей Ернест. — За ким сумує дзвін. Роман, № 4, 5, 6.

СТАТТІ

Береги реалізму, № 3.
Білінський Б. — Живий Сальваторе Квасімодо, № 7.

Брандис Євг.— Мистецтво майбутнього і фантастика, № 10.
 Булаховська-Круть Ю.— Вогонь щирого почуття, № 11.
 Валах Я.— Дороги крізь десятиліття, № 12.
 Вереш Йожеф.— «Нова хвиля» угорського кіно № 5.
 Вядро Ш.— «Батьківщина моєї любові», № 7.
 Гаккебуш В.— Парадокси театру Піранделло № 1. Пересторога Фрідріха Шіллера, № 12.
 Губарчук П.— Туга за рідним краєм, № 11.
 Гуго Геллерт ілюструє «Капітал», № 5.
 Дмитрук В.— Щирість і доброзичливість, № 9.
 Захаржевська В.— Болгарський Прометей № 12.
 Івашова В.— Традиційна короткозорість, № 4.
 Карбовська Я.— Вибух талантів, № 10.
 Кисіль А.— Сіменон і його романи, № 6.
 Кобищанов Ю.— Перші стежки, № 5.
 Кобцева Н.— Молодість балету, № 3.
 Ковінка Ол.— Наш Мате, № 7.
 Коновалов Г.— Відлуння світової слави, № 9.
 Копиленко Л.— Крига скресла, № 2. Дружба — наша мета! № 4. Життя в революції, № 9.
 Корнійчук О.— Острів Афродіти, № 4.
 Кочубей Ю.— Слово Орієнту, № 1.
 Ла Гума А.— Тисячі недрукованих творів, № 1.
 Лазня В.— Ернст Тельман — син свого класу, № 10.
 Ленгбрідж Р. Г.— Рукописи знищені й загублені, № 1.
 Лобановський Б.— Найзагадковіша Мадонна, № 5. Образа великого майстра, № 8. Повернення блудного сина, № 11.
 Луцик Л.— В пошуках героя, № 2.
 Максимчук С.— Не відчай, а боротьба, № 2.
 Мочос Янніс.— Пісні з Макронісосу, № 8.
 Новоселицька Н.— Побратими, № 9.
 «Ньюс фром Юкрейн», № 11.
 Овруцька І.— Творчий діапазон П'єра Абраама, № 10.
 Охрименко О.— Світова слава, № 8.
 Полторацький Ол.— Знову — обмін думками, № 2.
 Проскурницький В.— Вірність гуманізму, № 1.
 Радо Д.— Зустрічі з українською літературою, № 6.
 Рекнагель Р.— Чи актуальний сьогодні Джек Лондон? № 3.
 Рот О. М.— Революцією мобілізовані, № 3.
 Сарбей В.— Корисне наукове дослідження, № 11.
 Семчинський С.— Реабілітація Овідія, № 2.
 Середюк І.— Михайло Драгоманов і Болгарія, № 10.
 Симонов К.— Іспанська тема в творчості Хемінгуей, № 4.
 Сиський Я.— Ідеали і санкції, № 2.
 Стайков А.— Невиправдані надії, № 1.
 Степанова Г.— Анатомія облуди, № 7.
 Судак В.— Світ читає Кобзаря, № 3.
 Табіс Ян.— Підвасьельський град — Наддніпрянська столиця, № 6.
 Фединашинець В.— Видано у Будапешті, № 5.
 Хаврусь С.— Нечуй-Левицький іноземними мовами, № 3.
 Халдар Г.— Індійська п'єса про Шевченка, № 1.
 Харитонов В.— Поезія кечуа, № 2. Шевченко в перекладах Самуеля Фейхоо, № 3. ...Як біля самої Іспанії, № 12.
 Цвілюк С.— Голоси солідарності, № 11.
 Шахова К.— Життя полум'яне, № 1. Червоний Мартін, № 6. Пітер Брейгель Мужичий, № 9.
 Яворська Ж.— Курт Тухольський, № 12.
 Якимович Т.— Французький театр і «весна-88», № 7.

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ,

«ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ

Живкович В.— Весна 1941, № 3.
 Косідовський Зенон.— Хетти, № 4.
 Пашенко В.— Незламний Отто, № 11.
 Утевська П.— Альфа, бета... № 6.

НАРИСИ

фон Біла В.— Що буде з бушменами? № 10.
 Большак В.— Новий Сад-Дюрдьов, № 8.
 Гоголь В.— Країна богів і мертвих, № 9.
 Глущенко М.— Подорожі, роздуми, малюнки, № 10.
 Затонський Д.— Швейцарія, якою я бачив її, № 3.
 Канді Р.— Абісео лишається загадкою, № 12.
 Керк М.— Мандрівка у кам'яний вік, № 11.
 Лаксальт Р.— В країні басків, № 1.
 Малкін Б.— На Антільських островах, № 10.
 Шомбург Г.— За нами женеться слон, № 8.

ЧИТАЮЧИ

НОВІ

КНИГИ

Анджапарідзе Г.— Пошуки і втрати, № 6.
 Баглай Й., Бендзар Б.— «Лаокоон» українською мовою, № 7.
 Боянович В.— Твір болгарського побратима, № 10.
 Гаккебуш В.— У вирі театрального сьогодення, № 5.
 Лідський Ю.— Нариси про американських письменників ХХ сторіччя, № 8.
 Матузова Н.— Друг і соратник, № 2.
 Пашенко В.— Майбутнє не належить убивцям, № 10.
 Ремізов Б., Корольова М.— Збірка геніального романтика, № 7.
 Розанова А.— Музика Дантової терцини, № 7.

РЕПОРТАЖ,

ІНФОРМАЦІЇ,

РІЗНЕ

Бійці «Ель-Фатаху», № 7.
 Блайберг Ф.— Народжений вдруге, № 7.
 Болар Б.— Сіцилійська фіалка, № 5.
 Буремна Еллада, № 2.
 Валах Я.— Історія двох мільярдів, № 7.
 «Великий Ді Маджіо», № 9.
 В об'єктиві — планета Земля, №№ 1, 2, 3, 7, 8, 12.
 Гангстери біля мікрофона, № 1.
 Галіат-Валасєв Р.— Легенда про «Павиний трон», № 10.
 Гармати Джемса Кука, № 9.
 Горський Б.— Хмари над Венецією, № 11.
 Гржімек Б.— Чи мають тварини розум? № 3.
 Гроші святого престолу, № 2.

Гроші з катастроф, № 6.
 Два кілометри під склом, № 5.
Димов Д. — Світло над Гобі, № 11.
 «Елере», № 8.
Єневич Б. — У Бю-фіорді, № 9.
 За вивіскою «Ф. Ф.», № 10.
 Забута бомба, № 12.
 Звичайний собі йод, № 1.
Земляний О. — «Невідома долина», № 11.
 Знову про Атлантиду, № 5.
 Каудильйо у лихоманці, № 4.
 Київ — Галле, № 11.
 «Київський досвід», № 10.
Кисіль А. — «Череве Парижа»; Кінець і відродження», № 7.
 Кобри й нафта, № 4.
Кобцева Н. — Морин-хур, № 8.
 Коли бачиш на відстані, № 4.
 Колиска Кошута, № 6.
 Конгрес дурисвітів, № 3.
Коротаєвський Г. — Астрологи й роботи, № 6.
Кроль А. — У різних країнах, № 10.
 «Лісові брати», № 6.
 Лорди з карнавками, № 3.
 Мамаївці з Віттерфельда, № 4.
Маслова М. — Режисер Стенлі Крамер, № 8.
 Машинізовані гладіатори, № 2.
 «Мейер Моб» з Флориди, № 5.
 Мексіка аплодує, № 7.
 «Ми вдячні друзям», № 7.
 Мовчазний Карфаген, № 6.
Мор Б. — Зіпсований парад, № 3.
 На Заході без змін, № 8.
 Не викликайте землетрусів, № 10.
 Непотрібні люди з Ліверпуля, № 5.
 Обережно: поліція! № 6.
 Оксфорд: тільки університет? № 2.
Олександров Б. — Хто сіє атомний вітер... № 8.
 Острів смерті, № 10.
Пасенко І. — Свідки минулого, № 6.
 Пацієнт з Варни, № 11.
 Під дірявим дахом, № 12.
 Під знаком залізного хреста, № 5.
 Під золотим Монбланом, № 5.
 Піраміда з чотирьох шаблів, № 2.
Планк Б. — Сповідь ренегата, № 10.
 Прапор над собором Нотр-Дам, № 8.
 Президенти на прицілі, № 7.
 Прабатьки без гриму, № 1.
 Продається хатня гармата, № 1.
 Птахи і Пентагон, № 9.
Рошко Я. — Польське золото, № 8.
 Свято вівчарів, № 10.
 Смерть у таблетках, № 5.
 Смерть з реторти, № 12.
 «Смугасте місто», № 7.

Спорт і ганг, № 4.
Степанова Г. — Анатомія облуди, № 7.
 Студенти проти реваншистів, № 3.
 «Суша гільйотина», № 1.
 Тисячолітня Альба Регія, № 3
 3000 каст, № 2.
 333 роки під водою, № 12.
 У кожному серці В'єтнам, № 10.
 У пошуках новітнього щуролова, № 1.
 У широкий світ, № 2.
 Фредерік Майер і тюлені, № 9.
 Фронт Фрелімо, № 5.
 Хто сильніший? № 9.
 Чверть віку, № 9.
 Чорний «джі-ай», № 9.
 Щастя тобі, Варшаво, № 1.
Яшин Я. — Півжиття в катівні, № 3. «Три діаманти», № 12.
 «Горила № 1», № 6.

ВЕСЕЛІ

СТОРИНКИ

Бардієвський Г. — Третій том Чехова, № 6.
Василевський М. А. — Диво буває тільки раз, № 2.
Вілінська Й. — Жалісливий чоловік, № 1.
Вілінська Й., Новицький А. — Як залишитись кумиром, № 8.
Віттлін Є. — Довідник графомана, № 11.
Гурські Л. — Примітивна людина, № 1.
Дерецький Ф. — Геній, № 10.
Донев А. — Жертва слави. Користь від алкоголю, № 12.
Кв'ятковський М. — Поправка, № 6. Як я став доктором, № 8.
Лехіцька А. — Не їдемо на край світу, № 1.
Осенка Я. — Реклама чи торговельна вистава, № 7.
Потемковський А. — Успіх, № 3.
Рутковська Я. — Про дітей і батьків, № 7.
Стівенсон Р. — Філдінг і Річардсон, № 7.
Флорес В. Ф. — Відбування поганого фізіономіста. Я та злодій, № 4.
Цесіцька К. — Де раки зимують, № 5.

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ №№ 1—12.

НАШІ ІНТЕРВ'Ю, №№ 1, 2, 4, 6, 8, 9, 11.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ №№ 1—12.

У ВИДАВНИЦТВАХ РЕСПУБЛІКИ, №№ 4, 7, 10.

«Весь мир» (на українском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 93-44-85, відділи: 93-20-82
 Видавництво «Радянський письменник».

Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 06107. Здано до набору 14.X. 1969 р. Підписано до друку 18.XI. 1969 р. Формат паперу 60×90¼.
 Умовних друк. арк. 20. Обл.-вид. арк. 20,3. Тираж 52650. Ціна 60 коп. Зам. 05396.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна», Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

ИНДЕКС 74088

O MUNDO

دُنْيَا

UNIVERSUL

ፖለቲካ

VÄRLDEN

TOÀN THẾ GIỚI

ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ

MAAILMA

СВЯТ

DÜNIA

دُنْيَا

VERDEN

DÜNYA

DE WERELD

BOTA

SWIAT

Ціна 60 коп.